T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI

2000'Lİ YILLARDA ABD'NİN İRAN'A YÖNELİK POLİTİKASININ İRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE ETKİSİ: NEOKLASİK REALİST BİR ANALİZ

DOKTORA TEZİ

Amir İMANİ

İstanbul, 2022

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI

2000'Lİ YILLARDA ABD'NİN İRAN'A YÖNELİK POLİTİKASININ İRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE ETKİSİ: NEOKLASİK REALİST BİR ANALİZ

DOKTORA TEZİ

Amir İMANİ

Danışman: Doç. Dr. Gonca OĞUZ GÖK

İstanbul, 2022

TAKDİM ve TEŞEKKÜR

Doğumumun başlangıcı olanlara minnettarım; birinden doğdum ve diğerinden ölümsüz oldum,

Saçlarını benim için beyazlatan Annem ve Babam, hayatımın defterine bilim yazan Hocam.

Saygı Değer Danışmanım Sayın DOÇ. DR. GONCA OĞUZ GÖK

Sizin sevgi, nezaket ve zarafetinize nasıl teşekkür edeceğimi gerçekten bilmiyorum. Zira varlığımın özünde bana parlak bir fener yakan bilimsel eğitiminizin etkisi büyüktür. Bu büyüklüğün ve ihtişamın karşısında ne kadar teşekkür etsem azdır.

Sabırlı ve değerli Jüri Tez İzleme Komitesi üyeleri hocalarım:

Sayın Prof. Dr. EMEL PARLAR DAL (Marmara Üniversitesi) ve

Sayın Doç. Dr. HELİN SARI ERTEM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

ve diğer saygı değer jüri üyeleri:

Projenin istenen sonuca ulaşması için bu tezin zahmetine katlanan, yapıcı önerilerini esirgemeyen tüm tez komitesi üyelerine müteşekkirim.

Sevgili Ailem:

Sürekli destek, iyilik, merhamet, teşvik, anlayış ve fedakarlıkları için ayağınızın bastığı toprağa sunacak bu varlığımdan daha değerli bir şey bulamadım. Umarım çabalarımın sonucu bir esinti gibi yorgunluğunuzu alır.

Ve sonunda değerli kütüphaneci arkadaşım **Abdurrahim Menküç**'ün yapıcı önerileri ve destekleri için teşekkürlerimi sunuyorum.

Beyan Name

Ben Amir İmani, öğrenci numarası 766215923, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Uluslararası İlişkiler Doktora öğrencisiyim.

Bu tezin kendi araştırmamın sonucu olduğunu ve başkalarının kaynaklarından yararlandığım yerlerde tam kaynak adresini ve tüm detaylarını yazdığımı beyan ederim.

Bu çalışmanın tüm hakları fikri ve manevi mülkiyet yasası uyarınca İstanbul Marmara Üniversitesi'ne aittir.

Amir İmani

ÖZET

İslam Devrimi'nden sonra İran ve ABD ilişkileri, devrimin beşinci on yılında Donald Trump yönetiminin iktidara gelmesiyle yoğunlaşan, hatta zaman zaman çatışma noktasına gelen birçok iniş ve çıkışa sahiptir. Bu inişli ve çıkışlı ilişkiler, İran'ın komşularıyla olan ilişkilerini de etkilemiştir. Bu çalışmanın amacı 2000'li yıllarda ABD Başkanları olan George W. Bush, Barack Obama ve Donald Trump döneminde ABD'nin İran'a karşı uyguladığı nükleer yaptırımların, İran-Türkiye ilişkilerini nasıl etkilediğini analiz etmektir. Neoklasik realizm teorisi, ABD'nin liderler düzeyinde İran'a yönelik dış politikasındaki değişimlerin İran-Türkiye ilişkilerine etkisini açıklamak için kullanılmıştır. Bu amaçla 2000'li yıllarda ABD liderlerinin İran'ın nükleer politikalarına yönelik tehdit algısı ve tehditleri bertaraf etmede kullandıkları araçların değişiminin (Obama'nın Ekonomik Baskı Politikası ve Trump'ın Maksimum Baskı Politikası) İran-Türkiye ilişkilerine etkisi analiz edilmiştir. Bu tezin, neoklasik realizm teorisi çerçevesinde ana sorusu; 2000'li yıllarda uluslararası sistemik değişimin etkisi altında ABD Başkanlarının İran'ın nükleer programına yönelik dış politikasındaki değişimler İran-Türkiye ilişkilerini nasıl etkilemiştir? Bir diğer deyişle, ABD'nin liderler düzeyinde İran'a yönelik tehdit algısı ve tehditleri ortadan kaldırmada kullandıklar araçlardaki değişim, İran-Türkiye ilişkilerini ne şekilde etkilemektedir?

Çalışma kapsamında nükleer yaptırımlar vakası süreç analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları, İran-Türkiye arasındaki ilişkilerin ABD Başkanı Barack Obama döneminde gerçekleşen İran Nükleer Anlaşması (Joint Comprehensive Plan of Action-JCPOA) sonrası özellikle ekonomik işbirliği yönünde geliştiğini ortaya koymaktadır Ancak Donold Trump'ın bu anlaşmadan çekilmesinden sonra İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerin de büyük ölçüde olumsuz yönde etkilendiği görülmektedir. Bu araştırmada yukarıdaki sorulardan yola çıkarak ABD'nin peş peşe gelen liderler düzeyinde değişen tehdit algısı ve seçilen dış politika araçlarının İran-Türkiye ilişkilerine de etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: ABD, İran, Türkiye, Nükleer Politika, Ekonomik Yaptırımlar, Neoklasik Realizm

ABSTRACT

After the Islamic Revolution, the relations between Iran and the USA have had many ups and downs that intensified and even came to the point of conflict from time to time with the coming to power of the Donald Trump administration in the fifth decade of the revolution. These ups and downs have also affected Iran's relations with its neighbors. The aim of this study was to the presidents of the USA, George W. Bush, Barack Obama, and Donald Trump, of the US's nuclear sanctions against Iran affect how Iran-Turkey relations. The neoclassical theory of realism has been used to explain the effects of the changes in the foreign policy of the USA towards Iran at the level of the leaders on the Iran-Turkey relations. For this purpose, the effect of the US leaders' perception of the threat to Iran's nuclear policies in the 2000s and the changes in the tools they used to eliminate threats (Obama's Economic Pressure Policy and Trump's Maximum Pressure Policy) on Iran-Turkey relations were analyzed. The main question of this thesis, within the framework of neoclassical realism theory; In the 2000s, under the influence of international systemic change, how did the changes in the foreign policy of the US Presidents towards Iran's nuclear program affect Iran-Turkey relations? In other words, how does the US's perception of the threat to Iran at the leaders' level and the change in the tools they use to eliminate the threats affect Iran-Turkey relations?

Within the scope of the study, the nuclear sanctions case was analyzed by the process analysis method. The findings of the research reveal that the relations between Iran-Turkey have developed especially in the direction of economic cooperation after the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) that took place during the US President Barack Obama period. It is seen that the relations between Iran and Turkey have been affected negatively to a great extent. In this study, based on the above questions, it has been determined that the changing threat perception of the USA at the level of successive leaders and the chosen foreign policy tools also affect Iran-Turkey relations.

Key words: USA, Iran, Turkey, Nuclear Politics, Economic Sanctions, Neoclassical Realism

İÇİNDEKİLER

TAKDİM ve TEŞEKKÜR ..... **i**
ÖZET ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **iv**
TABLO LİSTESİ ..... **vi**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **vii**
KISATMALAR ..... **viii**

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Temel Sorunsalı 1
1.2. Çalışmanın Amacı 5
1.3. Araştırma Soruları 5
1.4. Hipotezler 6
1.5. Araştırma Metodolojisi 6
1.7. Araştırmanın Gerekliliği ve Özgün Değeri 7
1.8. Literatür Taraması 8
1.9. Araştırmanın Yeniliği 16
1.10. Araştırmada Kullanılan Teorik Çerçeve 16
1.11. Bölümlerin Taslağı 16

İKİNCİ BÖLÜM
NEOKLASİK REALİST TEORİ VE ANALİZ ÇERÇEVESİ

2.1. Neoklasik Realist Teori Çerçevesi, Araştırma Teorisi Literatürü ve Arka Planı 18
2.2 Uluslararası Politika Teorisinden Dış Politika Teorisine 21
2.3 Diğer Teorik Yaklaşımların Neoklasik Realizm Teorisi İle Karşılaştırılması 27
2.4 Neoklasik Realizm ve Uluslararası Sisteme Yaklaşımı 33
2.5 Makro Strateji Geliştirme Teorisi Olarak Neoklasik Realizm 39
2.6 Neoklasik Realism ve Süreç İzleme Yöntemi 41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ : TARİHSEL ARKA PLAN

3.1. İran Dış Politikasını Etkileyen Dinamikler 44
3.2. Türk Dış Politikasını Etkileyen Dinamikler 49
3.3. İran-Türkiye İlişkileri ve ABD Faktörü: Tarihsel Arka Plan 51
3.3.1. Erken Cumhuriyet Dönemi-Rıza Han ve Mustafa Kemal Atatürk (1923-1945) 51
3.3.2. İran-Türkiye İlişkileri, Muhammed Rıza Şah ve İnönü Dönemi (1938-1965) 57
3.3.3. Devrim Sonrası İran-Türkiye İlişkileri (1979-2001) 60
3.4. 2000'li yıllarda İran-Türkiye İlişkilerinde ABD Faktörü (2001-2009) 64

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
2000'Lİ YILLARDA ABD'NİN İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMINA YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI, SEÇİLEN ARAÇLAR VE UYGULANAN YAPTIRIM STRATEJİSİ

4.1. Sistemik Dönüşüm Etkisinde ABD Dış Politilkası ve İran'a Yönelik Tehdit Algısı..... 73
4.2. Neoklasik Realizm Açısından ABD Dış Politikasında Seçilen Araçlar..... 75
4.3 ABD'nin Dış Politika Aracı Olarak İran'a Karşı Uyguladığı Yaptırımlar……77

4.3.1. İran'a Yönelik Yaptırımların Uygulamasında Lider Faktörü, George W.Bush Dönemi (2002-2009)..... 82
4.3.2 İran'a Yönelik Yaptırımlar Uygulamasında Seçilen Araçların Değişimi ve Barack Obama Dönemi (2009-2016)..... 88
4.3.3 İran'a Yönelik Yaptırımlar Uygulamasında Seçilen Araçlar ve Donald Trump'un Maksimum Baskı Politikası (2016-2020)..... 107
4.3.4 Donald Trump'ın Maksimum Baskı Politikası'nın Sonuçları..... 116

BEŞİNCİ BÖLÜM
ABD'NİN İRAN'A YÖNELİK YAPTIRIMLARININ İRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

GEORGE W. BUSH, BARACK OBAMA VE DONALD TRUMP DÖNEMLERİ

5.1. ABD Yaptırımlarının İran-Türkiye İlişkilerine Etkisinin Analizi, Gerorge W. Bush Dönemi (2001-2009)..... 135
5.2. ABD Yaptırımlarının İran-Türkiye İlişkilerine Etkisinin Analizi, Barack Obama Dönemi (2009-2017)..... 142
5.3. ABD Yaptırımlarının İran-Türkiye İlişkilerine Etkisinin Analizi, Donald Trump Dönemi (2017-2020)..... 146
Değerlendirme……..…158

Elit Anket Çalışması ve Sonuçları……...……162

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME..... 167
KAYNAKLAR..... 175

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: ABD Stratejisinin Yeni Dönüşümünde Stratejik Ortamı ve Tehditleri 74

Tablo 2: Kongre ve Obama Tarafından İran'a Karşı Uygulanan Ambargolar..... 104

Tablo 3: İran'a Karşı Uygulanan Birincil ve İkincil Ambargoların Nedenleri, İptal Koşulları ve İptal İşlemleri..... 104

Tablo 4: Ruhani'nin 2016 BM Genel Kurulu'ndaki Konuşmasının Tematik Dağılımı..... 108

Tablo 5: Ruhani'nin 2017 BM Genel Kurulu'ndaki Konuşmasının Tematik Dağılımı..... 108

Tablo 6: Ruhani'nin 2018 BM Genel Kurulu'ndaki Konuşmasının Tematik Dağılımı..... 109

Tablo 7: Trump'ın 2017 Konuşmasında Yer Alan Kavramlar ve Sık Kullanılan Kategoriler..... 110

Tablo 8: Anahtar Kavramların Sıklığı..... 110

Tablo 9: Neoklasik Realizm Teorisinde Aracı Değişkenlerin Etkisi 123

Tablo 10: Türkiye'nin İran'la Dış Ticareti 1994-2007 (Milyon Dolar)..... 136

Tablo 11: Türkiye'nin İran'la Dış Ticareti 2008-2014 (Milyon Dolar)..... 137

Tablo 12: 2018-2019 İran-Türkiye İthalatı ve İhracatı 150

Tablo 13: 2000'li Yıllarda ABD'nin Bush Dönemi Dış Politikasının İran-Türkiye İlişkilerine Etkis..... 161

Tablo 14: ABD'nin Obama Döneminde Dış Politikasının İran-Türkiye İlişkilerine Etkisi..... 162

Tablo 15: Trump'ın Maksimum Baskı Politikasına İlişkin Faktörlerin İran-Türkiye İlişkilerine Etkisi 163

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Devletler Örneğinde Neoklasik Realizm Teorisindeki Üç Türlü Değişkeni 28
Şekil 2: Neoklasik Realizmde Dış Politika Modeli..... 36
Şekil 3: İran'ın Dış Politikasını Etkileyen Zihinsel Yapıları 46
Şekil 4: Rıza Han'ın Türkiye'ye Gelişi, Haziran Ayının 1934 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi Sayfa 1 53
Şekil 5: Rıza Han'ın Türkiye'ye Gelişi, Haziran Ayının 1934 Tarihli Vakit Gazetesi Sayfa 1..... 53
Şekil 6: Rıza Han'ın Türkiye'ye Gelişi, Haziran Ayının 1934 Tarihli Vakit Gazetesi Sayfa 1..... 54
Şekil 7: 11 Temmuz 1937 Cumhuriyet Gazetesi 55
Şekil 8: ABD Dış Politikasını Etkileyen Faktörler 77
Şekil 9: Neoklasik Realizm Teorisi Açısından ABD'nin İran ve Türkiye'ye Karşı Uyguladığı Dış Politika 94
Şekil 10: İran'ın Ulusal Para Birimi Değerindeki Değişiklikler, 2017-2020..... 117
Şekil 11: İran'da Yaşanan Enflasyon Oranı, 2014-2021..... 118
Şekil 12: İran Doğal Gaz Boru Hattı İthalatı ve İhracatı, 2012-2021 Gün/Milyon Varil 120
Şekil 13: İran'ın Aylık Ham Petrol ve Kondensat İhracatı 120
Şekil 14: Ülkelere Göre Ham Petrol İthalatı (1.000 ton) 140
Şekil 15: Türkiye'nin İran ile 2012-2020 İhracat ve İthalat Hacmi..... 145
Şekil 16: 2011-2019 Yılları Arası Yaptırımların Seyri ve İran Ekonomisine Etkisi 145
Şekil 17: 2018 Yılı Trump'ın Yaptırımları Tekrar Uygulaması Sonucu Petrol İhracatında Düşüş 147
Şekil 18: 2005-2019 Yılları Arası İran'da Ekonomik Büyüme 149
Şekil 19: Türkiye'nin İran'dan Petrol Alımı..... 151
Şekil 20: 2018-2019 Yılları Arası İran'ın Türkiye'den Yaptığı İhracat ve İthalat 151
Şekil 21: İncelenen Örneğin "Cinsiyet"e Göre Yüzdesi ve Sıklık Yüzdesi" 160
Şekil 22: İncelenen Örneğin "Yaş" Bazında Yüzdesi ve Sıklık Yüzdesi..... 161
Şekil 23: İncelenen Örneğin "Meslek" Açısından Yüzdesi ve Sıklık Yüzdesi..... 161

KISATMALAR

AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AML/CFT : Anti-money and Combating the Financing of Terrorism
CISADA : Comprehensive Iran Sanctions, Accountability and Divestment Act
FATF : Financial Action Task Force
GSYİH : Gayri Safi Yurtiçi Hasılası
IAEA : International Atomic Energy Agency
IFCA : İran Freedom and Counter-Proliferation Act 2012
INARA : İran Nükleer Anlaşma İnceleme Yasası
IRGC : İran Devrim Muhafızları
ISA : Iran Sanctions Act
ITRSHA : Iran Threat Reduction and Syria Human Rights Act
JCPOA : Kapsamlı Ortak Eylem Planı
MHÖ : Mücahit Halk Örgütü
NDAA : National Defense Authorization Act
NPT : Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons
SDN : Specially Designated Nationals
SRE : Belirli Ülkelere Tanınan Önemli İndirim İstisnaları
SWIFT : Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication
TDP : Türk Dış Politikası
UGYK : Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi
ZDH : Zeytin Dalı Harekatı

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Temel Sorunsalı

İran ile ABD arasındaki ilişkiler 19. yüzyılın ilk yarısında başlamış ve 1979 yılındaki İran İslam devrimine kadar büyük oranda dostane şekilde devam etmiştir. 1979 devrimiyle birlikte bu iki ülke arasındaki ilişkiler tehdit algısının ve çatışmanın hakim olduğu bir döneme girmiş ve yıllardır da bu seyrini takip etmektedir. İslam devrimi ve sonrasındaki gelişmelerle birlikte, özellikle de iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesine yol açan 1979 Rehine Krizi ile bu iki ülke, birçok bölgesel ve uluslararası meselede hemen hemen her zaman karşı karşıya gelmiştir. İran dış politikasında hakim eylem modeli, Batı ve ABD ile ittifak eğiliminden yerini ittifaklardan ayrılma ve çekilmeye bırakmıştır. İran ile ABD arasındaki ilişkilerin tamamen kesilmesinden bu yana iki ülke arasındaki resmi ilişkilerin önünde bugüne kadar pek çok engel meydana gelmiştir. Bölge dışı bir aktör olarak ABD'nin İran'a yönelik dış politika stratejileri ve bunun diğer ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerine (bu tezde İran-Türkiye ilişkisi) etkisinin ne yönde olduğu sorusunun araştırmacılar tarafından bilimsel bir konu olarak incelenip değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Yazar için İran boyutuyla ABD dış politikası konularının takip edildiği düşünüldüğünde bu konu ayrı bir önem ve ilgi arz etmektedir. Dolayısıyla bu tezde yazar, ABD'nin İran'a yönelik dış politikasına İran perspektifinden bakmış ve bunun İran'ın Türkiye ile ilişkilerini nasıl etkilediği sorusuna karşılaştırmalı bir çalışma ile cevap aramıştır. Bu açıdan yazar için her zaman yöneltilen soru, ABD'nin İran'a yönelik dış politikasında hangi stratejileri ve dış politika araçlarını benimsediği, liderler düzeyinde bu araçlarda ne gibi değişimler olduğu ve bu politikaların benimsenmesinin İran-Türkiye ilişkilerinde ne gibi bir etki oluşturduğudur. Bu soruyu yanıtlamadan önce belirtmek gerekir ki İslam Devrimi öncesinde İran, ABD'nin Ortadoğu politikalarından birisi, yani Başkan Nixon'un iki ayaklı politikası olarak biliniyordu. Ancak devrimin gerçekleşmesiyle ve ABD'nin Ortadoğu politikasının temel dayanaklarından birisinin yıkıldığını düşünmesiyle, İran'a yönelik politikasında önemli değişimler yaşandı. 1979 İran İslam Devrimi sonrası dönemde, ABD'nin bölgedeki politikalarına yön veren ve başta gelen unsurlardan birisi Şii tehdidi ve Amerikan karşıtlığı olarak gösterilmektedir. Ancak, uluslararası ilişkiler alanında daha geniş bir perspektiften bakarak bu konuyu daha detaylı şekilde ele alabiliriz. Uluslararası ilişkiler, bir ülkenin diğer ülkelerle olan ilişkilerini ve bu ilişkilerin nasıl şekillendiğini inceler. Bu ilişkiler, ulusal güvenlik, ekonomik işbirliği, kültürel alışveriş ve diğer faktörler etrafında döner. Bölgesel ve uluslararası faktörler, ülkelerin politikalarının şekillenmesinde belirleyici rol oynar. Örneğin, İran Devrimi, bölgedeki şeriat rejimleri arasında bir örnek teşkil etti ve diğer ülkelerdeki benzer hareketlere ilham verdi. Bu, bölgesel istikrarsızlığı artırdı ve İran'ın bölgesel güvenlik tehdidi olarak algılanmasına neden oldu. Bu nedenle, ABD ve diğer Batılı güçler, İran'ın bölgedeki etkisini sınırlamak için politikalar geliştirdi. Ancak, bir ülkenin politikaları, sadece dış faktörlere bağlı değildir. İç faktörler, ülkenin politikalarının şekillenmesinde de belirleyici rol oynar. Örneğin, İran Devrimi'nin neden olduğu rejim değişikliği, İran'ın politikalarını ve dış ilişkilerini etkiledi. ABD'nin İran'a karşı politikası da, İran'daki iç gelişmelere tepki olarak şekillendi.

Sonuç olarak, uluslararası ilişkiler alanında bölgesel ve uluslararası faktörler, bir ülkenin politikalarını şekillendirmede belirleyici rol oynar. Ancak, iç faktörler de önemlidir ve bir ülkenin politikalarının şekillenmesinde etkilidir. Bu nedenle, bir ülkenin politikalarının anlaşılması için, tüm bu faktörlerin bir arada ele alınması gereklidir.

İran'ın bölgesel güç olarak konumlandığı ve ABD'nin İran'ın nükleer programı ve terörizmle mücadele konularındaki kaygılarının artmasına yol açan 1994 yılındaki Clinton yönetiminin ilk ulusal güvenlik belgesi, İran ve ABD arasındaki ilişkilerin tarihsel olarak gerilimli bir süreç yaşadığını ortaya koymaktadır. Clinton yönetimi, İran ve Libya'ya yönelik ticaret yasağı uygulama kararı almış ve bu yasakları kapsayan De'Amato yasası, 1996 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu yaptırımlar, İran'ın ekonomisine ciddi zarar vermiş ve ülkedeki halkın yaşam standartlarını düşürmüştür. Aynı zamanda, yaptırımlar İran hükümetinin bölgede daha da izole olmasına ve uluslararası toplumdan tecrit edilmesine neden olmuştur. Yaptırımlar başlangıçta İran'ın terör eylemlerini desteklemeyi bırakmasını ve Orta Doğu'daki etkisini azaltmayı amaçlıyordu. Ancak 1990'ların ortalarından beri bu politikaların odak noktası İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurmaya yönelmiştir.[1] 1996 yılında, İran petrol endüstrisinin gelişimine "önemli ölçüde katkıda bulunan" yabancı şirketlere karşı önceki kısıtlamaları genişleten İran Yaptırımlar Yasası yürürlüğe girmiştir. ABD'ye göre, bu şirketler İran'ın askeri nükleer programını destekliyordu. Ancak İranlı liderler, İran'ın nükleer programının barışçıl amaçlı olduğunu iddia etmektedirler.[2]ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları 1990'larda Clinton döneminde ve 2001 George Bush döneminde yoğunlaştı. Bu konu bizi, yeni uluslararası koşulların Amerikan hükümetinin İran'a karşı böyle bir davranışına neden olduğu ve bu ülkeye yönelik yaptırımların kademeli ve artan bir eğilim gösterdiği noktasına götürmektedir.

ABD ve İran arasındaki gerilim, yıllardır devam eden bir durumdur. İran İslam Devrimi ve İran'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne yönelik rehine krizi gibi olaylar, tarihteki bazı önemli çatışmalar arasında yer alır. Ancak, 11 Eylül Saldırısı sonrasında gerilim daha da arttı. ABD'nin 11 Eylül olayından sonra İran'a yönelik davranışı, Clinton döneminde Amerika'nın dış politikasının bir uzantısı olmuştur. ABD, 11 Eylül sonrasında terörizme karşı savaş açtı ve "Bush Doktrini" olarak bilinen politikaları açıkladı. Bu politikalar, ABD'nin ulusal güvenliği tehdit eden devletlerle mücadele etme hakkını ve gerekliliğini vurguladı. Terörist devletler ve kitle imha silahlarıyla mücadele etmek de hedefleri arasındaydı.

11 Eylül'ün meydana gelmesi, ABD politikasını İran'a karşı daha saldırgan ve uluslararası sistemden etkilenmiş hale getirdi. ABD'nin bu dönemdeki dış politika seçimleri daha çok İran'ın nükleer programına yoğunlaşmış ve yaptırımları sıkılaştırmak, askeri tehdit unsurlarını daha yoğun şekilde kullanmıştır. ABD'nin Bush dönemi yaptırım ve askeri tehdit odaklı dış politika seçimlerinde Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu yapının hakim olmasının etkisi de yadsınamaz.

ABD'nin İran'a yönelik dış politikası, George W. Bush ve Barack Obama yönetimleri dönemlerinde önemli ölçüde farklılık göstermiştir. Bush döneminde, ABD İran'a karşı sert bir tutum izlemiş ve İran'ın nükleer programı ve teröre destek verdiği iddialarını gündeme getirmişti. Bu dönemde ABD, İran'a karşı yaptırımlar uygulamış ve askeri müdahale seçeneğini açıkça dile getirmişti.

---

1 Mason, R. (2015). *Foreign policy in Iran and Saudi Arabia. Economics and diplomacy in the Middle East*. I.B. Tauris. pp: 19-20

2 Iran Sanctions Act. (1996), https://www.treas ury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/isa_1996.pdf

Ancak, Obama dönemi ABD'nin İran'a karşı yaklaşımında önemli bir değişikliğe yol açtı. Obama yönetimi, İran'ın nükleer programına karşı yaptırımları artırdı, ancak aynı zamanda İran ile doğrudan müzakerelere açık olduğunu belirtti. Bu yaklaşım, 2015 yılında imzalanan İran nükleer anlaşmasına yol açtı. Anlaşma, İran'ın nükleer programını sınırlandırmayı ve uluslararası toplumun denetimine tabi hale getirmeyi içeriyordu. Obama yönetimi ayrıca, İran ile çatışmayı azaltmak ve İran'ın bölgesel etkisini sınırlamak için müzakereler yoluyla çalıştı. ABD, İran'ın Suriye, Irak ve Lübnan'daki gruplara verdiği desteği azaltmaya çalıştı. Bu yaklaşım, ABD'nin İran'a karşı daha yumuşak bir yaklaşım benimsediği şeklinde yorumlanabilir. Ancak, sonraki yıllarda ABD'nin İran politikası tekrar sertleşti ve İran nükleer anlaşmasından çekildi. Bu gelişmeler, ABD'nin İran'a karşı tutumunda belirsizlik yarattı ve uluslararası toplumda endişeye yol açtı.

Özetle, ABD'nin İran'a karşı dış politikası, Bush ve Obama dönemleri arasında önemli değişiklikler gösterdi. Ancak, İran'ın bölgesel etkisi ve nükleer programı gibi konular hala uluslararası gündemde önemli yer tutuyor ve ABD'nin bu konudaki tutumu dikkatle izleniyor.ABD'nin bu dönemdeki tehdit algısının, devlet ve devlet dışı aktörlerden gelen asimetrik tehditlere odaklandığı görülmektedir. Bu da Obama'nın İran'dan algılanan tehditleri bertaraf etmede bir araç olarak iki yönlü etkileşim ve baskı politikası olarak tanımlayabileceğimiz bir yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. Obama dönemi İran'a yönelik dış politika stratejisi üç ana unsur, akıllı kuşatma, doğrudan müzakere ve içeriden temel değişimi teşvik etme üzerine inşa edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle Obama döneminde yeni dış politikada rejimi değiştirmek yerine, İran'ın davranışını değiştirmek temel öncelik haline geldi. Bu bağlamda, Obama yönetiminin yayınladığı 2009 Ulusal Güvenlik stratejisinde İran ve Kuzey Kore, ABD'ye düşman iki ülke olarak özellikle zikrediliyor. Ayrıca İran'ın balistik ve uzun menzilli füze arayışlarının yanı sıra nükleer faaliyetleri de Amerikan ulusal güvenliğine yönelik tehdit kaynaklarından biri olarak görülüyor.[3] Çifte yönlü ve baskı politikası, daha net bir ifadeyle, ABD'nin özellikle İran'ın nükleer programını ve bölgesel politikasını değiştirmek için doğrudan etkileşim kurma anlamına geliyordu. Obama, ABD'nin stratejik davranış modelini değiştirmeye ve tek taraflılığı bölgesel çok taraflılık politikası izlemeyi ve nihayet İslam ülkeleriyle ilişkilerini yeniden kurmaya çalıştı.

Obama yönetimi sırasında, İran'ın nükleer programı bölgesel siyasette önemli bir faktör olarak ortaya çıktı. NATO üyesi ve Avrupa Birliği adayı olarak Türkiye'nin İran'ın nükleer programına yönelik yapıcı duruşu, İran-Türkiye ilişkilerinin dinamiklerinin şekillenmesinde etkin rol oynamıştır.

Obama yönetiminin İran'ı diplomasi ve müzakereler yoluyla devreye sokma çabaları bölgede karışık tepkilerle karşılandı. İran'ın nükleer programı oldukça tartışmalı bir konuydu, bazı ülkeler bunu bölgesel istikrar için bir tehdit olarak görürken, diğerleri bunu İran'ın barışçıl nükleer enerji peşinde koşma hakkı olarak görüyordu. Bu bağlamda Türkiye'nin İran'ın nükleer programına yaklaşımı yapıcı bir angajman modeli olarak öne çıktı. Türkiye, diyalog ve müzakerenin önemini vurguladı ve sorunun barışçıl bir şekilde çözülmesi için çalıştı. Bu yaklaşım sadece bölgesel siyaset açısından değil, aynı zamanda Türkiye'nin Ortadoğu'daki kilit oyuncu konumunu güçlendirmesi açısından da önemliydi.

Türkiye'nin İran'ın nükleer programına yaklaşımı, bölgede istikrar ve işbirliğini teşvik etmeyi içeren daha geniş dış politika hedeflerini yansıtıyordu. Sonuç olarak, Obama dönemi, İran'ın nükleer programının bölge siyasetinde kritik bir konu olarak ortaya çıktığını ve Türkiye'nin konuya

[3] Obama, B. (May 2010), "National Security Strategy of the United States of America", https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf

yaklaşımında aktif ve yapıcı bir rol oynadığını gördü. Türkiye'nin İran'ın nükleer programına yaklaşımı sadece bölgesel istikrara katkıda bulunmakla kalmadı, aynı zamanda Orta Doğu'daki kilit oyuncu konumunu da güçlendirdi.

İran ve Türkiye arasındaki ilişki, coğrafi yakınlık, kültürel benzerlikler ve ticari bağlantılar gibi çeşitli faktörler nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Ancak ABD'nin İran'a yönelik politikaları bu ilişkilerin seyrini etkilemiştir. Bu araştırma, özellikle İran ile Türkiye'nin de rol oynadığı nükleer müzakerelerin bir anlaşmaya vardığı Obama ve Trump yönetimleri sırasında ABD politikalarının etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Obama yönetimi sırasında, İran ile uluslararası toplum arasında nükleer müzakerelerin ardından imzalanan anlaşma, İran'ın küresel toplumla yeniden bütünleşmesini sağladı ve Türkiye'nin sürece katkısı hayati önem taşıyordu. Sonuç olarak, İran ve Türkiye arasındaki ilişkiler daha da güçlendi. Ancak Trump yönetimi döneminde ABD'nin İran'a yönelik politikaları, özellikle de anlaşmadan çekilmesi, İran-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkiledi. ABD'nin uyguladığı yaptırımlar İran'ın ekonomik durumunu kötüleştirdi ve Türkiye'nin İran'la ticaret yapmasını zorlaştırdı. Bu durum, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliği seviyesinin düşmesine ve ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Gelecekteki ABD liderlik değişikliklerinin İran-Türkiye ilişkilerine etkisi belirsizdir. Her iki ülke de bölgesel nüfuz, ticaret bağlantıları ve enerji kaynakları gibi alanlarda ortak çıkarları paylaşıyor.

Sonuç olarak, ABD'nin İran'a yönelik politikalarının İran-Türkiye ilişkilerine etkisi önemli olmuştur ve bundan sonraki gidişatı belirsizdir. Ancak, İran ve Türkiye arasındaki ilişkinin, ortak çıkarları gereği hayati önemini sürdürmesi beklenmektedir ve ABD'nin İran'a yönelik politikalarında bu ilişkiyi etkileyebilecek potansiyel değişikliklerin yakından incelenmesi gerekmektedir.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri ve Almanya'dan oluşan P5+1, 2015 yılında İran'ın nükleer programını kısıtlamak için Kapsamlı Ortak Eylem Planı (JCPOA) olarak bilinen bir anlaşmaya vardı. ABD'nin Mayıs 2018'de eski Başkan Trump tarafından JCPOA'dan tek taraflı olarak çekilmesi ve ardından ABD'nin taleplerine uyması için İran ekonomisi üzerinde baskı uygulama politikasının aktif olarak izlenmesi, bölge üzerinde önemli bir etki yarattı.

Trump yönetimi öncesinde Türkiye-İran ilişkileri, ekonomik ve diplomatik işbirliğindeki olumlu gelişmelerin damgasını vurduğu yukarı yönlü bir seyir izliyordu. Ancak, İran ekonomisi üzerinde yeniden canlanan baskı ve ABD müttefiklerinin Amerikan yaptırımlarına müdahil olması, Türkiye-İran ilişkilerinde, özellikle ekonomik alanda olumsuz yansımalara neden olmuştur. Bu durum, daha geniş bir bölge ve ötesi için önemli sonuçları olduğu için daha fazla incelemeyi garanti eder.

Bu araştırma, ABD'nin İran'ın nükleer programına yönelik politikalarının İran-Türkiye ilişkilerini lider faktörü göz önüne alarak nasıl etkilediğini incelemektedir. Lider faktörü seçilmesinin nedeni, ABD Başkanları döneminde değişen politikaların etkisini, liderlerin dış politikada kullandığı araçlar ve tehdit algıları gibi faktörleri göz önünde bulundurarak incelemektir.

Bu araştırma, süreç izleme yöntemi kullanarak yapılacaktır. Bu yöntem, olayların sırayla kaydedilmesi ve analiz edilmesi ile gerçekleştirilir. Bu yöntem, bir olayın nasıl gerçekleştiğini, ne zaman gerçekleştiğini, kimlerin etkisi altında olduğunu ve sonuçlarının ne olduğunu belirlemeye yardımcı olur. Araştırmanın amacı, ABD'nin İran'ın nükleer programına yönelik politikalarının İran-Türkiye ilişkilerine olan etkisini belirlemektir. Bu etkiyi lider faktörü göz önünde bulundurarak inceleyerek, ABD Başkanlarının dış politikada kullandıkları araçlar, tehdit algıları ve politika değişikliklerinin etkisini belirlemeyi hedeflenmektedir. Bu araştırma, ABD ve İran arasındaki nükleer anlaşmanın feshedilmesi ve ABD'nin İran'a yaptırımlarını yeniden uygulamaya başlaması gibi son zamanlarda yaşanan gelişmeleri de göz önünde bulunduracaktır. Bu gelişmelerin İran-Türkiye ilişkilerine olan etkisi de incelenecektir.

Sonuç olarak, bu araştırma, ABD'nin İran'ın nükleer programına yönelik politikalarının İran-Türkiye ilişkilerine olan etkisini lider faktörü göz önünde bulundurarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu araştırmanın sonuçları, ABD'nin dış politikasının bölgesel etkileri konusunda önemli bir anlayış sağlayabilir.

1.2. Çalışmanın Amacı

İran-Türkiye ilişkileri, Ortadoğu'nun siyasi coğrafyasında yaşanan güncel değişimlerle birlikte birçok değişikliğe uğramıştır. Türkiye'nin Ortadoğu'daki diplomatik alandaki faaliyetlerinin önemi ve ABD'nin Ortadoğu politikasında öne çıkan rolü dikkate alındığında, ABD başta olmak üzere diğer ülkelerin Ortadoğu ve özellikle İran ile ilişkilerde izlediği politikalar Türkiye ve İran gibi devletlerin ikili ilişkilerini etkilemektedir. ABD, 1979 yılından bu yana Orta Doğu'da yaptırımlar ve askeri müdahalelerle aktif bir rol oynamıştır. İran'ın nükleer politikalarında iki ülke arasındaki yakınlaşmanın zirvesi olan işbirliği modeli ABD Başkanı Obama döneminde gerçekleşen 2010 Tahran bildirisinde görülebilir. Bununla birlikte, Türkiye'nin İran ile olan ilişkileri, yalnızca ABD'nin bölgesel politikaları değil, aynı zamanda bölgesel güç dengeleri, Suriye ve Irak'taki gelişmeler gibi diğer faktörler tarafından da etkilenmiştir. Türkiye, İran ile olan ilişkilerini bölgedeki güvenlik ve istikrarın sağlanması için önemli bir unsur olarak görmekte ve bu ilişkileri geliştirmek için çaba göstermektedir. Bu durum, bölgedeki siyasi ve güvenlik dinamikleri dikkate alındığında, İran-Türkiye ilişkilerinin gelecekte nasıl şekilleneceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, yukarıda geçen tartışmalara dayalı olarak, ABD'nin 2000'li yıllardaki lider faktörü etkisi altında İran'a yönelik değişen yaptırım politikasının Türk-İran ilişkilerinde nasıl bir etkisi olduğunu araştırmaktır.

1.3. Araştırma Soruları

Bu tezin başlıca ana sorusu aşağıdaki gibidir:

1. ABD'nin İran'ın nükleer programına yönelik liderler düzeyinde değişen politikaları İran-Türkiye ilişkilerini nasıl etkilemektedir?

Alt sorular:

1. Barack Obama dönemi ABD'nin İran'ın nükleer programına yönelik politikaları İran-Türkiye İlişkilerini nasıl etkilemiştir?
2. Donald Trump dönemi ABD'nin İran'ın nükleer programına yönelik politikalarındaki değişiklikler; İran-Türkiye ilişkilerini nasıl etkilemiştir?

1.4. Hipotezler

Bu tezin sorularına cevap olarak, aşağıdaki hipotezler neoklasik realizmin teorik çerçevesine göre belirlenmiştir.

Hipotezler:

Bu tezin sorularına cevap olarak, aşağıdaki hipotezler neoklasik realizmin teorik çerçevesine göre belirlenmiştir:

1. Başkan George W. Bush sonrası Başkan Barack Obama döneminde ABD'nin İran'ın nükleer programına yönelik uyguladığı diplomasi ve yumuşak güç politikaları İran-Türkiye ilişkilerini "işbirliği" yönünde etkilemiştir.

   Bu hipotez, neoklasik realizmin öngördüğü şekilde, devletlerin ulusal güvenlik çıkarlarına dayalı uluslararası ilişkilerde dış politikada kullandıkları baskı diplomasi ve yumuşak güç gibi araçların kullanımının önemine işaret etmektedir.

2. Başkan Donald Trump döneminde ABD'nin İran ile nükleer anlaşmadan ayrılması ve İran'a yönelik "Maksimum Baskı" politikaları İran-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

   Bu hipotez, neoklasik realizmin öngördüğü şekilde, devletler arasındaki düşmanca ilişkilerin, güvensizliğin ve çatışmanın artmasına neden olan politikaların sonuçlarını ortaya koymaktadır.

1.5. Araştırma Metodolojisi

Bu araştırmada analitik bir yaklaşımla nitel vaka analizi yöntemi kullanılmaktadır. Nitel araştırma, incelenen olgunun kısa bir sunumundan ziyade, verilerin neden ve nasıl ile ilgili sorulara cevap olarak toplandığı bir yaklaşımdır. Nitel araştırma, dinamik gerçeklik olarak kabul edilen şeyi daha iyi anlamaya çalışır ve araştırmacı, zaman içindeki değişkenler arasındaki ilişkileri incelemeye çalışır.Nitel yaklaşım, sonuçtan çok süreci vurgular. Bu nedenle, araştırmanın odak noktası dinamik ve karmaşık süreçleri anlamak ve ifade etmektir. Sonuç olarak, nitel araştırma, bağlamın anlaşılmasına yardımcı olmak için zengin, doğru ve güvenilir veriler üretir.

Vaka analizi boyunca, haber raporları, ifadeler, diplomatik belgeler, resmi ve gayriresmi temsilciler tarafından hazırlanan raporlar, dış politikanın anlaşıldığı ve uygulandığı bir temel olarak ele alınacaktır. Dış politika kararlarını etkileyen faktörleri ortaya çıkarmaya çalışan farklı bakış açılara sahip olan teorik kaynaklar doğrultusunda, dış politika kararlarını etkileyen ifadeler ve yazılı belgeler, Türkiye ve İran'ın dış politikasındaki değişimin doğasını kavramamız için görüşler sağlayacaktır.

Öncelikle, Türkiye ile İran arasındaki ikili ilişkilerin dönüşümüne ilişkin analizimiz, dışişleri bakanlıkları gibi resmi makamlarca ilan edilen ilgili resmi açıklamaları, ekonomik ve ticari istatistikleri içeren birincil kaynakları değerlendirmektedir. Bu anlamda, devlet ve stratejik araştırma

enstitülerini, elçilikleri, politik karar vericilerin ve politika yapıcıların kararları üzerinde doğrudan etkisi olan insanların, dışişleri bakanlarının konuşmaları ve anıları incelenmiştir. Ayrıca Obama ve Trump dönemlerinde nükleer politikalara yönelik lider algısı ve değişimleri daha iyi anlamak amacıyla BM Genel Kurul açılış konuşmaları, demeçleri, sundukları stratejik belgeleri, gazeteler ve diğer birincil belgeler ve kaynaklar incelenmiştir

Çalışmamızda "ABD'nin Maksimum Baskı stratejisi ve Etki Arttırıcı-Nüfuz Arttırıcı Strateji olarak birbirini takip eden iki Başkan Döneminde (Obama ve Trump) İran'a yönelik yaptırımlarının Türk-İran ilişkilerine etkisi "süreç izleme yötemi" kapsamında ele alınmıştır. Süreç izleme yönetemi seçmemizin nedeni ABD'de iki lider döneminin yani Obama ve Trump döneminin birbiri peşi sıra gelmesi ve dış politikadaki değişen süreçler ve kullanılan araçları daha derinden ve karşılaştırmalı şekilde analiz etmeye imkan tanımasıdır. "Vaka analizinde süreç izleme" yöntemi göz önüne alınarak, 2000'li yıllarda İran'ın nükleer politikası ve yaptırımlar vakası çerçevesinde iki ülke dış ve ekonomik ilişkileri analiz edilmiştir. Dolayısıyla, ABD'nin İran'ın nükleer politikası vakasında uyguladığı ambargoların liderler arası değişimleri (Obama-Trump) ve bunun İran-Türkiye ilişkilerine etkisini süreç analizi ile incelenmektedir.

Bu çalışmada ABD yaptırımları etkisi altında İran ile Türkiye arasındaki rekabet ve işbirliği örüntüsünü daha iyi anlamak için, bu sürecin her iki ülkenin ticari ve ekonomik mübadelelerindeki etkisini farklı dönemlerde istatistiklerle ortaya konulmuştur. İkili ilişkilerde ABD'deki lider değişiminin etkisini analiz etmeyi hedefleyen çalışmamızda, temel olan yukarıda bahsi geçen birincil kaynaklar kullanılmıştır. Buna ilaveten, araştırma soruları hakkında daha farklı veriler de toplama amacıyla İran ve Türkiye'den seçilmiş bürokratlarla görüşmeler gerçekleştirişmiştir.

1.7. Araştırmanın Gerekliliği ve Özgün Değeri

Orta Doğu genellikle uluslararası literatürde "penetre edilmiş" bir bölge olarak değerlendirilmektedir.[4] Diğer bir deyişle, bölge ülkelerinin birbirleriyle ilişkilerinin temeli, geleneksel olarak bölge dışı güçlerle, özellikle ABD gibi büyük güçlerle ilişkilerin etkisi altındadır.. İran-Türkiye ilişkileri bir çok teze ve çalışmaya konu olmakla birlikte, halen ikili ilişkiklerde bölge dışı devletlerin politikalarının etkisisni teorik ve ampirik boyutuyla anlamaya çalışan çalışmaların eksikliği göze çarpmaktadır. Özellikle 2000'li yıllarda İran'ın nükleer programı konusunda ABD Başkanı Obama Döneminde gerçekleşen ve Türkiye'nin de önemli derecede diplomasi yürüttüğü "nükleer anlaşma"nın yapılması ve Başkan Trump döneminde ABD'nin anltlaşmadan çekilmesi, ABD Başkanları düzeyindeki bu önemli değişimlerin ikili ilişkilere etkisini anlamayı daha da önemli hale getirmektedir.

Bu tez, neoklasik realizm teorik çerçevesinde, 2000'li yıllarda ABD'nin İran'ın nükleer programına yönelik politikalarının İran-Türkiye ilişkilerine etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada, George W. Bush, Barack Obama ve Donald Trump dönemlerindeki ABD politikaları, İran-Türkiye ilişkileri ve bölgesel güvenlik dinamikleri kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. Tez ikili ilişkilerde etkisinden sıkça bahsedilen ABD'nin etkisini teorik boyutuyla ve vaka analizinde süreç izleme yöntemiyle değerlendirmek kaydıyla literatüre katkı sunmaktadır: Tek bir vakayı, ancak detaylı

[4] Brown, L. Carl, *International Politics in the Middle East, Old rules, Dangerous Games*, Princeton University Press 1984.

şekilde lider değişiminin etkisini inceleyerek katkıda bulunmayı hedefleyen bu çalışmadabn, neoklasik realism bu nedenle daha açıklayıcı bir çerçeve sunduğu düşünülmektedir. Ayrıca yazar tarafından Farsca dilden İran belgelerin birincil kaynaklar olarak kullanılmasyla da, İran-Türkiye ilişkileri literatürüne katkı sunulması hedeflenmektedir.

Son olarak, neoklasik realism teorisi, bir sonraki literatür tarasası bölümünde detaylı şekilde değinileceği üzere daha çok dış politikayı açıklamak için sıklıkla kullanılmaktadır. Bu tezde ise bir etkiyi, yani ABD'nin İran'ın nükleer politikalarına yönelik liderler düzeyinde değişen dış politika tercihlerinin İran-Türkiye ilişkilerine etkisini daha iyi anlamak için kullanılmıştır. Böylelikle de teorinin uygulanması amacıyla farklı bir bakış açısı sunmayı ve gelecek çalışmalara katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Bu tez, akademik ve profesyonel düzeyde yazılmış olup, uluslararası ilişkiler, güvenlik çalışmaları ve dış politika konularına ilgi duyan okuyuculara hitap etmektedir. Tezde, kapsamlı bir literatür taraması yapılmış ve çeşitli veri kaynaklarından elde edilen veriler kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar, ilgili teorik çerçevede değerlendirilecek ve ileri araştırmalar için bir temel sağlayacaktır.

1.8. Literatür Taraması

Araştırdığımız konunun uluslararası ilişkiler düzeyinde yeni bir konu olması - ABD etkisininin boyutunu, İran-Türkiye ilişkilerinde özellikle İran'ın nükleer meselesi ve Bush Obama ve Trump dönemi lider değişimleri çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Bildiğimiz kadarıyla bugüne kadar bu konuda bir araştırma yapılmamıştır. Ancak konuyla bağlantılı olarak kaleme alınan eserlerden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

1) ABD-İran İlişkilerinde Yapılan Araştırmalar:

Gonca Oğuz Gök'ün 2005 yılındaki yüksek lisans tezinde İran'ın 1990'lardan bu yana uluslararası arenada önemli bir konuma gelmesini sağlayan pragmatik politikalarına, ekonomik işbirliği platformlarına ve stratejik ortaklıklarına dikkat çekiyor. Ancak, 11 Eylül döneminden sonra İran, güvenlik endişelerini gidermek için Rusya ve Çin ile daha yakın bir işbirliğine yol açan bölgesel izolasyonda bir artışla karşı karşıya kaldı. Sonuç olarak İran, Orta Doğu ve Orta Asya'da komşu bir ülke olarak mevcut konumu göz önüne alındığında, ABD'den algılanan tehdide karşı korunmak için nükleer faaliyetlerini sürdürmeye devam ediyor. Gök'ün analizi, İran dış politikasının karmaşık doğasının ve onun iç güvenlik endişeleri ile bölgesel ve küresel özlemleri dengelemeye yönelik devam eden çabalarının altını çiziyor. Çalışmaları, İran dış politikası çalışmalarına önemli bir katkı sağlamakta ve Türkiye-İran ilişkilerinin dinamikleri hakkında fikir vermektedir.[5]

Bilgehan Alagöz'ün 2013 tez çalışması, İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının İran İslam Cumhuriyeti ile nasıl karşılıklı etkileşim halinde olduğunu araştırıyor. Körfez politikasındaki bölgesel aktörler ve bunun güvenlikleştirme politikalarının sıklıkla uygulanmasına nasıl yol açtığını değerlendirmektedir. Bu tez, Kopenhag Okulu'nun temel argümanlarını kullanarak, bu iki temel konuya farklı bir perspektiften bakarak güvenlik çalışmalarına alternatif bir bakış açısı sunmanın

[5] Gonca, O, G., (2005). "İran'ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran İlişkileri" [Iran's Regional Policy and Turkish-Iranian Relations], Yüksek lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

mümkün olduğu fikrine dayanmaktadır. Çalışma İran'ın dış politikasını ve İran'ın Körfez politikasını Kopenhag Okulu'nun iki temel argümanı olan Güvenlikleştirme Teorisi ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi yaklaşımı üzerinden incelemektedir.[6]

Derya Rix'in 2013 yılındaki tez çalışmasında, ABD'nin Bush başkanlığı sırasında İran'a yönelik dış politikasını dış politika analizine dayalı çağdaş bir tarihsel çalışma olarak incelemektedir. Birincil değişken, Savunma Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı da dahil olmak üzere çeşitli departmanlardan gelen girdilerle dış politikayı yürüten yürütme organıdır. İkinci değişken, hem Meclis hem de Senato işlemleri aracılığıyla analiz edilen ABD Kongresi'nin rolü ve etkisidir. Kongre sürekli olarak yaptırımlar uyguladı ve İran ile işbirliğini geliştirmede işbirliği yapmadı. Üçüncü değişken, önde gelen düşünce kuruluşlarının ve İsrail lobisinin konumu ve etkisidir ve federal hükümetin etkisinin ötesinde analiz edilmiştir. Bu tezin ana sonucu, Bush yönetiminin İran'a karşı tutarlı bir dış politika üretemediği ve İran hükümetini nükleer programı ve terörle bağları konusunda ABD veya Avrupa ile işbirliği yapmaya ikna edemediğidir. Ayrıca, dış politikayı yürüten yürütme organı, Kongre'nin duruşu ve etkisi, önde gelen düşünce kuruluşları ve İsrail lobisi gibi faktörlerin de İran'a yönelik ABD dış politikasını etkilediği belirtilmektedir. Bu tezin sonucu, ABD'nin İran'a yönelik dış politikasının karmaşık ve çeşitli faktörlerin etkisi altında olduğunu ve tutarlı bir yaklaşımın zorluğunu göstermektedir. [7]

Robert Litwak kitabında (2014), İran'ın nükleer programı konusunda George W. Bush ve Barack Obama yönetimlerinin yaklaşımını bir vaka incelemesi olarak ele almaktadır. Bu çalışmada, İran'ın nükleer konuya yaklaşımı, İslam Devrimi'nden bu yana ABD ile devam eden çatışmanın bir alternatifi olarak değerlendirilmekte ve süreç detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Litwak'a göre, İran hükümeti henüz ABD egemenliğine karşı devrimci bir tutum sergilemeye devam mı edecek yoksa diğer uluslararası aktörler gibi hareket etmeye başlayacak mı karar vermemiştir. Ayrıca, İran'ın nükleer programının gidişatını değiştirmede önemli faktörler olarak geniş ekonomik yaptırımlar, Hassan Ruhani'nin seçilmesi ve Barack Obama'nın çok taraflı yaklaşımı gösterilmektedir. Bu faktörler iki taraf arasında bir anlaşmaya varılmasını mümkün kılmıştır.[8]

Goodarz Eftekhari Jahromi ve Alavi Hajiani 2016 yılındaki makalesinde, BM Güvenlik Konseyi'nin davayı denetleme ilkesini ayrıntılı olarak incelemekte ve İran'ın nükleer diplomasisini, Güvenlik Konseyi kararlarına karşı çıkmak için uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler boyutunda çözmenin uygun bir yolu olarak önermektedir.[9] Bu araştırmaya göre, Güvenlik Konseyi'nin kararlarına ve performansına meydan okumak için nükleer anlaşma ve JCPOA mevcut dönemde uluslararası hukuk ve ilişkiler için uygun bir çözüm olarak sunulmaktadır ve diplomasinin Güvenlik Konseyi kararlarını temelden revize etmeye nasıl zorlayabilir olduğu savunulmaktadır.

Gülriz Şen 2017 yılındaki makalesinde, Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani döneminde İran-ABD ilişkileri açısından bir milat sayılabilecek nükleer anlaşma sonrasında ilişkilerin seyrini, İran

---

6 Alagöz, B. (2019). İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Etkili Bir Unsur Olarak Güvenlikleştirme Siyaseti: 2003 Irak Savaşı Sonrası İran'ın Basra Körfezi Politikası / 2007-2013 Irak Savaşı / 2007-2013]. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. Ortadoğu Siyasi Tarihi Ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2013- https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

7 Rix, D. (2013). United States Foreign Policy Towards Iran in the 21st Century [Master's thesis, Middlesex University]. https://core.ac.uk/download/pdf/12225867.pdf

8 Litwak, R. S., (2014). "*Iran's nuclear chess: calculating America's moves"*, Washington: Woodrow Wilson Center Press.

9 Eftekhar Jahromi, G., & Hajiani, A. (2016). "Nuclear diplomacy of Iran with an emphasis on the making security council monitorable", *Quarterly Journal of World Politics, 5*(3), 161-183. [In Persian].

siyasetinde doğan beklentiler ve sonrasında yaşanan süreç üzerinden tahlil etmektir. Bu makalenin bulgularına göre, anlaşma sonrası ABD ile yaşanan finansal sorunlar, süregiden yaptırımlar ve tam manasıyla karşılanmayan yatırım beklentileri, Ruhani hükümetinin ABD'ye yönelik normalleşme politikasını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu manevra alanını fazlasıyla kısıtlamıştır.[10]

Hatice Hande Orhon Özdağ'ın 2018 yılında doktora tezinde, İran-Türkiye ilişkilerinin, iç politik mücadelelerden ve iki devletin dış politika yöneliminden nasıl etkilendiğinin saptanması amaçlanmış ve bu iki devlet arasındaki ikili ilişkiler Neo-Gramşici Kuram çerçevesinde çözümlenmiştir. Çözümlemeler yapılırken, İran-Türkiye ilişkilerindeki "organik" ve konjonktürel dinamiklerin değişiminin ve sürekliliklerin saptanması hedeflenmiştir. Kuramsal çerçevenin oluşturulduktan ve İran ile Türkiye'nin iç politik dinamikleri ve dünya düzenine yaklaşımları ana hatlarıyla tartışıldıktan sonra, belirlenen temalardan hareketle ikili ilişkiler çözümlenmiştir. Yapılan çözümlemeler sonucunda tarihsel olarak, iki ülkedeki iktidarların iç tehdit algılarının ve dış politika yönelimlerinin ortaklaştığı durumlarda işbirliğine dayalı, farklılaştığı durumlarda ise rekabete ya da çelişmeye dayalı ilişkiler kurdukları saptanmıştır.[11]

Perben ve de Gaulle 2018 yılında, bir grup Fransız hukukçu tarafından derlenen raporlarında, Viyana Anlaşması'nın imzalandığı yasal çerçeveyi hatırlatmaktadır. Anlaşmadan çekilmeye cevaben ve ABD'nin tek taraflılığına karşı bir dizi olası yasal çözüm önermektedir.[12]

Salehi, Dehshiri ve Haji Mineh 2019 yılındaki bir makalede, ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilmesinin siyasi hukuki sonuçlarını analiz etmişlerdir. Bu bağlamda yazarlar, yasal niteliği nedeniyle çok taraflı bir anlaşma olmasına rağmen Amerika Birleşik Devletleri'nin bu anlaşmadan çekilmesinin bağlayıcı yasal sonuçlarının olmadığına inanmaktadır. Ancak bu, Amerika'nın uluslararası sistemdeki itibarını ve konumunu politik olarak düşürmektedir.[13] Bu çalışma, Trump döneminde yürütülen ABD dış politikasına hukuki bir pencereden yaklaşmaktadır.

Ghodrat Ahmadian ve Saeedeh Sadat Ahmadi tarafından ekonomik ve politik bilgiler üzerine yazılan makalede, Batılı ülkelerin, özellikle de ABD'nin, dış politikada krizlere ve çatışmalara her zaman realizm ve neorealizm merceğinden baktığına inanılmaktadır.[14] Bu makalenin eleştirisinde, neorealizm veya yapısal realizm ABD dış politikasının çeşitli yönlerini etkilese de, İran nükleer sorununda, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ve BM Güvenlik Konseyi gibi uluslararası kurumların neoliberal kurumsalcılıkta çok daha etkili olduğu belirtilmektedir ve İran İslam Cumhuriyeti'nin stratejisi neoliberal kurumsalcılığın bileşenlerine pek benzetilmemektedir.

Ersin İçoz 2021 yılındaki tez çalışmasında da 2001 ile 2005 yılları arasında İran – ABD ilişkilerini nükleer kriz bağlamında öz imaj ve algılanan imaj kavramları açısından incelemiştir. Bunu yaparken de ABD Başkanı George W. Bush'un ve İran'ın Dini Lideri Ali Hamenei'nin konuşmalarını detaylı

---

10 Gülriz, Ş. (2017). "Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri", *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM)*

11 Hatice Hande, O.ö., (2018). "Neo-Gramsci uluslararası ilişkiler kuramı çerçevesinde İran-Türkiye ilişkileri", Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü

12 Dominic, P., Louis de G., (2018), "ABD'nin İran'ın Nükleer Programına İlişkin Viyana Anlaşmasından Çekilmesi: Çelişkili Bir Hukuki Durum", İran İşleri Komisyonu Derneği avukatları tarafından tercüme edilen Farsça versiyonu, Hukuki Analiz Raporu

13 Ekrem, S., Diğerleri., (2019). "ABD'nin JCPOA'dan çekilmesinin hukuki-politik doğası", *Siyasi Strateji Üç Aylık*, 3. Yıl, Sayı 9, Yaz. [In Persian].

14 Ahamdian, G., & Ahmadi, S, (2012). "The conflict over Iran's nuclear case; neoliberalism vs. neorealism", *Journal of Political & Economic Ettela'at*, 289, 14- 31. [In Persian].

analiz etmiştir. Böylece ABD'nin İran söz konusu iken taşıdığı pozitif öz imajın ve İran'ın ABD söz konusu iken taşıdığı negatif imajın içeriği analiz edilmiştir.[15]

Louise Fawcett ve Andrew Payne 2022 yılındaki bir makale çalışmasında çağdaş olayları, kırk yılı aşkın bir süredir yakınlaşma girişimlerini ve savaşın dışında düşmanlık arasında gidip gelen İran'a yönelik ABD politikasını daha geniş bir analiz içinde konumlandırmaktadır. ABD politikasının dalgalanmasını ve başarısızlıklarını açıklamaya çalışırken, uluslararası düzeyde bağımlı yol ve yerel düzeyde döngüsel olarak kesişen iki mantığın karar verme ortamını nasıl şekillendirdiğini ve sınırladığını gösteriyor. Makale, yerel kısıtlamaları geçici bir şekilde ele alan açıklamaların ötesine geçerek, seçim döngüsünün karar vericilerin jeopolitik koşullara yanıt verme yeteneğini sistematik olarak nasıl şekillendirdiğini araştırmaktadır. Çağdaş politika tartışmalarına ışık tutarak, varsayılan düşmanlık duruşundan herhangi bir şekilde kalıcı ayrılmanın, her iki düzeyde de koşulların elverişli bir şekilde hizalanmasını gerektireceği sonucuna varmaktadır.[16]

Danıel W. Drezner (2022) "How not to sanction",[17] başlıklı en son makalesinde, ABD yaptırımlarının bir dış politika aracı olarak etkilerini incelemiştir. Dış politika liderlerinin bazen, çekici olmayan bir seçenekler menüsüyle karşı karşıya kaldıklarında, mevcut en iyi kötü politika seçeneğinin ekonomik yaptırımlar olduğu sonucuna vardıkları da acı bir gerçektir. Yıkıcı yaptırım başarısızlıkları, bu aracı düşünen politika yapıcılar için iki nedenden dolayı önemli bir sorundur. Bu makale, ekonomik devlet yönetimi tarihindeki en yüksek profilli felaketlerden ikisini incelemektedir: 1990'larda, iki Körfez savaşı arasında Irak'a yönelik BM yaptırımları; ve Trump yönetiminin 2018'den başlayarak İran'a ABD yaptırımlarını yeniden dayatması. Her iki yaptırım rejiminin de birincil mimarı ABD olsa da, iki durum arasındaki fark oldukça fazladır. BM, Irak olayına yoğun bir şekilde müdahil oldu ancak İran'ınkiyle ilgilenmedi. Her iki durumda da yaptırımlar, gözlemlenebilir herhangi bir ödün vermeden hedef devlete ağır bedeller yükledi. Her iki durumda da birincil hedefe ulaşılamadı ve her iki durumda da negatif politika dışsallıkları dikkate değerdi. Tek başına ekonomik yaptırımların rejim değişikliğine veya toprak sınırlarının yeniden çizilmesine yol açacağına inanan politika yapıcılar, kaçınılmaz olarak hayal kırıklığına uğrayacaklardır.

Bu tezde ise yazar, ABD'nin Obama döneminde nükleer anlaşmaya giden süreçte ABD politikalarının Türkiye-İran ilişkilerindeki yakınlaşmaya etkisini incelemiş ve Trump dönemi Maksimum Baskı politikasının ve JCPOA'dan çekilmesinin İran-Türkiye ilişkilerine de olumsuz etki bıraktığını tespit etmiştir.

2) İran-Türkiye ilişkileri hakkındaki kaynaklar:

Mehmet Akif Kumral 2020 yılındaki kitabında, Türkiye-İran ilişkilerinde ortaklık ve rekabetin duygusal-rekabet sonuçlarını araştırmaktadır. Bu araştırma ana odağı "etkililik", "normatiflik" ", "İlişkisellik" ve "duygusallığın" psiko-sosyal kavramsallaştırmalarını yeniden bağlamaya yönelik teorik ihtiyacının altını çizmektedir. Yazar, teorik bulguları birleştirerek, hükümetler arası komşuluk etkileşimlerindeki ilişkisel kuralların ve rollerin duygusal-bilişsel konfigürasyonunu daha iyi analiz

[15] Ersin İçoz., (2021). "Nükleer Kriz Bağlamında İran – Abd İlişkilerinin Öz İmaj Ve Algılanan İmaj Açısından Bir Analizi", Doktora – Ağustos 2021, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

[16] Louise, F., Andrew, P., (2022). "Stuck on a hostile path? US policy towards Iran since the revolution, *Contemporary Politics*",2022\https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13569775.2022.2029239?scroll=top&needAccess=true

[17] Daniel W, D., (2022), "How not to sanction*", International Affairs*, 98: 5 (2022) 1533–1552; doi: 10.1093/ia/iiac065

etmek için bütünsel ve kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. Kumral'a göre, sosyal psikoloji teoriler, hem rekabet hem de iş birliği dahil olmak üzere, tarihsel olarak karmaşık olan Türk-İran ilişkilerinin net bir şekilde anlaşılmasını sağlar.[18]

Zehra Funda Savaş Yalçınkaya 2021 yılındaki tez çalışmasında, Türkiye'nin 2002-2019 yılları arasında İran'a yönelik dalgalı dış politika tutumlarını bölgeselci bir bakış açısıyla incelemektedir. 2000'li yılların başında Türkiye'nin İran'la ilişkisinde önemli bir gelişme olurken, 2011'de başlayan Arap Ayaklanmaları'nın ardından Türk dış politikasının İran'a yönelik tutumu gerginleşmiş ve 2016'dan itibaren yeniden yönetilebilir hale gelmiştir. Bu tez, Buzan ve Weaver'in Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (RSCT) ve Lake ve Morgan'ın bölgesel düzen teorisi gibi bölgeselci perspektifleri kullanarak iki bölgesel güç arasındaki ilişkinin değişken yapısını anlamak için yapılmaktadır. Bu teoriler, devletler arasındaki etkileşimleri ve bunların güvenlik ve istikrar üzerindeki etkilerini inceler.[19]

Khadijah Solh Mirzai, "Türkiye'nin Komşularıyla İlişkilerini Yeniden Değerlendirmek, 1924-1945 Yılları Arasında İran-Türkiye İlişkilerinden Gelen Belgeler" adlı kitabında özellikle Dışişleri Bakanlığı arasındaki yazışmalar yer almaktadır. Bu kitapta sunulan belgeler, siyasi ilişkiler, ekonomik ilişkiler ve kültürel ilişkileri içeren bölümlere ayrılmıştır. Bu arada, ekonomik sektördeki belgelerin çoğu, her ikisi de iki ülke arasındaki yüksek ekonomik ilişkileri olduğunu göstermektediir. Bu kitaptaki belgelerin incelenmesi araştırmada katkı sağlayabilir.[20]

Polat Kara**,** doktora tezinde Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumunun ilk yıllarında ve sonrasında İran ile Türkiye arasındaki ilişkileri incelenmiştir.[21]

Mehdi Nadali, "Ahmedinejad ve Erdoğan Döneminde İran-Türkiye Dış Politikasının Karşılaştırmalı Bir İncelemesi" başlıklı tezde, iki ülkenin dış politikasını Ahmedinejad ve Erdoğan başkanlığı döneminde incelemektedir. Bu dönemde bölgede yaşanan gelişmeler göz önüne alınarak ana aktörlerin çıkarlarını karşılamak için yeni bölgesel düzen kalıpları yaratmanın temelini araştırmaktadır. Bu araştırma dış politika alanındaki araştırmacılar kadar politikacılar için de büyük önem taşımakta ve bölgesel gelişmeleri anlamamıza yardımcı olabilmektedir.[22]

Taleb, "11 Eylül Olayından Sonra Türkiye ile ABD Arasındaki İlişkiler (2001-2007) ve İran'ın Ulusal Güvenliği Üzerindeki Etkisi", tezinde iki ülkenin yakınlığının İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yıllarda görüldüğü üzerinde durulmaktadır. Soğuk Savaş sırasında, Türkiye ile ABD arasındaki güvenlik ilişkilerinin ana nedeni Sovyetler Birliği'nin olası tehditleriyle başa çıkma ihtiyacına dayanmaktadır. Ancak 9/11 Eylül olayı, siyasi İslam akımlarıyla yüzleşmeyi ve İran'ın bölgedeki etkisini önlemeyi amaçlayan ilişkileri güçlendirmiştir. Ama İran ve Türkiye'nin petrol ve gaz gibi enerji alanlar, bölgesel gelişmeler özellikle Irak'ın geleceği göz önüne alındığında ve en

---

[18] Mehmet Akif, Kumral., (2020). "*Exploring Emotions in Turkey-Iran Relations Affective Politics of Partnership and Rivalry*", Publisher Palgrave Macmillan Cham

[19] Savaş,Y., Zehra, F, (2021). "Turkey's Fluctuating Relations With Iran, 2002-2019: The Regionalist Perspective", for the Degree of Doctor of Philosophy in International Relations, the Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University

[20] Khadijah, S, M., (2003), *"İran-Turkey İlişkileri Belgeleri-1925-1940*", Tehran: Ulusal Dokümantasyon ve İran Ulusal Kütüphanesi. [In Persian].

[21] Polat, K, (2010). "Turkiye-İran İlişkileri 1923-1960", Doktora tezi, Konya

[22] Mehdi, N., (2013). "Ahmedinejad ve Erdoğan döneminde İran-Türkiye Dış Politikasının Karşılaştırmalı Bir İncelemesi", Islam Maarif Qom Üniversitesi

önemlisi AKP'nin Doğu'ya özel bir dikkat olarak komşularla işbirliği, bu ittifakın (Türkiye ve ABD) İran'a karşı genişleme etkisini azalttığı tespit edilmiştir.[23]

Altundaş, 2022 yılındaki tezinde, Arap Ayaklanmalarından bu yana İran'a yönelik Türk dış politikasının arkasındaki mantığı neoklasik realizm ile araştırmaktadır: Bu çalışma, Neoklasik realizm yoluyla kavramsal bir çerçeve oluşturarak özellikle İran'a yönelik Türk dış politikasının daha derinden anlaşılmasına katkıda bulunurken; aynı zamanda Türk dış politikasının İran'a yönelik dış ilişkiler ve iç politika ile bağlantılı temel değişkenleri hakkında yeni bilgiler sunmaktadır.[24]

Fuat Aksu ve Helin Sari Ertem 2017 yılındaki yayılanan kitap bölümünde, dış politika krizlerini incelemiştir. Yazarlara göre, krizler ve karar vericiler kriz yönetimi açısından dört ana düzeyde incelenebilir: yerel, ulusal, bölgesel ve sistemik/uluslararası. Bu kitaptaki yazarlara göre, kriz yönetimi süreçleri kolektif bir karar alma yapısı ile yürütülse de özellikle demokratik rejimlerde sorumluluğu gerçekten de karar verici almaktadır. Dolayısıyla kriz yönetiminin olağanüstü hızlı karakterinde karar vericinin bilişsel özellikleri, algılama yetenekleri ve liderlik becerileri farklı çalışmaktadır. Yerel/içsel ara değişken olarak devletlerin yapısı liderlerin eylem alanlarının sınırlarını belirlemek için yeterince güçlü değildir, siyasi karar vericiler, kendi sınırlarını olabildiğince esnetme, kararlarına kendi ulusal çıkar anlayışlarını yerleştirme ve bunları uygulama eğilimindedir. Ancak güçlü bir iç yapı varsa, siyasi karar verici dış politika kararlarını alırken ve ulusal çıkarları belirlerken bu iç yapının sınırları içinde hareket etmek zorundadır. Böyle bir durumda siyasi karar verici, kendi ulusal çıkar anlayışlarını iç yapının belirlediği sınırlarla uyumlu hale getirmeye çalışır.[25]

Nuri Yeşilyurt, 2017 yılındaki bir makalesi, bölgesel sistemde çalkantılı bir değişim çağında bölgesel bir gücün dış politika davranışını açıklamada neoklasik gerçekçiliğin uygunluğunu test etmeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin Arap Ayaklanmaları'na verdiği politika tepkisini bir vaka çalışması olarak ele alan makale, Ankara'nın 2011'de iddialı bir politika oluştururken 2013 ile 2016 yılları arasında yaptığı yanlış hesaplamaların ve sahadaki yeni gerçeklere uyum sağlayamamasının nedenlerini neoklasik realist bir bakış açısıyla açıklamaya çalışmaktadır.[26]

Emel Parlar Dal 2015 yılındaki bir makalesinde, son yıllarda Türk dış politikasında etik ve ahlakın artan ağırlığına özel olarak odaklanarak, normatif Uluslararası İlişkiler teorisinin kozmopolitlik-toplulukçuluk ayrımının ampirik çalışmasına bir zemin açmayı amaçlamaktadır. Makalenin yazarı, Türk dış politikasının Ortadoğu'daki Arap isyanlarına, özellikle de Suriye krizine yönelimine ve tepkilerine daha yakından bakarak kozmopolitlik ve komüniterizm gibi iki normatif Uluslararası İlişkiler teorisi yaklaşımı arasında var olan bazı gerilimleri vurgulamaktadır. Emel Parlar Dal'a göre Türkiye'nin Ortadoğu politikası ve özellikle Suriye'deki rejim değişikliğine verdiği destek, kozmopolit ve toplulukçu eğilimlerin bir bileşimini yansıtmaktadır. Kozmopolit eğilimler,

---

[23] Taleb, E. (2010) "11 Eylül Olayından Sonra Türkiye ile ABD Arasındaki İlişkiler (2001-2007) ve İran'ın Ulusal Güvenliği Üzerindeki Etkisi", yüksek lisans tezi, İsfahan Üniversitesi, İdari Bilimler ve İktisat Fakültesi

[24] Cangül, A., (2022). "Turkish Foreign Policy Towards Iran Since the Arab Uprisings (December 2010 to July 2018): A Neoclassical Realist Account*"*. Doctoral thesis, Durham University.

[25] Fuat, A., Helin, S, E., (2017). "*Introduction: Assessing the Turkish Foreign Policy Crises and Crisis Management in the Republican Era", in Analysing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions*", Fuat Aksu and Helin Sarı Ertem (Eds.), Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, Pp: 1-16.

[26] Nuri, Y., (2017). "Explaining Miscalculation and Maladaptation in Turkish Foreign Policy towards the Middle East during the Arab Uprisings: A Neoclassical Realist Perspective", *All Azimuth*, V6, N2, Jul. 2017, 65-83

uluslararası toplumda etkin bir aktör olma ve demokratik değerleri savunma çabalarını yansıtırken, toplulukçu eğilimler ise bölgesel ve dini kimliklerin korunması ve güçlendirilmesine yöneliktir.[27]

Sami Kiraz 2018 tez çalışmasında Tez, son zamanların en önemli uluslararası gelişmelerinden biri olan Suriye iç savaşına yanıt olarak Türkiye'nin dış politikasını analiz ederken neoklasik gerçekçi bir yaklaşım benimsiyor. Kiraz'ın araştırması, ülkenin ulusal çıkarları, uluslararası kısıtlamalar ve iç politikanın rolü gibi Türkiye'nin dış politika kararlarını etkileyen temel faktörlere ışık tutuyor. Ayrıca tez, Türkiye'nin dış politikasındaki sürekliliğin ve ülkenin Batılı müttefikleriyle gelecekteki ilişkileri üzerindeki potansiyel sonuçlarının derinlemesine bir analizini sunmaktadır.[28]

Gökberk Aliyavuz Aydın 2019 tez çalışmasında, Gökberk Aliyavuz Aydın'ın "Irak Bağlamında Türk-ABD İlişkileri (1990-2003): Neoklasik Gerçekçiliğe Göre Bir Değerlendirme" başlıklı 2019 tarihli tezi, Irak merkezli politikaların Türkiye-ABD ikili ilişkilerine etkisini inceliyor, ittifaktan stratejik ortaklığa dönüştü. Bu politikalar aynı zamanda iki devletin tehdit algılamalarının önemli ölçüde farklılaştığı bir alan yaratmıştır. Bu nedenle bu tez, verilen tarihler (1990-2003) arasındaki ikili ilişkilerdeki sürekliliği ve değişimi Irak politikaları merceğinden incelemektedir. Aydın'ın araştırması, iki devletin dış politika kararlarını şekillendirmede ulusal çıkarların, iç siyasetin ve uluslararası kısıtlamaların önemini vurguluyor. Genel olarak Aydın'ın tezi, neoklasik gerçekçi bir çerçeve kullanarak Irak Savaşı sırasındaki Türkiye-ABD ilişkilerinin kapsamlı bir analizini sunuyor. [29]

Muhittin Yenikeçeci (2020) "Dış Politika Analizinde Neoklasik Realist Yaklaşım: Türkiye'nin Suriye Politikası", doktora tezinde, 2001-2017 yılları arasında, sistemik faktörlerin, diğer faktörlere göre etki ve önceliğini esas alarak, uygun bir kuramsal çerçevede dış politika analizlerine dahil eden bir dış politika analizi metodolojisi geliştirilmesinin Türkiye'nin dış politika davranışlarının daha sağlıklı analizine imkân sağlayacağını savunmaktadır.[30]

Umran Ucbaş (2020) "Neoclassical Realism and Analysis of Turkish Foreign Policy" [31]çalışmasında, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) dönemi Türk dış politikasında meydana gelen değişimi incelemektedir. Kesintisiz 20 yıl dış politikayı yöneten bir parti ve liderlerinin bu çerçevede hangi değişimleri gerçekleştirdiği ve değişimin düzeyinin ne olduğu üzerinde durulmuştur. Dolayisiyla kuramsal çerçeveyi oluşturan neoklasik realizmin dış politika davranışını etkileyen/şekillendiren iç müdahil değişkenlerle analiz edilmesi önemli bir yer tutmaktadır.

Mehmet Şahin 2020 yılındaki bir makalesine göre, Türk Dış Politikası (TDP) 1990'lar boyunca oldukça kurumsallaşmıştı ve dış politika seçkinleri klasik dış politika çerçevesinin normları ve fikirleri tarafından etkileniyordu. Ancak, AKP hükümetinin ilk yıllarında dış politika karar alma

---

[27] Emel, P, D., (2015). "A Normative approach to contemporary Turkish Foreign policy: The Cosmopolitanism-Communitarianism divide", *International Journal (SSCI),* vol. 70, no.3 (May 2015)

[28] Kiraz, S. (2018). Suriye İç Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Neoklasik Realizmin Bakış Açısından Analizi (2011-2017). [Analysis of Turkey's Foreign Policy During the Syrian Civil War from the Perspective of Neoclassical Realism (2011-2017)]. Unpublished Doctoral Thesis, Ankara University, Ankara, Turkey., Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

[29] Aydın, G. A. (2019). Irak Bağlamında Türkiye-ABD İlişkileri (1990-2003): Neoklasik Realizme Göre Bir Değerlendirme. [Turkish-US Relations in the Context of Iraq (1990-2003): An Evaluation According to Neoclassical Realism]. Unpublished Master's Thesis,. Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği Ve Uluslararasi Ilişkiler Enstitüsü

[30] Muhittin, Y., (2020). "Dış Politika Analizinde Neoklasik Realist Yaklaşım: Türkiye'nin Suriye Politikasi", Doktora Tezi, T.C. Istanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararasi İlişkiler Anabilim Dalı

[31] Umran, U., (2020). "Neoclassical Realism and Analysis of Turkish Foreign Policy", Doktora Tezi. T.C. Yildiz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararasi İlişkiler Doktora Programı

sürecinde hala seçkin ve geleneksel etki görülürken, karar alma yetkisi zamanla Erdoğan ve Davutoğlu gibi liderlerin elinde yoğunlaştı. Bu gelişmeler sonucunda özellikle Arap Baharı'ndan sonra TDP'de neoklasik realizm ile açıklanabilecek anormalikler ortaya çıktı. Şahin, Türkiye'deki dış politika seçkinlerinin değişen koşullara nasıl tepki verdiğini araştırmaktadır.[32]

İsmail Sıtkı Yılmaz tarafından 2021 yıllı yüksek lisans tezinde Rusya'nın ve Türkiye'nin yüksek her izlediği politikaları inceleyerek Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya lideri Vladimir Putin'in siyasi tutumlarını anlamayı amaçlamaktadır. Tez, neoklasik gerçekçilik teorisinin savunduğu şekliyle liderliğin dış politika üzerindeki etkisini yakın dönem Türk-Rus ilişkilerinde belirlemektedir. [33]

Eren Alper Yılmaz 2021 yılında bir makale çalışmasında Türk dış politikası, son beş yılda, bölgesel ve uluslararası arenada, iç siyasetin dinamikleri ve uluslararası sistemin yapısına dayalı olarak, müttefikleriyle ya iş birliği kurarak ya da çatışmacı davranarak, çoğunlukla savunmacı olan neorealist bir yaklaşım izlemiştir. Özellikle 2016 yılında yaşanan darbe girişimi ve Suriye'de yasa dışı grupların faaliyetlerinden dolayı artan gerilim nedeniyle, Türkiye, güney sınırlarında yaptığı askeri operasyonlarda ve göç konusundaki tavizsiz ilkeleri çerçevesinde, ulusal güvenliği sağlamak ve stratejik konumunu güçlendirmek için genellikle güvenlik odaklı bir dış politika izlemiştir.[34]

Mustafa Cüneyt Özşahin ve diğerleri 2021 makale çalışmasında neoklasik realizmden yola çıkan bu makale, bir orta güç olan Türkiye ile yükselen bir büyük güç olan Çin arasındaki etkileşimi betimlemek için iki düzeyde analiz içermektedir. Birincisi, Türkiye ile ABD arasındaki mübadele, Türkiye ile Çin arasındaki samimi ilişkilerin belirlenmesinde hayati önem taşımaktadır. Arap Baharı'nın ardından Amerika'nın Türkiye'ye yönelik politikasındaki değişiklik, Türkiye'nin Çin ile artan ilişkisi ile ilişkilendirilmektedir. İkincisi de Türkiye'nin Çin ile yakınlaşmasını mümkün kılan Türk siyasetinin stratejik kültüründeki değişimin bir parçası olarak ortaya çıkan dış politika seçkinlerinin artan Batı karşıtlığıdır. Sonuç olarak, neoklasik realist bir yaklaşımda bulunan makale, orta güçlerin yükselen bir hegemonyaya karşı duruşunun mevcut hegemonya ile ikili ilişkilerine ve iç siyasetin özelliklerine bağlı olduğunu savunmaktadır.[35]

Bazı teoriler yalnızca maddi koşullara ve güçlere dayanmamakta, fikir ve düşüncelerin etkisini vurgulamaktadır. Sosyal İnşacı teori ise bu konuda önemli açıklamalar sunabilmektedir. Mohammad Mahmoudi Kia, "İran ve Türkiye'nin Suriye krizine Yönelik Dış Politika Eyleminin İnşacı Teoriye Dayalı Olarak Karşılaştırması" çalışmasında, iki güçlü bölgesel aktör olarak İran ve Türkiye'nin, söz konusu krizin saha ve siyasi gelişmeleri üzerinde yüksek etkiye sahip olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle, bu araştırma, aktörlerin dış politika davranışlarını belirlemede normatif bileşenlerin rolünü dikkate alarak, İran ve Türkiye'nin Suriye krizine yönelik dış politika eylemlerini sosyal inşacı teoriyi kullanarak karşılaştırmayı amaçlamaktadır.[36]

---

[32] Mehmet, Ş., (2020). Theorizing the Change: A Neoclassical Realist Approach to Turkish Foreign Policy. Contemporary Review of the Middle East, *Contemporary Review of the Middle East*, Vol 7, Issue 4, 2020

[33] İsmail. S. Y., (2021). "Neoklasik Realizm Perspektifinden Türk-Rus İlişkilerinde Liderlik Faktörü", Yüksek lisans Tezi, Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

[34] Yılmaz Eren A. (2021). "Turkish Foreign Policy in a Neorealist Framework: Bilateral Relations Since 2016", 20 November 2021, *Volume28, Issue3-4*, Fall-Winter 2021. Pp: 144-158

[35] Mustafa C, O ve diğerleri, (2022). "China–Turkey Relations from the Perspective of Neoclassical Realism", *Contemporary Review of the Middle East*, Volume: 9 issue: 2, page(s): 218-239 Article first published online: December 15, 2021; Issue published: June 1, 2022

[36] Mohammad M, K., (2018). "İran ve Türkiye'nin Suriye krizine yönelik dış politika eyleminin Konstructivism teoriye dayalı olarak karşılaştırması", *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Üç Aylık*, on ikinci yıl, sayı 74, sonbahar 2018, Ss. 151-178

1.9. Araştırmanın Yeniliği

İran-Türkiye ilişkilerini inceleyen kaynaklara baktığımızda bazı kaynaklar realizm, neorealizm gibi yapısal teorilerle ya da güvenlikleştirme gibi sosyal inşacı yaklaşımlarla açıklamak istemektedirler. Yapısal teoriler, özellikle ABD Kongresi gibi iç faktörler veya ulusal ve bölgesel süreçlerle ilgili sorulara cevap vermekte sınırlı kalmaktadır. Yine, Waltz'ın teorik çerçevesi İran'ın "Ne doğu-Ne Batı" dış politikasının yanı sıra bölgesel iç süreçlerini açıklamada yetersiz kalabilmektedir.[37] Bu nedenle, bu teorinin, ABD etkisinde İran ve Türkiye ilişkilerindeki değişime açıklayıcı bir cevap verme konsuunda sırınırları olduğu söylenebilir. Neorealizm yapısal düzen tartışmaları ve büyük güçlerin rolleri konusunda önemli açıklamalar sunabilir. Bununla birlikte, İran'ın dış politika yapısı büyük ölçekte uluslararası sistemin reddedilmesine dayanması, bu konuda teorinin uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

Yukarısa özetlenmeye çalışılan literatür değerlendirildiğince, bu tezin en önemli yeniliği neklasik realism teorisini bir etkiyi ölçmek için kullanma gayretidir. Elbette dış politika analizinde neoklasik realimin sıklıkça kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte bölge dışı bir devletin lider değişimi altındaki dış politika seçeneklerinin ikili ilişkilere etkisini karşılaştırmalı şekilde analiz etmesi bakımından hem neoklasik realizm teorisinin uygulanmasına hem de İran-Türkiye ilişkileri literatürüne bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca bu tez çalışması, uluslararası ilişkiler, uluslararası güvenlik ve bölgesel siyaset konularında akademik tartışmaları zenginleştirecektir. İran ve Türkiye arasındaki ilişkilerin ABD politikalarından nasıl etkilendiği konusu, bölgesel dinamikler ve küresel güç dengelerine dair daha geniş bir anlayış sunacaktır. Ayrıca, bu çalışma, uluslararası ilişkiler alanında karar alıcılar ve politika yapıcılar için yararlı bir kaynak olacaktır.

1.10. Araştırmada Kullanılması Öngörülen Teorik Çerçeve:

Neoklasik realizm, aynı çevresel koşullara rağmen birimlerin davranışlarında neden farklılık olduğunu açıklamada diğer realist teorilerin eksikliklerini giderme niyeti ile realist paradigma çerçevesinde sunulmuştur. Neoklasik realizm, vaka çalışması ve nesnel gözlem ve teorik analiz ile realizmin temel ilkelerine dayanan gerçekçi teorileri test edebileceğine inanmaktadır.

Bu araştırma, ABD'nin İran'ın nükleer politikasına yönelik liderler düzeyinde değişen dış politika araçlarının İran-Türkiye ilişkilerine etkisini analiz etmek için neoklasik realizm teorisini uygulamayı seçmiştir. Amaç, farklı başkanlar döneminde ABD yaptırımlarının İran ve Türkiye ilişkilere nasıl bir etkisi olduğunu anlamaya çalışmaktır. Diğer bölümde bu teori geniş bir şekilde tartışılacaktır.

1.11. Bölümlerin Taslağı

ABD'nin İran'a yönelik politikalarının İran-Türkiye ilişkilerine etkisi başlıklı tezimizde, bu girişten sonra 2. Bölümde neoklasik realizm teorisi ve dış politika modeli anlatılmaktadır. 3. bölümde İran ve Türkiye dış politikasına ve onun arka planına değinilecektir. 4. bölüm, 2000'li yıllardan başlayan ve Trump dönemine kadar devam eden ABD'nin İran'a yönelik uyguladığı stratejiler ve yaptırımların dönüşümünü liderler düzeyinde analiz etmektedir. Beşinci bölümde ise ABD Başkanları Bush,

[37] Amir Mohammad H, Y., (2005). "*İran İslam Cumhuriyeti Dış Politika, Bölgesel Gelişmeler Işığında (2001 - 1991)*", Publisher: Ministry of Foreign Affairs, Publish Date: 28 November, 2005, P: 130 [In Persian].

Obama ve Trump'ın İran'ın nükleer faaliyetlerine yönelik tercih ettiği yaptırım politikalarının İran-Türkiye ilişkilerine nasıl bir etki bıraktığını analiz etmektedir. 5. Bölüm sonuç ve bulgular bölümü, çalışma sonucunda araştırma sorularına yönelik elde edilen cevapların ve bulguların tartışılması ve tezin sınırlılıkları ve literatüre katkısı bölümü ile sonlanmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM
NEOKLASİK REALİST TEORİ VE ANALİZ ÇERÇEVESİ

2.1. Neoklasik Realist Teori Çerçevesi, Araştırma Teorisi Literatürü ve Arka Planı

Bu bölüm, neoklasik realizm teorisini, dış politikanın analizinde ve araştırmanın konusunu açıklamak için kavramsal bir çerçeve olarak kullanmaya çalışmaktadır. Neoklasik realizm, tutarlı bir dış politika teorisi inşa etmek amacıyla neorealist sistem teorisini klasik realizmin daha birim temelli değişkenleriyle bütünleştiren uluslararası ilişkilerin realist bir geleneğinin yeni ve önemli bir yaklaşımıdır. Ayrıca, uluslararası sistemin etkileşimine ve devletlerin iç dinamiklerine odaklanan bu yaklaşım, uluslararası sonuçların tekrarlayan örüntülerinin aksine, devletlerin büyük stratejilerini de açıklamaktadır.

Genel olarak neoklasik realizm, makro ve mikro düzeylerin bileşenlerini dikkate alarak sorunları analiz etmeyi amaçlamaktadır. Böylece karar alıcıların kararları ve ulusal düzey dahil olmak üzere hem yerel koşullar hem de uluslararası sistemin yapısal gereksinimleri dikkate alınır. Bu nedenle, bu bölüm, neoklasik realizmin verdiği modeli kullanmaya çalışmaktadır. Bunun için, bu teorinin ana bileşenleri kullanılarak yani iç ve dış faktörler göz önünde bulundurularak Ortadoğu bölgesindeki İran ve Türkiye arasındaki ilişkiler ve ABD stratejisinin bu ilişkiler üzerindeki etkisi yeniden analiz edilmektedir.

Neoklasik realizm teorisinin önemli varsayımı, karmaşık bir dünyada hiçbir anlamlı teorinin her zaman doğru olamayacağı ve hiçbir politikanın tüm durumlar için uygun olamayacağıdır. Bu koşullarda siyaset bilimi uzmanlarının en önemli görevi, etkili olması muhtemel politikalar önermek için bir temel sağlamak ve farklı nedensel ilişkiler teorilerinin hangi koşullarda önemli olduğunu belirlemektir. Bu görüşe dayanarak, neoklasik realizm, olayları açıklamak veya nesnel olaylara dayalı olarak önemlerini reddetmek için diğer teorilerdeki faydalı değişkenleri kullanmaya çalışır. Ama yine de büyük oranda realist paradigmaya bağlı ve onun açıklayıcı gücüne karşı yöneltilen eleştirilere rağmen, özellikle de neorealizmin Soğuk Savaş'ın sonunu tahmin edemedikten sonra, realizmi hala açıklayıcı bulur.[38]

Neoklasik realizm iki genel varsayıma dayanmaktadır: İlk varsayım, paradigmatik realizm başlığı altında pek çok realizm teoriyi içermektedir.[39] Bu nedenle, realist teoriler kümesine yeni bir teorinin dahil edilmesi onu engellemez ve önceki teorileri mutlaka olumsuzlamaz. İkinci varsayıma göre, realizmin "koruyucu bir kuşağı" ve "sert bir çekirdeği"[40] vardır ve bu nedenle yeni bir teori olarak neoklasik realizm, neorealizmin ihmal ettiği söylenen koruyucu kuşağı güçlendirerek realizm paradigmayı zenginleştirmektedir.[41]

Neoklasik realizmin temel amacı, uluslararası ilişkilerin diğer realist ve realist olmayan teorilerin gözünden gözden kaçırdığı realizmin temel ilkeleri çerçevesinde açıklanmasıdır. Burada öncelikle neoklasik realizmin sadece nasıl değil, neden olduğunu da incelediği anlamın bir açıklamasıdır.

---

38 William, W., (1995) , "Realism and the End of the Cold War", *International Security*, 19(3)., pp: 91-129.

39 William, W., (2011) , "No One Loves a Realist Explanation", *International Politics*, 48(4/5) ., pp: 441-459.

40 Randal, L, S., (1997), "New Realist Research on Alliances: Refining not Refuting, Waltz's Balancing Proposition", *American Political Science Review*, 91(4)., 927-930.

41 Randal, L, S., (2000)., "Correspondence; Brother, Can You Spare a Paradigm? (Or Was Anybody Ever a Realist?).", *International Security*, 25(1)., 165–193(174-178).

İkincisi, uluslararası ilişkilerin boyutlarını açıklamak, neoklasik realizmin salt fikirlerle sınırlı olmayan, gerçeklikle ilgili bir teori ve düşünceler olduğu anlamına gelir. Bu teori, gerçekleri açıklamak için normları ve fikirleri bile ortaya koymaktadır. Bu nedenle doğası açısından, esasen statükoyu sürdürme teorisidir. Dolayısıyla açıklayıcı bir yöneteme dayanarak, burada ABD'nin İran'a yönelik davranışını açıklayıcı bir ifadeye dayalı olarak açıklayabileceğine inanıyoruz. Bu teorinin bazı uzmanlara göre neoklasik realizm, realist bir dış politika teorisidir. Uluslararası politika teorisi uluslararası olayları açıklamaya çalışırken, dış politika teorisi davranışın nedenini açıklamaya çalışır, buna göre, böyle bir hedefe ulaşmak için, neorealizm teorisi, davranışın nedenlerini açıklamakta tasarruf ettiği için çok dar[42] ayrıca, liberal teori, demokratik barış ve diğer iç politika teorileri gibi realizm teorisi bu konuda fazla spesifiktir.[43]

Bu nedenle uluslararası davranışları açıklamak ve geleceğe yönelik bir vizyon çizmek, hem sistemsel hem de içsel düzeydeki faktörleri içerebilen daha gelişmiş bir teoriyi gerektirmektedir. Neoklasik realizm, sistematik teorilerin bütüncül görüşünü kırar ve birimlerin iç mekanizmalarını ve belirli davranış ve olayların neden meydana geldiğini araştırır ve bu nedenle daha spesifiktir. Bu açıklamada, birincisi, üniteler arasındaki fark ve ikinci olarak, farklı zaman diliminde bir ünitenin karar vermesindeki farklılık önemlidir. Aynı zamanda neoklasik realizm, geniş ve çeşitli realist görüşleri sistematize etme girişimidir. Bu yüzden, uluslararası ilişkiler dünyasının karmaşıklığını kabul eder ve olayları çeşitli faktörlerin bir yansıması olarak değerlendirir.[44] Bu çeşitliliği kuramsal bir araştırmaya dönüştürür ve bundan yola çıkarak diğer realizm kuramlar için gerekli reformları belirler. Bu şekilde neoklasik realizm için birkaç genel hedef görebiliriz. Buradaki amac, daha iyi açıklamalara ve daha kesin öngörülere ulaşmak, araştırma programının teorik kavramlarını geliştirmek ve ortaya çıkarmak, araştırma programını yeni konu alanlarını kapsayacak şekilde genişletmektir.[45] Bu nedenle neoklasik realizm "katı ve sınırlı bir realizm formülüne" bağlılığı kabul etmez.[46] Bu, neoklasik realizmin, ontoloji boyutunda da belirgindir. Neorealizmden farklı olarak neoklasik realizmin araştırma faaliyetinin odak noktası sadece maddi değildir, ayrıca zihinsel ve algısal boyutu nesnel ve maddi boyutun yanına yerleştirir. Bu amaçla, bu teori bir yandan yapıların ve aktörlerin yapı, maddi, askeri, ekonomik ve teknolojik güçlere, diğer yandan ideolojik güçlere ilişkin algılarını ele almaktadır. Neoklasik realizm bu şekilde yapının önemini ve aynı zamanda failin yapı üzerindeki etkisini kabul edip her ikisini de analizine dahil eder. Bu etki, neorealizm de kabul edilse de ancak işlevsel değildir. Epistemolojik boyutuna bakıldığında, uluslararası politikayı açıklamak için aktörlerin dış politikasının açıklamasını gündemine alır.[47] Neoklasik realizm de değişkenler arasındaki nedensel ilişki hakkında yanlışlanabilir hipotezler ortaya koyar ve bu anlamda kendisini Lakatoshi'nin yanlışlanabilirliğine bağlı görür.[48]

---

42 Nicholas, K, (2010), "Systemic Pressures and Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model of Grand Strategy Formation", *Review of international studies*, 36 (1)., 117-143

43 Lobell, S, E., (2009), *"Threat Assessment, The State, and Foreign Policy"* in: Steven E. Lobell et al., ed., Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy, Cambridge: Cambridge University Press, 42-74.

44 Nicholas, K., (2010), Op. Cit , p: 117-143

45 Randal, L,S., (1997), Op. Cit. P: 927-930.

46 Jeffrey T, W., (2000), "Correspondence; Brother, Can You Spare a Paradigm? (Or Was Anybody Ever a Realist?).", *International Security*, 25(1)., 165–193(178-182.).

47 Randal L, S. David, P., (1997), "A Tale of Two Realisms: Expanding the Institutions Debate", *Mershon International Studies Review*, 41(1)., 1-32

48 İbid.

Yaklaşık otuz yıl önce, Robert Putnam, "Demokrasi ve İç Politika: İki Seviyeli Oyunların Mantığı" başlıklı makalesinde ABD dış politikasının teorik çerçevesini ve uluslararası ilişkilerin ABD için iki seviyeli bir oyun olduğunu belirtmiştir. Birinci seviye, devletler arasındaki al ve ver gibi lobi yapılan sahne; yani bir antlaşmanın sonuçlanması, bir koalisyonun oluşumu, bir anlaşmazlığın çözümü vb. gibi uluslararası arenadır. Ancak en önemli seviye ise al ve ver gibi lobi yapmanın çok zor olduğu ve iç partilerden, yasama gruplarından, iç baskı gruplarından, siyasi eylemcilerden, şirketlerden ve diğer paydaşlardan ciddi bir muhalefetle karşılaşabilinecek olan iç düzeydir.[49]

Wolfram, yapısal benzerliklerin ve metodolojik ilkelerin sürdürülmesi koşuluyla, dış politikanın hem iç hem de dış sahnelerde uygulanması için tutarlılık ve fikir birliği başlıklı iki kavramı şart olarak sunmaktadır. Ayrıca "Dış Politika ve Uluslararası Sistem: Teorik Giriş" adlı makalesinde, dış politikanın tasarımı, formülasyonu ve değerlendirilmesi için kavramsal bir çerçeve sunmaktadır.[50] Zekeriya ve Milner ABD dış politikasının önemini ve karmaşıklığını açıklamaktalar. Zekeriya, "Servetten İktidara: Küresel Rolün Sıra Dışı Kaynağı" isimli kitabında, ABD dış politikasını her zaman çelişkili ve karmaşık olarak görmüştür.[51]

Helen, ABD dış politikasını şekillendirirken ara değişkenlere dikkat etmesine rağmen, makro düzeydeki değişkenleri, bunu şekillendirmede belirleyici bir faktör olarak görmeye devam etmektedir.[52] Neoklasik realizm terimini icat eden Gideon Rose, neoklasik realizm ve dış politika teorileri makalesinde, realizm yaklaşım türlerine atıfta bulunarak, bu okulun, iç faktörlerin dış politika üzerindeki etkisine çok önem veren en yaygın teorileri içerdiğini düşünmüştür. Rose, diğer teorileri, uluslararası sistemin, devletlerin davranışını etkileyen realizm biçimleri olarak görmektedir.[53]

Wieclawski'ye göre, neoklasiklerin teorinin amacı, sistemik motivasyonlar ve uyaranlar ile dış politika kararları arasına içsel aracı değişkenler eklemektir. Neoklasik teori, iç politikaların güç dağılımı ile dış politika davranışı arasında bir aracı değişken olarak yerleştirir. Bu nedenle, dış politika analizi, sistemik, içsel ve bireysel faktörleri içermeli ve her bir faktörün dış politikanın farklı boyutları üzerindeki etkisini açıklamalıdır. Bu kapsamda, dış politika analizi, uluslararası sistemin yapısı, uluslararası ve ulusal kurumların gücü, liderlik, milliyetçilik ve kamuoyu gibi faktörleri içerir. Dış politika teorisi bir devlet düzeyine odaklansa da, neoklasik realistler sistemik dış ve iç analiz düzeylerini ayırmanın gerekli olduğunu düşünmezler. Çünkü bir devletin dış politikasını, yapısal belirleyicilerin etkisini güçlendirebilecek veya zayıflatabilecek iç faktörlerin yanı sıra uluslararası yapının neden olduğu dış politikasını açıklamaya çalışırlar.[54] Dolayısıyla, dış politika çerçevesinin nasıl belirleneceği daha karmaşıktır çünkü neoklasik realist akademisyenler, ulusal politik ekonomiler[55], fikirler[56] ve siyasi güç[57] veya iç ekonomik dengeler dahil olmak üzere iç politika

---

[49] Robert P., (1988). "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two -Level Games , International Organization", 42: 427–460.

[50] Wolfram, H., (1971), "*Foreign Policy And İnternational System: Theoretical Introduction*", in Foreign Policy And International System (Ed). New York, General Learning press.

[51] Fareed, Z., (1998). "*From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*", Princeton, NJ: Princeton University Press.

[52] Helen, M, V., (2005). "*Rationalizing Politics: The Emerging Synthesis of International, American, and Comparative Politics*", International Organization, by Cambridge University Press. P: 52:4.

[53] Gideon, R., (1998). "Neo-classical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, 51(1):144-172.

[54] Jacek, W., (2011), "Contemporary Realism and the Foreign Policy of the Russian Federation", *International Journal of Business and Social Science,*Vol. 2, No. 1. P: 176

[55] Gilpin, R., Gilpin, J. M. (2001). "*Global political economy: Understanding the international economic order",* (3rd ed.). Princeton University Press.

farklılıklarını açıklamak için çeşitli belirleyiciler önerirler. Bunun dışında neoklasik realizm, dış politika davranışındaki yanlış hesaplamalara ve anormalliklere tatmin edici açıklamalar sağlar. "Devletler bazen sistematik zorunluluklarla tutarsız bir şekilde yanıt verir" ve bu, ya yanlış hesaplama ya da devletin yetersizliği ile gerekçelendirilebilir.[58]

2.2. Uluslararası Politika Teorisinden Dış Politika Teorisine

Uluslararası ilişkiler teorileri, devletlerin etkileşimlerinin nedenleri ve etkileri, uluslararası arenada bireysel devlet davranışlarının arkasındaki nedenler ve uluslararası sistemdeki olası değişiklikler ve süreçlerle ilgilidir. Yapının önemi, aktörlerin ve uluslararası sistemin kurucu birimlerinin konum ve konumlarını ve ülkelerin dış politikasının, özellikle de etkili birimlerin açık ve görünür göstergelerine dayanarak yansıtmasıdır. Devletlerin dış politikasını anlamanın bir yolu, uluslararası sistemin yapısını incelemektir. Çünkü herhangi bir sistem, büyük güçlerin güç, etki ve etkileşim mekanizmalarını ve kalıplarını gerçekleştirebildiği özel bir etkileşim ve karşılıklı etkileşim türünü sağlar. Bu teorilerden en önemli olan realizmdir ve onun içinde de klasik realizm ve neorealizm yer almaktadır.

Klasik Realizm birim/birey, neorealizm ise sistem düzeyinde uluslararası siyaseti açıklamaya odaklanmıştır. Klasik realist Morgenthau için siyaset, insan doğasından kaynaklanan nesnel yasalar tarafından yönlendirilmektedir. Uluslararası sistem, egoizm ve güç açısından tanımlanan ve çıkarlarını gözeten devletler tarafından inşa edilir. Uluslararası politika –Morgenthau için- tüm politikalar gibi, güç mücadelesidir. İç politika hiyerarşik ve kurumsallaşmışken, uluslararası politika anarşiktir. [59]

Waltz, Morgenthau'nun insan doğasına olan güvenini tatmin edici ve bilimsel bulmamaktadır.[60] Waltz'a göre uluslararası sistem iki unsurdan oluşur: yapı ve birimleri. Uluslararası sistemin yapısı, birimler arasındaki etkileşimin bir ürünüdür ancak birimlerin toplamı değildir. Uluslararası Politika Teorisi, devletlerin hayatta kalmalarıyla ilgilenen üniter aktörler olduğunu varsayar. Birincil motivasyonları Morgenthau'nun teorisinde olduğu gibi güç maksimizasyonu değil güvenliktir. Güç dengesi, birimlerin rekabeti ve sosyalleşmesi yoluyla yaratılan sistem düzeyindeki sonuçtur.[61] Buna göre "Uluslararası Politikayı" açıklamak için birim düzeyindeki faktörleri, bireysel karar vericiler (birinci imaj) ve iç politikayı (ikinci imaj) incelemek yetersizdir; devletlerin davranışlarını etkileyen yapısal faktörlerin (üçüncü imaj) incelenmesi gerekmektedir. Waltz'a göre mevcut uluslararası politik sistemin temel düzenleyici ilkesi merkezi/üst yönetimin ve kuralların olmaması anlamına gelen anarşidir.[62]

Neorealist uluslararası ilişkiler okulu, insan doğasından ziyade uluslararası sistemin anarşik doğasının bir güvenlik rekabetine katkıda bulunduğunu vurgulayarak Hobbes ve Morgenthau'nun klasik

---

56 Kitchen, N. (2010). Op. Cit. p: 117.

57 Lobell, S. E. (2009). Op. Cit. pp. 42–71)

58 Ripsman, N. M., Taliaferro, J. W., & Lobell, S. E. (2016). "*Neoclassical realist theory of international politics*". Oxford University Press. P: 26

59 Morgenthau, H. J. (2005). "*Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*". Seventh Ed. McGraw-Hill Education. P: 4-15

60 Waltz, K. N., (1979). "*Theory of International Politics*". New York: McGraw-Hill.

61 Taliaferro, Jeffrey W. (2009). "*Neo-classical Realism and Resource Extraction: State Building for Future War.‖ In Neo-classical Realism, the State, and Foreign Policy*", edited by Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, and Jeffrey W. Taliaferro. New York: Cambridge University Press. P: 208

62 Labs, Eric J., (1997), "Beyond Victory: Offensive Realism and the Expansion of War Aims", *Security Studies*, Vol. 6, No. 4 1997, p.1.

realizminden ayrılmaktadır. Neorealistler, uluslararası sistemin bu anarşik doğasıyla, devletlerin diğerlerini saldırganlıktan caydırmak ve ardından savunma yeteneklerini arttırmak için çabalamaları gerektiğini savunan güvenlik ikilemi kavramını ortaya çıkarmaktadır. Güvenlik ikilemi, Waltz'ın güç dengesi teorisinin üzerine inşa edilmiştir. Bu teoriye göre, bir devletin gücü, başkalarının güvenliği için tehdit oluşturma riski taşıyan bir seviyeye yükseldiğinde, diğer devletler bu güç artışıyla dengelenmeye çalışacaktır. Bu, kendi ulusal kapasitelerini artırmak isteyen diğer devletler tarafından (iç dengeleme) veya baskın devletin gücünü kontrol etmek için diğer devletlerle bir ittifak kurması ile (dış dengeleme) yapılabilir. Waltz'ın teorisi, belirli dış politikaları açıklamak söz konusu olduğunda çok sınırlı bir kullanıma sahiptir. Waltz, teorisinin bir dış politika teorisi olmadığını açıkça belirtmiştir. Dış politika teorileri, devletlerin uluslararası ortamda neyi başarmaya çalıştıklarını ve bunu nasıl gerçekleştirmeye çalıştıklarını açıklamaya çalışır. Waltz gibi bilginler bu konuyu dışlamaktadır.[63]

Neorealist uluslararası politika teorisi, dış kuvvetlerin, devletlerin davranışlarını nasıl şekillendirdiğini açıklar ancak iç kuvvetlerin etkileri hakkında hiçbir şey söylemez. Çoğu durumda, açık bir dış politika tahmini yapmak için bir uluslararası politika teorisi yeterli değildir ve yeterli hale de getirilemez.[64] Waltz'ın sistem teorisinde, birimler sistemin yapısını belirlemede önemli bir rol oynamaz ve birim düzeyindeki değişiklik, sistem yapısı düzeyinde bir değişikliğe yol açmaz. Aksine, uluslararası sistem ve yapıları devletlerin davranışlarını etkilemekte ve devletlerin davranışlarına uyguladıkları kısıtlamalar ile uluslararası ilişkiler kurmakta ve devletlerin davranışlarını aynı ve benzer kılmaktadır.[65]

Birçok araştırmacının, devletin dış politikasını açıklayan neorealistlerden ilham alan bir dış politika oluşturmaya çalışmasının nedeni budur. Realizm teorisini benimseyen yeni akademisyenler, sistemik olaylardan ziyade dış politikaya odaklanarak ve daha zengin formülasyonlar kullanarak geleneksel, Waltz öncesi realizm taraftarlarının sınırlarını kabul etmektedirler.[66] Bu yeni akademisyenler, dış politika karar alma sürecini ve önemli tarihsel olayları açıklamak için birinci ve ikinci seviye değişkenlere - örneğin, iç politika, süreçler, devlet gücü ve niyetleri, liderlerin göreceli yetenekleri ve saldırı-savunma dengesi hakkındaki algılar - odaklanmaktadırlar. Waltz, birim düzeydeki faktörlere odaklanmanın, betimleyici ve indirgemeci bir yaklaşımı teşvik edeceğini ve uluslararası sistemdeki birimlerin davranışlarını açıklama ve tanımlama açısından yetersiz kalacağını savunmaktadır.[67]

Neoklasik realistler, Waltz'un vurguladığı farklı analiz düzeylerindeki açıklayıcı değişkenlerin yasaklanmasını reddetmektedirler. Onlara göre, dış politika davranışı birim seviyeli faktörlerin önemine ve etkisine bağlıdır. Bu faktörler arasında iç politika, liderlik yetenekleri ve niyetleri, güç dengeleri ve algılar gibi birim seviyesindeki faktörler bulunmaktadır. Neoklasik realistler, birim seviyesindeki faktörlerin analizine ek olarak, sistemik faktörleri de dış politika analizine dahil etmektedirler. Bu yaklaşım, Waltz öncesi realizmin aksine, daha zengin bir formülasyonu

---

63 Adam, A.; Mohammed, M. O. & Opiti, A. A. (2017), "Neoclassical Realism In Foreign Policy Analysis", *International Politics*, Foreign Policy Analysis In The Department Of Political Science And International Studies, Faculty Of Social Sciences, Ahmadu Bello University, Zaria-Nigeria. P: 3

64 Waltz, Kenneth N., (1996). "International Politics Is Not Foreign Policy". *Security Studies* 6 (1): 54–57.

65 Waltz, K. N., (1979). Theory of International Politics. New York: McGraw-Hill. P. 78.

66 Randall L. S., (2003). "*The Progressiveness of Neoclassical Realism. in Progress in International Relations Theory : Appraising the Field*", edited by Colin Elman and Miriam Fendius Elman. BCSIA Studies in International Security MIT Press Cambridge, Massachusetts London, England

67 Waltz, Kenneth N., (1797), Op. Cit. Ch2

benimsemektedir ve dış politika kararları üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışmaktadır. [68] Uluslararası sistem etkileşime giren yapılar ve birimlerden oluşuyor. Ayrıca, onun görüşüne göre sistemin en iyi tanımlayıcı unsuru sistemin yapısıdır. Sistem içindeki birimlerin çalışmasını etkileyen ve davranışlarını şekillendiren bu yapılardır. Bu nedenle, Waltz'ın sistem tanımı, sistem yapılarının tanımı ve bu yapıların sistem bileşenleri ve birimler için belirleyici rolü ile yakından ilgilidir. Waltz, hükümetler üzerindeki baskıları yapı çerçevesinde tanımlayabileceğimiz ve anlayabileceğimiz argümanını kabul etmektedir. Ancak devletlerin iç yönelimlerini bilmiyorsak, bu baskılara nasıl tepki vereceklerini tahmin edemeyiz. Devletlerin kabiliyetleri dışında tüm özelliklerini göz ardı etmek, teoriyi açıklayıcı veya öngörücü güçten yoksun bırakır. Bu nedenle, Waltz'ın pratiğinde, realistler gibi, büyük ölçüde devletlerin çıkarlarını ve niyetlerini veya onlar hakkındaki varsayımları anlamaya dayanır.[69]

Alexander Wendt, neorealizm teorisini çeşitli yönlerden eleştirir ve neorealizmin özelliklerinden birinin rasyonalizm olduğunu söylüyor: Waltz, yapısalcılık iddiasına rağmen nihayetinde bir rasyonalisttir. Waltz'ın uluslararası etkileşime olan ilgisizliği, onu bir tür teorik arafa yerleştirir. Wendt'e göre, ülkelerin etkileşimi olmadan önceden belirlenmiş kimlikleri ve çıkarları olduğuna inanırsak, önceden belirlenmiş bir hedefleri olduğu yanlış bir fikir olur. Çünkü ülkelerin kaçınılmaz ve istem dışı güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalması söz konusu değildir.[70] Robert Cox, neorealizmin insan fikirleri ve eylemleri, insan fikirleri ve maddi dünya arasındaki ilişkisini ve belirli koşullar gibi kavramları net bir şekilde açıklamadığına inanmaktadır. Ayrıca Waltz, bir sistemi diğerine değiştirmenin nedenlerini açıklamaz. Cox, neorealizmi, uluslararası sistemdeki büyük güçlerin düzenlenmesine hizmet eden bir ideoloji olarak kabul eder.[71]

Richard Ashley'e göre, neorealizm, uluslararası sistemdeki işbirliği ve rejimlerin rolünün yanı sıra ideoloji ve dinamiklerin rolü ve sınırlamaları, hermeneutik dinamikler ve sistem değişikliği konularını açıklamazlar.[72]

Neoklasik realizmin ile klasik realizm arasındaki fark hakkında neoklasik realizm teorisi, neorealizmin yeni ve taze bir anlayışıdır. Temel olarak, neoklasik realistler klasik realizmin belli başlı anlayışlarından bazılarını kabul ettikleri için klasik olarak adlandırılırlar. Ancak uluslararası siyasetin analiz düzeyi ve anarşi kategorisine yapılan vurgu gibi konular onları klasik realizmden ayırır. Diğer bir deyişle neoklasikler mikro düzeyin, yani klasik realizmin ulusal durumunun ötesine geçerek, uluslararası durumun analizinde kapsamlı ve sistematik bir bakış açısının kullanılması gerektiğine inanırlar.[73] Ancak bu kapsamlı görüş, yapısal faktörlerin yanı sıra liderlerin algıları gibi zihinsel ve yapısal olmayan faktörleri de içermelidir. Öte yandan, neoklasiklerin vurgusu, klasikler gibi güce odaklansa da, bunu kabiliyetler göre tanımlarlar. Bununla birlikte, iktidarın yanı sıra, anarşi kategorisine de özel bir önem veriyorlar ve gücü nasıl kullandığımızı belirleyenin anarşiye bakış

---

[68] Lebow, P. N., & Rose, G. (1998). "*Being realistic about reasons: A defense of selective skepticism in the study of international relations*". In N. Onuf, G. Monteiro, & P. N. Lebow (Eds.), Making sense, making worlds: Constructivism in social theory and international relations (pp. 21-40). New York: Routledge.

[69] Scott, B,. Others. (2011). "*Theories of International Relations*", (Translated by Homera, M. Ruhollah, T, A), Tehran: Mizan. P: 59 [In Persian].

[70] Alexander,W,. (2004). "*Social theory of international politic*s", (Translated by Homera, M), Tehran: Ministry of Foreign Affairs. P: 24 [In Persian].

[71] Michael. S, (2008). "*International security*", (translated by Seyyed Jalal D, F) Tehran: Research Center for Strategic Studies. P: 193

[72] Richard, A. (1984). "The Power of Neorealism", *international organization.*Vol.12, No, 5. P: 225

[73] Hossein, S (2006)., "*Principles of International Relations*", Tehran, Mizan, 2006, p. 58 [In Persian].

açımız olduğuna inanıyorlar. Yani, anarşiyi iyi huylu olarak kabul edersek, anarşik bir ortamda güvenlik o kadar nadir olmayacaktır ancak tam tersine, anarşiyi kötü niyetli olarak düşünürsek, güvenlik nadir bir meta olacaktır ve bu nedenle, güç gündemde olacak.[74]

Neoklasik realizmin ile neorealizm arasındaki fark konusuna bakıldığında, neorealistler, uluslararası siyasetin sistematik ve yapısal bir analizini sunarak gerçekçi bir yaklaşım sunmaya çalışmışlardır. Neorealistlerin görüşüne göre, yapının uluslararası anarşik ortamda fail (agent) üzerindeki etkisi doğrudan ve dolayımsızdır. Ancak neoklasikistler, neorealistlerin aksine, bu etkinin birimlere aracı değişkenler aracılığıyla uygulandığına inanırlar.

Neoklasikler, uluslararası siyaseti bağımsız bir değişkeni (göreceli güç) ve bir dizi aracı değişkeni (devletin yapısı, devlet liderlerinin göreli güçle ilgili hesaplamalarının algıları gibi) dikkate alarak analiz ederler. Bu nedenle devletlerin dış politikasını analiz ederken, birimlerin ve aktörlerin analiz düzeyi de onlar için önemlidir. devletlerin yapısı ve seçkinlerin psikolojisi gibi faktörler de önemlidir. Başka bir deyişle, karar vericilerin inançları, göreli güç ile dış politika arasındaki ilişkiyi güçlü bir şekilde etkiler.[75] Bu nokta, Neorealizm ile neoklasik realizm arasındaki temel farklardan biridir.

Neoklasik realizm teorisyenleri, anarşik uluslararası sistemde güvenliğin devletin tek amacı olduğu şeklindeki realist varsayımı reddederler ve bunun yerine devletlerin güçlerini artırarak uluslararası sistemi kendi amaçlarına ve tercihlerine yönlendirmeye çalıştıklarına inanırlar. Bu nedenle, daha fazla güce sahip devletletler daha iddialı bir dış politika izlemektedir.[76] Bu iki teori arasındaki bir diğer fark, neoklasik realistlerin yapısal realistlerden farklı olarak sadece sistem düzeyindeki faktörlere değil, aynı zamanda devletlerin zihinsel algılarına ve iç yapılarına da dikkat etmeleridir. Neoklasistler, devletlerin uluslararası sistemdeki davranışının, devletler arasındaki güç ve maddi yeteneklerin dağılımı gibi sistemik değişkenlere ve ayrıca sistemik baskıların veya tehditlerin algıları ve yanlış algıları gibi bilişsel değişkenlere dayalı olarak açıklanabileceğine inanırlar.[77] Başka bir deyişle, bir şekilde farklı analiz düzeylerini vurgularlar.

Taliaferro, Lobel ve Ripsman neorealizmin uluslararası politikanın birçok yönünü ve devletlerin dış politikasını açıklayamadığına inanıyor çünkü sistem düzeyindeki değişkenlere çok fazla odaklanıyor. Bunun aksine, iç değişkenlerin de dikkate alındığı neoklasik realizm vardır. Bu nedenle, dış politikayı açıklamak için daha kullanışlıdır ve sistem sınırlamaları ile fiili siyaset arasında bir aktarım kuşağı görevi görür. Diğer şeylerin yanı sıra, Schweller'in eserlerinde,[78] belirli zamanlarda, zorunlu olarak genelleştirilebilir bir tartışma çerçevesine yerleştirilmeden, ülkelerin dış politikasını açıklamaya çalıştığı görülebilir.[79]

İranlı yazarlar Schweller hakkında aşağı yukarı benzer görüşler dile getirdiler. Abdullah Khani, Schweller'i, bazı devletlerin toprak, nüfuz, güç ve zenginlik dahil olmak üzere hayatta kalmaktan başka tercihleri olabileceğine inanan "motivasyonel realizmin" liderlerinden biri olarak görüyor. Bazı İranlı yazarlar, realistler arasında Schweller hakkında olumlu bir değerlendirmeye sahiptir. Örnek

---

74 Homeyra, M, (2016), "*Evolution in theories of international relations*", Tehran, Samt, 2016, p. 113 [In Persian].
75 Rose, Gıdeon; Neoclassıcal Realısm And Theorıs Of Policy , World Polıtıcs,Volume 51,1998, P:152.
76 İbid, p: 152
77 Tim, D., (2010). "*İnternational Relations Theories, Discipline And Persity*", Oxford University Press, online resource centre, 2010, p: 88
78 Randall L, S,. (2004) (E). "Unanswered Threats: A Neo-classical Realist Theory of Underbalancing", *International Security*, 29 (2), 159-201.
79 Taliaferro, J. W.; Lobell, S. E.; Ripsman, N. M. Op. Cit. P: 60

olarak Esadi, Schweller'in "çıkarlar dengesi" teorisi de dahil olmak üzere neoklasik realizm teorisyenlerinin teorilerini uygulamanın faydasının, klasik ve neorealizm teorilerinden daha fazla olduğuna inanmaktadır.[80] Bu bağlamda, Schweller, yapısal ve içsel teori bakışlarının neoklasik realizm şeklinde birbirinin tamamlayıcısı olduğuna inanmaktadır.[81] Bu temelde, birimler dış politika alanında, sistemik baskılar ve dış politika davranışları oluşturmak için iç değişkenlerin müdahalesi ile rafine edilmektedir.[82] Schweller, neoklasik realizmin, realizm araştırma geleneğindeki ilerlemeyi çeşitli boyutlarda problem odaklı bir araştırmaya vurgu yaparak temsil ettiğini savunmaktadır.

Neoklasik realizm, klasik ve neo realizm teorilerinin temel önermelerini açıklığa kavuşturma ve genişletme amacındadır. Bu teori, örnek olay yöntemini kullanarak genel teorileri test etmek, vakaları açıklamak ve hipotezler oluşturmak için de kullanılır. Neoklasik realizm, dış politika ve ulusal davranış hakkındaki önemli soruları ele alır ve birinci, ikinci ve üçüncü görüntü değişkenleri arasındaki ilişkileri de analiz eder. Bu teori, birikmiş bilgi birikimini de temsil eder.[83]

Devletlerin dış politika davranışlarını şekillendirmede sistemik değişkenler nedensel üstünlüğe sahipken, neoklasik realizm nedensel göstergeleri yapısal ve birim düzeylere yerleştirmiştir. Bu da neoklasik realizmin içten dışa yaklaşımlardan farklı olduğunu göstermektedir. Liberaller ve konstrüktivistler dış politikada içten dışa bir yaklaşım benimsediler. Yani, bir devletin dış politika yönü, esas olarak, iç aktörlerin, fikirlerin veya kimliklerin öncelikleri gibi yapısal olmayan veya iç kurumlarının doğası ile ilgili olan iç faktörler tarafından belirlenir.[84] Bu nedenle, devletler genellikle benzer fırsatlara ve sistemik baskılara farklı tepkiler verir ve tepkileri, yerel faktörlerden ziyade sistemik düzeydeki faktörlerden daha az kaynaklanabilir. Bunun nedeni, her devletin (elit topluluğun) ayrı bir makro stratejisine sahip olmasıdır. Neoklasik realistler bu nedenle uluslararası ilişkiler teorisinde daha büyük bir faillik derecesi sağlamaya çalışırlar.[85] Bu yanıt çeşitliliği, uluslararası kaygılardan daha çok yerel kaygılardan etkilenebilecek "aktör tercihleri"nden ya da dengenin potansiyel yerel maliyetleri ve risklerine kadar uzanabilir. Bu nedenle, Schweller'in teorilerine dayanarak, aşağıdakileri içeren dört birim düzeyinde değişken: Seçkinlerin mutabakatı, rejimin veya hükümetin kırılganlığı, toplumun uyumu, seçkinlerin uyumu (bu dört unsurun bir kombinasyonu, hükümetin yakınsama ve uyum derecesini belirler) hükümetlerin dış çevrelerindeki değişiklikler ve tehditlere karşı dengeleme stratejilerinin belirlenmesine müdahale eder.[86]

Bu teoriye göre, Ortadoğu'da, devlet, dış politika alanında en önemli oyuncudur ve devlet seçkinlerinin çıkarları (toplumun gücünü hesaba katmadan) devletin bağımsızlığını ve güvenliğini en üst düzeye çıkarmaktır. Bununla birlikte, Orta Doğu devletleri dış ortamın çok seviyeli baskılarıyla başa çıkma kapasitesi, kendisi hükümet oluşum seviyesinin bir fonksiyonu olan iç uyumun derecesine bağlıdır. Kökleri seçkinlerin rejimleri savunma arzusuna dayanan Ortadoğu hükümetlerinin dış politikasının amacı, sadece dış tehditlere karşı caydırıcılık ve tepki değil, aynı zamanda iç muhaliflere

---

80 Ali Akbar., A, (2009). "Realism and competing approaches to foreign policy". *Strategy Quarterly*, 19th year, No. 56, Fall, pp. 223-253

81 Randall L, S,. (2014). "China's Aspirations and the Clash of Nationalisms in East Asia: A Neo-classical Realist Examination", *International Journal of Korean Unification Studies*, 23 (2), 1-40.

82 Randall L S,. (2004). Op. Cit Pp: 159-201.

83 Randall L.S,. (2003). Op. Cit. P: 317

84 Tudor, O,. (2012), "Putting theClassical in Neoclassical Realism: Neoclassical Realist Theories and US Expansion in the Post-Cold War", *International Relations*. 26(2), 135-156. P: 142

85 Schmidt, C Brian (2007), "*Realism and Facets of Power in International Relations, In: Power in World Politics*", Edited by: Felix Berenskoetter and M, J. Williams, Routledge. P: 59

86 Randall.L,S,. (2004), Op. Cit. Pp: 160-170

ve rejime karşı içeride rejime meşruiyet sağlamak ve yurtdışında ekonomik kaynakların seferber edilmesidir. Ancak Orta Doğu devletlerinin iç karar vericileri tarafından dış ve iç baskılar ile fırsatlar ve kaynaklar arasında "kapsamlı bir denge" kurmaya çalışırken, bir tür dengesizlik yaşıyorlar.[87] Ana tehdit iç olduğunda, rejim onu kontrol altına almak için yeterli gücü elde etmek için yabancı bir güçle ittifak yapacaktır. Birincil tehdit dış olduğunda, rejim iç aktörleri harekete geçirebilir ve iç gücünü genişletmek için onları siyasi arenaya getirebilir. Suriye'deki mevcut krizde olduğu gibi, hükümetin yabancı güçlerle ittifakına ve ittifak karşıtlığına ve iç muhalefet güçleriyle karşı karşıya gelmesine tanık oluyoruz. Bunu açıklamak, sistem düzeyindeki ve birim düzeyindeki değişkenleri bütünleştiren bir teori gerektirir. Sistemik değişkenler, devletin dış davranışını şekillendirmede nedensel bir önceliğe sahipken, iç düzey değişkenleri, devletin izlemesi muhtemel dengeleme stratejilerinin türlerini belirlemede etkilidir.[88]

Neoklasik realizmin amacı; göründüğü gibi, dış politika ve uluslararası siyasette, neoklasik realistlerin vurguladığı uluslararası sistemin önceliğini korurken, yukarıda belirtilen sınırlamaları yansıtmak için dış determinizmin kısıtlamalarını gevşeten bir yaklaşım oluşturmaktır. Bugüne kadar, bu çabalar ile iki çeşit neoklasik realizm teorisi ortaya çıkmıştır. Birincisi, Neoklasik realizmin eleştirmenleri tarafından sistemik zorunluluklarla çelişen yetersiz politika seçimlerinin açıklamaları olarak tanımlanan, devlet ve bireysel düzeydeki değişkenleri kullanır. İkincisi, dış politikaya kapsamlı bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlayan daha iddialı bir girişimdir.

Neoklasik Realizmin Dış Politika Teorisi Olarak Gelişimi

Gideon Rose, çalışmalarında hem uluslararası hem de yerel faktörleri dikkate alan William Wohlforth, Stephen G. Brooks, Thomas J. Christensen ve Fareed Zakaria gibi bir grup dış politika uzmanının çalışmaları için "neoklasik realizm" terimini kullanmıştır. Realizmin son çabalarından biri olarak neoklasik realizm, devletler arasındaki ilişkileri açıklamak için hem yapısal faktörleri hem de politika yapıcıların rolünü birleştirmeye çalışmaktadır. Gideon Rose neoklasik realizmi şu şekilde tanımlamaktadır:

> *"Neoklasik realizm, klasik realist düşüncenin bazı temellerini yeniden düzenleyerek, içsel ve dışsal değişkenleri açık bir şekilde bir araya getirmektedir. Neoklasik siyaset bilimciler bir devletin dış politikasını belirleyen en önemli kriterin, o devletin uluslararası sistem içindeki konumu ve sistem içindeki göreli güç dağılımı olduğunu kabul ederler. Bu yüzden onlar realisttir. Bununla birlikte bu yazarlar, güç kapasitelerinin dış politika üzerindeki etkilerinin dolaylı ve karmaşık olduğunu ileri sürerler. Zira sistemik baskılar, aktör düzeyindeki müdahaleci değişken aracılığıyla anlamlandırılırlar. Bu yüzden bunlar neoklasiktir."*[89]

Rose tarafından tanımlandığı şekliyle neoklasik gerçekçilik, devletlerin dış politika eylemlerinin bağımlı değişkenini vurgular. bağımsız değişken olarak uluslararası sistemdeki güç dağılımı ve araya giren değişken olarak devletlerin ulusal politikaları olmak üzere tümdengelimli bir teorileştirme yöntemi kullanılır.[90]

---

87 Raymond, H. Anoushirvan, E,. (2010), "*Foreign Policy of the Middle East Countries*", (Translated by Rahman, K), Tehran, Imam Sadiq University (AS)

88 Jeffrey, W, T., (2006), "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State", *Security Studies*. Pp: 466-467

89 Rose, G., (1998). "Neoclassical realism and theories of foreign policy", *World politics* 51.01, Pp: 144-172

90 Taliaferro, J. W., Lobell, S. E. ve Ripsman, N. M. 2009. Op. Cit. pp. 1-42

Rose, dış politika teorisi gelişiminin "devletlerin dış alanda neyi başarmaya çalıştıklarını ve ne zaman ulaşmaya çalıştıklarını açıklamak" düzeyinde çok az ilgi gördüğünü savunmaktadır. Rose bunun için dört ana dış politika geliştirme okuluna atıfta bulunur: 1. Innenpolitik (İç Politika) teorileri, 2. Offensive realizm, 3. Defensive realizm ve 4. Neoklasik realizm.

Neoklasik realistler, innenpolitik (iç politika), devlet gücü ve süreçleri, liderlerin algıları ve devletlerin uluslararası ortama nasıl tepki verdiklerini açıklayan "birinci ve ikinci görüntü değişkenleri" hakkındaki soruları incelemektedirler.[91] Innenpolitik teorilerinin arkasındaki tüm fikri özetleyerek, bu yaklaşımlarda belirli bir devletin davranışını analiz etmek için, "Kara kutunun içine bakmalı ve ana yerli aktörlerin tercihlerini ve yapılandırmalarını incelemeliyiz." fikrini savunmaktadırlar. Rose, benzer iç yapıya sahip devletlerin neden farklı davrandıklarını açıklayamayan innenpolitik teorilerin yetersiz olduğunu düşünür. Bununla birlikte, neoklasik realizm, benzer durumlarda benzer dış politikalar benimseme fikrine de karşı çıkar. Neoklasik realizm, devletlerin iç yapılarından bağımsız olarak, kapasite düzeyleri, ulusal politikalar ve diğer devletlerin davranışları tarafından etkilendiğine inanır ve bu faktörlerin devletlerin farklı dış politika eylemlerine yol açabileceğini savunur.[92] Diğer iki dış politika geliştirme teorisi de, uluslararası sistemde en önemli önceliğinin güvenliği arttırmak olan rasyonel devletlerden oluştuğunu varsayan, saldırgan ve defensive realizmdir.

2.3. Diğer Teorik Yaklaşımların Neoklasik Realizm Teorisi İle Karşılaştırılması:

Doğru. Offensive realist teorisyenlerine göre, bir devletin dış politika davranışlarını anlamak için, o devletin göreceli güç seviyesi ve dışarıdaki uluslararası sistemin yapısı dikkate alınmalıdır. Bu teorisyenlere göre, devletler güçlerini arttırmak için diğer devletlerle rekabet ederler ve kendilerini en üst seviyeye çıkarmak için saldırgan davranışlar sergileyebilirler. Bu nedenle, offensive realist teorisyenlerine göre, bir devletin saldırgan davranışları, o devletin güç artırma çabalarından kaynaklanır ve dış çevre şartlarına bağlı değildir.[93] Diğer tarafta, Walt, devletlerin genellikle güç yerine güvenliği daha çok tercih ettiğine işaret ederek devletlerin seçiminin savunmaya yönelik olduğunu göstermiştir. Defensive realist teorisyenler, uluslararası sistemi anarşik olarak algılarlar ancak sistemdeki güvenliğin az olduğunu da varsaymazlar. Devletler ancak deneyimler yoluyla genellikle nadir görülen dış tehditlere yanıt vererek güvenliklerini koruyabilmeyi öğrenebilirler.[94] Tehdit edildiğinde bile, yanıtları esas olarak tehdit kaynağına karşı dengeleme biçimindedir ve gerçek çatışmaya yol açmaz. Bu çerçevede dış politika, güvenlikleri için gerçek bir tehdit olmadıkça çatışmayı memnuniyetle karşılamadıkları dikkate alınarak rasyonel devletlerin uluslararası sisteme tepkilerinden oluşmaktadır. Yapısal teorilerle ilgili temel sorunda tersi bir durum söz konusudur. Çünkü çoğu uluslararası sistemin doğallığına odaklanmakta ve devlet kapılarının arkasında neler olup bittiğini görmezden gelmektedir.[95] Dolayısıyla bu teoriler, farklı yapısal rejimlere sahip devletlerin aynı yapısal koşullar altında neden dış politikalarında farklı yollar seçtiklerini açıklayamamaktadır. Uluslararası politika ve iç politika, kendi prensiplerine göre düzenlenmiştir ve bunları açıklamak için

---

91 Randall L. S, (2003). Op. Cit. p: :317.
92 Rose, G., (1998). Op. Cit.
93 Mearsheimer, J., (2001). "*The tragedy of great power politics*". New York: W.W. Norton & Company.
94 İbid, P: 150
95 Tim. D, M. Kurki, & S. Smith (Eds.), "*International Relations Theories: Discipline and Diversity*" (pp. 65-81). Oxford University Press.

farklı teorik araçlar gerektiren iki özerk alandır. Dış politika, uluslararası politika ve iç politika arasında ortada yer almakta ve teorik özerkliğini imkânsız hale getirmekte ve bu nedenle büyük birleşik bir dış politika teorisi de imkânsız hale gelmiştir.[96] Dolayısıyla bir dış politika teorisi bu sorulara cevap vermesi gerekiyor: Bir dış politika teorisi hangi yapının söylemediğini açıklamalıdır? Benzer göreli güç pozisyonuna sahip devletler neden farklı davranır? Dış politika teorisi, devletin iç yapısındaki davranış farklılıklarını izlemeli midir?[97]

Neoklasik realistler, bir dış politika teorisinin sistemik faktörlerle sınırlı olmaması gerektiğini savunmaktadırlar. Çünkü dış politika sonuçları hem uluslararası hem de iç politika tarafından şekillenmektedir. Rose, tek bir bağımsız veya açıklayıcı değişkenin (göreceli güç), bir araya gelerek ortak değişkenler kümesi (devlet yapısı ve liderlerin göreceli güç algılamaları ve hesaplamaları) oluşturdukları için tutarlı bir dış politika teoriler okulunun oluşturulduğunu savunmaktadır. Bunun ardından, ayrıntılı tarihsel analiz ve nedensel mekanizmalara dikkat edilerek karakterize edilen farklı bir metodolojik perspektifi paylaşmıştır.[98]

Neoklasik realizm, dış politikanın tutarlı teorik açıklamalarının eksikliğini giderebilmek için ortaya çıkmıştır. Bu açıdan, neoklasik realizm, iç faktörlerin dış politika analizine entegrasyonu sağlayarak, neorealizmin yapısal önermeleri olan uluslararası yapıya odaklanmayı sürdürmektedir. Bunun yanı sıra, neoklasik realizm devletin müdahaleci rolünü de inceler ve bu yönüyle neorealizmin eleştirisini alarak iç dinamikleri de dış politika analizlerinde dikkate almaktadır. Yani, devletlerin dış politikasını etkileyen iç ve birim düzey faktörlerin yanı sıra dış ve sistemik aktörlerin bir kombinasyonunu dikkate almaktadır. Neoklasik realizm teorisine göre, bir devletin uluslararası sistemdeki konumu (göreceli gücüne göre), bağımlı değişken olan dış politika davranışını tanımlamayan bağımsız değişkendir. Politika yapıcıların değişken müdahaleci kilit rolü, göreceli gücü dış politika davranışına çevirmektedir. Devletin göreceli gücü veya uluslararası sistemdeki konumu hakkındaki algılarına göre kararlar almaktadırlar. Devletler örneğinde neoklasik realizm teorisi üç türlü değişkeni göstermektedir:

Şekil 1: Devletler Örneğinde Neoklasik Realizm Teorisindeki Üç Türlü Değişkeni

Neoklasik realizme göre, eğer zaman içinde ulusların dış politikalarının geniş modelini şekillendiren tek bir baskın faktör varsa, o da dış sistemin analizinin başladığı uluslararası sistemdir; geri kalanı ise göreceli maddi güçtür.[99] Neoklasik realizm, yapısal teoriler ve konstrüktivizm arasında da kendine bir yer bulmaktadır. Yapısal realistlere göre, sistemik kısıtlamalar ve birim düzeyindeki davranış

[96] Waltz, Kenneth N., 1996. Op. Cit. Pp: 54–57.
[97] İbid. P: 57
[98] Jeffrey W. Taliaferro, Steven E. Lobell, and Norrin M. Ripsman, Op. Cit. p: 7
[99] İbid. p. 150

arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Konstrüktivizm herhangi bir nesnel kısıtlamanın var olduğunu inkâr ederken, realitenin sosyal olduğuna ve anarşiyi devletlerin inşa ettiğine inanmaktadır.[100]

Konstrüktivizm literatür, uluslararası ilişkilerin sosyal olarak inşa edilen belirli yönleri olduğu fikrine odaklanır. Jeffery Checkel, birinci, ikinci veya üçüncü imaj teorilerine güvenmek yerine; konstrüktivizmi, materyalizme ve metodolojik bireyciliğe meydan okuyan dünya siyasetini anlamanın bir yöntemi olarak tanımlar:

> *"Konstrüktivizm, kendi başına seviyelerle değil, sosyal ve politik dünyanın nasıl çalıştığına dair temel kavramlarla ilgilenir. Bu bir teori değil, iki varsayıma dayanan bir sosyal soruşturma yaklaşımıdır: (1) faillerin/devletlerin eylemde bulunduğu ortam, maddi olduğu kadar sosyaldir; ve (2) bu ortam, faillerin/devletlere çıkarlarının anlaşılmasını sağlayabilir."*[101]

Konstrüktivistlere göre, sosyal bağlam; etmen ve devlet davranışını incelemede önemli bir rol oynar. Konstrüktivizm ile realizm ve liberalizm gibi teoriler arasındaki temel ontolojik fark, kullanılan çeşitli analiz birimlerinin diğerinden daha fazla veya daha az önemli görülmemesi, daha ziyade karşılıklı olarak kurucu bir ilişkiyi temsil etmeleridir. Bu, öznelerarası algı ve bunların davranışı etkileme biçimlerine, artan bir odaklanma miktarı sağlar. Konstrüktivizm bir dış politika anlayışına göre bu fikirlerin algılanması ve etkisi, dış politika karar vermede eğilimlere olanak olur. Liberal enternasyonalistler için bir dış politika tarzı anlamına gelen şey, Konstrüktivistler için bir kimliğin parçası yada en azından davranışı şekillendiren bir anlayış ortaya koyar. Karar vericiler, inşa edilmiş kimlikler veya anlayışlardan etkilenir ve eylemlerine kısmen bu fikirler rehberlik eder. Genel olarak Konstrüktivizm teori, analitik düzeyin türüne göre üç kategoriye ayrılır:

"Sistematik Konstrüktivizm", "İç Konstrüktivizm", "Bütünsel Konstrüktivizm."

Sistemik Konstrüktivizm neorealizm teorisi gibi, sistemik Konstrüktivizmi esas olarak uluslararası sistemin normatif yapılarına odaklanması ve iç normatif yapıları göz ardı etmesi farkıyla uluslararası ilişkilerdeki gelişmelerin sistemik bir analizini sağlar. Sistemik Konstrüktivizmin aksine, içsel Konstrüktivizm yalnızca normlar ve içsel anlamsal yapılar arasındaki ilişkilere odaklanır.[102]

Bütünsel Konstrüktivizm (holistic constructivism), iç ve sistemik yapılar arasındaki ikiliğe meydan okur dolayısıyla hem ulusal hem de uluslararası düzeyde normatif yapıları vurgular. Ayrıca, ulusal ve uluslararası analizin iki düzeyini birleştirerek, devletlerin kimliğini ve çıkarlarını etkileyen unsurların kapsamlı bir analizini sağlamaya çalışır. Bu yaklaşıma göre ülkelerin dış politikası, sosyal kimlik (uluslararası düzey) ile kolektif kimlik (ulusal düzey) arasındaki etkileşimin sonucudur.[103]

Bu bağlamda, bütünsel Konstrüktivizm teorisi, devrimleri ve devletlerin dış politikası üzerindeki etkisini incelemede etkilidir. Örneğin İran İslam Devrimi, İran'ın dış politikasına özel bir kimlik kazandırmış ve bu kimlik İslam Devrimi'nin zaferinden bugüne kadar devam eden bir dizi dış politika stratejisinin benimsenmesine temel oluşturmuştur, öyle ki İran'ın dış politika stratejilerine göreli bir

---

[100] İbid. p. 153

[101] Jeffrey T. Checkel, "The Constructivist Turn in International Relations Theory," *World Politics* 50, no. 2. (1998): 325. http://muse.jhu.edu/journals/world_politics/v050/50.2er_finnemore.html.

[102] Christian, R, S., (2001). "*Constructivism, Theories of International Relations*", Burchill Scott and Andrew Linklater (eds.), New York, Palgrave.P: 220

[103] Richard, P. Christian R, S., (1998). "Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism", *European Journal of International Relations*, Vol. 4, No. 3. P: 265

istikrarın hakim olduğu söylenebilir. Ancak ihtiyaçlara ve sistem koşullarına göre dış politika alanında bazı düzenlemeler ve taktik değişiklikler uygulanmıştır. "Devrimin ihracı" politikasının, "rejim konsolidasyonu" politikasıyla değiştirilmesi, İran'ın dış politikasındaki taktik değişikliklerin bir örneği olmuştur. Çeşitli dönemlerde İran'a karşı uygulanan ve bu ülkenin nüfuzunu belirlemeye yönelik "çevreleme", "şer ekseni" veya Batı'dan ekonomik yaptırımlar gibi politikaların uygulanması, İran'ın Batı'ya karşı dış politika stratejisi düzeyinde köklü değişiklikler yaratamadı. Ancak zaman zaman uluslararası sistemin saldırgan veya saldırgan olmayan normatif ortamıyla karşı karşıya kaldığımızda, dış politika söylemlerinin taktiksel olarak saldırgan olarak tırmanmasına veya değişmesine tanık olunmuşturk. Örneğin, devrimin dini lideri "kahramanca yumuşama" konusundaki konuşması, belirli bir stratejiye ulaşmak için dış politikada taktiksel değişikliklere işaret ediyor: *"Kahramanca yumuşama, İslami sistemin çeşitli amaç ve ideallerine ulaşmak için sanatsal manevralar ve çeşitli yöntemlerin kullanılması anlamına gelir."*[104]

Bütüncül konstrüktivist yaklaşımdan hareketle, İran İslam Cumhuriyeti'nin ulusal düzeydeki kimliğinin, İslam Devrimi'nden bu yana İran'ın dış politikasına yön veren çeşitli söylemlerin sonucu olduğu söylenebilir. Uluslararası düzeyde, ister barışçıl ister saldırgan olsun, uluslararası ilişkileri yöneten normların doğası, bu söylemleri değiştirmede ve yoğunlaştırmada önemli bir rol oynamıştır. Bu yaklaşıma dayalı olarak, İran'ın dış politika davranışı, iç ve uluslararası normatif ortamdan etkilenmektedir. Yani, bir yandan İran'ın dış politikası, içinde var olan katmanlar ve karmaşıklardan kaynaklanmaktadır. Bu karmaşıklığı anlamak, İslam Devrimi'nden sonra İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının etkileşimlerinin, altyapılarının ve değer sisteminin makul bir şekilde anlaşılmasına bağlıdır. Saldırganlık, dış politikada bu kimliği dengeleyen veya yoğunlaştıran faktördi. İran'ın dış politikası başlangıçta iç söylemlerden etkilenmiş ve daha sonra uluslararası ilişkileri yöneten normatif süreçlerin çeşitlerinden etkilenmiştir. Yani, sistemik normatif yapılar, İran'ın dış politikasının oluşumunda temel olarak ikincil bir etkiye sahip olmuştur. Örneğin, uluslararası ortama saldırgan normların hâkim olduğu Reagan ve baba Bush'un başkanlık döneminde İslam Devrimi'nin söylemlerinin yoğunlaşmasının ve radikalleşmesinin zirvesine ve İran'ın dış politikası üzerindeki etkisine tanık olunmuştur. Clinton'ın başkanlığı döneminde liberal ve saldırgan olmayan değerlerin hakimiyeti, İran'ı gerilimi azaltma politikası doğrultusunda Batı ile işbirliğine dayalı ilişkiler sürdürmeye teşvik etti. Bu dönemde İran, Avrupa ülkeleriyle işbirliği için siyasi ve ekonomik zemin sağlamaya çalıştı. Bu değişimin sonucunu nükleer enerji alanındaki söylemlerde gördük. Çünkü İran, nükleer enerjisinin barışçıl doğası hakkında güvence vermek için Batılı ülkelerin önerisiyle uranyum zenginleştirmeyi gönüllü olarak askıya aldılar. Bu dönemde saldırgan olmayan normatif ortam, İran'ın devrimci söylemi değiştirerek özneler arası kolektif fikirlere dayalı bir dil benimsemesine zemin sağlamıştır. Ancak George W. Bush'un başkanlığı döneminde saldırgan ve barışçıl olmayan normların hakim olması ve Obama'nın başkanlığında da devam etmesi ve Batı'nın İran'a yönelik saldırgan davranışlarının yaygınlaşması, İran'ın devrimci söylemleri yoğunlaşmasına ve güçlenmesine yol açan bir bağlam yarattı. Bu konu özellikle İran'ın nükleer faaliyetlere yaklaşımında ve bu ülkenin İsrail ve Amerikan karşıtı politikalarında kendini göstermiştir, öyle ki, İran, nükleer tesislerinin mührünü tek taraflı olarak kırarak iki yıl sonra gönüllü olarak uranyum zenginleştirmeyi askıya almasına son verdi. Bush'un başkanlığı döneminde saldırgan yaklaşımın yaygınlaşması ve demokratik değerlerin zayıflaması ile birlikte İran'ın dış politikası da özellikle Ahmedinejad

[104] Ayatollah Seyyed Ali Khamenei, information base of the office of the Supreme Leader, November 29, 2012 http://www.leader.ir/langs/fa/index.php?p=contentShow&id=11295

yönetiminin ilk döneminde daha az esnek bir seviyeyi benimsemiştir. Bush'un başkanlığı döneminde saldırgan yaklaşımın yaygınlaşması ve demokratik değerlerin zayıflaması ile birlikte İran'ın dış politikası da özellikle Ahmedinejad yönetiminin ilk döneminde daha az esnek bir seviyeyi benimsemiştir. Her ne kadar İran, 11 Eylül'den sonra Afganistan'daki Amerikan askeri güçleriyle istihbarat anlamında işbirliği yapmış olsa da, Amerikan şer ekseni söylemi sadece daha fazla işbirliği şansını yok etmekle kalmamış, hatta İran'ın Batı karşıtı ve Amerikan karşıtı kimliğini güçlendirmiştir.

Yukarıdaki bahse istinaden, gördüğümüz gibi Konstrüktivizm ve rasyonalist teoriler arasındaki söylem çatışma alanlarından biri, uluslararası sistemdeki ülkelerin davranışsal mantığının türü ile ilgilidir. Rasyonalist teoriler, ülkelerin diğerleriyle olan davranışlarında sonuç mantığına inanırken, Konstrüktivizm orantılılık mantığını ülkelerin davranışlarının ana temeli olarak görürYani ülkelerin diğerleriyle ilişkileri, sonuç ve kâr-zarar mantığına göre değil, bir ülkenin uluslararası sistemde kendisi için tanımladığı kimlik ve konuma göre şekillenmektedir.[105] Realistler, analizlerinde fikirleri kullandıklarında Konstrüktivizm oldukları için de eleştirilirler. Örneğin, Walt'ın tehdit dengesi, saldırgan niyetlerin algılanmasına yaptığı vurgu nedeniyle, ilham alma konusunda genellikle Konstrüktivizm olarak adlandırılır.[106] Realizm, fikirlerin önemli olduğunu iddia edebilir ancak eğer çok önemlilerse, devletler nesnel bir maddi gerçekliğin değişmez unsurlarını yanlış değerlendirecektir. Neoklasik realist çalışmanın büyük bir kısmı, bu kısıtlamaların kesin olmasalar bile gerçek olduğunu göstermeye adanmıştır. Konstrüktivistler buna inanmazlar. Çünkü onlara göre ne de olsa anarşi, devletlerin yaptığı şeydir. Fark, Jackson ve Nexon'un iddia ettiği gibi, uluslararası politikayı "koşullu sosyal etkileşimler"e karşı "doğal zorunluluk" olarak görmekten kaynaklanmaktadır.[107]

Klasik realizm içgörülerinden yararlanarak ve geliştirerek, anarşik bir sisteme içkin kendi kendine yardım sürecinde iç politika ve fikirlerin nasıl kilit unsurlar olduğunu gösterir. Klasik realistler, ahlaki ideallerin uluslararası politika pratiğinin ayrılmaz ve gerekli bir parçası olduğunu oldukça açık bir şekilde savundular ve ahlakın yokluğunda, bir ütopya vizyonunun yokluğunda politik realizm hem kısır hem de anlamsızdır. Realist bir Konstrüktivizm, bu nedenle, doğal olarak bilinçli bir idealist Konstrüktivizm gerektirerek ve ideallerin, fikirlerin incelenmesinin yanı sıra, uluslararası politikanın tam olarak anlaşılmasının ayrılmaz bir parçasıdır.[108]

Neorealizm anarşi, devletlerin güç toplaması için güçlü teşvikler sağlar ancak devletler içinde neler olduğuna ve insanların nasıl düşündüklerine ve neye inandıklarına atıfta bulunmadan gücü anlayamayız. İkinci nesil neoklasik realistler, Hans Morgenthau ve diğer klasik realistlerden yararlanarak, iç siyasetin ve fikirlerin güce nasıl katkıda bulunabileceğini (veya onu azaltabileceğini) vurgulayarak bu yolda devam etti.[109]

Heikki Patomaki ve Colin Wight, politik realizm hem mantıksal pozitivist pozisyona hem de yapısökümcü pozisyona çok yakın olduğunu çünkü hepsinin, Konstrüktivizm altında olması

---

[105] James G, March. Johan P. Olsen., (1998), "The Institutional Dynamics of International Political Orders", *International Organization*, Vol. 52, No. 4, International Organization at Fifty: Exploration and Contestation in the Study of World Politics (Autumn, 1998), pp. 943-969

[106] Brian, R,. (2008). "Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism", *Security Studies*, 17: 294–321

[107] İbid

[108] J. Samuel Barkin. 2003. Realist Constructivism, International Studies Review, Vol. 5, No. 3 (Sep., 2003), pp. 325-342, Published by: Wiley on behalf of The International Studies AssociationStable URL http://www.jstor.org/stable/3186573

[109] Brian, R,. 2008, Op. Cit. pp: 294–321

gerektiğini savundukları bilimsel realizm ile bağdaşmayan antroposentrik bir bilgi görüşünü paylaştığını savunuyorlar.[110]

Hem neorealizm hem de postmodernist yönlerden Konstrüktivizmin eleştirenleri, Konstrüktivizmi uluslararası ilişkilerde gücün rolünün yeterince farkında olmayan liberal bir idealizmle de ilişkilendirir. Örneğin, postmodernizm ve feminizm arasındaki ilişkinin yakın tarihli bir incelemesinde, Birgit Locher ve Elisabeth Prfigl Konstrüktivizmi "dönüştürücü" özellikleri nedeniyle övüyor ancak uluslararası siyasetin inşasında gücün merkezi rolünü kabul etmediği için eleştiriyor. Bu gözlem, liberal idealizmin, tek başına ideallerin dünyayı değiştirme gücüne sahip olmadan çok fazla paya sahip olduğu şeklindeki klasik realist eleştirisine çok benziyor.

Bu nedenle, Konstrüktivizm metodolojinin uluslararası politikanın işleyişini aydınlatabildiği ölçüde, hem idealist Konstrüktivizmin hem de realist Konstrüktivizmin - birbirinden farklı ancak diyalektik bir ilişki içinde, uluslararası sistemdeki değişimi hesaba katmak ve açıklamak için gereklidir. Realist Konstrüktivizm, gerçekçi teorinin güç yapılarına odaklanan yapısal yaklaşımını, konstrüktivist teorinin normatif faktörlere odaklanan yaklaşımıyla birleştirir. Bu yaklaşıma göre, güç yapıları ve normlar birbirlerinden ayrılamaz ve birbirlerini etkilerler. Realist Konstrüktivizm, güç yapılarının uluslararası normların değişim modellerini nasıl etkilediğine ve aynı şekilde, belirli bir dizi normun güç yapılarını nasıl etkilediğine bakar. Bu yaklaşım, güç yapıları ve normların birbirlerine etkileşimini ve bu etkileşimin sonuçlarını daha iyi anlamamızı sağlar.[111]

Neoklasik realizm, fikirlerin kullanımına da sınırlar koyar. Algıyı sorunsallaştırır ancak gerçekliğin nesnel doğasını değil. Devletler, gerçeklik sosyal olarak inşa edildiği için değil, tam bilgiden yoksun oldukları için sıklıkla algıya geri dönmelidirler.

Walt'ın realistlerin algısını vurgulayarak Realizmin sınırlarının ötesine Konstrüktivizme doğru adım attığı iddia edilir ve neoklasik realistler bu tür eylemlerin yorumlanmasının normların ve kimliğin bir ürünü olduğunu iddia etmezler. Ek olarak, realizmde algının önemi, öznelerarası anlayışlar olmaksızın dünyanın anlamından yoksun olduğu önermesinden ziyade, çok gerçek bir dünyanın karmaşıklığı tarafından yönlendirilme eğilimindedir. Başka bir deyişle, Neoklasik Realizm, klasik realistlerin uzun zamandır üzerinde durdukları bir noktayı ortaya koymak için konstrüktivizmden çok bilişselciliğe dayanır.

Bilişselcilik, tüm devlet adamlarını benzer hatalara yöneltme eğiliminde olan karar vermenin zorluğuna işaret eder. Friedberg, İngiliz devlet adamlarının değişkenin karmaşık doğasını veya temellerin teknolojik ve ekonomik gelişmelerle nasıl değiştiğini yakalamayan kaba ve aşırı basit güç ölçülerini nasıl kullandığını gösteriyor.[112] Wohlforth bu geleneği sürdürür ve devletlerin gerçek dağılımdan ziyade güç algıları temelinde nasıl hareket ettiğini tartışmaktadır.

Neoklasik realizm yerel değişkenleri ve fikirleri geçici olmayan bir şekilde bir araya getirmesi için, bu faktörlerin, artık varyansı açıklayan olarak değil, neorealizm tarafından anlaşıldığı şekliyle ideal dış politikadan uzaklaştırıcı olarak görülmesi gerekir. Güç kavramının inceltilmesinin yanı sıra, Neoklasik Realizmin iç politika ve fikirlerin dahil edilmesinin birincil mantığı bu olmalıdır. Sistemik güçler belirli sonuçlara doğru iter ancak diğer faktörler araya girer. Bu nedenle Realizm, üniter,

[110] J. Samuel Barkin, 2003, Op. Cit. pp. 325-342
[111] İbid. p: 337
[112] Friedberg, A. L., (1988), *"The Weary Titan: Britain and the Experience of Relative Decline, 1895-1905*" (Princeton: Princeton University Press, p: 8

nesnel devletlerin belirli, özel ve stilize koşulları altında bir dış politika teorisi gerektirir ve bunu Neorealizm sağlar. Bu, iç siyasetin ve fikirlerin etkisinin genellikle yapısal kısıtlamaların gücünü çarpıtmak ve yanlış algılamaya ve hatalara itmek olduğunu göstermek için bir temel sağlar. Neoklasik realistlerin, neorealizmin dış politikayla ilgili olmadığı iddiasını sıklıkla dile getirdikleri doğrudur. Ancak, neoklasik realistlerin neorealizmi iç politika ve fikirlerin genel olarak olumsuz etkileriyle ilişkilendirerek kullanmaları da doğrudur. Ancak, neoklasik realistlerin bu yaklaşımı, neorealizmin asıl odak noktasından farklıdır ve bu nedenle tartışmalıdır. Bu nedenle, neoklasik realizmin, neorealizmin teorik olarak ilerletmesinde kilit bir rol oynadığını anlamalıyız. Dolayısıyla, neoklasik realizm, realizmin ayrı bir çeşidi ve dejeneratif değildir. Aslında, doğal ve ilerici bir sonraki adımdır. Neoklasik realizm yalnızca neorealizmin bir temelden ayrılmaları açıklamaktan ibaret olsaydı, bu onu diğer yaklaşımlardan ayırt etmek için yeterli olmazdı. İç politika ve fikirlerin bazen üniter aktörlere ve nesnelliğe yönelik yapısal teşvikleri gölgede bırakması gerçeği, liberaller ve konstrüktivistlerin yapının önemsiz olduğunu iddia etmekte haklı olduklarını ima ediyor gibi görünmektedir. Bu nedenle neoklasik realizm, öznelliğe ve iç politikaya çok fazla etkiye izin verildiğinde sistem cezalandırıyor. Burada, neoklasik realizm, sistematik kısıtlamaların göz ardı edildiğinde, dış politika başarısızlığının ortaya çıktığını gösterir. Gideon Rose, devletlerin dış politikasının kısa ve orta vadede nesnel maddi güç eğilimlerini takip etmeyebileceğini yazarken bunu ima ediyor.[113]

2.4. Neoklasik Realizm ve Uluslararası Sisteme Yaklaşımı

Neoklasik realizm, uluslararası sistemin anarşik yapısını kabul eden bir teoridir, ancak sistemin tamamen düzenlenmemiş ve kontrolsüz olduğunu kabul etmez. [114] Anarşik ortam, devletlerin varlıklarını korumak için kendilerinden başka hiçbir güce güvenmemeleri gerektiği anlamına gelir.[115] Neoklasik realistlere göre, uluslararası sistemdeki güç dağılımı, devletlerin dış politikalarını belirleyen en temel unsurdur.[116] Robert Dahl'ın güç yaklaşımı, gücü A'nın B'ye istediğini yaptırabilme gücü olarak tanımlar.[117] Ancak gücün nedensel yönüne ve kapsamına da bakmak gerekmektedir. Neoklasik realistler, devletlerin sahip oldukları kaynaklar ile dış politikaları arasında ayrım yaparlar.[118] Örneğin, Zakaria ABD'nin zenginleşmesiyle uluslararası sisteme etkinliğinin eşgüdümlü bir şekilde gerçekleşmediğini belirtir. Neoklasik realizm, devletlerin dış politika eylemlerini açıklama iddiasındadır ve uluslararası sistemdeki kaynak ya da kapasite dağılımını ana değişken olarak kabul eder. Ancak, ulusal politikanın, yani devletlerin uluslararası sistemdeki kaynak dağılımını nasıl algıladıkları ve ulusal grupların devletler üzerindeki etkisinin analizlere dahil edilmesi gerekmektedir.[119] Devlet ya da hükümetler ile ulusal gruplar arasındaki ilişkinin niteliği de dış politika analizinde önemlidir.[120]

Neoklasik Realizm Teorisinde Bireysel, Ulusal ve Uluslararası Düzeylerin Birleştirilmesi

[113] Brian R,. (2008). Op. Cit. Pp: 294–321
[114] Mearsheimer, J., (1994). "The False Promise of International Institutions." International Security 19(3): 5-49.
[115] Waltz, K. N., (1979). Theory of International Politics. New York: McGraw-Hill.
[116] Mearsheimer, John J. (2001). Op. Cit.
[117] Dahl, R. A., (1957). The concept of power. Behavioral science, 2(3), 201-215.
[118] Zakaria, Fareed. (1998). From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role. Princeton, NJ: Princeton University Press.
[119] Wohlforth, William C. (2013). "Unipolarity, Status Competition, and Great Power War." World Politics 61(1): 28-57.
[120] Hudson, V. M. (2005). Foreign policy analysis: Actor-specific theory and the ground of international relations. Foreign Policy Analysis, 1(1), 1-30.

Neoklasik realizm, sistematik faktörlerin dış politikanın genel boyutunu belirlediği fikrini neorealizmden almaktadır. Ancak iç değişkenlerin nihai karara dahil olduğunu da dikkate alır. Göreceli maddi güç dış politika parametrelerini belirlerken, farklı ülkeler veya benzer ülkelerin neden uluslararası arenada farklı dış politikaların peşinden koştukları sorunun cevabı iç değişkenlerde aranmalıdır.[121] Neoklasik realizm, devletlerin iç düzeylerine dikkat eden realizmin ilk dalıdır çünkü devletler güvenliği sağlamak için kendilerine güvenmek zorundadır. Neoklasik realistlerin mevcut gerçeklik algıları politik olayların sonuçlarını belirlemektedir. Her ne kadar yapısal özellikler karar verme ve eylemde önemli bir rol oynasa da, devletin iç değişkenleri, devletlerin nasıl tepki vereceğini belirlemede önemlidir. Neoklasik realizm, uluslararası sistem değişkenlerinin diğer ülkeler tarafından farklı algılandığına ve bu algının devletlerin tepkisi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğuna inanmaktadır. Algı, devletlerin birbirleriyle nasıl etkileşimde bulundukları ve birbirlerini nasıl gördükleri konusunda önemli bir faktördür.[122] Algı, tarih ve kültür yoluyla yapılmaktadır. Devletlerin iç faktörleri, beklentileri ve gelenekleri karar verme sürecini etkilemektedir. Bu nedenle dış politika değişikliğini açıklamak için neoklasik realizmin ana odağı ara değişkenlerdir. Bireyler ve dış politika karar vericileri bağlamında, isteklendirme ve bilişsel konulara vurgu yapılmaktadır.

Bu ilişkiyi tanımlamak için kullanılan terim bilişsel paradigmadır. David Welch, bu konuda algı unsuruna vurgu yapmaktadır. Welch'e göre; "Dış politikadaki değişim normal bir süreç değildir ve gerçekleşirse, karar vericilerin önceki dış politikanın başarısızlığına ilişkin algıları ile doğrudan ilgilidir. Başka bir deyişle, dış politika yapıcılarının mevcut baskın yaklaşımı sürdürmenin yüksek maliyetlerinden korktuğu bir durumda, durumdaki değişimin meydana gelmesi muhtemeldir."[123] Herman ise ek olarak biliş unsuruna ve liderlerin algıları üzerindeki etkisine dayanarak saldırgan ve uzlaşmacı liderler arasında ayrım yapmaktadır.[124]

Dolayısıyla devletin uluslararası sistemdeki göreceli gücünü etkileyen bir dış politika teorisi olarak neoklasik realizm (bağımsız bir değişken olarak), devletlerin dış politika üzerindeki göreceli gücünü (ara değişken olarak) ve uluslararası sistemdeki devletin davranış ve stratejilerini (bağımlı değişken olarak) hükümet yapısı ve karar alıcıların algı ve tahminleri üzerinden analiz etmektedir. Özellikle, bu teori, ülkelerin iç özelliklerinin, siyasi-askeri kurumların kaynaklarının ve harekete geçirme yeteneklerinin, yerel sosyal aktörlerin ve çıkar gruplarının etkisinin, hükümet özerkliğinin seviyesinin ve derecesinin nasıl, neden ve hangi koşullar altında ortaya çıktığını açıklamayı amaçlamaktadır. Ayrıca dış politika yapıcıları, uluslararası tehditlere ve fırsatlara ilişkin değerlendirmeleri ile tanımladıkları ve izledikleri politikalar arasında müdahale eder ve arabuluculuk yaparlar. Dolayısıyla, ülkelerin motivasyonları ve uyarıcıları ile sistemik kısıtlamaları ve dış politikası arasına bir geçiş kuşağı yerleştirilir.[125] Böylece sistemik değişkenler, uluslararası anarşi, göreceli güç dağılımı ve bunun sonucunda ortaya çıkan belirsizlik, ülkelerin güvenlik çabalamaları için uyarıcılar ve gereksinimler yaratır. Ek olarak, dış politika karar vericileri her zaman iki aşamalı bir oyuna dahil

[121] Durani , L, A, (2015), "China and the South China Sea: The Emergence of the Huaqing Doctrine", M.A Thesis, Virginia Polytechnic Institute and State University, Blacksburg, Virginia, p: 39, 2015

[122] İbid.

[123] David, W., (2005), "*Painful Choices: A Theory of Foreign Policy Change*", Princeton, NJ: Princeton University Press, p: 8.

[124] Hermann, M, G., (1980), " Explaining foreign policy behavior using the personal characteristic of political leader", *international studies quarterly*, Vol.24, No.1, pp. 7-46.

[125] Taliaferro, et al., (2009), Op. Cit: 5-6

olurlar. Bir yandan dış çevreye tepki vermeleri, diğer yandan da ülke içindeki kaynakları çıkarmaları ve harekete geçirmeleri gerekir.[126]

Bu nedenle, neoklasik realizm, devletin dış politikadaki arabulucu ve müdahaleci rolünü açıklamaktadır. Devletin merkezi bir aygıtının veya devlet kurumlarının çeşitli stratejilerini açıklayacak şekilde, anarşik uluslararası sistemin yarattığı tehditleri ve fırsatları değerlendirerek ona yönelik belirli bir dış politika oluşturmakta ve uygulamaktadır.[127] Ayrıca, yukarıdan aşağıya bir hükümet kavramı sunulmaktadır. Sonuçta, sistemik faktörler dış politika davranışının arkasındaki itici güçtür. Bu amaçla hükümetlere, devlet başkanı, güvenlik ve dış politikadan sorumlu bakanlar ve yetkililer atanır. Bu yöneticiler, uluslararası sistem ile hükümet arasındaki kavşak noktasında bulunurlar. Karar vericilerin her biri, hükümetin farklı şubelerinden gelmektedir. Örneğin, dışişleri bakanlığı veya devrimci bir muhafızın tercihleri ve inançları, hizmet ettikleri devlet dairesi tarafından şekillendirilir ve politika analizleri, önerileri ve zihniyetleri, kuruluşlarının belirli bürokratik çıkarlarına dayanır.[128] Genel olarak, neoklasik realizm devletlerin dış politikalarını açıklamak için üç temel değişkeni kullanır:[129]

1. Anarşik uluslararası sistemin oluşturduğu tehditleri ve fırsatları değerlendirme politikası:

- Hükümet içinde uluslararası tehditler ve fırsatların nasıl değerlendirildiği ve bu bağlamda ana Karar vericiler ve onlar adına hareket eden başlıca kurumlar incelenir.
- Hükümet içinde uluslararası tehditleri ve fırsatları değerlendiren kilit oyuncular belirlenir.
- Ülkeler içindeki uyuşmazlıkların nasıl çözüleceği, uluslararası tehditlerin niteliği ve bunlarla başa çıkmak için uygun çözümler hakkında açıklamalar getirilir.

2. Beş temel konuya dayalı stratejik uyum. Bu bağlamda:

- Uluslararası tehditlere karşı, ana karar verici kimdir ve nasıl yanıt verilmektedir?
- Yerli aktörler devletle ne ölçüde pazarlık yapabilir ve farklı devlet alanlarında dış ve güvenlik politikalarını etkileyebilir?
- Yerel aktörler Dış ve güvenlik politikasının içeriğini mi yoksa sadece tarzını mı?
- Dış politika üzerinde hangi yerel aktörler, hangi koşullar altında en fazla etkiye sahiptir?
- Uluslararası tehditlere ve fırsatlara yanıt verebilmek için liderlerin yerel aktörlerle hangi pazarlıkları yapması gerekiyor?

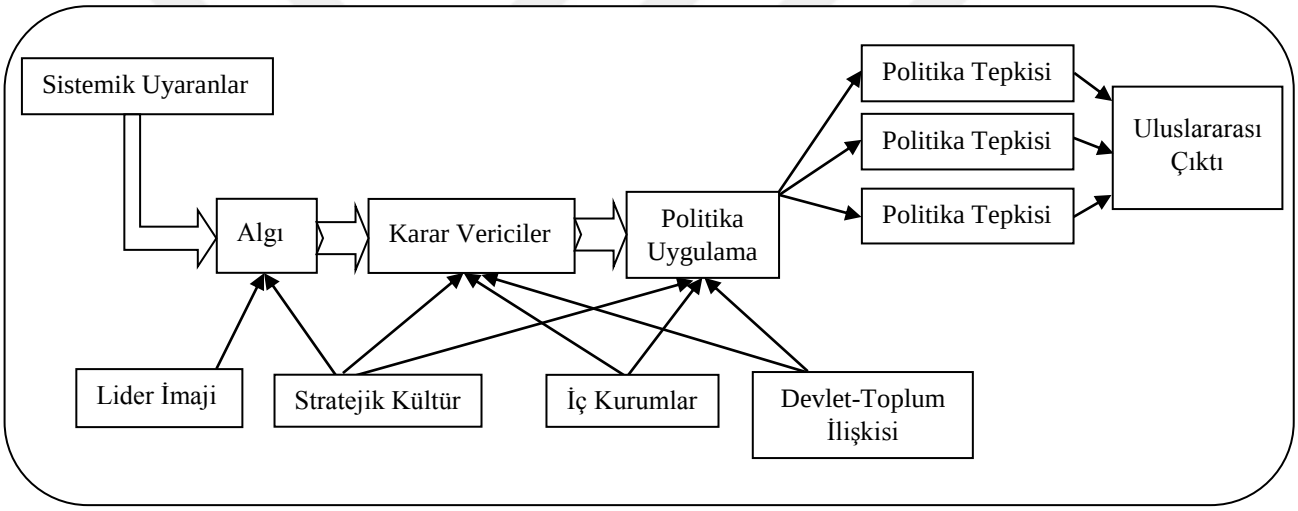
3. Kaynak çıkarma siyaseti, iç seferberlik ve politika uygulaması.

Bu konuda, liderlerin ve karar vericilerin uluslararası tehditlere ve fırsatlara yanıt vermek için yerel aktörlerle nasıl müzakere etmeleri gerektiği sorusuna cevap verilmeye çalışılmaktadır.[130]

Bu bölümün amacı, neoklasik realistlerin şimdiye kadar dile getirdiklerinden daha açık ve daha iyi organize edilmiş bir aracı değişkenler seti sağlamaktır. Dolayısıyla bu bölümdeki amacımız bu aracı değişkenleri, uluslararası ilişkiler alanında nasıl kullanıldıklarına ve nasıl işlediklerine bağlı olarak dört genel kategoride düzenleriz. Bu bağlamda neoklasik realizm yaklaşımı, bir devletin dış politika

[126] İbid
[127] Taliaferro, et al., (2009). Op. Cit. p: 31
[128] Jonathan, B. Thomas, H, H., (1992), "Rethinking Allison's Models". *The American Political Science Review* Vol. 86, No. 2 (1992), pp. 301-322.
[129] Taliaferro, et al., (2009). Op. Cit. P: 31
[130] İbid

oluşumunu, şekilendirme potansiyeline sahip iç süreçler ve sistemik uyarıcıların veya itici güçlerin tepkileri olarak algı, karar verme ve politika uygulaması olarak tanımlar. Burada, aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi araya giren dört değişkenin tümü, bir veya daha fazla iç süreç üzerinde doğrudan etkiye ve çeşitli etki yeteneklerine sahiptir.[131] Örneğin, kısa vadede, liderlerin algısı, kriz durumlarında dış politika ve güvenlik politikası kararları üzerinde baskın bir etkiye sahip olabilir. Bir devletin yanıt süresinin sınırlı olduğu ve acilen bir karar verilmesi gereken durumlarda, dış politika yöneticileri (Foreign Policy Executives- FPE'ler) bir yürütme rolü üstlenirler ve bu koşullar altında merkezi yönetimin, toplumun ve yerel kurumların çekirdeğinden ayrılırlar.[132] Kriz için karar verme, devlet-toplum ilişkileri ve yerel kurumlar gibi diğer ara faktörlerin etkisini sınırlamanın mantıksal sonucuna sahiptir. Bununla birlikte, kültür, toplum, kurumlar, politika planlamasının ve büyük stratejinin formülasyonunu şekillendirip kısıtladığında, bu süreç değişkenlerinin kısa-orta vadede ve orta-uzun vadede daha fazla etkisi olması muhtemeldir. Dolayısıyla, bu süreç değişkenleri, neoklasik realizmin, patolojik dış politika örneklerini ve liderlerin sistemik değişimleri ve değişiklikleri değerlendirirken ve bunlara uyum sağlarken karşılaştıkları sorunları basitçe açıklamaktan çok daha fazlası olduğunu göstermektedir.[133]

Şekil 2: Neoklasik Realizmde Dış Politika Modeli

Şekilde gördüğümüz gibi, ilk faktör, bir devletin merkezi idaresinde yüksek konumlarda bulunan bir karar vericinin görüşleriyle ilgilidir. Bu kişilerin her biri bir dış politika yöneticisi olarak adlandırılır ve özellikle dış politika ve güvenlik politikalarını yürütmekle görevli kilit karar vericiler olarak anlaşılır. Lider imajları önemlidir çünkü araya giren üç kritik süreçten ilkini – gelen sistemik uyaranların algılanmasını – etkileyebilirler.

Bu değişken, bireysel bir karar vericinin diğer devletlerle, bölge ile ve uluslararası sistemle etkileşimine rehberlik eden bir dizi temel inanç, imaj ve değere sahip olduğunun altını çizer. Bir karar verme senaryosunda, bir dış politika yöneticileri, başka bir devletin eylemlerini ve sistemik

[131] Lobell, Steven, Ripsman, Norrin M. & Taliaferro, Jeffrey W. 2016. Op. Cit. P:59
[132] İbid. P:59
[133] İbid

uyarıcıları, dış politika yöneticisi'nin kararını etkilemesi muhtemel olan bu kişiselleştirilmiş, psikolojik "filtreler" aracılığıyla belirleyecektir.[134]

Siyasi rejime daha yakından bakmak, stratejik kültürü etkileyen faktörleri ortaya çıkarabilir. Halkın siyasi sürece ne kadar katıldığını, dolayısıyla ulusal seçkinler (bir ulusun karar vericileri) ile genel kamu işlevi arasındaki iletişim kanallarının ne kadar iyi olduğunu gösterir. Ayrıca, siyasi sistemin analizi, sivil hükümet ile ordu, yani yurt dışında güç kullanımı konusundaki kararlarıyla stratejik kültürü şekillendiren iki kurum arasındaki durumu kavramak için bir fırsat sunmaktadır. Ayrıca, siyasi gerçeklerin herhangi bir analizi, diğer şeylerin yanı sıra, stratejik kültürün karar verme sürecini çerçeveleyen kontrol ve denge sistemi ile devletin kendisini görme şansı verir.

Genel bir bakış açısıyla, tarihsel zihniyet ve kimlik yapılarındaki farklılık ve stratejik kültürün operasyonel yönü, İran ve ABD'nin stratejik kültürünün bileşenlerindeki farklılığın en önemli yönleri gibi görünmektedir. Öte yandan, hegemonya (iki düzeyde) arzusu ve istisnacılık ve kendine yönelik tarihsel misyona inanç, bu iki ülkenin ve kültürün ortak noktalarıdır. Amerika Birleşik Devletleri, Amerikan toplumunun belirli sosyal, ekonomik, kurumsal ve politik özelliklerine dayanmaktadır. Kendisini diğer milletlerden istisnai görmüş ve bu nedenle özel bir tarihi misyon tanımıyla uluslararası bir güç rolü oynamıştır. Sorumluluk, liderlik ve dünyaya demokrasiyi yayma çabalarının Amerikan dış politikasının gündemindeki yeri bu bağlamda incelenebilir.[135] İran İslam Cumhuriyeti'nin istisnailiği, iki kimlik kaynağından, Şii İslam ve İran milliyetçiliğinden etkilenir. Geçtiğimiz on yıllar boyunca, İslam Cumhuriyeti'nin liderleri, çağdaş dünyada İran'ın devrimci İslam'ın lideri olduğuna ve dünya çapında Müslümanları ve hatta Müslüman olmayanları tahakküm ve sömürgeciliğe karşı desteklemekten sorumlu olduğuna inanmaya başladılar ve bu sayede bölgesel ve küresel ilişkilerde benzersiz bir role sahip olduğuna inanıyor.[136]

Stratejik kültürel etkilerin Türk dış politikasında rolü, Baskın Oran'ın önemli bir çalışmasıdır. Bu çalışma, Türk dış politikasının farklı yapısal faktörler tarafından yönlendirildiğini vurgulamaktadır. Oran, bu faktörleri dört ana kategoride gruplandırmaktadır. İlk olarak, kültürel faktörler, Türk toplumunun dünya, güç ve devlet hakkındaki görüşleri ile ilgili olarak Asya kültürüne sahip olmasını vurgulamaktadır. İslami miras ve dünya görüşü de bu faktörler arasındadır. Batılı yaşam standartlarına ve genel olarak batılılaşma arzusuna yönelik Kemalist retorik ise diğer önemli bir faktördür. Tarihsel boyut, Osmanlı İmparatorluğu'nda başlatılan sekülerleşme çabalarını ve yukarıdan uygulanan ulus inşa modernleşme politikasını da kapsamaktadır. Bu faktörler, Türk dış politikasında kalıcı bir etki yaratmıştır.

Stratejik bir faktör olarak, Türkiye'nin jeopolitik durumu da Türk dış politikasında önemli bir role sahiptir. Türkiye, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlar arasındaki jeopolitik konumu nedeniyle önemli bir uluslararası oyuncu haline gelmiştir. Bu durum, Türkiye'nin benzersiz fırsatlar ve zorluklarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur ve dış politikasını da etkilemiştir. Son olarak, Oran, Türkiye'deki ulusal sorun ve ideolojik rekabetin Türk dış politika tercihlerine nasıl katkıda bulunduğunu göstererek, iç siyasi kümeleri ulusal dış politika ile ilişkilendirmiştir. Bu faktörler, Türk dış politikasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu analiz, Türk dış politikasının karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ve çeşitli

---

134 İbid

135 Cathrine, S,. (2015). "*The purpose of American strategic Culture*". Oslo: University of Oslo Press. P: 3

136 Michael, E,. (2015). "*The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Religion, Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change*". Create Space Independent Publishing Platform. P: 6

yapısal faktörler tarafından yönlendirildiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, Türk dış politikası analizleri yapılırken, kültürel, tarihsel, stratejik ve iç siyasi faktörlerin etkileri dikkate alınmalıdır.[137]

Türk stratejik kültürüne ışık tutan önemli bir diğer çalışma, Malik Müftü tarafından kaleme alınan Denizde Cumhuriyet kitabıdır. Müftü, stratejik kültürü bir dış politika geleneği anlayışı olarak ele almakta ve Cumhuriyet adını verdiği Türkiye'nin hakim ve egemen stratejik kültürünü, dış dünyanın tehlikeli, öngörülemez ve Türkiye'nin iç istikrarını ve sosyal bütünlüğünü tehdit ettiği inancıyla tanımlamaktadır. Cumhuriyetçi stratejik kültür paradigması uzun yıllar boyunca yaygınken, zaman zaman başka bir stratejik kültür paradigması ortaya çıkmıştır. Müftü, alternatif bir "İmparatorluk" paradigması tanımlamaktadır ki bu paradigma Türkiye'nin daha aktif bir dış politika izlemesi, Türkiye'nin çevresindeki durumu şekillendirme kabiliyetine dair iyimserlik ve dünyaya daha açık olmasıyla ortaya çıkmaktadır.[138]

Neoklasik realismde üçüncü faktör devlet-toplum ilişkileri faktörüdür. Devlet ve halkı arasındaki ilişkilerle ilgilidir ve bir karar vericinin veya devletin ne kadar güce sahip olduğunu etkileyebilir. Devlet-toplum ilişkileri iki kavram üzerinden incelenir: uyum derecesi ve anlaşmazlıkları çözen karar verme. Uyumun derecesi düşük (uyumsuzluk) ve yüksek (uyum) olabilir ve halkın talepleri etrafında döner. Halkın merkezi yönetimi desteklediği ve ülkenin dış politikasının genel yönü ile hemfikir olduğu ve devlete sistemik baskıları azaltmak veya bunlara uyum sağlamak için en uygun gördüğü dış politikayı yürütme konusunda daha özgür bir el verdiğinde yüksek derecede bir uyum görülür. Düşük derecede bir uyum, örn. merkezi yönetime güvensizlik, iç ve dış politikalarına destek verilmemesi, hükümetin uyguladığı politikaların sistemik ihtiyaçlardan çok iç ihtiyaçlara cevap vermesi riskini doğurarak, devleti stratejik bir dezavantaja sokuyor. Uyuşmazlığı çözen karar verme, devletin uyum derecesini etkilemeye çalışan topluma verdiği bir yanıt olarak anlaşılmaktadır. Burada, somut kararın sübjektif bir değerlendirmesine dayalı olarak, ihtilaf çözme kararı almanın olumlu ya da olumsuz olduğu kabul edilir. Örnek olarak, devlet ile toplum arasındaki ilişkinin uyumsuz görülmesi ve uyuşmazlıkların çözümüne yönelik karar almanın olumlu olması, uyumun artması muhtemeldir. Ancak bu garantili bir sonuç değildir: eğer derin bir uyumsuz ilişki varsa, toplumda her türlü olumlu anlaşmazlık-çözme kararı vermenin önemli bir şüpheyle karşılanabileceği, dolayısıyla karar vermenin etkisini azaltacağı veya olumsuzlaştıracağı söylenebilir. Ek olarak, bir ülkenin iç siyaset sahnesi iki ana kamp arasında bölünürse ve uzlaşma ve pragmatizme dayalı olması muhtemel olduğundan tutarsız dış ve iç politikalarla sonuçlanabilirse, politika oluşturma süreci yüksek derecede istişare ve tartışmaya sahip olacaktır. Lobell'e göre böyle bir ortamda popüler olmayan politikalar izlemek, hem rejimin hem de devletin güvenliğini tehdit edebilir.[139] Böylece, devlet-toplum ilişkileri arasında bir uyumsuzluk olması durumunda, dış politika yöneticilerin veya bir devletin merkezi yönetiminin, iç istikrar ve güvenliği sağlamak için politika daha da fazlasını yapıyor.

Şekildeki son faktör, bir devletin merkezi idaresi içindeki politika formülasyonunu ve uygulamasını kendi lehlerine etkilemeyi amaçlayan yerel hükümet kurumları, bunların ilgili güçleri ve somut, bireysel kurumsal çıkarlarıyla ilgilidir. Lobell ve diğerlerine göre bu kurumlar, politika oluşumuna

---

[137] Baskın, O,. (2002). "Türk Dış Politikası", CI (1919-1980). *İletişim Yayınları, İstanbul*. Phillips, C. (2017). "Eyes Bigger than Stomachs: Turkey, Saudi Arabia and Qatar in Syria." *Middle East Policy*, 24(1): 36-47. https://doi.org/10.1111/mepo.12257

[138] Mufti, M. (2009). *"Daring and caution in Turkish strategic culture: Republic at sea*", Springer. Okutan, C., & Ereker, F. (2005). "Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Rejim Unsuru". P: 17-20

[139] Lobell, Steven, Ripsman, Norrin M. & Jeffrey, W. T, (2016). Op. Cit, P:75

kimin katkıda bulunabileceğine, politika sürecinin hangi aşamasında ve kimin veto eden aktör olarak hareket edebileceğine karar vermekte ve hükümeti yeniden şekillendirmek için politika girişimlerini bloke etme güçlerini kullanarak politikalar belirlemektedir.[140]

Dış politika, birçok farklı aktörün çıkarlarına ve beklentilerine bağlı olarak şekillenir. Böylece, siyasal partiler, medya, ekonomik çıkar grupları, etnik gruplar ve bürokratik kurumlar gibi farklı aktörler, dış politikanın belirlenmesinde etkili olabilirler.

Özellikle, bürokratik kurumlar ve ulusal aktörler, devletin resmi dış politikasının belirlenmesinde önemli bir rol oynarlar. Ancak, medya, ekonomik çıkar grupları ve etnik gruplar gibi diğer aktörler de, toplumun geniş kesimlerinin dış politikaya ilişkin tutum ve beklentilerini şekillendirmede etkilidirler. Ayrıca, belli toplumlarda belirli aktörler, özellikle de etnik gruplar veya diğer toplumsal hareketler, dış politikadaki belirli konularda öncü rol oynayabilirler. Sonuç olarak, dış politikanın şekillenmesinde farklı aktörlerin etkisi vardır ve bu aktörlerin çıkarları ve beklentileri, devletlerin dış politikalarının belirlenmesinde önemli bir faktördür.[141]

2.5. Makro Strateji Geliştirme Teorisi Olarak Neoklasik Realizm

Kitchen, Rose ve neoklasik realizm hakkında yazan diğer yazarlara atıfta bulunmuştur; ancak teoriyi büyük strateji geliştirme süreçlerine vurgu yaparak yeniden üretmiştir. Kitchen, politika yapıcıların uluslararası sistemin anarşik dünyasında ülkelerinin operasyonlarının genel seyrini tasarlamaya çalıştıklarını açıklamaktadır. Bu tasarımlar belirli ilkelere dayanmakta, yapılması gerekenlere dair günlük planlardan çok daha geniştir ve "strateji" olarak adlandırılmıştır.[142] Yine de uluslararası siyasetin yalnızca savaş yürütmekle ilgili olmadığı gibi, strateji de sadece savaşları kazanma sanatı değil, daha karmaşık ve çok katmanlı bir girişimdir.

Büyük strateji, sistemik ve birim düzeyli faktörlerin birleştiği noktadır ve devletlerin uluslararası çevreye karşı tutumunu belirlemektedir. Neoklasik realizm, büyük bir strateji oluşturma modeli sağlamaya çalışırken, bunun "yukarıdan aşağıya" bir süreç olduğunu açıklamaktadır: Sonuç olarak, liderler ulusal çıkarlarını ve diğer devletlerin niyetlerini değerlendirerek dış politika kararları alırlar, ancak bu kararlar iç kısıtlamalarla da karşılaşabilir. Bu nedenle, liderlerin dış politika kararları her zaman siyasi, hukuki, toplumsal ve ekonomik faktörlere dayalı olarak şekillenir ve sürekli bir şekilde değişebilir.[143]

Kitchen'in, neoklasik realizm anlayışında büyük strateji oluşumunun ilk adımı tehditlerin belirlenmesidir. Bu aşamada uluslararası sistemin jeopolitik yapısı ve onları tehdit eden en önemli ulusal çıkarlar ve faktörler dikkate alınır. İkinci adım, tehditlerle başa çıkma araçlarının belirlenmesini içermektedir. Üçüncü aşamada, devlet yardımcı hedefleri tanımlar ve bunlara ulaşmak için uygun araçları belirler.

---

[140] İbid
[141] Samet, Y,. Op. Cit., p:18
[142] Kitchen, N. (2010). Op. Cit. Pp: 117-143.
[143] Mohammad, J, Farnaz, N., (2017), "The United States National Security Strategy under Bush and Obama: Continuity and Change*", Journal of World Sociopolitical Studies,* Vol. 1, No. 2, October 2017, pp. 175-197

Son olarak Kitchen, neoklasik realizmi, uluslararası sistemin bileşimi hakkında görüşler sağlayan yapısal bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak görmektedir. Bu bağlamda, büyük strateji oluşumu sistemik baskı altında oluşturulan/tanımlanan üç aşamalı bir modelde gerçekleşir:

1. Tehditlerin belirlenmesi, hedefler (Ana Hedefler ve Yardımcı-öncelikli hedefler)
2. Bunlarla başa çıkma araçlarının belirlenmesi (hedeflere yönelik tanımlanan tehditler)
3. Yardımcı hedeflerin belirlenmesi (hedeflere ulaşmada kullanılan araçları)

Kitchen'ın modelinden hareketle ve bu tezin temel amacı ABD'deki başkanlık değişimi sonucu (Bush, Obama ve Trump dönemi) ortaya çıkan İran'ın nükleer politikalarına yönelik dış politika stratejisin ve tehditleri bertaraf etmede kullanılan araçlarda yaşanan değişimlerin, İran-Türkiye ikili ilişkilerinde nasıl bir değişime yol açtığını analiz etmektir. Dolayısıyla bu konuyu neoklasik realizm çerçevesi altında araştırmak için Başkan Trump'ın Maksimum Baskı stratejisi ve Etki Arttırıcı Nüfuz Arttırıcı Strateji olarak ayrıca süreç izleme yötemi kapsamında ele alınacaktır.

Maksimum Baskı Stratejisi

ABD'nin İran ile yapılan nükleer anlaşmadan çekilmesi, Tahran ve Washington arasındaki çatışmanın köklerini daha derinlere götürdü ve bölgedeki karmaşık etkileri artırdı. Bu da bölgedeki güç dengelerini etkiledi ve istikrarsızlığın artmasına neden oldu. Bir tırmanma politikası döneminin ardından, iki ülke topyekûn bir savaşa girmeden mevcut karşı karşıya kalma politikalarını ihtiyatlı bir şekilde sürdürmüşlerdir. Trump, Maksimum Baskı politikasının İran'ı yeni büyük bir anlaşmaya varma konusunda Washington'un şartlarına göre pazarlık yapmaya zorlayacağını ummuştur. Buna karşılık İran, "Maksimum Direniş" politikasını benimseyerek, Trump'ın zorlayıcı politikasına teslim olmayacağını göstermiştir.[144] ABD eski Başkanı Donald Trump, İran'a karşı yaptırımlar konusunda tüm ekonomik ortaklarını hedef almıştı. Trump, "İran'la iş yapan hiç kimse ABD ile iş yapmayacaktır" şeklinde bir tweet atmıştı. Bu tweet, İran'a yönelik yaptırımların, sadece ABD tarafından değil, uluslararası toplumun tüm üyeleri tarafından uygulanmasını amaçlıyordu. Trump'ın İran'a yönelik yaptırımlar politikası, İran'ın petrol ve gaz gibi ana ihracat ürünlerine yönelik yaptırımların yanı sıra, finans, bankacılık, nakliye ve madencilik sektörleri de dahil olmak üzere İran ekonomisini hedef aldı. Bu yaptırımlar, İran ekonomisini olumsuz etkiledi ve İran halkı üzerindeki baskıyı artırdı.

Ancak, yaptırımların tüm ekonomik ortakları zorlaması Trump'ın iddia ettiği kadar kolay değildi. Özellikle Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, İran ile ticari ilişkilerini sürdürmek istedikleri için yaptırımlara karşı çıkıyorlardı. Bu durum, ABD'nin uluslararası itibarını zedeleyen bir faktör olarak görüldü.Dolayısıyla, bu strateji neoklasik realizmin mantığı ile Maksimum Baskı Stratejisi altında incelenir. Diğer bir strateji geliştirmesi olarak neorealist teroisinin vurguladığı güvenlik arttırıcı stratejisi yerine etki arttıcı strajejisidir.

[144] Kayhan, B., (2020), "The Hard Chess Puzzle: Trump's 'Maximum Pressure' versus Iran's Maximum Resistance", *studies.aljazeera*, 15 June 2020

Etki Arttırıcı Ve Nüfuz Arttırıcı Strateji

Neoklasik teorisyenler, devletin önceliklerini zaman içinde değiştirme olasılığına ve dolayısıyla devletlerin birbirleriyle etkileşimine inandıkları için, bu önceliklerin devletlerin taahhütlerini motive etmesi anlamında "stratejik rasyonaliteye" inanmaktadırlar. Dolayısıyla, bu yaklaşım tüm devletlerin tartışmasız beka arzusuna inanmamaktadır. Çünkü neoklasik realistlerin görüşüne göre, ülkeler her zaman ve her yerde, etkiden çok bağımsızlığa-bekaya öncelik verilmesini gerektiren en kötü senaryoya dayalı kararlar vermezler. Güvenlik tehdidi olasılığına dayalı kararlar vermek yerine, ulusal güvenlik olasılıklarına göre kararlar alırlar. Güvenlik tehditlerinin olasılığı da farklı durumlarda ve çeşitli faktörlere bağlı olarak değişir.[145]

Bu durum, neoklasik realizmi, klasik realizmden ve neorealizmden ayırmaktadır çünkü neoklasik realizm, gücü amaç haline getirmek yerine, gücün devletlerin hedeflerini gerçekleştirmek için bir araç olduğunu savunur. Neoklasik realizme göre, devletlerin göreli kapasiteleri arttıkça, uluslararası sistemde etkinliklerini arttırmak (İnfluence maximizer) doğaldır. Ancak, neoklasik realizme göre, güç sadece devletlerin hedeflerini gerçekleştirmek için bir araçtır, bu nedenle neoklasik realizmde güç başlı başına bir amaç değildir.[146]

Dolayısıyla güç arayışı kendi başına bir amaç değil, bir mekanizmadır. Bu formül ve kurala göre, bir devletin gücü arttığında, çıkarları kullanılır ve diğer devletlerle "çıkarlarını dengelemeye" çalışır. Bir devlet, yeteneklerini artırarak, dış çevre üzerinde daha fazla kontrol ve şekillendirme arayışına girecektir. Aynı zamanda, güç kaynakları zayıfladığında çıkarları ve hırsları önemli ölçüde azalacaktır. Başka bir deyişle, devletler önceliklerini (bu öncelikler nerede olursa olsun) uygulamak için fırsatları en üst düzeye çıkarmaya çalışırlar. Bu nedenle, devletleri güç veya güvenlik arttırıcı varlıklar olarak tanımlamak yerine, Farid Zakaria, Gideon Rose ve Schweller gibi neoklasik teorisyenler devletleri etki arttırıcı varlıklar olarak tanımlamayı tercih ederler.[147]

Neoklasik realizm; karar vericiler, algılar ve devletin iç yapısı gibi birim düzeyinde aracı değişkenleri vurgulamanın yanı sıra Schweller'in "çıkarlar dengesi" kavramı olarak kodladığı, yapı ile davranış veya güç arasındaki bir değişken olarak devletin çıkarlarını açıkça yeniden tanımlar.[148] Örneğin, İran İslam Cumhuriyeti'nin bazı dış politika davranışları bir çıkarlar dengesi modeli şeklinde analiz edilebilir. Bu açıdan baktığımızda devletlerin dış politika davranışlarını örnekler elde ederek bir süreç içerisinde değerlendirebiliriz. Bu bağlamda süreç izleme yöntemi neoklasik realizm çerçevesi altında bu davranışları bir süreç içerisinde değerlendirmemize yardımcı olacaktır.

2.6. Neoklasik Realizm ve Süreç İzleme Yöntemi

Tarihçiler ve sosyal bilim uzmanları, bugün "süreç izleme", (Process Tracing) olarak adlandırılan kavram için farklı terimler kullandılar; "genetik açıklama", "nedensel açıklama zinciri", "anlatı açıklaması", "sürekli seriler modeli" ve "sıralı açıklama" gibi terimler.[149] George ve Bennett'e göre

---

[145] Jalal, D, F., (2011), "Neoclassical Realism and Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", *Foreign Policy Quarterly*, Twenty-fifth Year, No. 2, Office of Political and International Studies, p: 11

[146] Rose, Op. Cit., p. 152

[147] Schmidt, C Brian (2007), Op. Cit. P: 60

[148] Randall L. S, (1996), "Norealism Status-Quo Bias: What Security Dilemma?", *Security Studies 5*, No. 3. Pp: 90-120

[149] George, A. L., & Bennett, A. (2005). "*Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*". Cambridge, MA: MIT Press.

"süreç izleme yöntemi, bağımsız bir değişken (veya değişkenler) ile belirli bir tarihsel bağlamda belirli bir durumda bağımlı değişkenin sonucu arasındaki araya giren nedensel süreci - nedensel zincir ve nedensel mekanizmayı - belirlemeye çalışır."[150]

David Collier'e göre siyaset biliminde süreç izleme, teorileri değerlendirmek ve geliştirmek ve nitel bir veriye dayalı hipotezleri test etmek için nedenleri sonuçlarla ilişkilendiren nedensel mekanizmalara odaklanır.[151] Genel olarak, süreç izleme, korelasyonun ötesine geçerek, belirli davranışların ve politikaların neden yürütüldüğü konusunda nedensel çıkarıma doğru ilerleyen bir yöntemdir.[152] Tarihsel anlatı ve kronoloji, belirli olayların nasıl oluştuğunu açıklamak yerine bir dizi olay sağlar. Ancak süreç izleme, doğru bir şekilde yürütüldüğünde, olaylar arasındaki ilişkileri açıklayabilen standart bir plan oluşturabilir.[153]

Süreç izleme yönteminin yanıtlamaya çalıştığı ana soru, olaylar arasındaki korelasyon ve nedensel ilişkinin nasıl ayırt edileceğidir. Araştırmacı çalışmalarına gözlemlenebilir bir korelasyonla başlar ve ardından sosyal dünyanın karmaşık fenomenler zincirindeki değişkenleri birbirine bağlayan nedensel mekanizmanın peşine düşer.[154] Süreç izleme yöntemi, içindeki nedensel mekanizmayı keşfetmek için kara kutuyu açmaya çalışır. Bir devletin diğerinin davranışını etkilemeye çalıştığı uluslararası ilişkilerde, bu nedensel mekanizma, diplomasi, baskı, yaptırımlar, ekonomik tavizler, pazarlık ve askeri güç gibi güç araçları incelenerek anlaşılabilir. Bu tezin yapmayı planladığı şey tam olarak budur. Bu tez, ABD'nin İran'a karşı uyguladığı nükleer yaptırım politikasındaki liderler düzeyindeki değişen dış politika araçlarının İran-Türkiye ilişkilerini ne şekilde etkilediğini anlamlandırmak içinsüreç izleme yöntemini kullanmaktadır.

Süreç izleme yöntemi, özellikle bu çalışmanın teorik çerçevesi olan neoklasik realizm teorisiyle uyumludur. Neoklasik realizm teorisinin ana kurucusu olarak Gideon Rose, neoklasik realizm teorik çerçevesinde yapılan çalışmalar için vaka çalışması stratejisi ve süreç izleme yöntemi önermektedir.[155] Süreç izleme çalışmaları genellikle harita olarak gözlemlenebilir bir çerçeve sağlamak için "olay-yapı analizi" diyagramlarını kullanır; bu da araştırmaların sosyal dünyanın sayısız detayında boğulmak yerine nedensel ilişkilere odaklanmasına yardımcı olur.[156] Neoklasik realizme göre bağımsız değişken, bir devletin göreli gücüne göre uluslararası sistemdeki konumudur; dış politika davranışı ise bağımlı değişkendir. Araya giren değişken olarak politika yapıcıların kilit rolü, göreceli gücü dış politika davranışına çevirmektir. Devletin uluslararası sistemdeki göreceli gücü veya konumuna ilişkin kendi algılarına göre kararlar alırlar.[157] Süreç izleme yöntemi, tarihsel olayların, nedensel mekanizmanın ve olaylar zincirinin karar vericiler tarafından belirli dış politika davranışlarına nasıl yol açtığına odaklanır. Dolayısıyla bu araştırmada, süreç izleme yöntemi ile bir nedensel faktör olarak ABD'nin liderlere bağlı olarak değişen stratejisinin Türk-İran İlişkilerine etkisin incelemekteyiz.

---

150 İbid

151 Collier, D. (2011). "*Understanding Process Tracing. PS: Political Science & Politics*", 44(4), 823-830. doi:10.1017/S1049096511001429, Cambridge University Press

152 Lyall, J. (2014). "*Process Tracing, Causal Inference, and Civil War*" Process Tracing in the Social Sciences: From Metaphor to Analytic Tool. 186-207.

153 Mahoney, J. (2004). "Comparative-historical methodology". *Annual Review of Sociology*, pp: 81-101.

154 İbid

155 İbid

156 Griffin, L. J., (2007), "Historical Sociology, Narrative And Event-Structure Analysis: Fifteen Years Later", *Sociologica* 1, no. 3

157 Rose, G. (1998). "Neoclassical Realism And Theories Of Foreign Policy" *World Politics*, 51.01, 144-172.

Bu çalışma, nükleer anlaşmanın İran-Türkiye ilişkilerine olan etkisini incelemektedir. Nükleer anlaşma, İran'ın küresel sisteme entegrasyonu açısından olumlu bir zemin yaratabilir, ancak İran-ABD arasındaki sorunlar normalleşme sürecini zorlaştırmaktadır. İkili ve bölgesel sorunlar da normalleşmenin gerçekleşmesini engelleyebilir. Ayrıca, ABD'nin ikincil yaptırımlar uygulaması nedeniyle İran-Türkiye ekonomik ilişkileri de olumsuz etkilenmiştir. Bu mesele ileride detaylı şekilde tartışılacaktır. Donald Trump'ın başkanlığı süresince İran-Türkiye ilişkileri yeniden kriz ve restleşme dönemine girmiştir. Sonuç olarak, İran-Türkiye ilişkilerinde normalleşmenin gerçekleşmesi için İran-ABD arasındaki sorunların çözümlenmesi gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ: TARİHSEL ARKA PLAN

3.1. İran Dış Politikasını Etkileyen Dinamikler

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası, diğer devletler gibi, iç, dış ve bireysel olmak üzere üç düzey faktör ve değişkenlerden etkilenmektedir. Genel olarak dış politikanın belirleyicileri ve özel olarak İran'ın dış politikasına ilişkin farklı görüşlere rağmen, bugün iç değişkenlerinin dış politikayı şekillendirmedeki rolü konusunda neredeyse bir tür fikir birliği vardır. Buna göre İran dış politikasının mahiyetini ve davranışını anlamak için İran'ın iç özelliklerini ve toplumunu bilmek ve belirlemek gerekmektedir.[158]

Dış politika analizi açısından makro teoriler iç faktörleri göz ardı etmekte kısıtlı davranırken, iç politikalara ilişkin açıklamalar güncel olayları ve politikaları açıklamada daha faydalı olabilir.[159] Dış politika analizi alanında çalışan araştırmacılar, küresel politikadaki aktörlerin seçimini anlama girişimi olan iç politika oluşturmanın kara kutusunu açmada yeni bir yol yaratmışlardır.[160]

Neoklasik realizmde karar verme modeli, gerçekçi bir teori olarak, rasyonel aktör modelinin genel çerçevesi içinde sonuçlanmaktadır. Bununla birlikte, bu teorideki rasyonellik, ülkelerin göreceli güç veya güvenliklerini elde etmek için hedeflenen bir politika benimsemesi ve uygulaması anlamına gelmektedir. İran da dahil olmak üzere ülkeler, uluslararası güç dağılımındaki değişikliklere yanıt vermeye çalışırlar ancak bu, davranışları ve arzuları optimize etmek veya maksimize etmek anlamına gelmemelidir. [161] Bununla birlikte, bu varsayım, devleti ve karar vericileri yöneten aracının rasyonalitesini ihlal etmekten ziyade, dış politikadaki tam pratik uygulamasının imkânsızlığını ima etmektedir. Çünkü karar vericilerin algılarının ve iç değişkenlerin arabuluculuğu dış politikada rasyonel davranışı sınırlamaktadır. Bu aksiyon mantığının modeli, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında özel bir karar alma sürecini içerir ve gerektirir. Dış politika oluşturma ve karar vermenin görev ve sorumluluğu, ulusal düzeyde devletin liderlerine ve resmi karar vericilerine aittir. İran liderleri, ulusal çıkarları tanımlar ve diğer ülkelerin göreceli güç ve ulusal çıkarlarına ilişkin değerlendirmelerine dayanarak dış politikayı formüle eder ve uygular.[162]Ancak dış politika yapıcıları her zaman iç kısıtlamalarla karşı karşıyadır. İran İslam Cumhuriyeti, diğer ülkeler gibi, zorunlu olarak ve her zaman bütünleşmiş bir aktör olarak hareket etmez. Uluslararası tehditlerin doğası ve kapsamı üzerine seçkinlerin fikir birliği, liderlik sistemindeki iç çatışmalar, sosyal uyum ve sistemin iç tehditlere karşı savunmasızlığı, devletin sistemik baskılara ve zorlamalara yanıt verme yeteneğini etkiler.

Karar verme, dış politika analizinde merkezi bir öneme sahiptir ve dış politika analizinde en önemli dikkat noktasıdır.[163] Bu nedenle İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika kararını incelerken en önemli

---

158 Jalal, D, F., "National Resources of Iranian Foreign Policy", *Politics Quarterly*, Volume 39, Number 3, Fall 2009, p: 2 [In Persian].

159 Zakaria, Fareed (Review by) (1992) Realism and Domestic Politics: A Review Essay Myth of Empire: Domestic Politics and International Ambition. by Jack Snyder:, International Security, Vol. 17, No. 1.

160 Garrison, Jean A. (2003) Reflection, Evaluation, Integration, International Studies Review, Vol 5 ,Issue 2. Pp: 152-202

161 Jeffrey, W. T., (2000 -01), "Security Seeking Under Anarchy : Defensive Realism Revisited, International Security", 25 (3), Winter. P:4

162 Jalal, D, F., Op. Cit. (2011), p: 283

163 Chris, A, Amnon, A,. (2017) "*Foreign Policy Analysis: New Approaches*", 2nd Edition, Routledge. P:1

adım, siyasi sistemin özelliklerine dikkat etmektir. Milliyetçilik ideolojisine dayanan Şah dönemi aksine, bu hükümet İslami ideolojiye dayanmaktadır. Meşruiyetini dinden alan bu siyasi sistemin en önemli özelliği ve pekiştirici unsuru İslam'dır çünkü onlara göre devlet İslam'ın devletidir. Bu nedenle, en önemli taahhütü ve özel işlevi, dini korumak ve İslami idealleri ve değerleri uygulamaktır.[164]

Siyasi sistemin İslami doğasının önemi ve dinin varlığı, uluslararası ilişkiler ve dış politika teorilerinin belirli tarihsel ve kültürel kökenlerine ve koşullarına ve ayrıca karar alma modellerine göre değerlendirilmediğinde ve etkili bir değişken olarak görülmediğinde ikiye katlanır.[165] Dış politikada karar alma, aynı zamanda siyasi sistemin doğasına, iç ve yapıcı unsurlarına ilişkin bilgiye dikkat etmeyi gerektirir.

İran Dış Politikasında Zihinsel Yapıları

Öncelikle İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası, kimliğine ve tarihi temellerine dayanmaktadır. Bunlar arasında İran kimliğini ulusal kültürde inşa etmenin en önemli unsurları üç kültürel katmanda kendini gösterir: İranlılık, İslamcılık ve modern kültür.[166]

İran ulusal kültürünün bu üç karmaşık katmanı, tarihsel olarak eski İran medeniyetinin kültürel özelliklerinden, İslam medeniyetinden ve İran ve Batı toplumunun etkileşimlerinden etkilenmiştir. Bu arada, bu kimlik bağlamının karşılıklı ilişkileri ve bu değişkenlerin her birinin İran'ın dış politikası üzerindeki etkisinin boyutu, tarih boyunca dış politikadaki davranışını ve doğasını şekillendirmiştir. Genel olarak bu normlar ve kimlikler, İran'ın dış politikadaki davranışının çıkarlarını ve hedeflerini ve bunun nasıl uygulanacağını belirlemiştir.

İran siyasi kültürünün ilk katmanı, yani eski İran'ın kimlik unsurları, İran'a İslam'ın gelişinden önceki İran imparatorluklarına, İran uygarlığı dönemine aittir. İran'ın Pehlevi dönemi dış politikasındaki bu kültürel unsurlar, İran şovenizmi biçiminde yeniden canlandırılmıştır ve eski İran kimliğinin yeniden inşası, 50'li ve 60'lı yıllarda pozitif milliyetçiliğin dış politikasının ve ardından 70'lerde bağımsız ulusal politikanın odağı olmuştur.[167]

Siyasal İslam kültürü düzeyinde, İslam'dan türeyen kavramlar, onun ilkeleri, Şii ideolojisi ve dini biçiminde İran'a özgü hale gelen ahlaki ve hukuki kurallar, İran Müslüman zihniyetinin ve kimliğinin inşa edilmesinde ve İran'ın dış politikadaki davranışına yansımasında önemli rol oynamaktadır. Şii İslam, İslam Cumhuriyeti'nin dini ve siyasi söyleminin merkezinde yer alır ve bir anlamda İran toplumunda ve siyasetinde normatif değerler, kolektif inançlar ve ortak beklentiler sistemini pekiştirir.[168] Şii kültürü, İran milliyetçiliği ile birlikte İran'daki siyasi hayatın hemen hemen tüm yönlerini etkileyerek İslam Cumhuriyeti'nin en önemli kimlik kaynağıdır ve siyasi sistemin dini söylemine ilişkin tüm çıktıları etkilemektedir. Şii kültürünün İranlıların ulusal kimliği üzerindeki etkisi, İran'ın dış ilişkiler alanında "kendisini" ve "ötekini" tanımlamasına yol açmıştır. Bu

---

164 Jalal, D, F., (2009) (b), "Ontological Security in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran" International Quarterly of Foreign Relations, First Year, First Issue, Price. Pp:13-14

165 Eric, H,. (2010), "*Religion and Politics in the Contemporary International System*", (Translated by Arsalan Ghorbani), Sheikh Nashineh, Tehran, Imam Sadegh University, p: 32

166 Abdolali Gh., (2007), "A Structural Study of the Foreign Policy Foundations of the Islamic Republic of Iran", *First Line Quarterly*, First Year No. 3, Pages: 101-104 [In Persian].

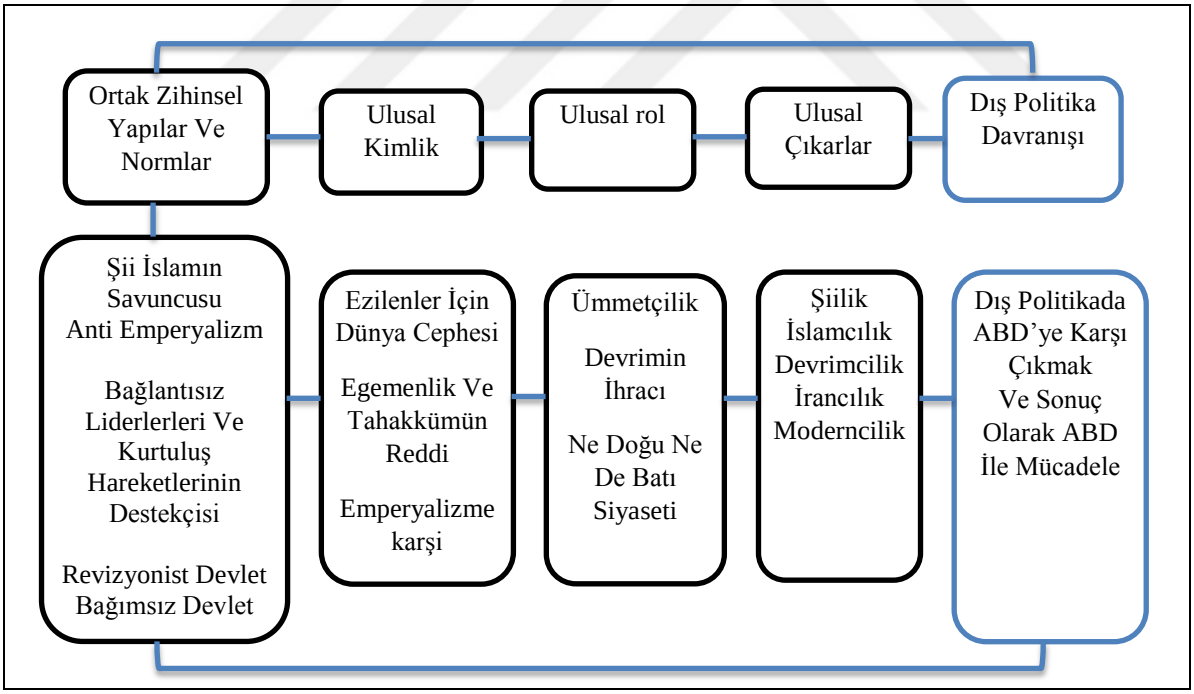
167 Abdolali Gh, (2007), Op. Cit. Pp: 101-104

168 Michael, E., (2015), Op. Cit. P: 6

kavramların her biri için, büyük ölçüde Şii kültüründen kaynaklanan inançlara ve gereksinimlere dayanan belirli örnekler ve göstergeler dikkate alınmıştır. Bu bağlamda, İslam Cumhuriyeti'nin kimliğinin ana önermelerden biri sürdürülebilirliktir. İslam Cumhuriyeti için direniş, Şii tarihinde özellikle Hz Hüsseyin'in Aşura (عاشورا) günü olayı temeli olmuştur ve üçüncü Şii liderin dini-politik hareketinin yeniden üretimi, ulusal stratejisinin ve hatta dış politikasının bir kısmını belirlemede etkili olmuştur. Savaşta şehitlik ve direniş ve dünya güçlerine karşı direniş ve savaş sonrası yıllarda düşmanlara karşı uzlaşmama, bu kavramın nesnel arenadaki ana tezahürüdür. Bu çerçevede İran ile ABD arasındaki ilişkide İslam sonrası Devrim'de "İran İslami protestocu kimliğini güçlendirmek" ve "Tahakküm korkusu fikrini inşa etmek" olmak üzere iki boyutta ABD tarafından İran İslam Cumhuriyeti'ne meydan okundu.[169]

Bir yandan İslami kimliğe dayalı devrimden sonra İran, "Darü'l-İslam-Darü'l-Küfür", "Devrimin ihracı", İslam dünyasının birliği, İslam Ümmeti, "Nefy-i sebil", emperyalizme muhalefet gibi İslami içtihattan türetilen birtakım ilkelerle egemen uluslararası sistemde İslami, devrimci ve revizyonist hareketleri desteklemek gibi bir dizi norm ve değer çerçevesinde Batı bloğunun lideri olarak varsayılan ABD'nin karşısına çıkmıştır.[170] Öte yandan İran tarihinde "yabancı düşmanlığı" fikrinin varlığından

dolayı devrimci atmosferde yabancı unsurun reddedilmesi olağan hale gelmiştir. Böylece, bu sorunun doruk noktası 4 Kasım 1979'da ABD büyükelçiliğinin işgalinde meydana gelmiştir.[171]

Şekil 3: İran'ın Dış Politikasını Etkileyen Zihinsel Yapıları

[169] Soheil, G, (2017), "A Study of the Relationship between the Islamic Republic of Iran and the United States of America in the Light of Strategic Culture", *Quarterly Journal of International Relations Studies*, Year 10, Issue 39, Fall 2017, p. 119 - 146. [In Persian].

[170] Ali, D,. (2015)"Constructivism, A Theoretical Framework for Explaining the Iran-US Conflict", *Foreign Policy Quarterly*, Year 29, Issue 2, Summer 2015, pp. 33-52, 2015

[171] Majid, A., (2008), "*Language, Discourse and Foreign Policy*" Tehran: Akhtaran Publishing. P: 157-158

İran Dış Politikasında Karar Alma Yapıları ve Seviyesi

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika karar alma modeli; çok düzeyli ve çok faktörlü bir yaklaşım benimseyerek, üç seviyeden veya üç karar alma düzeyinden, karar alma yapısı ve kararların dış seviyesinden, diğer bir deyişle dış politika kararlarının yöneliminden oluşmaktadır.

İlk katman karar verme düzeyi olarak düşünülebilir. Bu düzeyde, hangi karar vericinin dış politika ve güç hiyerarşisinde daha belirleyici bir konuma sahip olduğuna bakılmaksızın cevaplanması gereken temel soru, İslami hükümette dış politikada hükümet adına karar veren bireyin eyleminin, kararının temeli ve mantığı nedir? Başka bir deyişle, rasyonel karar alma modelinde, kâr ve zararın hesaplanması karar vericinin mantığı ve kriteriyse, İslami sistemde karar verici hangi anlamda hareket eder ve karar verir?

Karar yapısının ikinci seviyesi, farklı siyasi sistemlerin farklı bir karar alma yapısına sahip olabileceği gerçeğine dayanmaktadır. Bu seviyede, karar verme yapısının özellikleri, farklı karar verme unsurlarının rolü ve önemi incelenmeli ve analiz edilmelidir. İran'ın dış politika karar alma sürecinde, karar verme yapısının merkezinde, dış politika karar vericileri yer almaktadır. Bu karar vericiler, İran'ın dış politikasını belirleyen unsurlardır ve dış politika karar alma modelinin merkezindedirler. Üçüncü seviye, kararların dış seviyesi veya başka bir deyişle, dış politika kararlarının yönelimidir. Bu düzeyde, dış politika kararlarının uluslararası sisteme ve güç yapısına yaklaşımı ve yönelimi ile uluslararası kurumlar, dostluk ve düşmanlık kalıpları incelenir. Bu düzeyde, İran'ın dış politika kararlarının uluslararası sisteme ve onun kurumlarına yönelik yönelimi ile bölgesel ve bölge-üstü düzeydeki dostluk ve düşmanlık kalıplarının hangi şekilde olduğu temel sorusuna cevap verilmelidir. Karar verme ve politika oluşturma yapısı, politika yapıcıların ve karar alma ve politika yapan kurumların dış politikayı formüle etme ve uygulama sürecinde gözlemledikleri hiyerarşi ve pozisyon anlamına gelmektedir.[172]

Günümüzde dış politika analizi alanındaki birçok araştırmacı, karar vericiyi dış politika eylem ve kararlarının ve uluslararası ilişkilerin merkezine yerleştirmektedir. Kararlar üç şekilde alınabilir: bireysel, grup ve koalisyon. Çoğu ülkede ise iki tür resmi ve gayri resmi dış politika karar verme yapısı vardır. Dış politika karar alma mekanizmasının resmi yapısı, her birinin yetkileri ve yetki alanları anayasada açıkça tanımlanan kuruluşlar, kurumlar ve karar alma makamlarından oluştuğu anlamına gelir. Gayri resmi yapıda ise, ülkenin anayasasına uygun olarak resmi güç dağılımı sürecinde iktidardan pay almamış kuruluşlar ve gruplar yer almaktadır. Ancak farklı şekillerde sahip oldukları araçlar, olanaklar ve etkiler yoluyla, dış politika karar alma sürecine müdahale ederler ve alınan kararlarda etkilidirler.[173] İran İslam Cumhuriyeti'ndeki karar alma sürecinin resmi ve hukuki yapısında, Devrim Rehberi, Kabine ve Başkan, İslami Danışma Meclisi, Yasama, Düzenin Yararını Teşhis Konseyi (DYTK), Anayasa Koruyucular Konseyi (AKK), Milli Güvenlik Yüksek Konseyi (MGYK), Uzmanlar Meclisi (UM), Silahlı Kuvvetler, Dışişleri Bakanlığı ve diğer siyasi ve askeri kurumlar yer almaktadır. Gayri resmi yapıda kamuoyuna, basına, Cuma imamlarına, öğretmen ve çarşı cemaatine, İslami derneklere, devrimci kurumlara, öğrenciler vb. atıfta bulunabilir.

---

[172] Gholam Ali, S. Jalal D, F., (2014), "Semantic and Institutional Dimensions of Decision Making in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", *Quarterly Journal of Theoretical Policy Research*, No. 16, Fall and Winter 2014, pp: 71-100 [In Persian].

[173] Jalal, D, F, (2009), "*Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran*", Tehran, Samt, p: 247 [In Persian].

İran'ın dış politikası ile ilgili olarak, karar alma yapısı ve dış politika karar verme hiyerarşisindeki görev ve yetkilerinin kararı etkileyen yapısal özelliklerden bahsederken karar yapısının tam bir analizi gerekmektedir. 1979'da İran, monarşiden teokratik bir rejime geçti. İslam Devleti teorisi temelinde oluşan yeni devlet düzeninde Rehberlik Kurumu en güçlü otorite oldu ve ülkenin en yüksek siyasi temsilcisidir. Klasik Şii düşüncesinin dışına çıkan Humeyni, İslam'ın hükümlerini devlet eliyle hayata geçirmeyi öngördü ve yeni anayasa, cumhuriyeti esas alırken velayet-i fakih yönetimini merkezine yerleştirdi. Velî-yi fakih, On İkinci İmam Mehdi'nin yeryüzündeki naibi olarak kabul edilir ve dinî-siyasi otoritesine itaat etmek vaciptir.[174] 1979'da kabul edilen İslam Cumhuriyeti Anayasası, 1989'da yapılan değişikliklerle daha merkezi bir yönetim modeline dönüştürülmüştür. Yapılan değişikliklerle karar alma süreçlerinin hızlanması hedeflenmiştir. Bu değişiklikler, Temmuz 1989'da yapılan referandum sonrasında yürürlüğe girmiştir.

İran Dini Liderinin Dış Politikada ABD ve Batı Algısı

Anayasanın 57. maddesi, Devrim Rehberi'nin "mutlak" yetkilere sahip olduğunu belirtmektedir. 1989'daki değişikliklerle, Devrim Rehberi'nin görev ve yetkilerini konu alan maddeler arttırıldı ve genişletildi. Ali Hamaney, İran'ın Yüksek Lideri olarak karar alma gücüne sahiptir ve diğer hükümet karar alıcılarını geçersiz kılmaktadır. Ancak, İran'ın dış politika yöneticileri arasında siyasi ve algısal çeşitliliğe ihtiyaç duyulmaktadır. İran'ın dini lideri İran'ın Ortadoğu'daki konumundan memnun değildir ve uluslararası sistemde İslam Cumhuriyeti'nin iktidarını geliştirme fırsatlarını inkar ediyor olarak algılanmaktadır.

Bir yandan dini lider , dış baskıların çoğunlukla Batı ülkelerinden kaynaklandığını düşünmektedir. Bir yanda ise özellikle ABD ve İsrail hakkındaki algısına bakıldığında, bunların pek de farklı olmadığı ortaya çıkmaktadır. ABD'nin uluslararası Siyonizm'in temsilcisi olduğunu ve ülkeyi IŞİD gibi aşırılık yanlısı gruplar oluşturmakla suçlamıştır. İslami rejiminin 40. yıl dönümü ile ilgili olarak konuşmasında ABD'ye karşı algısını bu cümlelerle ifade etmiştir: "*Amerika kötülüğünü sürdürdüğü sürece, İran ulusu 'Amerika'ya Ölüm olsun" sloganını terk etmeyecek*.[175]

Ancak dini Lider İsrail'in 25 yıl içinde yok olacağını ve yerleşik bir temel değer olarak Amerikan karşıtlığına sahip olduğunu belirtmiş olsa da, Batı destekli nükleer anlaşmaya bakış açısı biraz farklı olmuştur.[176] Çok taraflı nükleer anlaşmaya ilişkin algılar, Ruhani ve Zarif'in ılımlı çabalarının kabul edildiğini göstermiştir. Biraz artan Batı yakınlaşması için anlaşmayla ilgili bazı açıklamalarda ülkesinin taahhüdünü yerine getireceğine dair bir söylem içeriyordu.[177] Ancak nükleer anlaşma Trump yönetimi tarafından tehdit edildiğinde ve ılımlı çabalar azalmaya başladığında, Dini Lider hafif ılımlı görüşlerini hatırladı ve Batı'yı eleştirmeye geri dönerek nükleer müzakerelerin ilk

---

[174] Mehmet, K., (2017), Op. Cit, pp: 5-6

[175] Reuters, (2019), "Death to America' aimed at Trump, not American nation, Iran leader says". Reuters, 8 February 2019. https://www.reuters.com/article/us-iran-revolution-anniversary-khamenei-idUSKCN1PX0T8

[176] Thomas, E., (2018), "Ordinary Iranians on Trump Talks Offer: 'Why Not Try the Americans?'". The New York Times, International Edition, August 2018. https://www.nytimes.com/2018/07/31/world/middleeast/iran-trump-talks.html

[177] The Economist: "Dismantling the wall; Iran and the West". The Economist, February 2014. The Economist: "Dismantling the wall; Iran and the West". The Economist, February 2014. Colleau, Morgane: "Iran's Janus-Faced US Policy: The Ruhani Administration Between Continuity and Change, Opportunity and Constraint" in Colleau, Morgane: "Iran's Janus-Faced US Policy: The Ruhani Administration Between Continuity and Change, Opportunity and Constraint" in Akbarzadeh, Shahram & Conduit, Dara: "Iran in the World: President Ruhani's Foreign Policy". Palgrave Macmillan, New York 2016. Pp: 12-30

gününden itibaren ABD'ye güvenilmemesi konusunda uyardı bulunmuş ve "(…) *televizyonda yaptığı bir konuşmada İngiltere, Fransa veya Almanya'ya güvenmediğini*" beyan etmiştir.

Böyle bir eğilim, ilk aşaması İran İslam Devrimi'nin zaferinden sonraki yıllara ilişkin olan iki zaman diliminde daha yoğun olmuş ve bu dönemde İran'a yönelik uluslararası baskılar büyük ölçüde artmıştır. İran uluslararası sisteme karşı misilleme tedbirleri alırken, doğal olarak bölgesel alandaki politikalara karşı çıkmak için zemin oluşturulmuştur. Irak'ın İran'a dayattığı savaş, vekâlet savaşlarının sembolü olarak düşünülebilir. Batılı ülkelerle çatışmak İran'ın baskın yönü olmasına rağmen, bu tür çatışmalarda, devrimci aktörler üzerinde baskı uygulamak için uluslararası koşullar yoğunlaşmaktadır. Artan ABD askeri müdahalesi, İran'ın eylemsel süreçler oluşturmasına neden olan faktör ve sorunlardan biri olarak düşünülebilir. İran, bölgedeki ülkelerle ve uluslararası aktörlerle iş birliği içinde hareket etmesine rağmen, İran'a karşı tamamen farklı bir tepki oluşmuştur. Ocak 2002'de George W. Bush bir "şer ekseni" sunmuştur. Bu teori, İran İslam Cumhuriyeti gibi ülkelerle kapsamlı bir çatışmaya odaklanmıştır.[178] Bu noktadan itibaren İran dış politikasında yeni bir yön için zemin hazırlanmıştır. Yeni yönelim "Çatışmalı Reaksiyon" (Conflictual Reaction) olarak adlandırılmaktadır. Bu yönelim, rekabetçi eylemler için bir temel olarak düşünülebilir. Diğer bir deyişle, bölgesel aktörlerin büyük güçlerle ilişkilerinde son çatışma süreçleri şekillendiğinde rekabetçi geçişleri etkinleştirmek de mümkün olacaktır.[179]

Bu, uluslararası siyasetin bileşenlerinin İran'ın dış politikasının yönündeki değişimi büyük ölçüde etkilediğini göstermektedir. Bu bakımdan İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası, diğer ülkelerin dış politikası gibi, değişim ve gelişmelerden ve dış politika söylemlerinden birinin üstünlüğünden etkilenmiştir. Buna göre de devrim sonrası dönemde dış politikayı ve İran İslam Cumhuriyeti'nin bu konudaki söylemlerini incelemek gerekmektedir.

3.2. Türk Dış Politikasını Etkileyen Dinamikler

Neoklasik realizm, hem sistemik teşviklerin hem de araya giren aktör düzeyindeki değişkenlerin rolüne vurgu yaparak, devlet yapısı, devlet-toplum ilişkileri, elitlerin algıları gibi iç müdahale değişkenlerinin Türkiye'nin göreli gücü üzerindeki etkisini incelemek için bir fikir sağlamaktadır. Bu müdahil değişkenlerin faaliyet gösterdiği bir fikirsel bağlamın merceği aracılığıyla sistemik baskılara karşı ani tepkiler/dış politika davranışlarıdır. Ek olarak, neoklasik realizmin öncelikle devletlerin benzer sistemik etkilere neden farklı tepkiler verdiğine odaklanır ve bu nedenle Türkiye'nin benzer sistemik etkilere farklı tepkileri bu teorik çerçeveye çok uygundur.[180]

Neoklasik realizm ve karar vericilerin dış politikadaki rolü çerçevesinde Atatürk döneminden itibaren dış politikada, Batı'ya yönelik politikalar izlemeye çalışmaktadır. Bu batılılaşma süreci, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra batı demokrasisini benimseyerek ve NATO ve Avrupa Konseyi gibi batılı örgütlere katılarak kendisini göstermiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Türkiye Batı demokrasisini benimseyerek NATO ve Avrupa Konseyi gibi Batılı örgütlere katılarak Batılılaşma sürecine girdi. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu

[178] Zohreh, P., (2008), "Transition from the fragile belt of cooperative security in the Persian Gulf", *Geopolitical Quarterly*, Volume 94, Number 1, Spring, p: 136 [In Persian].
[179] İbid, p. 136
[180] Şevket, O. İlkim, Ö., (2019), "Ideologies and the Western Question in Turkish Foreign Policy: A Neo classical Realist Perspective" *All Azimuth* 0, no. 0 (2019): 1-22, doi: 10.20991/allazimuth.514465.

Mustafa Kemal Atatürk, "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesini benimseyerek Türk Dış Politikası'nın (TDP) normatif taahhütlerini merkeze koydu ve değişmeyen prensipler arasına kattı. Türk Dış politikasının diğer değişmeyen prensipleri arasında üçüncü devletlerin iç işlerine karışmamak, uluslararası hukuka bağlılık, çok taraflılık prensibine bağlılık, uluslararası krizlerin barışçıl çözümü ve AB ile entegrasyon gibi idealler de bulunmaktadır. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne 1932'de katıldıktan ve Birleşmiş Milletler'e 1945'te katıldıktan bu yana genellikle büyük uluslararası örgütlerin normlarına ve kararlarına uygun bir barışçıl politika izledi.[181]

İsmet İnönü dönemi (1938-1950), Türk Dış Politikasında Aktif Tarafsızlık duruşunu benimsemiş ve Batı ile yakınlaşmaya çalışmıştır. Bu dönemin en belirgin özelliği, savaşan taraflar arasında izlenen denge politikasıydı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası politika değişti ve iki süper güç ortaya çıktı. 1940'ların ikinci yarısından itibaren benimsenen "Tarafsızlık İlkesi" dönüştürüldü. Ankara, çıkarlarını genelde Batı, özelde ABD ile özdeş görmeye başladı. Nihayet 18 Şubat 1952'de Türkiye'nin NATO üyeliği kabul edildi.[182] Türkiye'nin NATO üyeliği, Batı ile ilişkilerinin belirleyici özelliği olarak 50 yılı aşkın bir süredir hizmet etmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin NATO üyeliği aynı zamanda ABD ile geliştirdiği yakın ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Soğuk Savaş döneminde Türkiye genel olarak Batı Bloku ile aynı tarafta yer almak istemiştir. Öyle ki Türkiye'nin ABD ile bu yakın politikası Ortadoğu ile ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Türkiye, 1955 yılındaki Bandung Konferansında Batı Bloku'nda bir politika savunduğu için birçok ülkeden olumsuz tepki almıştır. Aksine daha sonraki yıllarda çok boyutlu bir dış politika izlemiş, İslam ülkeleri ve Doğu Bloku ile ilişkilerini geliştirmiştir.[183] Türk dış politikasının 2000'li yıllara kadar sürdürdüğü temkinli ve dengeli politikanın yerini yeni dış politika ilkelerine bıraktığı söylenebilir. Türkiye'nin proaktif dış politika, komşu ülkelerle "Sıfır Sorun", "Merkez" ülke, yumuşak güç (soft power), ekonomi merkezli dış politika ve güvenlik-özgürlük dengesi gibi ilkeleri benimsemesiyle birlikte, Orta Doğu'nun önemi artarak Türkiye'nin liderlik ve model olma iddialarına odaklanmıştır.[184]

Çok boyutlu politika anlayışının kökenleri ise 2000'li yılların öncesine dayanmaktadır. Örneğin, 1990'larda Türkiye, Balkanlar'da barış ve istikrarın sağlanması için aktif bir rol oynamıştır. Bu dönemde Türkiye, Bosna Savaşı'nın ardından NATO'nun askeri operasyonlarına katılmış ve Dayton Anlaşması'nın imzalanmasında önemli bir rol oynamıştır.[185] Bununla birlikte, Türkiye'nin bölgesel liderlik iddiaları ve aktif dış politikası, zaman zaman gerilimlere de neden olmuştur. Özellikle Suriye'deki iç savaşın patlak vermesiyle birlikte, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik politikaları, bölgedeki diğer ülkeler ve uluslararası toplumun eleştirilerine maruz kalmıştır.[186] Sonuç olarak, Türkiye'nin dış politika anlayışının zaman içinde evrim geçirdiği ve bugün geldiği noktanın kökenlerinin 1990'lı yıllara kadar uzandığı söylenebilir. Bu süreçte, Türkiye'nin liderlik ve model olma iddialarının artması, bölgesel gerilimlerin de beraberinde getirdiği zorlukları da beraberinde getirmiştir.

Türkiye'nin 2000'li yıllarda uluslararası arenada ve BM platformunda bölgesel anlamda öncü bir rol üstlenme isteğini açıkça gösterdiği konuların başında İran nükleer meselesi gelmektedir. BM

[181] Gonca, O, G., Emel, P, D, (2019). "2000'lı Yıllardaki Türk Dış Politikasının "Sivil" Rolü: Türkiye'nin Afrika'daki Kalkınma İşbirliği Politikası Örneği", *Akdeniz'de Fırsatlar; Ekonomi, Enerji ve Güvenlik, TASAM*, 21 Şub 2019, p: 59
[182] Gülizar, Ç, K. Büşra Y., (2016), "The Impact of Ideology on Turkish Foreign Policy", *yıldırım beyazit üniversity*, p: 8
[183] İbid
[184] Sarıoğlu, B. (2018). "Turkey's new foreign policy and regional power ambitions". *Third World Quarterly*, 39(7), 1372-1388.
[185] Balcı, A. (2014). "*Türkiye'nin dış politikasının analizi*". Ankara: Nobel Yayınları.
[186] Gürcan, M. (2016). "Turkey's foreign policy in the Syrian conflict". *Insight Turkey*, 18(1), 45-56

Güvenlik Konseyi'nin bir üyesi olduğu 2009-2010 döneminde, özellikle İran nükleer meselesinde bölgesel lider rolü oynamak için özellikle gayretliydi.[187] Türkiye, özellikle İran'ın nükleer meselesine ilişkin "yaptırımlar" da dahil olmak üzere ortak sponsorluk yapılan karar taslakları yerine, nükleer silahsızlanma genel başlığı altında bir karar taslağına ortak sponsor olmayı seçti. Ne İran'ın ne de bölgedeki herhangi bir ülkenin nükleer silah edinmesi veya bulundurmaması gerektiği inancını taşıyan Türkiye'nin BM'deki politikaları da konuya ilişkin genel görüşü ile uyumlu olmuştur. Ayrıca Türkiye, sorunun barışçıl yollarla çözülmesinin savunucusu olmuş ve sorunun her türlü askeri çözümüne karşı olduğunu dile getirmiştir. Türkiye, İran'a karşı askeri güç kullanılmasına karşı olmasının yanı sıra genel olarak yaptırımlara da karşı olmuştur.[188]

3.3. İran-Türkiye İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

3.3.1. Erken Cumhuriyet Dönemi-Rıza Han ve Mustafa Kemal Atatürk (1923-1945)

Bu tarihsel arka plana dayalı analiz, İran ve Türkiye arasındaki ilişkilerin karmaşık ve değişken doğasını vurguluyor. İki ülke arasındaki ilişkiler, farklı dönemlerde iş birliği, rekabet ve çatışma gibi farklı yönlerde gelişmiştir. Ancak İran ve Türkiye'nin coğrafi yakınlığı ve ortak tarihi ve kültürel bağları, iki ülke arasındaki ilişkilerin her zaman yakın ve karşılıklı olarak etkileşimli olacağını göstermektedir. Özellikle son dönemlerde, İran ve Türkiye arasındaki ilişkilerin daha fazla siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarında iş birliği yaparak, bölgesel istikrarı artırması ve böylece bölgesel dinamiklere olumlu bir katkıda bulunması bekleniyor. İran ve Türkiye, bölgesel ve küresel güç dengelerinde değişimler yaşanması durumunda da birbirleriyle ilişkilerini sürdürmek için çalışacaklardır.

Bu bağlamda, İran ve Türkiye'nin birbirleriyle olan ilişkilerini güçlendirmek için daha fazla diplomatik çaba harcamaları gerekebilir. İki ülkenin liderleri ve yetkilileri, ortak çıkarları bulmak, diyalog ve iş birliği yollarını keşfetmek için düzenli olarak bir araya gelmelidir.

Rıza Han ve Atatürk'ün komünizmin tehlikeleri konusundaki endişeleri, ikisi arasındaki ortak payda olmuştur. Bu bağlamda, iktidara geldikten sonra her ikisinin de ilk önlemlerinden biri, ülkedeki komünist etki riskini azaltmak olmuştur. İran ve Türkiye arasındaki ilişkilerde milliyetçilik ve farklı çıkarlar nedeniyle ciddi problemler ortaya çıkmaktadır. Türkiye, güçsüz bir İran'ın etnik problemler nedeniyle parçalanması veya İngiltere'nin nüfuzunu artırması endişesini taşırken, İran'ın endişesi ise Türkiye'nin Sovyetlerle yakın iş birliği yapmasıdır. Bu endişelerin üstesinden gelmek için çözümler aranmalıdır.[189]

Bu dönemde İran-Türkiye ilişkilerinin yirmi yıllık tarihi, 1932'den beri sınır gerilimleri, antlaşmalar ve dostluklarla doludur. İki ülke arasında bir barış ve huzur dönemi yaşanmıştır ve bu anlayışın doruk noktası Rıza Şah'ın 1934'teki Türkiye ziyareti olarak verilebilir. Rıza Şah ve Mustafa Kemal gibi kişilerin iktidara gelmesi, yirminci yüzyılın ilk on yıllarında iki ülkenin yakınlaşmasında önemli

[187] Aysegul, S. Gonca, O, G., (2016), "The UN factor in the "regional power role" and the Turkish case in the 2000s", *Cambridge Review of International Affairs*, p: 1173
[188] İbid
[189] İbid. p: 12

faktörlerden biridir.[190] Bu aynı zamanda Neoklasik teori açısından liderlerin dış politikada önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Bu çabaların sonucunu da 1926 ve 1932 antlaşmalarını imzalayarak somutlaştırmıştır. İki ülke arasında 1932'de "Mevduat ve teminat sözleşmesi" olarak ilk anlaşma gerçekleşmiş ve iki ülkenin toprak bütünlüğüne saygı duyulması, karşı ülkeye karşı üçüncü bir güçle iş birliği yapılmaması konusunda anlaşmaya varılmıştır.[191]

Rıza Şah, saltanatı sırasında tek yurtdışı gezisini Türkiye'ye yapmıştır. Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretinin önemi konusunda sadece yerli basın değil yabancı basın da takip etmiş; basında yer alan haberler, daha önce de olduğu gibi, iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesinde aktif rol oynamıştır.[192]

Rıza Şah'ın Türkiye ziyareti İngiliz basını tarafından da geniş bir şekilde takip edildi ve bu gezinin her iki ülke için de önemli bir olay olduğu belirtildi. Bu bağlamda, Morning Post, 12 Ekim 1924 tarihli bir makalesinde Rıza Han'ın Atatürk'ün politikalarından olumlu etkilendiğini öne sürerek, böyle yazdi: "*Rıza Han, Türk komşusu Mustafa Kemal'in büyük işlerinden ve askeri harekatlarından çok etkilenmiş ve onun siyasi programını taklit etmekten çekinmemiştir*."[193] Türk basını, Şah'ın gezisinin her safhasını ayrıntılı haber olarak okuyucularına duyururken, iki ülke ilişkilerinin önemi ve bu ilişkilerin geliştirilmesi için alınması lazım görülen tedbirlere ilişkin yorum ve makalelere de sayfalarında Özellikle *Cumhuriyet* gazetesinde Yunus Nadi Bey'in makaleleri dikkat çekmektedir. "Türkiye İran'ı, İran Türkiye'yi İkmal Etmektedir" başlıklı yazısında Yunus Nadi; yeni Türkiye ile yeni İran'ın Avrupa'nın şarkında ve Asya'nın önünde birbiri ardından doğmuş iki güneş gibi olduğunu ve iki milletin iki büyük reis önderliğinde yaptığı atılımlarla yeniden güçlü milletler seviyesine ulaştığını ifade etmiştir:

> "*Şehinşah Rıza Pehlevi Hazretlerinin memleketimizi ziyaretlerinden bizim ve bütün dünyanın anlayacağı hakikat hülasası şudur: Hayatta Türkiye İran'ı, İran Türkiye'yi ikmal ediyor. Bu her türlü muzmer fikirden azade olan çok saf ve samimî mütekabil bir kardeş dostluğunun yüksek kıymetli bir tesanütüdür. Biz şarkta iki milleti hesap ve kitabı gibi hududu dahi olamayan muhabbet bağlarıyla yekdiğerine bağlanmış iki milletiz ve artık tarihte el ele yürüyüp gideceğiz*."[194]

---

[190] Behrouz M. Hamidreza M., (2012), "A Study of Patterns of Conflict and Cooperation in Iran-Turkey Relations", *Quarterly Journal of the History of Foreign Relations* - 13th and 14th Years, No. 52 and 53, Fall and Winter 2012, pp. 218-169 [In Persian].

[191] Efdal (2010). "XVI. YY.dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü" (PDF). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* p: 46. - مذاکرات جلسه ۷۷ دوره هشتم مجلس شورای ملی ۲۸ اسفند ۱۳۱۰

[192] Ali Asghar, H., (2019), "*Reza Shah Pahlavi in Turkey according to historical documents*", The Office of Constitutionalism Studies of the Constitutional Party of Iran (Liberal Democrats) in cooperation with Literature Club Publications, September 2019, p: 16 [In Persian].

[193] Ali Asghar, Haqdar, Op. Cit. p: 50

[194] 15 Haziran 1934 Tarihli *Cumhuriyet Gazetesi* Sayfa 1, https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1934-06-15/1

Cumhuriyet

Onbirinci sene: No. 3828 — İSTANBUL — CAĞALOĞLU — Çarşamba 13 Haziran 1934

Muhterem misafirimizin seyahatleri

Şehinşah Hz. dün Erzurumu teşrif buyurdular

Kıymetli misafirimiz, candan tezahüratla karşılandı. maiyetleri erkânına kolorduda ziyafet verildi

Müthiş bir facia

Bir kasırga 2500 insan öldürdü

Salvadorun mühim bir kısmı sular altında

Neşriyatımız

Bonoları karşı ted

Gayrimübadillere ait miktarına

Bulgarist siyasî fırk

Sofya dün gene ord şehrin muzır cihaz

Tevfik Salim Paşa

Açıkta kalan profesörün hastanelerde de alıkan

Şekil 4: Rıza Han'ın Türkiye'ye Gelişi, Haziran Ayının 1934 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi Sayfa 1

Vakit gazetesinde ise, Mehmet Asım Bey tarafından iki makale yayınlanır. Bunlardan ilkinde Mehmet Asım Bey, Rıza Şah'ın ilk dış ülke ziyaretini Türkiye'ye yapmasının, onun, Türk milletine ve Atatürk'e duyduğu sevginin en büyük göstergesi olduğunu ifade ederken[195],

Bugünkü sayımız 16 sayfa

VAKIT

Gezinti kuponu : 2

CUMARTESİ, 16 HAZİRAN — Sayısı 5 Kuruş

Dünkü İran ile Bugünkü İran..

Iran Şehinşahı Hz. bugün, öğleden sonra Ankarayı şereflendiriyorlar.

Trabzonda

Matbuatın Saygıları Bildirildi.

Samsunda

Karşılanış Ve Ankaraya Hareket.

Şehinşah Pehlevi Hazretleri

VAKIT

Bugün eğlenceli yazılar sayfamız hoş fıkraları, karikatürlerile yedinciyle

İstanbulda döviz kaçakçılığı yapan çok mühim bir şebeke yakalandı

Pazartesi, 11 HAZİRAN — Sayısı 5 Kuruş

Dost İran Şehinşahına selâm!

Küçük itilâf Sovyet Rusyayı resmen tanıdı

Üç devlet arasında imzalanan itilâfnameler

Hediyemiz Şimali Afrikada Türkler

Gezintimiz

Karada mı, denizde mi gayretsizmi istigorsunuz ?

Gezinti okuyucularımız için parasız

Iran şehinşahı Hz. hududumuzda karşılandı

Hariciye vekilimiz, Rıza Şah Pehlevi Hz. ni Trabzonda karşılamak üzere Ankaradan hareket etti

Italyada gençliği askerliğe hazırlama faaliyeti

"Yüz sene koyun gibi yaşamaktansa birgün aslan gibi yaşamak iyidir „

Eşekçilik zanaatı ölmek üzere..

Şekil 5: Rıza Han'ın Türkiye'ye Gelişi, Haziran Ayının 1934 Tarihli Vakit Gazetesi Sayfa 1

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Şah'ın ziyareti hakkında Falih Rıfkı tarafından yayınlanan iki makalede, Rıfkı, iki ülke arasındaki dostluğun önemini vurgulayarak, bu dostluğun Yakın Doğu ve Orta Asya'da barış için şart olduğunu savunuyor. Ayrıca, dünya barışı havasının bozulması durumunda, iki ülkenin bulunduğu bölgenin bundan en çok etkileneceğine dikkat çekiyor ve dolayısıyla iki ülke arasındaki barışın dünya barışı için de önemli olduğunu vurguluyor..[196]

[195] 11 Haziran 1934 Tarihli Vakit Gazetesi Sayfa 1, https://www.gastearsivi.com/gazete/vakit/1934-06-11/1

[196] 14 Haziran 1934 Tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi Sayfa 1, https://www.gastearsivi.com/gazete/hakimiyeti_milliye/1934-06-14/1

HAKİMİYETİ MİLLİYE

13

Rıza Han Pehlevi Hazretleri dün Erzuruma varmışlardır.

Bir sovyet hava tireni 1300 kilometroluk bir rekor yaptı.

Avam kamarası geçenki olempiya vakası peşinde.

Şekil 6: Rıza Han'ın Türkiye'ye Gelişi, Haziran Ayının 1934 Tarihli Vakit Gazetesi Sayfa 1

Rıza Şah'ın Türkiye'ye yaptığı ziyaretlerle ilgili olarak, 24 Haziran 1934 tarihli Settare-i Cihan gazetesi, bu ziyaretlerin Türk-İran dostluğu açısından büyük önem taşıdığını ve iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesine yardımcı olacağını belirtir. Gazete ayrıca, Rıza Şah'ın ziyaretinin bölgedeki diğer ülkeler üzerinde de olumlu etkileri olabileceğini, çünkü Türkiye ve İran'ın barış içinde bir arada yaşamasının bölgesel barışa katkıda bulunacağını vurgular:

> *"Türkiye'de Şehinşahımız hakkında gösterilen hüsnü kabul, teşrifat tezahüratını gayri mabdut bir suretle tecavüz etmektedir. Büyük bir dostun bütün millet tarafından kollar açılarak hakiki bir muhabbetle karşılamalar mevzuu bahistir. Şehinşah ve Gazi iki milleti felaketten kurtarmışlardır ve iki memleket arasındaki dostluğun hayati ehemmiyetini anlamışlardır. İki millet, mümtaz şefleri sayesinde, uykudan uyanarak saadet ve refaha ve çabuk terakkiyata varan yegane yola girmektedirler…"* yazmıştır.[197]

iki ülke liderinin gerçekleştirdiği bir ziyaret sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da geliştiği ve bu ziyaretin ikili anlaşmaların temelini oluşturduğu belirtilmektedir. Ayrıca, Sadabad Paktı'na giden yolda önemli bir adım olarak kabul edilen bu ziyaretin, iki ülkenin diplomatik temelde kurulan ilişkilerinin zaman içinde geliştiğine işaret edildiği söylenmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin artan karşılıklı güven ve işbirliği anlayışı ile ekonomik, hukuki ve sosyal alanlara kaydığı ve bu alanlarda karşılıklı anlaşmalar yapıldığı ifade edilmektedir. Bu anlaşmaların, iki ülkenin farklı alanlarda kalıcı işbirliği yapma iradelerini yansıttığı belirtilmektedir.

Sadabad Paktının Temelini Oluşturan Faktör olarak Lider Faktörü

Sadabad Paktı, 1937 yılında Türkiye, İran, Afganistan, Irak ve Pakistan arasında imzalanan bir anlaşmadır. Bu paktın temelini oluşturan faktörler arasında lider faktörü de bulunmaktadır.

[197] 13 Haziran 1934 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi Sayfa 1, https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1934-06-24/1

ABD açısından bu paktın lider faktörü açısından analizi, dönemin ABD yönetiminin bölgedeki siyasi liderlerle ilişkilerinin nasıl şekillendiği ile ilgilidir. Bu dönemde ABD'nin bölgedeki en büyük çıkarı, Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele etmekti. Bu nedenle, ABD yönetimi, bölgedeki liderlerle yakın işbirliği içinde olmayı tercih etti.

Sadabad Paktı'nın lider faktörü açısından analizi, bölgedeki liderlerin bir araya gelerek bir anlaşma imzalamasıdır. Bu anlaşmanın imzalanmasında, o dönemki liderlerin kişisel çıkarları önemli bir rol oynamıştır. Ancak ABD açısından önemli olan, bu liderlerin Sovyetler Birliği'ne karşı birleşerek ortak bir önlem almalarıdır. Bu nedenle, ABD yönetimi, Sadabad Paktı'nın imzalanmasını olumlu karşıladı ve bölgedeki liderleri bir araya getiren lider faktörünü destekledi. Bu lider faktörü, ABD'nin bölgedeki çıkarlarına hizmet ettiği için ABD yönetimi tarafından olumlu bir şekilde değerlendirildi. Ancak, Sadabad Paktı'nın lider faktörü açısından analizi yapılırken, bu liderlerin kişisel çıkarlarına da dikkat çekmek gerekiyor. Liderler, kendi ülkelerinin çıkarlarını savunmakla birlikte, paktın ortak çıkarlarına da uygun hareket etmek zorunda kalacaklardı. Bu nedenle, lider faktörü, bir yandan bölgedeki siyasi dengeyi korurken, diğer yandan liderlerin kişisel çıkarlarına da hizmet etmek zorunda kalmıştır.

Sonuç olarak, Sadabad Paktı'nın lider faktörü, bölgedeki liderlerin Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele etmek için bir araya gelmesine yardımcı oldu. Bu lider faktörü, ABD'nin bölgedeki çıkarlarına hizmet ettiği için ABD yönetimi tarafından desteklendi. Ancak, liderlerin kişisel çıkarlarına da dikkat çekmek gerekiyor ve lider faktörü, liderlerin kişisel çıkarlarını da dikkate alarak bir denge oluşturdu. Sadabad Paktı'nın imzalanmasında kısa bir süre önce, Haziran 1937'de İsmet İnönü mecliste paktın yakın ikili ilişkilerdeki önemini şu şekilde ifade etmiştir:

> "*Şimdilik üç devlet arasında parafe edilmiş bulunuyor. Bu pakt hakkında işbu devletlerin birişik komşusu olan Sovyet İttihadı ve İngiltere'nin malumatı olduğu gibi, onların hüsnü telakkilerini farz ettirecek sebeplere de malikiz. İlave etmeliyim ki Türkiye'nin pakta iştirak eden devletlere rabıtası ve yakın münasebetleri ayrı ayrı aramızda mevcud olan muahedelerle zaten müemmendir….*"[198]

Bugün 12 sahife

Cumhuriyet

İSTANBUL — CAĞALOĞLU

Pazar 11 Temmuz 1937

Mevsimin içilecek en temiz ve sıhhî SUYU KARAHİSAR MADEN SUYU

« SAADÂBAD PAKTI » NIN İMZASINDAN SONRA

Majeste Pehlevî ve Atatürk arasında çok samimî telgraflar teati edildi

İki Büyük Devlet Reisi bu paktın dört taraf arasındaki samimi ve verimli işbirliği ile beraber dünya sulhunu takviyeye yapacağı hizmeti tebarüz ettirdiler

İki büyük Cumhur Başkanı arasında

Hariciye Vekilimiz Tahrandan ayrıldı

TELGRAFLARIN METNİ

Çözülmez bir bağla birleşmiş olan dört memleket bu bâdiye ile müşterek işbirliklerini sulh hizmetine koyabileceklerdir

Cin-Japon harbi ciddî bir mahiyet aldı

Japonlar dün iki Çin şehrini zaptettiler

Tanklar ve toplarla mücehhez Japon kıt'aları Pekine doğru ilerliyor. Çin hükümeti bütün hava kuvvetlerini seferber vaziyete soktu

Tifo salgını durdu

Sıhhiye Teftiş Heyeti Reisi «Hastalık tevakkuf halindedir; bugünkü şekilde şehir için ciddî bir tehlike yoktur» diyor

Şekil 7: 11 Temmuz 1937 Cumhuriyet Gazetesi

[198] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC), D. 5, C. 19, s. 312

Sadabad Paktı'nın imzası münasebetiyle Atatürk'e gönderdiği telgrafta Rıza Şah, artık barışın inşasında ortak hareket edeceklerini şu sözlerle beyan etmiştir:

> "*Şark anlaşmasını tespit ve tebyin eden dört dost memleket arasında münakid Sadabad misakının imzası münasebetiyle, siz Ekselansa, en hararetli tebriklerimizi bildirmekle bahtiyarız. Bundan sonra çözülmez bir bağla birleşmiş olan memleketlerimiz, bu hadise ile samimî ve verimli işbirliklerini sulhun hizmetine koyabilecektir. Siz Ekselansın saadeti ve Türk milletinin refahı hakkında en samimî temennilerimizi ifade için bu fırsattan istifade ediyoruz*."

Atatürk ise 09.07.1937 tarihli cevabî telgrafında, barışın sağlamasında ortak çalışmaktan duyduğu memniyeti şu şekilde ifade etmiştir:

> "*Dört dost devletlerimizin Sadabad'da imza ettikleri saadetbahş Şark Misakı münasebetiyle göndermek lütfûnda bulunduğunuz telgrafname-i hümayunlarını memnuniyetle aldım. Memleketlerimizin, sulh idealinde, müşterek bir eseri olan bu misakın hepimiz için ve dünya sulhu için kudsî olmasını dilerim. Bundan dolayı zat-ı Şehinşahlarını samimî tebrik ederken şahsî saadetiniz temennilerimi sunar ve büyük himmet ve irşad eseriniz olarak tarihte yeri belli milletinizi yükseltmekte muvaffakiyetinizi candan dilerim*." sözlerini beyan etmiştir.[199]

Sadabad Paktı, iç ve dış basında da geniş yankı bulmuştur. Fatih Rıfkı Atay, Ulus gazetesinde Paktın imzalanmasını; bütün barışseverler için 1937 yılının en mesut hadisesi olarak nitelendirmiştir.[200] Bu anlaşmaların onaylanmasını takiben Falih Rıfkı Atay da Ulus gazetesinin 9 Haziran 1937 tarihli nüshasında yazdığı başmakalesinde Türkiye ve İran'ın artık kardeş iki devlet olduğunu ilan etmektedir:

> "*Eski Türkiye ile eski İran, asırlarca birbiri ile boğuşmaktan vazgeçmediler. Nihayet ecnebi vasiliği altında birer yarı sömürge olmak zilletine katlandılar. Türkiye'de Atatürk, İran'da Şehinşah iktidara gelmekle hürriyet ve şereflerine kavuşan milletlerimiz nasıl yeni bir devre girmişlerse, Türkiye ile İran münasebetleri tarihinde de tamamen yeni bir devir açılmıştır. Bu devrin adı, bir kelime ile, kardeşliktir*." [201]

Kısacası bu anlaşmanın imzalanmasında neoklasik teorinin teorik yaklaşımı çerçevesinde, Atatürk ve Rıza Şah döneminde İran ve Türkiye'nin dış politikasına yön veren birçok faktörün etkili olduğu görülmektedir. Bu faktörler arasında, bu iki liderin bireysel kişiliği, ülkedeki siyasi durum ve rollerine ilişkin algı ve görüşleri, ülke içinde ve dışında ülkenin siyasi sistemi ile ilgili olarak izlenen hedefler yer almaktadır. Ayrıca uluslararası sisteme ve bunun içinde var olan güç yapısına ve iki kutuplu rekabete en önemli etkenler olarak işaret edilebilir.

Rıza Şah dönemi, İran'ın modernleşme ve Batılılaşma çabalarının bir dönemi olarak kabul edilir. Bu dönemde, Rıza Şah, Türkiye ile siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirme konusunda önemli bir çaba göstermiştir. İran'ın ekonomik çıkarlarını gözeterek Türkiye ile yakınlaşma çabaları, bu dönemde İran'ın kalkınması ve modernizasyonu için önemli bir faktördü.

---

[199] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, p: 676.
[200] Falih R, A., "Şark Paktı", *Ayın Tarihi*, S. 44, Ağustos 1937,p. 77.
[201] Ramazani, R., (1996), "*The Foreign Policy of Iran, 1500-1941*", Charlottsville: University of Virginia Press

Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte, uluslararası ve bölgesel gelişmeler Sadabad Paktı'nın işlevsiz hale gelmesine neden oldu. İran, Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından işgal edildi ve bu da ülke için büyük bir krize neden oldu. Bu durum, Rıza Şah'ın iktidardan çekilmesine ve yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'nin geçmesine neden oldu. Bu dönemde, İran'ın iç problemleri, ikili ilişkileri etkilemiştir. Dolayısıyla, sistematik baskılar, iç problemlere göre İran'ın ikili ilişkilerini daha fazla etkilemiştir.

3.3.2. İran-Türkiye İlişkileri, Muhammed Rıza Şah ve İnönü Dönemi (1938-1965)

II. Dünya Savaşı'nda İran'ın Müttefik güçler tarafından işgali ve Rıza Şah'ın görevden alınmasıyla onun yerine oğlu Muhammed Rıza geçmiştir. 19 Ağustos 1953 darbesi, İran ile Amerika arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olarak kabul edilir.[202] Bu darbeden sonra tekrar gücünü Amerika Birleşik Devletleri'ne borçlu olan Şah, o ülkeye karşı özel ve dostane bir politika benimsedi. Çoğu politika araştırmacısı tarafından Amerika Birleşik Devletleri ile "koalisyon ve ittifak" olarak adlandırılan bu politika, Muhammed Rıza Şah'ın saltanatı boyunca İran'ın dış politikasına hakim oldu.

Şah'ın Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı dış politikasını iki ayrı döneme ayrılabilir. İlk dönem Musaddık'ın yönetiminde "pozitif milliyetçilik" ve "ulusal bağımsız politika" söylemiyle şekkillenen dönemdir. 19 Ağustos 1953 darbesi ve Musaddık'ın devrilmesi, Amerika'nın İran'da giderek İngiltere'nin yerini alan ve İran'ın dış politikasında belirleyici ve etkili bir güç haline geleceyi yeni dönemin ve İran'la ilişkilerinin başlangıcıdır. Bu dönemden itibaren İran'ın dış ilişkilerini Amerika'nın rolüne değinmeden incelemek mümkün değildir. Bu dönemde İran'ın dış politikasında Amerika'nın rolünün artmasının yanı sıra; İran'ın Sovyetler Birliği ile ilişkileri, örneğin Sovyetler Birliği ile sınır anlaşmazlığı ve İran'ın Bağdat Paktı'na girmesi, Irak'ta Abdülkerim Kasım darbesi dahil bölge ülkelerinde yaşanan olaylar, hepsi İran'ın dış politikasını etkilemiştir. Hushang Mahdavi, 28 Ağustos darbesi sonrası İran dış politikasının genel perspektifini şöyle anlatıyor:

> "*28 Ağustos darbesinin ardından Şah, İran'ın dış politikasının kontrolünü bizzat eline aldı ancak sonraki on yıl boyunca İran diplomasisi ABD ve İngiltere'nin ortak denetimi altındaydı. Askeri darbe İngilizler ve Amerikalılar tarafından planlandı ve Zahidi hükümeti Washington'un kuklasıydı... Şah, geleneksel negatif denge politikasını terk etti ve İran'ın varlığını sürdürmek için Bağdat askeri paktına girdi. Sonuç olarak, 1332-1342 (1953-1963) yıllarında, tüm rejim konumunu sağlamlaştırmak ve muhalefeti bastırmakla meşguldü*."[203]

Bu dönemin en önemli olaylarından biri İran'ın petrol sorununa çözüm bulmaya çalışan ABD Başkan Yardımcısı Nixon'ın İran'a yaptığı ziyaret, halk ve öğrenciler tarafından öfke ve gösterilerle karşılanmasıdır. Darbe hükümetinin en önemli görevlerinden biri, Zahidi'nin başbakanlığı döneminden itibaren takip edilen ve İngiltere ile ilişkilerin yeniden tesis edilmesiyle daha da yoğunlaşan İran petrolünün tahsisini belirlemekti. İngiltere'nin İran'daki büyükelçisinin İran ile müzakereleri başlatacak konsorsiyumun hazırlandığını açıklamasının ardından bu sözleşmeyi

---

[202] Mohammad Ali, K., (1993), "*Political Economy of Iran*", translated by Mohammad Reza Nafisi and Kambiz Azizi, Tehran: Markaz Publishing House, second edition. P: 369

[203] Abdolreza,H, M., (1995), "*Iran's foreign policy in the Pahlavi era 1921-1979*", Tehran: Alborz Publishing. p: 219-221

sonuçlandırmak için görüşmeler başladı. Konsorsiyum yönetim kurulu başkanı Howard Pitch ile İran heyeti başkanı Ali Amini arasında geçen görüşmeler sonunda "Amini-Pitch" sözleşmesi imzalandı.[204] Bu önemli sözleşmede İngiliz petrol şirketi %40, Dutch Shell şirketi %14, Amerikan petrol şirketleri %40 ve Fransız şirketi %6 hisseye sahipti. Bu anlaşmaya göre İran petrolü İngiliz Petrol Şirketi'nin tekelinden çıkarılarak büyük bir pay ABD'ye verilmiştir. Şah'ın dış güçlere dengeli imtiyaz tanıma politikası, negatif dengeleme çerçevesindeydi. Musaddık'ın negatif denge politikasının, yani siyasi bağımsızlığı elde etme ve büyük güçlerin siyasi ekonomik etkisini azaltma girişiminin tam tersi noktada, pozitif dengeleme çerçevesinde incelenmektedir. Petrol endüstrisinin millileştirilmesi hareketi aynı zamanda İran'ın çıkarları ile büyük güçler arasındaki çatışma alanı haline gelmişti.[205]

Buradan hareketle İran'ın dış politikası da uluslararası sistemin yapısının gerekliliklerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki iki kutuplu yapıdaki rekabet, İran'ı Batı bloğu ile uyumlu politikalar benimsemeye yöneltmiştir. İran'ın Bağdat Paktı'na üyeliği, Irak'taki solcu darbenin ardından 1958'de ABD'nin İran ile yaptığı güvenlik paktı, İran'ın Sento Güvenlik Paktı'na üyeliği ve İran-ABD güvenlik paktı sonrası İran ile Sovyetler Birliği arasında artan gerilim iki kutuplu yapının gerekliliklerinden kaynaklanmaktadır. Nükleer eşitlikten sonra Amerika ile Sovyetler Birliği arasında gerilimi düşürmenin başlamasıyla birlikte Şah'ın dış politikadaki hareket özgürlüğü arttı ve Şah kuzey komşusuyla gerilimi azaltma kararı aldı. Nixon, yapısal gereksinimlere dayanarak dostluk doktrinini ilan etti ve İran'ı Basra Körfezi'ndeki bölgesel düzenin koruyucusu olarak tanıttı ve Şah'ın ordusunu ultra modern askeri teçhizatla donattı. İran'ın dış politikasında meydana gelen bu değişimler, daha çok uluslararası sistemin yapısının gerekliliklerinden kaynaklanmıştır.[206]

Özelliklede Irak'taki darbeden sonra Şah, bir sonraki darbenin İran'da olacağını düşündü. Kasım'ın 1958 Irak darbesi ve bu ülkenin Bağdat Paktı'ndan çekilmesinden sonra, geri kalan üyeler bu darbenin başka ülkelerde de olabileceğinden endişe ettiler. Bir konferans için İstanbul'da bulunan Şah, bir hafta Tahran'a dönmedi ve endişeden bu ülkeyle bir savunma anlaşması yapması için ABD'ye başvurdu. İran, Pakistan ve Türkiye ABD'ye bu konuda baskı yaptı ki sonunda ABD bu ülkelerle ayrı ayrı savunma anlaşması imzalamaya çalıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran ve Türkiye'nin Batı ülkeleri için stratejik önemi artmıştır. Bir bakıma, iki ülke yavaş yavaş Batı bloğunun askeri, siyasi ve ekonomik arenalarına girmişlerdir.[207]

İki komşu ülke arasındaki ilişkiler, yukarıda da ifade edildiği gibi II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle kopmuştur. Her birinin stratejik sorunlarını bölgesel ve uluslararası düzeyde çözmesi gerekmiştir. Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra bile, Sovyetlerin ayrılıkçı faaliyetlere verdiği destekten son derece rahatsızdı. Böylece, Sovyetler'in Türkiye'yi kuşatma ihtimali Ankara için bir tehlike haline gelmişti. Bu nedenle, Türkiye, Sovyettehdina karşı Batı eksenli bir dış politika izledi.

1949'da, Muhammed Rıza Şah, Türk büyükelçisine iki ülkenin savunma paktı oluşturmasını önermiştir. Türkiye'nin tepkisi ise ihtiyatlı olmuştur. Sovyetler Birliği NATO ittifakına çok şüpheyle

---

[204] Javad, M., (1985), "*Twenty-five years of American rule over Iran*", Bija: Bina., p: 43

[205] Shreen.T. H., (2010). "*Iran Foreign Policy in the Post Soviet Area*", California, Santa Barbara Institution. 2010, p: 35

[206] Seyedreza, M., (2014), "From classical realism to Iranian realism - theoretical analysis of Iran's foreign relations with great powers (1501-1979)", *Strategic Policy Research Quarterly*, fourth year, number 15, winter 2014 [In Persian].

[207] Alireza, A., (2008), "*Study of Foreign Relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Turkey*", Political and International Approaches, No. 1, p: 28

yaklaştığı için, NATO ile Türkiye arasındaki anlaşma Sovyetlerin endişesini artırmıştır. Türkiye, Musaddık'ın 1951'de başbakan olarak iktidara gelmesi konusunda derinden kaygı yaşamıştır ve Musaddık'ın iç ve dış politikasından büyük ölçüde rahatsız olmuştur. Musaddık'ın düşüşünden sonra iki ülke arasındaki dostane ilişkiler yeniden başlamıştır. Bu dostluğun ilk halkası Sovyetlerin bölgede hakimiyet kurmasını önlemek amacı ile imzalanan Bağdat Paktı'dır. Bu anlaşma Türkiye ile Irak arasında 1954'te, ardından 1955'te İran ve Pakistan arasında imzalanmıştır.[208]

İran, Bağdat Paktı'na katılarak Batı bloğu ile ittifak olmayı kabul etmiş ve İran ile Amerika arasındaki askeri dayanışmanın ilk işareti bu paktta yer almıştır. Bağdat Paktı, İran'ın dış politikasının yönünü ve bölgedeki Amerikan politika ve programlarına uyumunu tam anlamıyla ortaya koymuş ve İran'ın özellikle ABD'den silah alımı konusunda çok büyük sözleşmeler yapmasına neden olmuştur.[209]

Muhammed Rıza Şah döneminde (1941-1978), İran ile Türkiye arasındaki ilişkiler ortak bir politikaya, yani Batı ve ABD ile ittifakında önemli derecede etkilenmiştir. Genel olarak, 37 yıllık Muhammed Rıza Şah'ın iktidarında iki ülke siyasi, askeri ve ekonomik bağları geliştirmek için temel adımlar atmıştır. Bu adımlar: 1956'da Bağdat Paktı'nın imzalanması, 1960'da CENTO Paktı'nın imzalanması, 1965 yılında bir bölgesel kalkınma teşkilatının kurulmasıydı.[210]

İran-Türkiye İlişkilerinde CENTO Paktı (24 Şubat 1955) ve Kurulmasında ABD'nin Rolü

Bağdat Paktı, Batı'daki NATO ile Güney Doğu Asya'daki SEATO 1954 (South East Asia Treaty Organization) Antlaşması arasındaki bağlantıydı ve amacı Komünizmin etkisini önlemekti. Bu antlaşma 26 Mart 1958'de Bağdat'ta Pakistan, Türkiye, Irak ve Birleşik Krallık arasında imzalanmıştır. Antlaşmanın belirtilen amacı, "Ortadoğu'nun savunmasını ve güvenliğini sağlamak" idi. ABD hükümeti, bölgede üstünlüğünü korumak ve Sovyetler Birliği'nin nüfuz ve gücünün genişlemesini önlemek için dost ve yakın ülkeleriyle savunma anlaşmaları yapmaya başvurdu.[211]

ABD, ilk olarak Avrupa ülkeleri arasında NATO'yu ve sonra da Doğu'ya dönüp dünyanın bu bölgesindeki ülkeler arasında SEATO Antlaşması'nı yaptıktan sonra, Bağdat veya CENTO Paktı ile bu güvenlik-savunma eksenini tamamlamıştır.[212] Amerika Birleşik Devletleri, CENTO'yu kabul etmemiştir. Ancak CENTO yürürlükte olduğu sürece her üç ülke ile yapılan ikili askeri anlaşmalarla İran, Türkiye ve Pakistan bu teşkilatta fiilen etkisini sürdürmüştür.[213]

1960'larda Türk-İran ilişkilerinin yeni bir çerçeveye oturduğunu, ABD'nin etkisinden çıkarak doğrudan iki ülke çıkarları açısından tanımlanmaya başladığını görmekteyiz. ABD'nin özellikle 1950'lerin sonunda İran'da Musaddık hükümetine müdahale ederek, İran'ın içişlerine doğrudan müdahale etmesi, İran'da anti-Amerikancı görüşlerin yayılmasına neden olmuş ve Türkiye'nin ABD

---

208 Hamid, A., (2010), "*Cultural Relations of the Islamic Republic of Iran and Neighbors: A Case Study of Turkey*", Institute of Culture, Art and Islamic Communication. Tehran: Culture and Art Publishing, p: 102

209 Abdolreza, H, M., (1995). Op. Cit. p: 242

210 Jalaluddin, M, (2001), "*Contemporary Political History of Iran, Qom: Publications of the Seminary Teachers Association*". P:315

211 Ebrahim, M, "*Developments in American Foreign Policy: Interventionism and Expansion*", Tehran, Islamic Revolutionary Documentation Center, 1997, p.55 [In Persian].

212 Ali J, Marzieh Y., (2012), "*A Study of the Baghdad Pact: Backgrounds, Effects and Consequences in Iran*", Payam Baharestan, No. 17, Fall 2012, p. 184 [In Persian].

213 CENTO Antlaşması, Batı'nın çıkarlarını gözeten bir antlaşma, İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı, IRNA, Peyman-i Sento, Batı çıkarlarına yönelik bir sözleşme, www.irna.ir/news/83694793/, [In Persian].

ile yakınlaşmasına İran'da tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye bir yandan dış politikasındaki ahde vefa ilkesi gereğince CENTO'ya bağlılığını korurken, diğer yandan da yeni çok yönlü dış politikasına uygun olarak İran'la ilişkilerini sağlam bir zeminde tutmaya çaba göstermiştir. İran-Türkiye ilişkileri 1962 ortalarından itibaren yeniden güçlenmiştir. Ancak ABD, Türkiye'yi İran'a karşı politika izlemesi için baskı yapmıştır. Bu dönemde, bölgesel kalkınma için ekonomik, teknik ve kültürel iş birliği örgütünün kurulmasıyla sonuçlanan bir dizi proje uygulanmış ve birkaç anlaşma imzalanmıştır. RCD (Regional Cooperation For Development), Temmuz 1964'te Türkiye, İran ve Pakistan arasında imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre, üç ülkenin liderleri; bölgesel iş birliğinin ulusal büyüme ve kalkınmanın hızlandırılmasında, barış ve istikrarın sağlanmasında kilit bir faktör olduğuna inandıklarını yenilemişlerdir.[214]

1970'lerde, özellikle 1973-1974 yıllarında petrol fiyatlarındaki yükselişin ardından Türkiye'yi ve İran'ı etkileyen pek çok ekonomik sorun ortaya çıktı. Bu dönemde, ABD'nin bölgedeki etkisi azalmaya başladı ve Türkiye-İran ilişkileri daha doğrudan iki ülkenin çıkarlarına göre şekillenmeye başladı. Ancak Türkiye, halen CENTO üyeliğine bağlı kalmaya devam ederken, İran ise petrol zenginliği sayesinde ekonomik ve askeri açıdan güçleniyordu. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrası Türkiye, siyasi yalnızlık ve ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kaldı. Ayrıca ABD'nin uyguladığı silah ambargosu nedeniyle askeri bakımdan zayıflayan Türkiye, İran ise ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki haline geldi. Bu dönemde, Türk-ABD ilişkileri bozulurken, Türkiye İran ile ilişkilerine daha fazla önem verdi. Üst düzey ziyaretler gerçekleştirildi ve özellikle petrol alımında kolaylıklar istendi, ancak Şah buna sıcak bakmadı. Şah, CENTO ve Ortadoğu'daki güvenliğin zayıflamasına karşı çıkmasına rağmen, ABD ambargosuna tam olarak karşı çıkmadı ve Kıbrıs davasını kısmen destekledi. Ancak İran, Türkiye karşısında kazandığı stratejik avantajı kullanmak istedi ve Türkiye ile ilişkilerini daha da güçlendirdi. Bölgesel iş birliği için proje ve anlaşmalar imzalandı.[215]

3.3.3. Devrim Sonrası İran-Türkiye İlişkileri (1979-2001)

1979 İran İslam Devrimi, İran-Türkiye ilişkileri ve İran'ın dış politikası açısından önemli bir dönüm noktasıydı. Devrim sonrası İran, ABD ve batılı güçlere karşı giderek daha bağımsız bir duruş sergiledi ve İslam'a dayalı bir dış politika izledi. Bu durum, Türkiye ile ilişkilerinde de etkisini gösterdi. [216]

1979-1981 döneminde milliyetçiliğin etkisindeki Bani Sadr dönemi, ülkenin önceliğini ve dış politikada ulus olma ve milli çıkarların önemini vurgulamuştır. Öte yandan devletin sivil toplumdaki rolünü ve katılımını azaltmaya ve faaliyetlerini yeniden düzenlemeye çalışan bir dış politika takip etmiştir.[217] Dış politika alanında, uluslararası normlara ve hukuka dayalı bir politikaya iyimser ve barışçıl bir bakış açısına odaklanmaya çalışmıştır.[218] İngiltere'ye karşı "negatif denge" dış politikası

[214] Khadijeh S, M., (2003) "Documents on Iran-Turkey Relations", Tehran: National Archives of Iran. Document No. 24000301, P: 33

[215] Gökhan, Ç., Op. Cit. p: 11

[216] Mohammad, R, H., (2005), "Geopolitics of Science or Discourse", A Philosophical Doubt, *Geopolitical Quarterly*, Spring. P: 52 [In Persian].

[217] Sariolghalam, M., Iranian Foreign Policy After September 11, Missile Deffenses, Proliferation of wmdin the international scenario Proceedings of the IX Castiglioncello Conference (Italy), September 20th- 23 ,2001 [In Persian].

[218] Nourmohammad, N., (2017), "The Evolution of Political Discourse and Dynamics in Iran's Foreign Policy Action Model", *Strategy*, pp: 202-205-in Perisan

izleyen Muhammed Musaddık'ın izinden giden Bani Sadr grubu, bu politikayı ABD'ye karşı da izlemiştir. Bahsedilen bu grup, İrancılar olarak adlandırıldılar. Çünkü geçici devlete yani Bazargan'a göre "geçici devletin amacı İslam aracılığıyla İran'a hizmet etmekti; halbuki Humeyni'ye göre ise İran aracılığıyla İslam'a hizmet etmektir." [219]

Aynı zamanda, "negatif denge" politikası izledikleri halde mevcut uluslararası düzeni kabul ettikleri için ılımlıydılar. Bu nedenle, mevcut diplomatik ve siyasi prosedürlere dayalı olarak dış dünya ile iş birliği yapmayı kabul etmişlerdir. Bu dönemde, yaygın şekilde bilinen "Ne Doğu Ne Batı" stratejisine dayalı olarak İran Bağdat veya CENTO Paktı'nın (1955-1959) dağılmasına yol açan geri çekilmeyi gerçekleştirmiş ve Devrimci Konsey tarafından onaylanan kapitülasyon anlaşmalarının ve ondan kaynaklanan tüm muafiyetlerin ve dokunulmazlıkların iptali gerçekleşmiştir. [220]

1980'li yıllardan sonra da Soğuk Savaş'ın bitimine kadar İran ve Türkiye, ABD'nin yanında yer almışlardır. Ancak İslam Devrimi sonrası İran'da Haşimi Rafsancani ve Hatemi yönetimi, Türkiye ile iyi ilişkilere önem vermiş olsa da, radikal İslami gruplar Türkiye'nin Batılı devletlerle, özellikle ABD ve İsrail ile yakın ilişkiler içinde olmasından ötürü Türkiye'yi düşman ülke olarak görmüşlerdir. 1980-88 yıllarında İslam Cumhuriyeti, uluslararası ilişkiler alanındaki hâkim sistemden bağımsız olarak, dış politikadaki norm ve normları kırmaya ve onları istediği düzene getirmeye çalışmıştır. Ümmü'l-Kura doktrini, Tahran'ın İslam dünyasını genişletmesini isteyen İran İslam Cumhuriyeti'nin yeni bir köktencilik biçimidir. Bu ideolojik değişim altında İran'daki radikal İslami gruplar, Türkiye'yi tehdit olarak algılamış ve iki komşu ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde ciddi sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca elitlerin ve liderlerin ilişkilerin gelişiminde oynadığı roller de önemli örnekler teşkil etmiştir. ABD'nin bölgedeki etkisi de iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemiş ve Türkiye, ABD ile yakınlaşma politikası izleyerek İran ile ilişkilerini dengelemeye çalışmıştır.[221]

İran İslam Devrimi sonrası İran-Türkiye ilişkilerinde yaşanan olumsuzluklar ve radikal İslami grupların Türkiye'yi tehdit olarak algılaması gibi nedenlerle Türkiye, ABD ile ilişkilerini güçlendirmiş ve stratejik önemi artmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Batılı devletlerle iyi ilişkiler içinde olması, İran'daki radikal İslami grupların tepkisine neden olsa da, Türk-Amerikan ilişkilerinin iyileşmesine katkı sağlamıştır. Bu dönemde Türkiye, ABD ile yakınlaşarak, Soğuk Savaş döneminin sonuna kadar ABD'nin yanında yer almıştır. Bu da Türkiye'nin stratejik önemini artırmış ve İran-Türkiye arasındaki dengeyi değiştirmiştir.[222]

Devrimden sonraki Türk-İran ilişkilerinin ilk on yılına, İran-Irak Savaşı ve ticari ve ekonomik ilişkilerde iş birliği yapma isteği damgasını vurmuştur. Aslında İslami rejimle ilişkiyi başlatan girişim Türkiye'den gelmiştir. Türkiye'nin İran'ı tanımak için bu kadar hızlı hareket etmesinin birçok nedeni vardı. Birincisi, Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit Şah rejimini ve CENTO ittifakını sert bir şekilde eleştirmiştir. İkincisi, Türk politika yapıcıları her zaman İran'ın iç savaşından ve olası parçalanmasından endişe duymuşlardır; bunun SSCB'nin müdahalesine yol açabileceği ve Türkiye'nin doğu sınırında Kürt ayrılıkçılığını hızlandırabileceği tehdit algısı ön planda olmuştur.

---

[219] Mohammad Reza, T., *"Foreign Policy: The Area of Lack of Decision and Planning?*" Tehran, Goftman, 2004, p.68 – Alireza, A., (2002), "*Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran*", Tehran, Qoms, p:10 [In Persian].

[220] Mohammad Reza, T., 2004, Op. Cit. p.68 - Alireza Azghandi, Op. Cit. 2002, p: 10 [In Persian].

[221] Murat, E., Bölgesel politikalar çerçevesinde Türkiye-İran ilişkileri, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, pp: 1-16

[222] Gökhan, Ç, Op. Cit. p: 11

İran 1979 devriminden sonra, Türkiye-İran ilişkilerini etkileyen bir başka unsur ise Türkiye'nin İsrail ve ABD ile olan ilişkisidir. İsrail'in bölgedeki varlığından ciddi bir şekilde rahatsız olan İran, İsrail'in bölgede etkisiz hale gelmesine yönelik politikalar uygulamaktadır. ABD içinse bölgede İsrail'in güvenliği en önemli konudur. Türkiye ise bölgede ABD ve İsrail'in ile dengeli ilişkilerini sürdürme gayretinde olmuştur.[223] İran, bu üç ülkenin bölgede kendileri için tehdit oluşturduğunu, amaçlarının mevcut rejimi zayıflatıp rejimlerini yeniden şekillendirmek olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla İran, Türkiye'nin İsrail ve ABD ile ilişkisine ve politikasına karşın Şiilik kimliğini kullanmış ve dini söylemlerle bu üç ülkeyi bölgeden uzak tutmak için mücadele etmektedir. Başka bir ifadeyle Devrim sonrası dönemde ABD ve İsrail unsuru, İran'ın Türkiye ile ilişkilerinin gelişmesinin önündeki önemli kısıtlardan birisi olmaya başlamıştır. [224]

1980-1988 İran-Irak savaşının ardından (598) sayılı kararın kabulü, Ümmü'l-Kure'nin (İran) korunmasını yeni bir perspektif ortaya koyacaktır.[225] Ağustos 1989'da Ümmü'l-Kura doktrinini açıklayan dönemin İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Muhammed Javad Laricani bu tezin hedefleri hakkında şunları söylemiştir:

> *"İran İslam Cumhuriyeti üç hayati hedefi takip edecektir: 1- Rejimin İslami niteliğini ve İslam dünyasındaki konumunu korumak, 2- Ülkenin güvenliğini korumak ve savunmak, 3- İslam Cumhuriyeti'ni genişletmek. Aslında Ümmü'l-Kure doktrinine göre, eğer İslam ülkeleri arasında bir ülke Darül islam'ın Ümmü'l-Kure'sine dönüşürse, o ülkenin yenilgisi veya zaferi tüm İslam dünyasının yenilgisi veya zaferi olarak kabul edilirse, Ümmü'l-Kure'yi korumak her şeyden önce gelir."*[226]

İran-Irak savaşı, İran'ın devrimi dünyanın diğer bölgelerine ihraç etme çabalarını sınırladı ve İran bölgesel meselelerle meşgul oldu. Basra Körfezi'nde, Basra Körfezi İşbirliği Konseyi'nin oluşumu İsrail tehdidini İran tehdidine dönüştürdü. Bir değişikliğe ve devrim öncesine göre daha güçlü bir Amerikan ve Sovyet varlığına yol açtı.[227] İran İslam Devrimi'nin dayanaklarından biri olan ABD karşıtlığı ve "Büyük Şeytan" söylemi savaş boyunca devam etmiş, bu söylemlere binaen İran'a silah satışını yasaklayan ve İran'la ilişkilerin askıya alınmasını kararlaştıran ABD'ye karşı Türkiye, "Mutlak tarafsızlık politikası" izlemiş ve İran'a karşı herhangi bir ambargo kararına uymayı reddetmiştir. Türkiye açısından değerlendirecek olursak Turgut Özal'ın liberal politikaları ve ticaret temelli ilişki önceliği Türkiye-İran ilişkilerinde önemli bir yer tutmuştur. Böyle bir ortamda İran'ın savaş boyunca ekonomisini ayakta tutabilmek için çevre ülkelerle yakınlaşma çabaları ve özellikle Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye çalışması tabii bir durum olarak değerlendirilmiştir.[228]

İran ve Türkiye arasındaki ekonomik iş birliğinin İran'ın Irak savaşı ve ABD'nin Körfez'deki varlığı nedeniyle hayati bir konu haline geldiği ifade edilmektedir. İran'ın ABD'nin ekonomik ablukası

---

[223] İbid,

[224] Alireza, A., (1999), "De-escalation of Tensions in Foreign Policy, The Case of the Islamic Republic of Iran", Foreign *Policy Quarterly*, Year 13, Winter 1999, p. 1042

[225] Alireza, A., (2005), "*The Forcign Policy of Islamic Republic of Iran*", Publisher Ghoomes Publishing company Ltd. Tehran - Iran Printed in Iran, Third Edition 2005, p: 35

[226] Mohammad Javad Larijani, (1989). Op. Cit., pp: 47-49

[227] Dawood G, Z., (2017), "principles and foundations of the foreign policy of the Islamic Republic of Iran: a survey of texts", *Strategic Studies Quarterly*, serial number 40, summer 2017, number 2, year 11, [In Persian].

[228] Gizem, A., "ABD Faktörüne Rağmen Türkiye-İran İlişkileri", İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek lisans Tezi, p: 1-2

nedeniyle Türkiye ile olan ticari ilişkilerinin 1980'lerde önemli ölçüde arttığı belirtilmektedir. Ayrıca, İran-Irak savaşı sırasında Türkiye'nin ABD'nin bölgedeki politikalarına rağmen tarafsızlığını koruduğu ve ekonomik ilişkilerini İran ile geliştirdiği vurgulanmaktadır. Sonuç olarak 1980'lerde Türkiye ile İran arasında siyasi gerilimlere rağmen ticari ilişkiler sürmüş, ikili ilişkilerde Türkiye'nin ihracat temelli ekonomik modeli benimsemesi, Özal'ın kendine özgü liberal politikaları ve siyasi sorunların ekonomik anlamda karşılıklı bağımlılıkla çözümü belirleyici olmuştur.[229] Savaşın sonlarına doğru, PKK'nın İran topraklarındaki faaliyetleri Türkiye İran ilişkilerinde 1990'lı yıllarda çok önemli bir sorun olarak ön plana çıkacaktır.[230]

İran, bölgedeki devlet dışı silahlı grupları ve terör örgütlerini destekleyerek ve İsrail karşıtı söylemler kullanarak bölgesel etkisini artırmıştır. Ancak, ABD'nin İran'a karşı tutumu nedeniyle İran izole olmuş ve bölgesel düzeyde Türk-İsrail işbirliği ile dengelemiştir. Bu dönemde, Türkiye ABD'nin en önemli müttefiki olarak ortaya çıkmıştır. 1989'dan sonra İran-Irak savaşı sona ermiş ve küresel düzende önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu durum, İran'ın çevre ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çalışmasına rağmen, ABD'nin İran'a karşı tutumunu daha da sertleştirmiştir. Bu dönemde Türkiye, ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olarak İran'a karşı koymakta önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler, PKK'nın varlığı nedeniyle gerilimli bir hal almıştır. Bununla birlikte, her iki ülke de ticareti siyasetten ayrı tutmayı başarmış ve ekonomik işbirliğine devam etmiştir.

Bu analizde, İran'ın bölgesel ve uluslararası ilişkilerindeki değişimlerin yanı sıra ABD'nin etkisi de vurgulanmaktadır. ABD'nin İran'a karşı tutumu, İran'ın bölgesel etkisini dengelemesine ve Türkiye'nin ABD'nin en önemli müttefiki olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca, Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin PKK sorunu nedeniyle gerilimli bir hal alması, ilişkilerin seyrini etkilemiştir. Ancak, her iki ülke de ekonomik işbirliğine önem vermiş ve ticareti siyasetten ayrı tutarak ilişkilerini devam ettirmiştir.[231]

Bu dönemde, İran-Türkiye ilişkilerinde büyük güçlerle-bizim analizimizde ABD- ile ilişkiler iki farklı şekilde belirleyici olmuştur. Bazı durumlarda, büyük güç siyaseti Türkiye ile İran arasında, Soğuk Savaş sırasında CENTO'ya üye olduğu gibi, yakınlaşmaya neden olmuştur. Diğer zamanlarda, büyük güç katılımı, Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya'da olduğu gibi rekabeti keskinleştirmiştir. Irak'ta yaşanan uzun süreli çatışma ve devrimin ihracı söylemi dolayısıyla, İran'ın uluslararası arenadan dışlanması gibi nedenler, İran'ın radikal politikasının dönüşümüne yol açmıştır. Bunun en önemli göstergesi 1990'lı yılların başında radikallerin devrim ihracına yönelik taleplerinin Rafsancani yönetimince, dış politika ihracı olarak kabul görmemesidir.[232]

İran, devrim sonrası dış politikasında, devrimi ihraç ilkesine dayanarak İslam Devrimi'ni tüm dünyaya yaymak için Şii grupları etkilemeye çalışmıştır. Ayrıca, ABD ve İsrail ile eski yakın ilişkilerini yok etmiştir. SSCB çöktüğünde İran kendisini çok zor bir uluslararası konumda buldu. Tek süper gücün birkaç büyük rakibinden biri olmak kolay değildi. ABD, bölgedeki çeşitli konularda İran'a meydan okumakla kalmadı, aynı zamanda Türkiye'yi ve İslami rejime karşı laik, modern bir

[229] Esra, E., (2011), "Economic Relations Between Turkey and Iran From 1990 to 2010: A Turkish Perspective", Middle East Technical University, *Department of Middle East Studies*, Aralık 2011, pp: 65-66

[230] Gökhan, Ç., Op. Cit. p: 14

[231] Gizem, A, Op. Cit. p:1-2

[232] Ridha hussein ridha., (2014), "2003 sonrası Türk-İran ilişkileri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, YÜKSEK LİSANS TEZİ, Ankara 2014, p: 32

Müslüman ülke olarak "Türk modelini" öne sürmüştür. Washington ayrıca ileride ayrıntılarıyla değinileceği üzere "çifte çevreleme politikası" uygulamasıyla İran (ve Irak) üzerindeki baskıyı sürdürmüştür. Bu gelişmeler İran'ın Rusya ile daha iyi ilişkiler kurmasına neden olmuştur.[233]

İran ise Türkiye ve Batı'nın bölgeye girmesine karşı kendi etki alanlarını ve ittifaklarını oluşturmaya çalışmıştır. 1990'ların başlarından itibaren İran, Rusya'ya karşı "küçük şeytan" söylemine son vererek Türkiye ve ABD'ye karşı Rusya ile daha yakın ilişkiler geliştirmiştir. 1990'lı yıllarda İran'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yaklaşımı, İslami ideolojiyi teşvik etmeyi, İslamcı hareketleri desteklemeyi ve enerji ticareti yoluyla bazı ekonomik ilişkileri geliştirmeyi içermektedir. Özetlemek gerekirse, 1979 İran Devrimi sonrası döneminde Türkiye-İran ilişkilerini bölgesel düzeyde biçimlendiren unsurlara bakıldığında, kimlik tanımlaması ve güvenlik kaygıları ön plana çıkmaktadır. Örneğin 1979 İslam Devrimi sonrasında İran, Şiiliği siyasallaştırarak iç ve dış politikasını bu temel üzerine kurmuştur. Bu durum, İran'ın bölgesel güç olma amacını da desteklemiştir.[234] Türkiye ise 1991 yılında Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla birlikte Orta Asya ve Kafkasya bölgesine daha çok odaklanmış ve Ora-Doğu'da daha çok terirism ve ayrılşıkçı harekerlere karşı ABD ve İarail ile denge ve işbirliği gibi ihtiyatlı politikalar ile güvenliğini sağlama kaygısı içerisinde olmuştur.

3.4. 2000'li yıllarda İran-Türkiye İlişkilerinde ABD Faktörü (2001-2009)

2000'li yıllarda İran'da Hatemi'nin iktidara gelmesiyle birlikte dış politikaya kalkınmacı söylem hakim oldu. Nitekim dış politikanın bu döneminde, bir önceki dönemin kalkınma politikasının devam etmesiyle, bu süreçteki siyasi ve kültürel konuların önceki dönemde ekonominin merkeziyetçiliğinin yerini alması farkıyla devam etmiştir.[235] Dolayısıyla, bu dönemin siyaset merkezli kalkınma söylemi ya da hukuk ve müzakere söyleminin iki ayağı vardır: 1. İçişlerinde siyasi reform ve 2. İran'ın diğer ülkelerle sorunlarını çözmek için dış politikada çatışmasızlık.[236]

Hegemonik dış politika söyleminin temel direklerinden biri olan iç siyasi reformlarla ilgili olarak, bu dönemde siyasal gerçekçiliğin fikirsel-algısal ortamı ile dış politikanın operasyonel ortamı arasında bir tür uyum sağlamayı gerektirdiğini söylemek gerekir. Aslında, politika odaklı kalkınmacılık döneminde, sivil toplumun büyümesi, yapısal olarak, karar alma sürecinde bireyler yerine rollerin arttığını görmekteyiz. Bu nedenle, dış politika gündeminde batı ile daha fazla etkileşime geçebilmek için iç siyasi reformlara öncelik verilmiştir. [237]

Bu söylemin bir diğer temeli İran'ın dış ilişkilerindeki gerilimi genel ve köklü bir şekilde azaltmaktır. Buradan hareketle, dış politikada ideolojik önceliklerden uzaklaşarak gerilimi azaltma, dış politikada geçmişten gelen yanlış anlaşılmaları gidermeye çalışır ve her türlü uluslararası ihtilafı sona erdirme çabası içinde yakınsama ve çok yönlü işbirliğine yönelmiş ve güvenliğini sağlamak için uluslararası gerçekleri dikkate almaktadır.[238] Bu bakımdan, Huntington'ın "medeniyetler çatışmasının" aksine, "medeniyetlerin diyaloğu" bu dönemin dış politika gündeminin temeli olmuştur. Bu dönemde İran'ın

[233] Nihat A, Ö. Özgür, Ö., (2010), Op. Cit. p: 104
[234] Fürtig, H., (2013), "Iran and the Arab Spring: Between Expectations and Disillusion" *GIGAWorking Papers*, No, 214. P: 17
[235] Alireza, A., (2005), Op. Cit. p: 18
[236] Fakhreddin S, Reza, E,A., (2010), "Foreign Policy of Iran after Islamic Revolution", *Journal of Politics and Law*, Vol.3, No.2, September: 199-206
[237] Fakhreddin S, Reza, E,A., (2010), "Foreign Policy of Iran after Islamic Revolution", *Journal of Politics and Law*, Vol.3, No.2, September: 199-206
[238] Azghandi, A, (1999). P: 104 [In Persian].

dış politikasındaki "çatışmasızlık" üç önemli unsuru vardı: İlki Batı'nın kuşatmasından kurtulmak; ikincisi, caydırıcılık ve üçüncüsü, çatışmasızlıktır.

Hatemi yönetimi başlangıçta ülkeyi Amerikan siyasi, askeri ve teknolojik kısıtlamalarının zincirlerinden kurtarmaya çalışmıştır. Daha sonra ikinci sırada, İran'ın gergin bir bölgedeki stratejik açıdan önemli konumu göz önüne alındığında, savunmacı ve caydırıcı konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Üçüncüsü, başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası kuruluşlar düzeyinde Medeniyetler Diyaloğu gibi girişimler aracılığıyla kendisi ile bölge ülkeleri ve komşu ülkeler arasındaki çatışmaları çözerek gerginlikleri çözmeye çalışmıştır.[239] Burada ABD faktörü bağlamında iki önemli nokta söz konusudur; birincisi Clinton'ın İran'a yönelik ekonomik yaptırımları, diğeri ise İran'ın nükleer programının ifşası ile istediği konuma gelmesi engellenmesidir.[240]

Hatemi döneminde yumuşama ve gerilimi azaltma politikasının ilkeleri şu şekilde sıralanabilir: 1. İran'ın Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek, 2. İran İslam Cumhuriyeti'nin yapıcı mesajı olarak medeniyetler arası diyaloğu güçlendirmek, 3. İran ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki gerilimi azaltmak, ABD ile müzakere konusunu gündeme getirmek ve iki ülke arasında yurtiçi ve yurtdışında gerginliği azaltmak, 4. Uluslararası forum ve kuruluşlara, özellikle Güvenlik Konseyi ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na karşı hesap verebilirlik ve sorumluluk duygusu.[241]

Hatemi döneminde yumuşama politikası kapsamında Türkiye- İran ilişkilerinde en önemli konulardan birisi güvenlik sorunlarıdır ve iki komşu ülke, sahip oldukları jeopolitik konumları itibariyle güvenlik açısından birbirlerine bağlılık duymaktadırlar. Fakat iki ülke arasındaki ilişkiler, genellikle rejimlerin ve iktidardaki güçlerin etkisine bağlı olarak gelişmiştir. Başka bir ifadeyle Türkiye ve İran arasındaki iyi ilişkiler ve rekabet döngüsü, karar vericilerin inisiyatifleri doğrultusunda oluşturulmuştur. Yani hem İran'da hem de Türkiye'de iki ülke arasındaki olaylara dostluk ve dayanışma açısından bakanlar olduğu gibi birbirini rakip ve tehdit olarak gören yöneticiler de olmuştur.

1980'lerde yakın komşu olan İran ve Türkiye'nin siyasi meseleler nedeniyle uzaklaşması ve ticari ilişkilerinin azalması, ABD'nin Orta Doğu politikalarının etkisi altındaydı. Bu etki, 1990'larda da devam etti ve İran'ın ABD karşıtı politikası, Türkiye'nin ABD'ye yakınlığı nedeniyle iki ülke arasında gerilim yarattı. Ancak 2000'lerde Türkiye'nin Orta Doğu'ya daha çok öncelik vermesiyle birlikte, ilişkiler tekrar yakınlaştı. Ayrıca ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında bölgede uyguladığı politikalar, Türkiye'nin İran ile ilişkilerinde etkili oldu. Türkiye, ABD'nin İran'a yönelik sert tutumuna karşı daha bağımsız bir politika izlemeye başladı ve İran'la ilişkilerini geliştirmeye odaklandı.[242]

Türkiye-İran ilişkileri sadece ekonomik ve ticari faktörlere dayanmakla kalmamış, aynı zamanda bölgesel ittifak ilişkileri ve uluslararası güvenlik kaygıları da etkili olmuştur. İran'ın Türkiye-Azerbaycan-ABD eksenine karşı Rusya ve Ermenistan ile yakınlaşması, Türkiye-İran ilişkilerine yansımıştır. İran'ın ABD ile ilişkilerine eleştirel yaklaşımı, Türkiye tarafından bölgesel stratejik ittifak olmaktan ziyade İran'a karşı bir ittifak olarak algılanmıştır. Bununla birlikte, İran'ın Suriye ile

[239] Ramazani, R.K., (2001), "*Reflections on Iran's Foreign Policy: Defining the National Interests*", In: John Esposito and R.K, Ramazani, Iran at the Crossroads, New York: Pal Grave. P:227

[240] Ramazani, R, Op. Cit, pp: 212-28

[241] Tabatabai, Seyed Mohammad and Topchi, Milad, (2005) Comparison of Iran's Nuclear Policies during Reform and Fundamentalism Quarterly Journal of Strategic Policy Research, Fourth Year, Summer, No. 13, p:126

[242] Maleki, A. (2010). Turkey and Iran: Rivalry and cooperation. Middle Eastern Studies, 46(6), 925-942.

ilişkilerinin PKK terörüne destek ve ortak düşmanlık olarak algılanması, Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.[243]

Özellikle 11 Eylül Saldırıları'nın ardından ABD, İran'ı askeri hedef olarak görmeye başlaması, İran-Türkiye ilişkilerinde önemli değişimlere neden olmuştur.[244] İran'ın füze geliştirme programları, nükleer çalışmaları ve terörü desteklediği iddiaları bu durumda önemli bir rol oynamıştır. Türkiye, ABD'nin müttefiki ve İran'ın komşusu olarak, bu gelişmelerden en fazla etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Türkiye'nin İran'ın nükleer programı karşısındaki politikası, bu ülkenin barışçıl nükleer teknolojiye sahip olma hakkını tanımak yönünde olmuştur.[245] Ancak bu tutumu nedeniyle Türkiye, ABD ve İsrail ile muhalefete düşmüştür. İran'ın füzelere ve nükleere sahip olması, sadece bölge ve Türkiye için değil uluslararası toplum için de bir tehdit olarak görülmüştür. Bununla birlikte, Türkiye soruna doğrudan müdahil olmama ve böylelikle ilişkilerini bozmama yolunu tercih etmiştir.

Türkiye'nin İran'ın nükleer programına karşı Batılı devletler gibi tepki göstermemesi, ilişkilerin Arap Baharı'nın başlamasına kadar normal seyrinde gitmesini sağlamıştır. Ancak, Arap Baharı'nın başlaması ve Türkiye'nin 2011 yılı sonrasında Orta Doğu'ya ve özellikle Suriye politikasında gerçekleşen değişiklikler ve sert güç unsurlarını kullanması, tekrar iki komşu ülke arasında ilişkilerin gerilemesine ve rekabetin başlamasına neden olmuştur.[246]

2002 Yılı Sonrası AKP İktidarı Döneminde Türk-İran İlişkileri ve ABD Faktörü

2000'li yılların başından itibaren Türk dış politikasındaki eğilimler incelendiğinde, Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin daha aktif bir politika izlediği görülmektedir.[247] Bu dönemde Türkiye, dışa açık ve proaktif bir dış politika benimsemeye başlamıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yükselişiyle birlikte Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaklaşımında değişimler meydana gelmiştir.[248] Bölgede lider aktör olma stratejisiyle birlikte, geleneksel temkinli, denge ve güvenlik odaklı yaklaşımdan daha fazla ekonomik odaklı bir dış politika söylemi benimsenmiştir. Bu dönemde, Türk-İran ilişkileri de güçlenmiştir.[249] İlk yıllarda İran, Türkiye'nin bu yeni dış politika yaklaşımından memnun kalmış ve siyasi, ekonomik ve güvenlik ilişkilerini yeni bir ortak zemin ve faydacı bir temelde genişletmeye çalışmıştır.[250] Bu noktada, Türkiye'nin dış politika tercihlerinin, geçmişteki dönemlere göre farklı koşullar altında ve farklı boyutlarda ele alınmaya başladığı görülmektedir. Soğuk Savaş dönemi boyunca izlenen "denge politikası" sorgulanmaya başlamıştır.[251]

---

[243] İbid

[244] Demiryürek, H. (2016)., "Türkiye-İran İlişkileri". *Uluslararası İlişkiler*, 13(52), 115-138.

[245] Kardaş, T. (2014). "Turkey's policies toward Iran's nuclear program: Balancing security and norms". *Middle East Policy*, 21(1), 98-112. doi: 10.1111/mepo.12056

[246] Avcı, G., & Akça, İ. (2015)., "Türkiye-İran İlişkilerinin Değişen Dinamikleri: Bölgesel ve Küresel Etmenler". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(46), 25-46.

[247] Güney, V. (2013)., "Türkiye'nin dış politikasında "proaktif" yaklaşım". *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 28(1), 101-116.

[248] Aksoy, A. (2011). "AKP dönemi Türk dış politikası: Arayışlar, buluşmalar ve çıkmazlar". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(32), 1-18.

[249] Solakoglu, M. N. (2020). "Türk-İran İlişkileri: Bir Tarihsel ve Stratejik Değerlendirme". *International Journal of Social Science and Education Research*, 6(4), 1766-1780.

[250] Taspinar, O. (2010)., "Turkey and Iran: An awkward embrace". *Brookings Institution. Retrieved from* https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/0817_turkey_iran_taspinar.pdf

[251] Öniş, Z. (2006). "The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state". *New Perspectives on Turkey*, 34, 29-55.

2000'lerin başındaki siyasi değişimler, İran için hem fırsatlar hem de riskler getirdi. ABD tarafından devrilen Taliban ve Saddam Hüseyin gibi İran'ın düşmanları, İran için bir tehdit olmaktan çıktı. Ancak bu değişiklikler, İranlı politika yapıcılarının ABD'yi daha büyük bir tehdit olarak algılamasına neden oldu. Reformcu Cumhurbaşkanı Hatemi döneminde, İran Batı ile diyaloğu başlattı ve Avrupalı devletlerle ilişkileri normalleştirme sürecine girdi. Ancak ABD, Hatemi'nin girişimlerine rağmen İran'a karşı sert tutumunu sürdürdü ve İran "Kötülük Ekseni" ve "Haydut Devletler" listesinde yer aldı. İran için Batı ile ilişkilerin normalleşmesi ve ekonomik fırsatların artması gibi olumlu gelişmeler olduğu kadar, ABD'nin sert politikaları gibi riskler de bulunuyor. İran, siyasi değişimleri ve uluslararası gelişmeleri yakından takip etmek ve politikalarını buna göre belirlemek zorunda kalıyor.[252]

Irak Savaşı, Türkiye'nin 2003 Mart'ında ABD liderliğindeki koalisyona katılmayı reddetmesiyle Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bu bölgesel ve yerel gelişmeler, İran ve Türkiye arasında yakınlaşma için uygun bir ortam yaratmıştır. İki ülke arasındaki çıkarlar, büyük ölçüde Amerikan liderliğindeki Irak işgalinden kaynaklanan ortak bir kaygıyla örtüşmüştür. Hem İran hem de Türkiye hükümetleri ve halkı, Irak'ın işgaline şiddetle karşı çıkmıştır. Amerikan işgali, her iki ülke için de yerel gruplar, özellikle Kürt ve Şii gruplar üzerinde daha az etki sahibi olmak anlamına gelmiştir. İran ve Türkiye, kendi yerli Kürt nüfusları nedeniyle Irak'ın parçalanması ve bağımsız bir Kürdistan'ın yükselişi konusunda temkinli davranmıştır. Bu dönemde İran'ın en önemli dış politika endişesi, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 11 Eylül saldırılarının küresel ve bölgesel yansımaları olmuştur. Genel algı, İran'ın Orta Doğu ve ABD ile ilişkilerinde 11 Eylül'den sonra daha saldırgan hale geldiği yönündedir. İran, Filistinli grupları ve Hizbullah'ı silahlarla desteklemeye devam etmiştir ve nükleer programını ve füze sistemlerini geliştirmiştir. Ayrıca, işgal sonrası Irak'taki varlığını artırmış, Suriye ile ittifakını sürdürmüş ve Şii din adamı Mukteda Sadr'ın Mehdi ordusu ve Irak'taki diğer isyancı gruplarla işbirliği yapmıştır. Birçok analist, İran'ın politikalarını artan tecrit ve çevreleme algısıyla ilişkilendirmiştir.[253]

İran'da reformist Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı dönemi, İran'ın dünya ile barışık bir tutum sergilemesiyle takdir topladı. Bu yaklaşım Türkiye'ye de yansıdı. Ancak, 2005 yılında Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte, İran'ın barışçıl tutumu tamamen tersine döndü. Ahmedinejad, nükleer tesislerin açılması konusunda açıklamalar yaptı ve bu açıklamalar sonrasında tüm dünyanın gözü İran'a çevrildi. ABD, AB ve BM kararlarıyla bir dizi yaptırım uygulanarak, İran'a baskı yapıldı ve bu yaptırımların etkisi günümüze kadar sürdü. İran-Türkiye ilişkileri, her ne kadar aynı çizgide ilerlemese de, zaman zaman tarafların ekonomik kaygılarını önde tutmaları, zaman zaman da ortak siyasi ittifaklar içinde yer almaları sayesinde devam etti. ABD'nin İran'a uyguladığı nükleer yaptırımlar sırasında bile ticaret hacminde önemli bir azalma yaşanmadı. İki komşu ülkenin yakın ilişkiler geliştirmesi, özellikle ABD tarafından hoş karşılanmadı. Ancak, her iki ülkenin de daha iyi ilişkilere yönelmesinde, özellikle ekonomik faktörler ve AKP hükümetinin ekonomi odaklı dış politikası etkili oldu. AKP dış politikası, Türkiye'nin ekonomik gücüyle nüfuzunu yaygınlaştırmayı amaçlıyordu ve İran'ın ekonomik kapasitesi, geniş iç pazarı ve enerji kaynakları bu amaca uygun görüldü. Öte yandan, İran, ekonomik ve siyasi izolasyonunu kırmak için Türkiye'den destek aradı ve

[252] Amerikan Başkanı George W. Bush 29 Ocak 2002'deki yıllık "Birliğin Durumu" konuşmasında İran, Irak ve Kuzey Kore'yi "Şer Ekseni" oluşturmakla suçlamıştır. Konuşmanın metni için bakınız: http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html

[253] Nihat A, Ö. Özgür, Ö., (2010), Op. Cit. p: 111

Türkiye'nin NATO üyesi ve AB adayı olması, İran açısından önemli bir avantaj sağladı.[254] Türkiye-İran ilişkileri 1979 İslam Devrimi sonrasında üç dönemde incelenebilir. İlk dönemde Türkiye, İran devriminin ihracından endişe ederek mesafeli bir politika izlemiş, ancak İran-Irak Savaşı sırasında ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. İkinci dönemde ise 1990'ların inişli çıkışlı ilişkileri, PKK terör örgütünün Türkiye'ye karşı faaliyetleri gibi faktörler nedeniyle sorunlu olmuştur. Son dönemde ise her iki ülke, ekonomik faktörlerin de etkisiyle daha yakın bir işbirliği içinde olmuştur. Türkiye'nin dış politikasındaki "ticaret devleti" kavramsallaştırması ve İran'ın ekonomik kapasitesi, iki ülke arasındaki yakınlaşmaya katkıda bulunmuştur.[255]

Ahmedinejad'ın 2005'teki seçim zaferiyle İran, iç ve dış politikada yeni alanlara ve bölgelere açıldı. Ahmedinejad, İran İslam Devrimi'nin ilk yıllarındaki ilke ve değerlere dönüşü hedefleyen bir dış politika benimsedi. Bu politika doğrudan ABD ile ilişkileri etkiledi ve Hugo Chavez gibi liderler tarafından "anti-emperyalist mücadelenin gladyatörü" olarak nitelendirildi. Ahmedinejad, önceki liderlerin Batı ile yakınlaşma çabalarından uzaklaştı ve "Medeniyetler Diyalogu" tezi gibi Batı ile uyumlu görüşleri reddetti. Özellikle Ahmet Davutoğlu'nun dışişleri bakanı olarak atanmasıyla birlikte Türk dış politikası Orta Doğu'ya odaklandı ve Türkiye, bölgesel bir barışçı veya çatışmalarda kolaylaştırıcı olarak etkili bir diplomatik aktör ve arabulucu olmayı hedefledi. Türkiye, İran ve uluslararası toplum arasında arabulucu bir rol üstlenme amacıyla Tahran'a ziyaret gerçekleştirdi. Türkiye'nin yumuşak güç kimliği, İran ve Batı arasında diyalog çabalarına yardımcı olma yoluyla görünür hale gelebilir.[256]

İki ülkenin yumuşak karnı olarak nitelendirilebilecek olan Kürt meselesi hususundaki ABD politikaları, Türkiye ve İran'ı birbirlerine daha da çok yakınlaştıran unsurlardan biri olmuştur.Nitekim Ahmedinejad'ın başa geçmesine rağmen, İran İçişleri Bakanı Abdulvahid Musavi Lari, PKK konusunda Türkiye'yle iş birliğine gidebileceklerini söylemiştir. Kuzey Irak'taki Kürt Federasyonu ve PKK ilişkisini de desteklemediğini vurgulayan Bakan, Türkiye'ye PKK konusunda yardıma hazır olduklarının altını çizmiştir. Bu gibi söylemler de Türkiye ile İran arasında güvenlik ekseninde de yakınlaşmaların gerçekleşebileceğini göstermesi bakımından önemli olmuştur.[257]

Öte yandan, nükleer meselenin daha kritik hale gelmesi ve BM Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesi ve 2010 yılındaki yaptırımlar, İran'ın merkez bankası ve diğer ulusal kurumların mali transferlerini gerçekleştirmede ciddi zorluklarla karşılaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle 2010 sonrası İran ile Türkiye arasındaki ikili ticari ilişkiler ciddi şekilde zarar görmüştür. Bunun ardından, 2011 ve 2012 yıllarında İran'ın Türkiye'ye petrol ihracatı yüzde 25'ten fazla düşmüştür. Türkiye, yeni petrol ithalatı için kaynak bulmanın zorluğu nedeniyle, ABD ile müzakereler yürüterek bir çözüm bulmaya çalışmıştır. Sonuç olarak, 2012'de ABD Kongresi, İran'ı petrol yaptırımlarından muaf tutan bir karar almıştır.[258] Bu yıllarda, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin hacmi en üst düzeye çıkarak, özellikle ülkenin ihtiyaç duyduğu mal ve malzemelerin ithalatına yönelik yaptırımları aşma girişiminde bulunulmuştur. Bu, ABD'yi Türk şirketlerini ABD pazarını kaybetmeleri konusunda

[254] Öztürk, M. (2015)., "İran-Türkiye İlişkileri: Ekonomik İşbirliğine Doğru". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (45), 129-146.
[255] Uyar, Y., & Akdağ, G., (2015). "Türkiye-İran İlişkileri". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 117-136.
[256] Sahbaz, H. A. (2011). "The Evolution of Turkish-Iranian Relations in the 21st Century". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13(3), 287-300.
[257] Ridha H, Rıdha, Op. Cit, 2014, pp: 35-50
[258] Kenneth, K., (2014), "Iran Sanctions", *Congressional Research Service*, p. 19.

uyarmaya sevk etmiştir. Türkiye, İran'a tek taraflı ABD ve AB yaptırımları uygulamayı reddetmiş ancak aynı zamanda BM yaptırımlarına uymaya istekli olduğunu da ifade etmiştir. ABD baskısı, iki ülke arasındaki bazı anlaşmaların uygulanmasını zorlaştırmıştır.[259]

Sonuç olarak, İran'ın nükleer programı ve uluslararası yaptırımların etkisiyle, Türkiye ile İran arasındaki ikili ticari ilişkiler ciddi şekilde zarar görmüştür. İki ülke arasındaki enerji iş birliği de dahil olmak üzere birçok anlaşmanın uygulanmasında yavaşlama görülmüştür. 2012 yılında Türk petrol şirketleri İran'dan petrol alımlarını azaltmış ve İranlı turist sayısı %40'a kadar düşmüştür. Ayrıca, iki ülke arasındaki güvenlik, sınır iş birliği ve diplomatik seyahat de önemli ölçüde azalmıştır. Bu faktörler, Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin zayıflamasına neden olmuştur.[260]

2013 yılında İran'da başa gelen Ruhani köktendincilerin söylemini marjinalleştirmek için iyi bir fırsat olarak değerlendirdi. Bu bağlamda Ruhani hükümeti, iyi bir dış politikanın özellikleri olarak fayda sağlamak ve tehditleri ortadan kaldırmak gibi iki unsuru ele alırken, kalkınma odaklı bu dış politikada ideolojik kaygıların bir engel oluşturduğunu ileri sürmüştür.[261] Dolayısıyla, dış politikasının temeli olarak etkileşim odaklı ılımlılık söylemini ortaya koymaktadır. Buna göre Ruhani hükümetinin temel önceliği stratejik öneme sahip ülkelerle ilişkilerdir. Bu meseleyi Ruhani, şu şekilde ifade eder: "*Amerikalılar köyün hanıdır, hanla anlaşmak daha kolaydır*." ABD ile bir ilişki kurma çabaları ve İran ile Avrupa Birliği arasında yeni bir iş birliği turu, Ruhani yönetiminin dış politikasındaki duruma örnektir.[262] Ruhani içeride İran Devrim Muhafızları Ordusu (DMO) ile muhafazakârların baskısıyla karşı karşıya kalmış ve İran'ın küresel imajını zedeleyen politikaların sonuçlarını ortadan kaldırmaya odaklanmıştır.

Buradan hareketle Ruhani'nin geliştirdiği dış politika vizyonunu özetlemek gerekirse:

- Ruhani, dış politikasını "ılımlılık, karşılıklı güven inşası ve dünya ile yapıcı etkileşim" ilkeleri üzerine kurmuştur.
- Ruhani, ekonomik krizden kurtulma adına nükleer meseleyi dış politikanın merkezine yerleştirmiştir.
- Ruhani, İran'ın devrim ihraç politikalarının etkisini kırarak dış politikaya "esneklik" kazandırmaya çalışmış ve bu kapsamda "diyaloğu" önceleyen bir söylem geliştirmiştir.
- Bölgesel işbirliğini sağlamak, mütekabiliyet esasına dayalı ikili ilişkileri geliştirmek ve bu doğrultuda yapıcı bir rol üstlenmek, Ruhani'nin öncelikleri arasında yer almıştır.

Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin birinci döneminde dış politika gündemi olarak "Nükleer Mesele" öne çıkmıştır. Ruhani, "yapıcı etkileşim" ve "itidal" kavramlarını vurgulayarak, İran'ın dünya ile yapıcı bir ilişki içinde olmasını hedeflemiştir. Bu kapsamda, başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerle anlaşarak, uluslararası yaptırımların kaldırılması ve İran ekonomisinin rahatlaması amaçlanmıştır.

---

[259] Mohammad, R, Gh., (2017), "Political Economy of Iran-Turkey Relations during the Rule of Justice and Development Party", *Foreign Policy Quarterly*, Year 03, Summer, No. 2, 2017, pp: 88-110 [In Persian].

[260] Maarefvand, M., & Karimzadegan-Maleksi, A. (2014)., "The evolution of Iran-Turkey relations: from strategic cooperation to competition". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(3), 313-329. https://doi.org/10.1080/19448953.2014.917302

[261] Benchmark Of Government Discourse With Oil Barrels, 20.01.2014

[262] Ali A, J. Dian, Janbaz., (2016), Op. Cit. pp: 100-104

Bu dönemde Ruhani'nin dış politika yaklaşımının başarılı olduğu söylenebilir. Zira, 2015 yılında İran ile P5+1 ülkeleri (ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve Çin) arasında "Nükleer Anlaşma" imzalanmıştır. Bu anlaşma, İran'ın nükleer programını sınırlaması karşılığında uluslararası yaptırımların kaldırılmasını ve İran ekonomisine yönelik birçok yaptırımın kaldırılmasını içermiştir. Ancak, bu anlaşmanın ABD tarafından 2018 yılında tek taraflı olarak iptal edilmesiyle birlikte, İran ve ABD arasındaki ilişkiler yeniden gerilmiştir. Ruhani geliştirdiği dış politika vizyonu sayesinde İran dış politikasında önemli bir yer tutan direniş politikalarına esneklik kazandırmaya çalışmış fakat İran'ın karakteristik dış politika stratejisinde köklü bir değişiklik meydana getirememiştir.

Ruhani'nin ilk döneminde, Türkiye Ruhani yönetimi hakkında olumlu bir izlenim edindi. Taraflar, ikili ilişkilere olumsuz etkisi olan bölgesel sorunları azaltmaya yönelik işbirliği arayışlarına girdiler. Bu kapsamda, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 28-29 Ocak 2014 tarihlerinde Tahran'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaret, çeşitli nedenlerle çalkantılı bir dönemden geçen Türkiye-İran ilişkileri için yeni bir dönüm noktası oldu. Bölgesel krizlerin de etkisiyle ekonomik ilişkilerde düşüş yaşanmasına rağmen, Erdoğan, "Temenni ederim ki 2014 önemli bir milat olur, 2015 sonu itibariyle 30 milyar dolar hedefini yakalarız" şeklinde konuştu. Bu ziyaret sırasında, Başbakan Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Ruhani, "Türkiye-İran Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin (YDİK) kurulmasına dair ortak bir mutabakat zaptı imzaladılar ve sonunda Türkiye, 2009-2010 dönemlerinde İran ile gerçekleştirdiği Yüksek Düzeyli İşbirliği Mekanizmalarını hayata geçirme fırsatı yakaladı.[263]

2005-2013 döneminde İran'dan Türkiye'ye Dışişleri Bakanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı seviyesinde bir dizi ziyaret gerçekleşmiş olsa da, 2014 sonrası her yıl düzenli olarak gerçekleştirilen YDİK kapsamındaki devlet başkanları ziyaretlerini o dönemde görmek mümkün olmamıştır. Bu örneklerden hareketle Türkiye-İran ikili siyasi ve ekonomik ilişkilerinde Ruhani'nin iktidara geldiği Ağustos 2013'ten itibaren Türkiye-İran ilişkilerinde yeni bir canlanma ve ortaklığa doğru bir arayış başlamıştır. Ancak, bölgesel krizler ve artan rekabet nedeniyle bu olumlu atmosfer giderek kaybolmuştur. Özellikle, IŞİD'in Musul'u ele geçirmesi, İran'ın terörle mücadele konseptini Şii yayılmacılığı için kullanması, Yemen'deki İran destekli Husi ayaklanması ve Suriye İç Savaşı'ndaki Esad'a olan desteği gibi gelişmelerin ikili ilişkileri olumsuz etkilediği görülmektedir. Bu dönemde, Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin doğası "işbirliği ve kriz" şeklindedir. İki ülke arasındaki ilişkilerde uzlaşının yerini kriz ve çatışma almıştır. Özellikle İran'ın bölgedeki politikaları, Türkiye'nin bölgesel güç olarak konumunu tehdit etmektedir. Bu durum, Türkiye'nin İran'a karşı daha temkinli bir politika izlemesine neden olmuştur. Sonuç olarak, Türkiye-İran ilişkilerinin son yıllarda olumsuz etkilendiği ve işbirliği ve krizin bir arada olduğu bir döneme girdiği görülmektedir. Bu gelişmeler, iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceği açısından önemli bir rol oynamaktadır.[264]

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2015 yılında İran destekli Husilerin Yemen'deki ilerleyişiyle ilgili açıklamalarında İran'ın bölgedeki nüfuzunu arttırmaya çalıştığını ve bu durumun Körfez ülkelerini rahatsız ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Yemen'deki gelişmelerin tahammül sınırlarını zorladığını ifade etmiştir. 2017 yılında gerçekleştirdiği Bahreyn ziyaretinde ise Cumhurbaşkanı Erdoğan, Irak ve Suriye'nin parçalanma tehlikesine dikkat çekerek "Pers milliyetçiliği"ne vurgu yapmıştır. Bu

[263] Cenk, T., (2017), "İkinci Ruhani Dönemi Türkiye-İran İlişkilerinin Geleceği", *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi'ne (ANKASAM)*, Yayın No: 9 , Rapor No: 4 , Birinci Baskı – 2017. P: 24

[264] İbid. P: 26

açıklamalarıyla, İran'ın bölgedeki politikalarına ve milliyetçilik anlayışına eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir.[265]

Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlut Çavuşoğlu'nun Münih'te düzenlenen güvenlik konferansında yaptığı konuşmayı özetliyor. Çavuşoğlu, İran'ın mezhepçilik yayma politikalarının bölge ülkelerinin istikrarını zayıflattığını ve Irak ve Suriye'yi Şii yapma çabalarının tehlikeli olduğunu söyledi. İran, Türkiye'nin bu açıklamalarına sert bir tepki verdi ve İran Büyükelçisi'ni bakanlığa çağırarak açıklama istedi. Bu olay, Türkiye ve İran arasındaki gerginliği yansıtmaktadır.[266]

ABD etkisinin Türkiye-İran ilişkilerindeki önemi de unutulmamalıdır. ABD'nin bölgedeki çıkarları ve politikaları, Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri şekillendirmiş ve zorlaştırmıştır. Özellikle Suriye ve Irak'taki çatışmalar, Aydın'a göre ABD'nin bölgedeki çıkarları ve politikaları Türkiye ile İran arasındaki ilişkiyi şekillendirmiş ve karmaşıklaştırmıştır.[267]

Ancak, 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi sonrası Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinde de önemli bir değişim yaşanmıştır. ABD'nin darbe girişimi sırasındaki tutumu, Türkiye'de ABD karşıtlığı ve İran ile ilişkilerde yeni bir arayışa yol açmıştır. Bülent Aras ve Kılavuz'a göre, Türkiye, ABD ile ilişkilerini değiştirme çabalarıyla birlikte, İran ile yeni bir işbirliği arayışına yol açtığını öne sürüyor.[268] Tabyshalieva'ya göre, tarihsel ve kültürel bağlara rağmen, Türkiye ve İran'ın ilişkilerinde önemli zorluklarla karşı karşıya kaldıklarına, ancak artan işbirliği ve diyaloğun ilişkinin gelişmesine izin verebileceğine dikkat çekiyor.[269]

2016-2017 Dönemi, Türkiye, Suriye'deki ateşkes süreci ve Astana Zirvesi ile İran'la işbirliği fırsatı yakalamış fakat son dönemde Trump-İran krizinin de etkisiyle artan gerginliği, bölgesel kutuplaşma ve tarafların birbirlerine cevap niteliğindeki söylem ve eylemlerde bulunmaya devam etmesi, ikili ilişkilere hâkim olan hayal kırıklığını ciddi anlamda yükseltmeye devam etmiştir. Özetle, Ruhani'nin iktidara gelmesiyle ikili ilişkilere umut ve işbirliği anlayışı hâkim olmaya başlamış fakat İran'ın Irak, Suriye ve Yemen'deki Şii yayılmacı pratiğini sürdürmesiyle bu işbirliği bir sürünceme içerisine girmiş ve nihayetinde taraflar arasında işbirliğiyle krizin birlikte yürüdüğü yeni bir süreç başlamıştır.[270]

2018-2020 yılları arasında, Türkiye-İran ilişkilerini olumlu veya olumsuz yönde etkileyen bir dizi gelişme yaşandı. Bu gelişmelerin bazıları şunlardı:

İran'daki Hükümet Karşıtı Protestolar: 2017-2018 yıllarında İran'da hükümet karşıtı protestolar patlak verdi. Bu protestolar, İran'daki ekonomik sorunlar ve hükümetin baskıcı politikalarına karşıydı. Türkiye, İran'ın içişlerine müdahale etmemekle birlikte, İran'ın istikrarını korumak için çaba sarf etti.

---

[265] "Erdoğan'dan İran'a sert tepki: Bu durum bize tahammül etmek mümkün değil" (Hürriyet, 26 Mart 2015), "Erdoğan: Irak ve Suriye bölünürse sonuçlarından İran da zarar görür" (BBC Türkçe, 13 Şubat 2017), (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

[266] Cenk, T., (2018), "İkinci Ruhani Dönemi Türkiye-İran İlişkilerinin Geleceği", *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi'ne (ANKASAM)*, Yayın No: 9 , Rapor No: 9 , Birinci Baskı – 2018. P: 28

[267] Aydın, M. (2021).,"The Turkey-Iran Rapprochement: Evolution and Prospects". *The Middle East Journal*, 75(1), 24-43. doi: 10.3751/75.1.15

[268] Bülent Aras and M. Tahir Kilavuz., (2018). "Turkish-Iranian relations after the 15 July coup attempt: towards normalization or further estrangement?" *Third World Quarterly*, 39:10, 1898-1917, doi: 10.1080/01436597.2018.1447251

[269] Tabyshalieva, A. (2019)., "Turkey and Iran: From Antagonism to Cooperation". *Insight Turkey*, 21(1), 67-83. doi: 10.25253/99.2019211.05

[270] Cenk, T., 2017. Op. Cit. P: 28

ABD'nin Nükleer Anlaşmadan Çekilmesi: 2018'de ABD Başkanı Donald Trump, İran'ın dünya güçleriyle imzaladığı nükleer anlaşmadan çekildi. Bu, İran'ın ekonomik durumunu daha da kötüleştirdi ve Türkiye-İran ticaretinin azalmasına neden oldu.

Türkiye'nin Suriye Operasyonları: Türkiye, Suriye'de düzenlediği operasyonlarla İran'ın Suriye'deki etkisini azaltmaya çalıştı. Ancak, bu operasyonlar Türkiye-İran ilişkilerini de gerdi.

Ankara-Rusya-İran İttifakı: 2017'de başlayan Astana Süreci ve Soçi Zirveleri, Türkiye, Rusya ve İran arasında bir işbirliği ve ittifak sürecinin başlamasına neden oldu. Bu süreçte, üç ülke Suriye krizi ile ilgili ortak çalışmalar yürüttü ve bölgedeki çıkarlarını korumaya çalıştı. Tüm bu faktörler Türkiye-İran ilişkilerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilirken, Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin sağlam temellere dayandığı ve her iki tarafın da bölgesel istikrarı ve güvenliği korumak için çalıştığı unutulmamalıdır.

Bölüm Değerlendirmesi

Bu bölümde, İran-Türkiye ilişkilerinin tarihsel arka planı tartışılmış ve ikili ilişkilerin tarihsel seyrinde lider etkisinin ve ABD faktörünün izleri aranmaya ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu araştırma sonucunda her iki ülkenin dış politika deneyiminin, söylemdeki değişimin hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde bireysel, iç ve dış düzeyde çeşitli değişimlere maruz kaldığı söylenmelidir. Bir yanda farklı öncelik ve çıkarlara sahip farklı cumhurbaşkanlarının iktidara gelmesi, diğer yanda iç ve dış gelişmelerle birlikte her iki ülkenin dış politika söylemleri de değişecektir. Bir bakıma söylemlerin taşıyıcısı olan karar vericiler, onları dış politikada da yönetmektedir. İç gelişmeler de bazı söylemlerin mevcudiyetine ve diğerlerinin uzaklığına zemin hazırlar. Bu bileşenler göz önüne alındığında, İran'ın dış politikasındaki söylem döngüsü, farklı dönemlerde farklı diplomasilerin yolunu açmıştır. Diğer bir deyişle, her dönemde dış politikaya yön veren söylem, dış ilişkilerde, özellikle nükleer alanda etkileşim ve karar alma biçimini belirlemiştir. Bir şekilde, İran İslam Cumhuriyeti diplomasisinde gerilimi düşürmeden agresif politikaya ve etkileşim merkezli dış politikaya kadar çeşitli davranışlara tanık olunmuştur. Türkiye konusunda ise 2011'e kadar batı eksenli ancak dengeyi esas alani, ihtiyatlı bir dış politika izlediği ve 2000'li yılların ilk döneminde ise Otradoğu'da yumuşak güç unsurları ve özellikle ticaret devleti yaklaşımıyla bölgesel liderlik rolünü hedefleyen; 2011 sonrasında da daha çok sert güç unsurlarını kullanan dış politika tercihlerinin ön planda olduğu tespit edilmiştir. Her iki ülkeninde bu değişimleri ve özellikle bölgedeki liderlik rolünü ön plana alan dış politika yürüttükleri zaman, aralarındaki rekabetin de arttığı görülmüştür. Bu bölümde ikili ilişkilerde bu inişler ve çıkışların arka planı bazı faktörlerle özellikle ekonomik ve ticari ilişkiler açısından anlatılmıştır. Bir sonraki bölümde ise ikili işkilerin seyrinde ABD'nin İran'a yönelik politikasının etkisinin değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedefle ABD'nin İran'ın nükleer politikasına karşı dış politikasındaki kullanılan araçları ve bu araçların ABD Başkanları düzeyinde değişimi değerlendilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
2000'Lİ YILLARDA ABD'NİN İRAN'A YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI, KULLANILAN ARAÇLAR VE UYGULANAN AMBARGO STRATEJİSİ

1979 İran İslam Devrimi'nden önce Amerika Birleşik Devletleri, çifte sütun olarak da bilinen Nixon-Kissinger doktrinini getirerek Orta Doğu ve Basra Körfezi'ndeki politikasını sürdürmüştür. Suudi Arabistan'ın finansal ve ekonomik ayak, İran'ın ise askeri ayak olarak bilindiği bu doktrinde, ABD aslında sorumluluğu bölgedeki iki dengeleyici güç olan İran ve Suudi Arabistan'a devrederek dünyanın enerji arterini istikrara kavuşturmaya çalışmıştır. O zamana kadar, İran, ABD'nin bir numaralı stratejik müttefiki olarak biliniyordu ancak 1979'da İran İslam Devrimi'nin ortaya çıkması bu süreci değiştirmiştir. Devrim sonrasındaki sistem yani İran İslam Cumhuriyeti, stratejik bir müttefik olmaktan ziyade stratejik bir rakip ve düşmana dönüşmüştür. O andan itibaren İran-ABD ilişkileri değişmiş ve ilişkilerin kopması için zemin hazırlanmıştır, öyle ki bu noktadan itibaren ABD İran'ı bölgedeki çıkarları ve geleneksel müttefikleri için değişimci talepleri ve iddialı hedefleri olan bir güvenlik tehdidi olarak görmüştür. İran ve ABD arasındaki ilişkiler, İran'daki İslam Devrimi'nden bu yana birçok iniş ve çıkışla ilişkilendirilmiştir. ABD'nin Tahran'daki büyükelçiliğine el konulması ve ardından İran'a yaptırımlar, Şah'ın düşüşünden bu yana iki ülke arasındaki ilk ciddi çatışma olarak kabul edilebilir. İran ve Amerika Birleşik Devletleri, son kırk yılda politikalarını değştirdiler ve bazı konularda iş birliği yaparak nükleer bir anlaşmaya varsalar da kesişen iş birliği iki ülke arasındaki ilişkileri hiçbir zaman normalleştirmemiştir. Mayıs 2018'de ABD Başkanı Donald Trump, ABD'nin İran nükleer anlaşması olarak da bilinen Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan (KOEP) tek taraflı olarak geri çekildiğini açıkladı. Bu adım, ABD'nin İran ile yürüttüğü yakınlaşmaya son verdi ve İran'ın nükleer programı üzerindeki uluslararası denetim ve kısıtlamaların gevşemesine neden oldu.

ABD yönetimi, İran'ın nükleer programını kontrol altında tutmak ve bölgedeki istikrarı sağlamak amacıyla Tahran'ı ABD'nin talepleri doğrultusunda hareket ettirmek için yaptırım aracını kullanmaya başladı. ABD, İran'a yönelik yaptırımları artırarak İran ekonomisine baskı uygulama politikasını aktif olarak izledi. Bu yaptırımlar, İran'ın petrol ihracatı, bankacılık sistemi ve diğer ekonomik faaliyetleri gibi birçok alanda kısıtlamalar getirdi ve İran ekonomisine ciddi bir darbe vurdu. Bu politika, ABD ve İran arasındaki gerilimi artırdı ve bölgedeki istikrarsızlığı derinleştirdi. Bu bölümde, neoklasik realizm teorisinin devletlerin dış politika analizine nasıl uygulandığı ve bunun ardından vaka olarak nükleer yaptırımlar çerçevesinde 2000'li yıllarda ABD Başkanları'nın İran'a karşı uyguladığı dış politikası, kullanılan araçlar ve uygulanan ambargo stratejisi incelenecektir.

4.1. Sistemik Dönüşüm Etkisinde ABD Dış Politilkası ve İran'a Yönelik Tehdit Algısı

Devlet içi kapasitelerdeki ve uluslararası maddi güç dağılımı ya da uluslararası fikirsel yaklaşımdaki değişimler, bu gerçekliğe uygun bir stratejiyi gerekli kılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri de tarihinin her noktasında bu iki faktörün etkisi altında farklı stratejiler denemiştir. 11 Eylül saldırıları ABD ve özellikle Bush yönetiminde iktidardaki neo muhafazakârlar için terörizm, köktencilik ve kitle imha silahları edinme tehlikesi gibi anlaşılır kavramları inşa etmiştir. Bu olay Amerikan

hegemonyasının genişlemesinin yolunu açmıştır.[271] ABD, geleneksel müttefiki Birleşik Krallık ile birlikte, meşru müdafaa hakkı ve NATO Şartı'nın 5. Maddesini gerekçe göstererek 7 Ekim 2001'de Afganistan'a müdahalesi ile terörism ve kitle imha silahkları tehdidi açısından yeni bir dönem başlamıştır. 11 Eylül 2001'den sonra, 2001-2003 yılları arasında yaşanan olayların ardından, Irak ve ABD'nin kitle imha silahları arayışına ilişkin iddiaları uluslararası siyasette önemli bir sorun haline gelmiştir.[272] Bu savaş, bazı yazarlara göre, sistemin yapısını esnek hegemonyadan esnek olmayan ve otoriter hegemonyaya değiştirmiştir.[273]

Yeni dönemde bu sistemin ilk ve en önemli özelliği hegemonik yapısıdır. Asimetrik küreselleşme ve güvenli ve kaotik alanlar olarak adlandırılan farklı alanların oluşumu, yeni sistemin diğer özellikleri olarak değerlendirilmektedir. ABD açısından bakıldığında, en önemli tehdit kaotik bölgelerden (burada Ortadoğu) oluşmakta ve bu nedenle bu tür tehditlerle baş etmek bölgesel dış politika hedeflerinin başında gelmektedir.[274] Bu nedenle de Amerika Birleşik Devletleri iki genel jeopolitik bölge (kaotik-Ortadoğu ve güvenli-Avrupa) türüne göre iki tür güvenlik sistemi tasarlamıştır. Güvenli bölgelerde (Avrupa gibi), sistem modeli hegemoniktir ancak sistem kuralı NATO gibi çok taraflılığa dayanmaktadır. Ancak kaotik bölgelerde, Basra Körfezi'nin veya Orta Doğu'nun jeopolitik bölgesinde örneklendiği gibi, tek taraflılık, yaptırım ve güç kullanımı ABD'nin 2000'li yıllardaki dış politika araçları arasında yer almıştır. Amerikan dış politikasının odak noktası, Soğuk Savaş döneminde Avrupa'ydı. Ancak Soğuk Savaş sonrası, riskin ABD çıkarları açısından öneminin değişmesi nedeniyle, ağırlık merkezi Orta Doğu'ya kaymıştır.

[271] Nasser, A., (2009), "Forced Diplomacy: A Review of US Policy Towards Iraq (1990-2003)", *Foreign Relations Quarterly*, First Year. No. 1, (Autumn 2009), p: 188
[272] Nasser, A., Op. Cit, 2009, p:199
[273] Farhad, Gh., (2014), "The Geopolitical Construction of the New International System and the Military and Security Strategy of the United States of America", Geopolitics Quarterly 2014 No. 2, P: 70
[274] İbid, p: 81

Tablo 1: ABD Dış Politika Stratejisinin Yeni Dönüşümünde Stratejik Ortamı ve Tehditleri

Süreçsel Tehditler			**Yapısal Tehditler**		**Birimlerden Kaynaklanan Tehditler**	
Askeri Süreçler	Ekonomik Süreçler	Kültürel Süreçler	Bölgesel Yapı Nedeniyle	Uluslarası Sistemin Yapısı Nedeniyle	Küçük Birimler	Büyük Birimler
Modern Askeri Silahların Yayılması	Uluslararası İşlev veya Sistemde Yeni Bir Ekonomik Sürecin Oluşumu	Hegemonya Karşıtı Özel Bir Savaş Kültürü Oluşumu	Alt Sistemlerde Güç Dengesinin Döngüsü ve ABD'nin Zararına Dönüşmesi	Küresel Hegemonimk Güç Döngüsünün Amerika'nın Zararına Dönüşmesi	Alt Sistemlerde Kaos ve Gelen Tehditler	Küresel Olarak Sistemik Kaos veya Anti-Sistemik Eylemler
			Bölgesel Muhalif Hegemonik Sistemin Oluşması ABD Zararına Çok Taraflı Bölgesel Kontrol Sistemlerinin Oluşturulması		Yeni Stratejik Araçlarla Donanmış Hegemonya Karşıtı İç ve Dış Manevralar	Güç Döngüsünde ABD'nin Zararına Bir Bölünme Yaratılması

Kaynak: Farhad, Gh., (2014), "The Geopolitical Construction of the New International System and the Military and Security Strategy of the United States of America"

4.2. Neoklasik Realizm Açısından ABD Dış Politikasında Seçilen Araçlar

Genel olarak devletlerin dış politikasını açıklamak için tercih edilen neoklasik realizm teorisi, mikro düzeydeki değişkenler olarak yerel çıkar gruplarının rolü ve ülkenin dış politikasındaki liderlerin ve karar vericilerin zihniyetini değerlendirmeye almaktadır. Bir bakıma, bu grupların ABD dış politikasında karar verici seçkinler üzerindeki temel etki mekanizması, özellikle Kongre ile lobicilik sürecidir. Aynı konuda siyasi partiler ve baskı grupları aracılığıyla dış politikada karar veren seçkinlerin iç yapılarının, çıkar grupları (Amerikan toplumu ve siyasi sistem) arasında bir bağlantı olarak özellikle arabulucu değişkenler olmak üzere mikro, orta ve üst düzeylere eşzamanlı ilgisi söz konusudur. Aşağıdaki bölümlerde bu noktanın açıklanmasına odaklanılacaktır. ABD dış politikasını inceleyen birçok bilim insanı, dış politikada hibrit modeller ve entegre analiz seviyeleri kullanmıştır. Thomas Risse Kappen'in bazı yazıları bu tür araştırmalara güzel bir örnektir. Ona göre, üç analiz düzeyini birleştiren karmaşık bir uluslararası politika modeli kavramsallaştırılmalıdır: toplum, siyasi sistem ve uluslararası ortam. [275]

Amerikan dış politikasında Risse Kappen ve meslektaşları ile Zekeriya, Christensen, Schuler gibi teorisyenlerin yaklaşımı arasında büyük bir denge vardır.[276] Çünkü her iki yaklaşım da, dış politikanın sonuçlarını, elitlerin ve liderlerin, hedeflere ulaşmak için toplumu harekete geçirme yetenekleriyle

[275] Harald, M, Thomas R, K., (1993), "*From the Outside In and from the Inside Out: International Relations*", Domestic Politics, and Foreign Policy, in David Skidmore & Valerie Hudson (eds), The Limits of State Autonomy: Societal Groups and Foreign Policy Formulation, Boulder, CO: Westview Press. P: 31

[276] İbid. Ayrica bkz: Christensen, T. J. (1996). *"Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization, and Sino-American Conflict, 1947-1958*". Princeton: Princeton University Press- Zakaria, F. (1998). *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*. Princeton: Princeton University Press.

ilgili olarak tanımlamaya çalışır. Amon ve Alden'e göre neoklasik realizmde, liderlerin rolü ve iç yapılar gibi müdahaleci değişkenlerle olan bağlantısı, uluslararası siyasette çeşitli kaynakların varlığına işaret etmektedir.[277]

Bazı neoklasik realistler, yasama organının aslında çıkar gruplarının bir versiyonu olduğuna inanırlar. Aslında, Kongre'nin bu rolü oynamasını sağlayan Amerikan siyasi sisteminin doğasıdır. Kongre, ABD politikasında çok önemli bir rol oynamaktadır ve aynı zamanda kapılarını çıkar gruplarına ve lobilere açmıştır. Yürütme organı genellikle ABD dış politikasının belirlenmesinde en etkili oyuncu olmakla birlikte, kamuoyundan ve örgütlü çıkar gruplarından da etkilenmektedir. ABD dış politikası, anayasal olarak, yürütme ve yasama organı arasındaki yoğun pazarlığın sonucudur.[278]

ABD Kongresi, bu ülkenin resmi dış politikasındaki resmi gücü, benzersiz bir konuma sahiptir. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler araştırmacıları için soru, ABD dış politikasını etkileyebilecek bir dizi başka faktör varken, Kongre ve paydaşların neden ABD dış politikasının odak noktası olması gerektiğidir. Örneğin Millbarth, 1960'ların ortasındaki yazısında, dış politikada en fazla ve tek hakimin başkana ait olduğunu belirtir. Bu nedenle, çıkar gruplarının dış politikayı etkilemesinin tek yolu başkanın görüşünü almaktır. Barth, Kongre'nin gücünün başkanın gücünü sınırladığı teorisini reddeder.[279] Ancak Barth'ın yazıları, Kongre'nin dış politikayı etkilemek için yeterli güce sahip olmadığı bir dönemi ifade etmektedir. Vietnam Savaşı'ndan sonra Kongre'nin gücü artmıştır. Barth, çıkar gruplarının ABD dış politikasını etkileme yeteneğinin çok küçük olduğu sonucuna varıyor. Kongre'nin dış politika üzerindeki etkisini daha iyi anlamak için Amerikan dış politikasının Kongre ile yürütme organı arasında varılan bir anlaşmanın sonucu olduğu açıklanabilir. ABD Anayasasının denetim ve denge ilkesine göre, Başkan tarafından imzalanan bir anlaşmayı Senato'nun onaylaması gerekmektedir. Kongre ayrıca diğer hükümetlerle ticari ilişkileri düzenlemek için yasal güce sahiptir. Kongre, tüm Beyaz Saray operasyonları ve dış politikası üzerinde yakın gözetim uygulamktadır. Bu gözetim, House ways, Means Komitesi ve Senato Dış İlişkiler Komitesi dahil olmak üzere Meclis komiteleri tarafından yapılır. İkincisi, Beyaz Saray ile yakın bağları vardır ve Beyaz Saray'ın diğer ülkelerle olan ticari veya askeri müzakerelerindeki davranışını denetler.[280]

ABD dış politikası üzerinde etkili gruplardan birisi de çıakr grupları olarak tanımlanabilir. Peki çıkar grupları, Kongre ve lobi mekanizması aracılığıyla dış politikayı nasıl etkileyebilir? obiciler aslında beş parçalı bir Ripsman'ın da ileri sürdüğü gibi satranç oyununun (Five Dimensional Chess) oyuncularıdır. Oyun; Beyaz Saray, Kongre, anlaşmazlıklar arabuluculuğu ve Demokrat ve Cumhuriyetçi partileri içermektedir. Bu nedenle, odak noktasının nispeten zayıf ABD Dışişleri Bakanlığı'na değil, çok güçlü Kongre'ye olması gerektiği kabul edilmektedir. Kongre ve çıkar gruplarının ABD dış politikasına ciddi kısıtlamalar getirmesine rağmen, ulusal güvenlik konularına mutlak kısıtlamalar getiremediklerini belirtilmektedir. Örneğin, İran ile askeri müdahale veya nükleer anlaşma gibi ulusal güvenlik konularında, yürütme organının öncelikle ulusal çıkarları ve potansiyel tehditleri anlaması gerekir. Ardından, söz konusu dış tehditler bir politikaya yol açtığında, yürütme

---

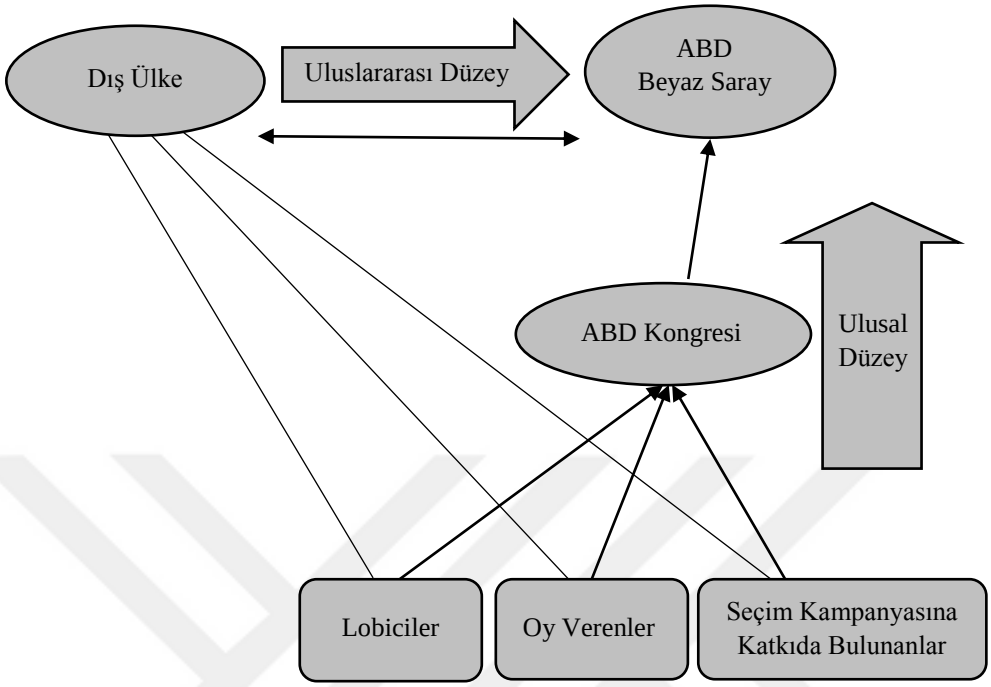
277 Chris, A. Aran A., (2012), "*Foreign Policy Analysis: New Approaches*", Abingdon: Routledge. P: 117, 2012

278 James, L., (2007), "*The Shifting Pendulum of Power: Executive- Legislative relations on American Foreign Policy, The domestic sources of American foreign policy: insights and evidence*", Rowman &Littlefield

279 Milbrath, L., (1967), "*Interest Groups and Foreign Policy", in James Rosenau (ed.), Domestic Sources of Foreign Policy*", London: Free Press

280 James, L., (2007), Op. Cit

organı iç grupları destek aramaya teşvik etmeye başlar.[281] Aşağıdaki şemada yazar, Patnam, ABD dış politikasının teorik çerçevesine, özellikle de iç düzeye vurgu yapmıştır ve bu konudaki yerel aktörlerin rolüne ilişkin iki düzeyli oyun modelini yeniden yapılandırmıştır.

Şekil 8: ABD Dış Politikasını Etkileyen Faktörler

4.3. ABD'nin Dış Politika Aracı Olarak İran'a Karşı Uyguladığı Yaptırımlar

Yaptırımlar, uluslararası yasaları veya kabul edilmiş ahlaki standartları ihlal eden bir ülkeye karşı bir ülke veya bir grup ülke tarafından uygulanan zorlayıcı önlemlerdir. Yaptırımların amacı, saldırgan ülkeyi eylemlerini durdurmaya veya en azından kabul edilemez davranışına son vermek için müzakere masasına gelmeye zorlamaktır.[282] David Lektzian'a göre, aslında yaptırımlar, bir ülkeyi veya hedef grubu, kararların maliyetini dikkate alarak ve yaptırım uygulayanın çıkarlarını göz önünde bulundurarak gelecekte bir dizi eylemi değiştirmeye veya belirli davranışlardan kaçınmaya zorlamak için kullanılan bir araçtır.[283]

Milletler Cemiyeti dönemindeki yaptırımlar, uluslararası yaptırımların ilk deneyimidir. Birleşmiş Milletler'in Soğuk Savaş ve sonrasındaki yaptırımları en gelişmiş uluslararası yaptırımlar olarak adlandırılabilir. Genel bir bakış açısıyla yaptırımlar, yoğunluk ve uygulama düzeyi açısından kapsamlı, akıllı, birincil ve ikincil olarak ayrılır. Bu bağlamda kapsamlı yaptırımlar, hedef ülke halkının ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri içerir. Ancak hedefe yönelik veya akıllı yaptırımlar,

[281] Norrin, R., (2009), "*Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups*", in Steven Lobell, Norrin Ripsman & Jeffrey Taliaferro (eds.), "*Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*", Cambridge: Cambridge University Press, 2009

[282] Ali, A. Minoo, A., Encyclopedia of Political Sciences, Iran Studies and Documentation Center, Tehran, 1995, p: 213 [In Persian].

[283] David, L., (2003), "Making Sanctions Smarter: Are Humanitarian Costs an Essential Element in the Success of Sanctions?", *Norwegian Red Cross And International Peace Research Institute*, Oslo 6 at: http://www.redcross.no/File.asp?File=Bilder/PDF/030826_sanksjonsrapport. pdf., 2003

hükümet davranışının kaynağı olan hükümet ve hükümet dışı bireyleri veya tüzel kişilikleri hedef alır. Akıllı yaptırımlar, Irak gibi yaptırım uygulanan ülkelerdeki sayısız insani haklar krizinin ardından gelmiştir.[284] Birincil yaptırımlar ise sadece iki ülke arasındaki ilişkilerle sınırlıdır. Ancak yaptırım uygulayan kişi, yaptırım uygulanan ülke ile ilişkisi olan hükümetlere kısıtlamalar veya yasaklar getirirse ikincil yaptırımlar ortaya çıkar. Bu yaptırım dolaylı olarak işler ve üçüncü bir ülke tarafından takip edilirse, provokatif ülkenin topraklarının ötesinde yaptırımların uygulanmasına neden olur ve buna sınır ötesi yaptırım (Extraterritorial Sanctions) da denir. Sınır ötesi bankacılık yaptırımları ilk kez ve sadece İran'a uygulanmıştır.

İslam Devrimi'nden bu yana İran, ABD'nin her türlü tek taraflı ekonomik yaptırımlarının hedefi olmuştur. ABD'nin 1981'lerdeki yaptırımları esas olarak ticari amaçlıydı ve 1990'ların ortalarından ticari ilişkileri tamamen kesme noktasına kadar yoğunlaştırıldı. İran'ın nükleer politikasının devreye girmesiyle birlikte Amerikan bankacılık yaptırımları başladı. Banka yaptırımları, bazı bankaların varlıklarının bloke edilmesiyle başladı ve 2001'lerin sonlarında ikincil ve karmaşık bankacılık yaptırımlarına dönüştü. ABD Başkanı'nın açık ve tekrarlanan açıklamalarına ve ABD Hazine Bakanlığı'nda İran'a yönelik yaptırım planlayıcılarına göre, başka yaptırımların hiçbiri İran'a yönelik yaptırımlarla karşılaştırılamayacağını ve Bankacılık yaptırımları literatürünün İran yaptırımlarıyla birlikte geliştiğine inanmaktalar.[285]

2005 yılına kadar İran İslam Cumhuriyeti'ne uygulanan yaptırımlar, ağırlıklı olarak tek taraflı ABD yaptırımlarını içermekteydi. İran bankaları yerine İran'ın yabancı aracı bankalarını hedef alan bu tür yaptırımlar, 2010 yılı sonundan itibaren İran merkez bankası ve petrol fonlarını hedef aldı. İkincil bankacılık yaptırımları, İran bankalarının uluslararası finansal sistemle bağlantılarını kesmiş ve İran ekonomisinin yapısal zayıflıkları nedeniyle döviz kuru ve enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Yaptırımların İran ekonomisi üzerindeki baskısı, 2012 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde halkın siyasi davranışlarının değişmesine neden olmuş ve yaptırımların iptali için müzakere konusu eskisinden daha fazla gündeme gelmiştir.[286] Yaptırımların İran ekonomisine olan etkisi, halkın yolsuzluk ve ekonomik krize karşı daha fazla öfke duymasına ve bu sorunların çözümü için daha fazla müzakere yapılması gerektiğini düşünmesine yol açtı. Bu nedenle, yaptırımların kaldırılması için müzakereler yeniden gündeme geldi ve İran'ın nükleer programıyla ilgili bir anlaşma imzalanarak yaptırımların kısmen kaldırılması sağlandı. Ancak, bu süreç oldukça karmaşık ve uzun sürdü ve hala İran ve Batı arasındaki ilişkileri etkilemeye devam etmektedir.

ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları, devrimin başlangıcından bu yana çeşitli şekillerde var olmuştur.[287] Buradaki ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları birincil ve ikincil grup yaptırımlara ayrılabilir. Birincil yaptırımlar, İran'ı doğrudan etkileyen yaptırımlardır. Yani, Amerika Birleşik Devletleri'nin doğrudan İranlı bireylere veya şirketlere uyguladığı ve tüm Amerikalı kişi ve şirketlerin uyması gereken yaptırımlardan oluşmaktadır. İkincil yaptırımlar, yaptırım uygulanan İranlı

---

[284] Mojtaba, A., (2014), "The Impact of Sanctions on Iran from the Perspective of Human Security Doctrine", Tehran, *Institute for Economic Management*. Pp:52-53

[285] جكاب لو، وزير خزانه داري آمريكا: «تحريم هاي ايران شديدترين تحريم هايي است كه تاكنون در جهان عليه يک كشور اعمال شده است » قابل دسترسي در:
ABD Hazine Bakanı Jacob Lowe: "İran'ın yaptırımları, dünyada bir ülkeye uygulanan en ağır yaptırımlar": http//:www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/jl2433.aspx. görüntüleme tarihi: 04.5.2020

[286] Yahya, A., "Analyzing the structure of US banking sanctions and the requirements for its removal in the comprehensive nuclear negotiations", *Afaq Security Quarterly* / Year 7 / Number 25 - Winter 2013.

[287] Ehsan Y, Danesh R., (2017), Typology of International Sanctions Imposed on the Islamic Republic of Iran (1979-2017), Quarterly Journal of Parliament and Strategy, Year 26, Number Ninety-Nine, Fall 2017

kişi veya şirketlerle ticaret yapan diğer ülkelerdeki kişi ve kuruluşlara yönelik yaptırımları içerir ve ABD yaptırımlarından kaçınmak için yaptırım altındaki İranlı kişi ve şirketlerle ticaret yapmaktan kaçınmaları gerekir, aksi takdirde farklı cezalarla karşı karşıya kalırlar. İkincil yaptırımların çoğu finans ve bankacılık alanlarındadır. Bu, Merkez Bankası veya diğer İran bankalarıyla finansal işlem ambargosu olan herhangi bir uluslararası banka veya finans kuruluşunun ABD Federal Rezervi tarafından yaptırıma tabi tutulacağı ve ABD finansal sistemine erişmek için bir ABD aracılık hesabı açmasının yasaklanacağı anlamına gelir.[288]

İran'a Yönelik Yaptırımlar Uygulamasında Lider Faktörü - Clinton Dönemi (1993-2001)

ABD'nin İran'a karşı uyguladığı yaptırımlar, sıklıkla kullanılan çok ve çeşitli yelpaze içermektedir. Yaptırımların birinci turu (26 Şubat 1979 Devrimi'nin İlk Yılları) olarak ABD büyükelçiliğinin devrimci İslamcı öğrenciler tarafından ele geçirilerek diplomatların ve ABD vatandaşlarının rehin alınmasına yol açmasından dört gün sonra, dönemin ABD Başkanı J.Carter, Amerika Birleşik Devletleri Silah İhracatını Kontrol Yasası Altında, İran'a silah ve mühimmat ihracatını yasaklamıştır. Bu bağlamda, Başkan Carter, "İran'daki mevcut durumun ABD ulusal güvenliği, dış politikası ve ekonomisi için olağanüstü bir tehdit oluşturduğunu" ilan ederek, İran'ın ABD'deki mülklerine el koyan bir yürütme emri yayınlamıştır. Başkan Reagan, 1983'te Beyrut'ta 241 ABD Deniz Piyadesi'nin öldürülmesinin ardından İran'ı terörün sponsorları listesine eklemiştir.[289]

Bu açıklama, 1979 yılından itibaren ABD'nin İran'a karşı uyguladığı ekonomik yaptırımların kronolojisini anlatmaktadır. Başkanlık kararnameleri, İran hükümetinin ABD bankalarındaki varlıklarının dondurulması, Amerikalıların İranlılarla finansal anlaşma yapmasının yasaklanması, İran'dan yapılacak ithalatın ve seyahatlerin yasaklanması, İran hükümetinin satın aldığı askeri teçhizatların el konulması gibi çeşitli yaptırımların yanı sıra, İran'ın uluslararası terörizmi destekleyen ülkeler listesine eklenmesi ve İran'a yapılan ihracata getirilen kontroller de belirtilmiştir. Ayrıca, İran-Irak savaşının başlamasıyla birlikte, ABD'nin İran üzerindeki ekonomik baskısını artırdığı ve daha sıkı yaptırımlar uyguladığı da belirtilmektedir. Bu yaptırımların amacı, İran hükümetini ekonomik olarak zayıflatmak ve İran'ın uluslararası alanda izole edilmesini sağlamaktı. Bu yaptırımların sonuçları, İran ekonomisinde rekor kıran enflasyon ve artan ekonomik hoşnutsuzluk olarak kendini göstermiştir.

1995 ve sonrasında ABD'nin İran'a karşı aldığı yaptırım kararlarıdır. Clinton yönetimi tarafından ilan edilen 12959 sayılı karar ile İran'a mal ve hizmet ihracatı, İran'da yatırım ve İran'dan ithalat yasaklanmıştır. Ayrıca, 1995 yılında İran-Libya Yaptırımlar Yasası imzalanmıştır ve bu yasa büyük ölçüde enerji sektörüne yapılan yatırımları içermektedir. 1997 yılında ise ABD Başkanı'nın İran'a ihracat yapan üçüncü ülkelere daha fazla yaptırım getiren 13059 sayılı kararnamesi ile İran-Libya Yaptırımlar Yasası yoğunlaştırılmıştır. Bu yaptırım kararları İran'a yönelik olup, enerji sektörü de dahil olmak üzere çeşitli alanları kapsamaktadır.[290]

---

[288] اقتصاد تحریم، تحریم‌های اولیه و ثانویه آمریکا چیست؟، یک شنبه, ۱۳ آبان(۱۳۹۷)، ایران اینترنشنال،
Amerika'nın birincil ve ikincil yaptırımları olan yaptırımların ekonomisi nedir?, 13 Kasım 2017 Pazar, Iran International,؟ İran Uluslararası, https://www.iranintl.com/- görüntüleme tarihi: 29.08.2020

[289] Gary, S., (2015), "Sanctions Against Iran: A Guide to Targets, Terms, and Timetables", *Harvard Kennedy School: Belfer Center for Science and International Affairs*. P: 3

[290] Gary, S., (2015), P: 4

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ve Birinci Körfez Savaşı'ndan (İran-Irak Savaşı) sonraki dönemde ABD'nin İran ve Irak'a yönelik politikası değişmiştir.[291] George W. Bush'un Irak'la savaşma kararı bunun açık bir tezahürüdür. Bu stratejinin hedefleri arasında; İran ve Irak'ın bölgedeki etkisinin genişlemesini önlemek ve iki ülkeyi izole etmek, bölgenin olanaklarını kullanarak Arap-İsrail barış sürecini ilerletmek ve bölgede nükleer silahların ve kitle imha silahlarının yayılmasını önlemek yer almıştır. Bill Clinton'ın (1993-2001) ABD'nin demokratik yönetiminin Orta Doğu'daki hedefini tanımlayan İran ve Irak'ı kontrol altına alma stratejisi, İran İslam Cumhuriyeti'nin ulusal güvenlikleri için bir tehdit olarak algınalmıştır. Clinton göre İran'a yönelik politika, İran hükümetinin kitle imha silahları ve uzun menzilli füzeler elde etme çabaları, terörizme ve barış sürecine şiddetle karşı çıkan gruplara desteği, dost hükümetleri baltalama girişimleri dahil olmak üzere birçok kilit alandaki davranışını değiştirmeyi amaçlıyordu.[292]

Dolayısıyla, ABD'nin İran'ı izole etmek için siyasi, ekonomik ve askeri baskı uygulamak için dünyadaki ve bölgedeki siyasi-askeri hamlelerinin, "Çifte Kuşatma" (Dual containment) ve baskı ve yaptırımlar yoluyla tehditleri bertaraf etme stratejisi uygulama sürecinin bir süredir devam ettiğini ve şu anda çeşitli düzeylerde gerçekleştiğini göstermektedir. İran'ı çevreleme ve izole stratejisi, İslam Devrimi'nden bu yana Carter, Reagan ve Bush yönetimlerinin ön saflarında yer alsa da, Clinton yönetiminin İslam Cumhuriyeti ile karşılaşmak için yeni bir plan ve stratejiyle sahneye girdiği görülmektedir. Bu politikanın odak noktası esasen İran'dır. ABD, İran'ı, Hamas'a desteği ve barış görüşmelerinin sabote edilmesi, köktendincilere desteğiyle bölgede bir terör sistemi oluşturması, konvansiyonel silahlar ve kitle imha silahları edinme dahil olmak üzere uluslararası terörizme desteğini kesmeye çağırmıştır. Bu yüzden de, ABD, IMF ve Dünya Bankası'nın İran'a kredi vermesine karşı çıkmıştır ve Avrupa'yı İran'la normal ticari ilişkileri gözden geçirmeye ikna etmeye çalışmıştır. Martin Indyk, Clinton yönetiminin İran'daki İslami rejime karşı olmadığını, rejimin davranışına karşı olduğunu iddia etmiştir.[293] İran'a karşı çifte kuşatma stratejisi kullanımının üç ana ayağı vardır:

Birincisi, 1993'ten başlayan siyasi ve diplomatik temellerde ABD hükümetinin İran İslam Cumhuriyeti'ni siyasi ve küresel olarak izole etme çabalarıdır. Bu bağlamda, ABD, İran'ı siyasi olarak izole etme çabalarını hızlandırmıştır ve çifte kuşatma, İran'ın dış politika kazanımlarından mahrum bırakılması ve siyasi çevreleme konusunda yeni bir sayfa açmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı, İran'ı dünyanın önde gelen terör destekçilerinden biri olarak gösteren ve dünyadaki en tehlikeli terörizmin devlet desteklisi olarak tanımlayan yıllık "Küresel Terörizm Modelleri" raporunu yayınlamıştır. ABD hükümetinin İran'la ilgili eylemlerinden biri de bu ülkeyi "isyankâr'' veya "şer ekseni" ülkeler listesine koymak olmuştur.Çifte kuşatma politikası doğrultusunda, ABD'nin ikinci hamlesi, İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasi sistemine karşı çıkan tek silahlı grup olan Mücahidin Halk Örgütü (MHÖ) üyelerine ulaşmaya çalışmak olmuştur. 1992'den bu yana, daha fazla Kongre üyesi bu İran karşıtı örgütü ilerlettmeye ve hatta desteklemeye çalışmıştır.[294]

---

[291] John J. Mearsheimer, Stephen M. Walt., (2006), "The Israel Looby and U. S. Foreign Policy" ,*Middle East Policy Council* ,Vol. XIII ,NO. 3, Fall. P:58

[292] President William Clinton, A National Security Strategy for a New Century, October 1998, https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Security-Strategy/. P: 52

[293] Christen, M., (2003), "*Iran's Persian Gulf From Khommeini To Khatami*" , Simultaneously Published In The USA and Canada By Routledge Curzon. P: 191

[294] Mehdi, H, M., (2012), "*US Confrontation with Iran after the Cold War*", Tehran, Abrar Institute for Contemporary International Culture and Studies, p:95 [In Persian].

Bunu ardından, İran'a karşı en ağır tek taraflı ve çok taraflı ekonomik yaptırımların uygulanması süreci başlamıştır. Bu doğrultuda, çifte kuşatma politikasının üçüncü ayağı, kapsamlı ekonomik yaptırımlardır. Bu yaptırımlar, o zamana kadar ABD dış politikasında bir ülkeye karşı en ağır tek taraflı ekonomik yaptırımlardan biridir. İran'a karşı ilk ABD ekonomik yaptırımları, Tahran'daki ABD büyükelçiliği Rehine Krizi'nin ardından, dönemin Devlet Başkanı Carter'ın idari talimatlarının sonrasında uygulanmıştır. ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları, 1990'larda Clinton ve George W. Bush döneminde yoğunlaşmıştır.[295] ABD yaptırımları 1990'larda siyasi amaçlarla ve endişe duyulan alanlarda İran'ın davranışını değiştirmek için uygulanmıştır; ancak o zamandan beri George W. Bush yönetiminde rejimi değiştirme çabalarını içeren yeniden bir hedefleme de görülmüştür.

Senato ve Temsilciler Meclisinde her iki meclisin üyeleri tarafından birkaç İran karşıtı yaptırım kanunlarının masaya yatırılması üzerine Clinton'un icra emri (Executive Order) 1995 yılında yayınlanmıştır. Bu yasaların en tartışmalı olanlarından biri aşırılık yanlısı senatör Alfonso Damato'nunki idi. Yasa, İran'ın petrol ve enerji sektörünü hedef almış ve "Damato yaptırımları" olarak tanınmıştır. Mart 1996'da, İran-Libya Yaptırımlar Yasası (ILSA), İran'ın petrol ve doğal gaz endüstrilerine 40 milyon dolardan fazla yatırım yapan şirketlere yönelik cezaları genişletti. Daha sonra bu miktar 20 milyon dolara düşürüldü.[296]

İran'a yönelik çifte kuşatma politikasının uygulanması, bölgesel denge koşullarını gittikçe İran'ın aleyhine olacak hale getirmiştir. Clinton dönemindeki gelişmelere daha derin bakıldığında, ABD'nin 1990'ların ortalarından itibaren İran'a yönelik yaptırım odaklı bir dış politikasının sonucu olarak, İran'a karşı sert önlemler alındığı görülmektedir. ABD Başkan Yardımcısı ve Rusya Başbakanı liderliğinde Algor-Chernomyrdin Ortak Komisyonu'nun kurulması ile Rusya ile anlaşma, İran'a nükleer malzeme ve teknoloji ihracatını kontrol etmek ve İran'ın çevreleme döngüsünü tamamlamak için tasarlanmıştır.[297]

20 Eylül 1995'te "D'Amato" yasası çıkarılarak ABD Başkanı'nın İran'a petrol endüstrisi teknolojisi sağlayan ABD dışı şirketlere yaptırım uygulamasına izin verilmiştir. D'Amato Yasası, Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Benjamin Gilman'ın Damato Yasası'na benzer bir içeriğe sahip önerisiyle birleştikten sonra 1996 İran ve Libya Yaptırımlar Yasası (The Iran and Libya Sanctions Act of 1996) adıyla Kongre'den geçmiştir ve ardından dönemin Cumhurbaşkanı Bill Clinton tarafından imzalanmıştır.

Öte yandan George W. Bush, göreve başladıktan sonra 1996 yasasının etkisini azaltmaya çalışmıştır ve 2001 yılında yenilenmek üzere sunulduğunda, Kongre'den bu süreyi beş yıldan iki yıla düşürmesini istemiştir. Ancak Kongre, beş yıllık bir uzatma konusunda kararlı bir şekilde ısrar etmiş ve sonunda Bush bu şekilde onaylamıştır.[298]

Amerika Birleşik Devletleri'nin 11 Eylül 2001 tarihli terör saldırıları sonrasında, İran'ın nükleer faaliyetleri uluslararası siyasi tartışmaların odak noktası haline geldi. Bush yönetimi, İran'ı "şer ekseni" içerisinde yer alan bir ülke olarak tanımlarken, İran ABD politikalarına karşı tehdit algılamaları sergileyerek radikal söylemlerini devam ettirdi. 14 Ağustos 2002'de, İran'ın Humeyni

[295] İbid, pp: 106-107
[296] Christen, M., (2003), Op. Cit p: 194
[297] Mehdi, H, M., (2012), Op. Cit, p: 99
[298] S.994 - Iran and Libya Sanctions Extension Act of 2001. 107th Congress (2001-2002). Sponsor: Sen. Schumer, Charles E. [D-NY] (Introduced 06/07/2001). [Congressional Bills 107th Congress], From the U.S. Government Printing Office

rejimi muhalifleri Halkın Mücahitleri Örgütü tarafından İran'ın nükleer silahlar için çalıştığı iddia edilen belgeler ifşa edildi. Bu olay, İran'ın nükleer programının uluslararası gündeme gelmesine ve 2006 yılında İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesine yol açtı. Bu süreçte, İran'ın nükleer programı, uluslararası toplum tarafından endişeyle izlenirken, İran da nükleer programının barışçıl amaçlarla sürdürüldüğünü iddia etti. Ancak, uluslararası toplum İran'ın nükleer programının askeri amaçlar taşıdığı şüpheleriyle yakından ilgilendi ve İran'a yaptırımlar uygulandı. Günümüzde, İran'ın nükleer faaliyetleri hala uluslararası toplumun gündemindedir ve İran-ABD ilişkileri hala gerilimli bir seyir izlemektedir.

ABD, İran'ın nükleer programının askeri amaçlar için kullanıldığından endişe ediyor. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, İran'ın nükleer programıyla ilgili bilgi vermediği konularda uyarılarda bulunuyor. İran ise nükleer programının barışçıl amaçlar için olduğunu iddia ediyor ve ABD'nin yaptırımlarını eleştiriyor. ABD ve Batılı ülkeler, İran'ın nükleer programını yakından takip ediyor ve İran'ın nükleer silah geliştirmesini engellemeye çalışıyorlar. Ancak, İran'ın nükleer programı konusunda yaşanan gerilimler, bölgesel istikrarı olumsuz etkileyebilir. Başkanı Bush, 1 Mart 2006 tarihinde, "*Bölgede ve dünyada istikrarı en çok bozacak şey, İran'ın nükleer silah geliştirmesidir*" diyerek, ABD açısından bölgesel ve küresel istikrara yönelik en büyük tehdidin nükleer bir İran'dan geldiğini açıkça ortaya koymuştur.[299]

2006 yılında yayınlanan Savunma Stratejisi Belgesine göre, İran, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasının güvence yükümlülüklerini ihlal etti ve nükleer programının yalnızca barışçıl amaçlara yönelik olduğuna dair nesnel garantiler vermeyi reddetmesini ABD ve Dünya için bir tehdit olduğunu değerlendrimiştir.[300] Bununla birlikte, 2007 yılında kabul edilen "İran'ın Genişlemeyi Önleme" Yasası, İran'ın nükleer programını önlemek amacıyla alınan bir tedbirdir. Ancak, yasa sadece Temsilciler Meclisi'nde kabul edilmiş ve Bush yönetimi tarafından diplomatik çabaları tehlikeye atabileceği gerekçesiyle karşı çıkılmıştır.[301]

Tabii ki, tasarı yalnızca Temsilciler Meclisi'nde kabul edilmiştir ve Bush yönetimi tarafından şiddetle karşı çıkılmıştır. Zira Bush yasanın ABD'nin İran'a karşı BM yaptırımlarını desteklemek için uluslararası bir koalisyon kurmaya yönelik diplomatik çabalarını tehlikeye atabileceğinden endişe ediyordu.[302]

4.3.1. İran'a Yönelik Yaptırımlar Uygulamasında Lider Faktörü- George W.Bush (2002-2009)

Timothy Lynch ve Robert Singh tarafından yazılan "After Bush: The Case for Continuity in American Foreign Policy" adlı kitap, Bush yönetiminin dış politikasının, önceki Amerikan dış politika geleneği ile tutarlı olduğunu iddia etmektedir. Lynch ve Singh, Bush Doktrininin, önceki başkanlıkların politikalarıyla da uyumlu olduğunu savunarak, Truman ve Bush'un başkanlıklarını

[299] Gonca, O, G., "11 Eylül Sonrası Dönemde Türk-Amerikan İlişkileri: İran'ın Nükleer Faaliyetleri Ekseninde Bir Değerlendirme", pp: 12-16

[300] *Quadrennial Defense Review Report*, February 6, 2006, https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Security-Strategy, p: 24

[301] H.R. 1400, 110th Cong. (2007). https://www.congress.gov/bill/110th-congress/house-bill/1400

[302] Cosponsorshıp Of H.R. 1400, The Iran Counter-Prolıferatıon Act Of 2007; congressional record vol. 153, no. 117 No. 117, 110th Congress (2007-2008)- 1st Session, Congressional Record. (2021, Oct 10). https://www.congress.gov/congressional-record/volume-153/issue-147/extensions-of-remarks-section

karşılaştırarak Bush'un başkanlığı döneminde Soğuk Savaş'ın ilk yıllarına benzer bir dış politika izlendiğine dikkat çekmektedirler. Bu çalışmalar, Bush yönetiminin İran'ın nükleer faaliyetlerine yönelik politikalarının, önceki yönetimlerin politikalarından bir devam olduğu yönünde bir argüman sunmaktadır. Ancak, bu argümanı kabul etmek, Bush yönetiminin nükleer programın önlenmesi için diyalog ve müzakere yoluyla uluslararası toplumla işbirliği yapmak yerine tek taraflı eylemlere başvurmasını ve bölgedeki istikrarı tehlikeye atmasını onaylamak anlamına gelmemelidir. Sonuç olarak, Bush yönetiminin İran'a karşı izlediği politikalar, uluslararası toplumda tartışmalara yol açmıştır ve bu politikaların etkisi günümüze kadar devam etmektedir.[303]

2001'den itibaren ABD, İran'a karşı "*çatışmacı etkileşim yaklaşımı*" (Conflict Interaction) benimsemiştir ve bu aslında çevreleme modelinin bir devamı niteliğindeydi. Bu, maksimum çatışmalı etkileşimin yapısal rejim değişimi yönünde olması gerektiği anlamına gelmektedir. Bölgesel ve sosyal alanlarda ulusal çıkarların kapsamını sınırlamak için minimum düzeyde çatışmacı etkileşim gündemde olmalıdır.[304] Yaptırımların artması, askeri saldırı tehdidi, insan hakları gerekçesiyle bütçelerin onaylanması, İran'ın nükleer programıyla ilgilenme gibi ABD dış politikasının bu dönemdeki en önemli davranışları arasında görünmektedir[305] 11 Eylül'den sonra ABD'nin İran üzerindeki baskısının artmasının arka planı, Cohen'in "IV. Dünya Savaşı" başlıklı makalesinden örneklendirilebilir. Bu makale İran hükümetinin devrilmesi ve değişikliğinin, El Kaide'nin yıkılması kadar önemli olduğunu düşünmektedir. Çünkü İran, ulus devletler arasındaki tek İslami ve devrimci modeldir ve onun yerine laik bir devlet konulması gerekmektedir.[306] Bu bağlamda, Bush'un dış politikası kısa vadeye (davranış değişikliği) ve uzun vadeye (rejim değişikliği) dayanıyordu. Bu bağlamda, diplomatik baskı uygulamak, Ağustos 2001'de sona eren İran-Libya Yaptırımlar Yasası, ILSA gibi ekonomik yaptırımların devam ettirilmesi ancak müzakerelerinin kapısının açık tutulması, İran'a karşı Rusya, Çin ve Avrupa ile 3+3 veya 5+1 modelinde çalışmak gibi politikalar takip edilmiştir.

Zira, 2006 yılında yayınlanan Savunma Stratejisi Belgesine bakıldığında Bush, tehdit algıladığı ülkelere karşı yaptırım politikası izleyeceğini dile getirmiştir:

> "*Bölgesel ortaklarımızı teröristleri tecrit eden koordineli bir çaba göstermeye teşvik etmeye devam edeceğiz ve tehdit eden devlete karşı görevini tamamlamak için gerekli askeri yasalar, siyasi ve mali araçlara sahip olmasını sağlamaya yardımcı olacağız. ABD, terörizmin finansmanını engellemek için müttefiklerimizle birlikte çalışmaya devam edecek. Terörizmi finanse eden kaynakları belirleyip bloke edeceğiz, teröristlerin ve onları destekleyenlerin varlıklarını donduracağız, teröristlerin uluslararası finans sistemine erişimini engelleyeceğiz, meşru hayır kurumlarının teröristler tarafından suistimal edilmesini önleyeceğiz*." [307]

[303] Lynch, T. J., & Singh, R. (2008)., "*After Bush: The Case for Continuity in American Foreign Policy*". Cambridge University Press.
[304] Bahareh, S. Loghman Gh., (2012), "The United States and the Integrated Approach to Security after 9/11 (A Case Study of the New US Security Approach Against the Islamic Republic of Iran)", *Quarterly Journal of Regional Studies*: *American Studies Israelology*, Year 13, Issue 3 , Pp: 1-28 [In Persian].
[305] Hosseini Matin, Seyed Mehdi, (2012), p: 135
[306] Bahareh, S. Loghman Gh., (2012), pp: 1-28
[307] İbid, p: 6

ABD'nin bu dönemde İran devrimden sonra İran İslam Cumhuriyeti ile ABD arasındaki siyasi ilişkiler tarihinde eşi görülmemiş bir olaydır. İran'lı araştırmacılara göre,Amerika Birleşik Devletlerinin tarihinde daha önce hiç İran'a yönelik politikası bu kadar saldırgan, açık ve düşmanca olmamıştır.[308]

Başkan Bush, 23 Eylül 2001'de 13224 sayılı kararnameyi imzalamış ve 13224 sayılı Başkanlık Kararnamesi ileABD Hükümetine terörün finansmanını engellemek için uluslararası çabalara liderlik etme konusundaki ulusal taahhütlerini ortaya koymuştur. Başkan Bush, Uluslararası Olağanüstü Ekonomik Güçler Yasası yetkilileri (the authorities of the International Emergency Economic Powers Act) uyarınca 13224 sayılı İcra Emri yayınlamıştır[309] Bu yasaya göre, uluslararası terörizmin destekleyici olarak listelenen bankalar da dahil olmak üzere yabancıların varlıkları ABD topraklarında dondurululmalıdır. Yönerge başlangıçta El Kaide bağlantılı kuruluşlara yaptırım uygulamayı amaçlıyordu; ancak terörizmi desteklediği iddiasıyla İran kuruluşlarına da uygulanmıştır. 25 Ekim 2007'de emrin yayınlanmasından altı yıl sonra, "Bank Saderat Iran" ve dünyadaki tüm şubeleri ve iştirakleri (Bank Saderat London dahil), Hizbullah ve Devrim Muhafızları'nın Kudüs Gücü'ne mali destekleri nedeniyle, terörü destekleme yasağı gerekçesi ile kara listeye alınmıştır. Haziran 2005'de George W. Bush, İran'ın nükleer programıyla kitle imha silahlarının yayılmasını desteklenmesi ile bağlantılı kişilerin mal varlıklarına el konulması için 25 Ekim 2007'de 13382 sayılı Başkanlık Kararını yayınlamıştır. Bu kararnamenin amacı başlangıçta İran, Suriye ve Kuzey Kore'nin füze endüstrilerine kısıtlamalar getirmektir.[310] ABD Hazine Bakanlığı, bir dizi İran bankası ve İslam Devrim Muhafızları'na bağlı bir dizi kurum ve şirketi yaptırım listesine almıştır. Dünya Bankası da bu banka ve kurumlara hizmet vermeyi reddedeceğini açıklamıştır.[311]

2005 yılından sonra, İran'a uygulanan yaptırımlar üç ana kategoride incelenebilir: ABD yaptırımları, BM Güvenlik Konseyi yaptırımları ve AB yaptırımları. Bu yaptırımlar, İran'ın nükleer programını engellemek için alınmıştır ve İran'a nükleer programından vazgeçmesi için baskı yapmayı amaçlamaktadır. ABD yaptırımları, İran ile ABD arasındaki ticareti engellemektedir. BM Güvenlik Konseyi yaptırımları, İran'ın nükleer faaliyetlerini denetlemek için tasarlanmıştır ve İran'a silah ihracatı yapılmasını ve nükleer teknoloji transferini engellemektedir. AB yaptırımları ise, İran'a petrol, gaz ve finans sektörleri gibi önemli alanlarda yaptırımlar uygulamaktadır.[312]

2006'dan önce ABD'nin tek taraflı yaptırımları yaygın olmakla birlikte, İran'a uyguladıkları yeni yaptırımlara kıyasla küçük kalmaktadır. 2006'dan 2013'e kadar, Kongre ve ABD hükümeti tarafından İran'a karşı yaklaşık beş yasa ve bir dizi yürütme emri çıkarılmıştır. Ayrıca İran nükleer sorununu Güvenlik Konseyi'ne taşıyarak ve İran'a özgü birkaç özel yaptırım yasasını kabul ederek İran'a daha fazla baskı yapılması çağrısında bulunmuşlardır. Bush dönemindeki ABD stratejik belgelerinin

---

[308] Mehdi, H, M., (2012), Op. Cit. p: 169

[309] E.O. 13224, Executive Order 13224 of September 23, 2001: Blocking Property and Prohibiting Transactions With Persons Who Commit, Threaten to Commit, or Support Terrorism, Department of the Treasury Specially Designated Nationals List (SDN)»

[310] Executive Order 13382 of June 28, 2005, Blocking Property of Weapons of Mass De-struction Proliferators and Their Supporters Federal Register ,Vol ,70 .No.126 . http://www.treasury.gov/resource center/sanctions/Programs/Pages/wmd.aspx. also: https://2009-2017.state.gov/t/isn/c22080.htm

[311] ایران در سایه تحریم‌ها، تحریم‌های سازمان ملل و غرب علیه ایران، تاریخ 06.11.2013، https://p.dw.com/p/1ADAu، تاریخ مشاهده: ۲۰۲۱، ۰۶، ۲۰

Yaptırımların gölgesindeki İran, İran'a karşı BM ve Batı yaptırımları, 06.11.2013 tarihli, https://p.dw.com/p/1ADAu, görüntülenme: 2021, 06, 20

[312] Shirazi, F. (2018). "The effectiveness of sanctions against Iran". *Middle Eastern Studies*, 54(2), 269-284.

gözden geçirilmesi, İran'ın ABD liderleri tarafından hala bir tehdit olarak algılandığını gösteriyor. Dolayısıyla müttefiklerle işbirliği ve çok taraflılık politikası İran'ı daha da yalnızlaştırmaya devam etmiştir. Mali baskıya yapılan vurgu, yaptırımlarda benzeri görülmemiş bir artışa ve Bush döneminde Bush'un dış politikasının bir aracı olarak daha fazla baskıya tanık olmamıza neden olacaktır.

George W. Bush Dönemi'nde İran'a Yönelik Uygulanan Yaptırımlar, BM'nin Etkisi

BM Güvenlik Konseyi, barış ihlallerini tespit etmekten sorumludur ve bu bağlamda, BM'nin 41. maddesi uyarınca BM yaptırımlar kullanabilir. Hâlihazırda, yaptırımların, stratejik hedeflere ulaşmak ve baskı uygulamak amacıyla sık ve yaygın bir şekilde uygulanmaması ve bazı ülkelerin bu yaptırımları delmesi gibi karşılaşılan sorunlar ve zorluklar nedeniyle, Güvenlik Konseyi bu uluslararası aracı yeniden gözden geçirmeye yönelmiştir. Akıllı ve hedefe yönelik yaptırımlar, Güvenlik Konseyi'nin yaptırımları incelemesinin sonucudur. İç ortamdaki yetkililer ve karar vericiler üzerinde baskı oluşturmaya yönelik yeni yaptırımlar -seyahat yasakları ve karar vericilerin banka hesaplarının dondurulması, karar vericileri özel mahkemeler ve Uluslararası Ceza Mahkemesi çerçevesinden kriterler belirleyerek daha fazla ceza vermekle tehdit etmek- çeşitli yeni araçlarla uygulanmıştır.[313]

Fransa, Almanya ve İngiltere, İran'ın nükleer programının sadece barışçıl amaçlarla kullanılacağına dair güvence vermesi için İran ile müzakerelere başlamıştı. Ancak, İran'ın Cumhurbaşkanı seçilen Mahmud Ahmedinejad'ın iktidara gelmesi sonrasında müzakereler durduruldu ve İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini yeniden başlattı. Bu durum, uluslararası toplumda ciddi endişelere neden oldu ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) İran'ın nükleer programını incelemeye başladı.[314] Başta ABD olmak üzere büyük güçlerin politikaları ve Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında en önemli organı olma rolü, 2006 yılından bu yana İran'a baskı yapan unsurlar arasında yer almaktadır.

2006 yılında başka bir tur müzakerelerin askıya alınmasının ardından, İran'ın nükleer programı konusunda uluslararası toplumda artan endişeler sonucu, 2006 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, İran'a karşı bir dizi yaptırım kararı aldı. İlk yaptırım kararı, 31 Temmuz 2006 tarihinde kabul edildi ve İran'ın nükleer faaliyetlerinin durdurulması çağrısında bulundu. Ancak, İran hükümeti bu çağrıyı reddetti ve nükleer programını sürdürdü. Bu nedenle, daha sonra da bir dizi yaptırım kararı alındı. İlk Güvenlik Konseyi kararı İran'a cezai tedbirler (yaptırımlar) getirmemiştir; ancak İran'ı "nükleer malzemenin zenginleştirilmesi ve yeniden işlenmesiyle ilgili tüm faaliyetleri askıya almaya" çağıran bağlayıcı bir belgedir. Kararın 8. paragrafı niyetini bu şekilde ifade etmektedir ki, İran karada geçen tarihe kadar bu karara uymazsa, İran'ı bu karara ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın taleplerine uymaya teşvik etmek için BM Şartı'nın 41. Maddesi, VII. Bölümü İran'a karşı uygulanacaktır.[315] 23 Aralık 2006'da İran İslam Cumhuriyeti'ni uranyum zenginleştirme programını sona erdirmeye zorlamak için ikinci bir Güvenlik Konseyi kararı kabul edilmiştir ve Güvenlik Konseyi'nin 15 üyesinin tamamı tarafından onaylanmıştır.

---

313 Mohammad Javad, Z. Mohammad Kazem, S., (2008), "*Multilateral Diplomacy and Theory and Performance of Regional and International Organizations*", Tehran: Faculty of International Relations. Pp: 563-565 [In Persian].

314 Gary, S, (2015). Op. Cit. P: 6

315 S/RES/1696 (2006) Expresses concern at the intentions of Iran's nuclear programme and demands that Iran halt its uranium enrichment programme. Resolution link: S/RES/1696 (2006), Resolution number: 1696, Resolution Date: 31 July 2006 Sanctions_committees: Security Council Committee established pursuant to resolution 1737 (2006)

BM Güvenlik Konseyi, hassas nükleer tesislere yönelik yaptırım uygulanması için ve İran'ın nükleer programıyla ilgili İran varlıklarının ve şirketlerinin ele konulması da dahil olmak üzere bir dizi yaptırım uygulayan ve İran'a uranyum zenginleştirmesini askıya alması için 60 gün süre veren kararları kabul etmiştir.[316] Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1747 Kararı, İran'ın nükleer programıyla bağlantılı olarak İran'a uygulanan yaptırımları sıkılaştıran bazı IAEA raporlarına atıfta bulunularak yazılmış bir Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararıydı. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından 24 Mart 2007 tarihinde oybirliğiyle kabul edilmiştir. Güvenlik Konseyi yaptırımlarının ikinci grubu, yeni mali ve silah yaptırımlarını içermektedir. Yaptırımlar, İran'ın hassas nükleer faaliyetlerine veya füze üretimine dahil olan veya bunları destekleyen 28 grup, şirket ve kişiye mal varlıklarına el konulmasını içermektedir. Bu yaptırımlar sırasında isimleri eklenenler arasında Devrim Muhafızları'na bağlı banka ve şirketler de yer almıştır. Karar, BM Şartı'nın 41. maddesinin VII. Bölümünün uygulanması çağrısında bulunmuş.[317]

3 Mart 2008'de, 14 lehte ve Endonezya'dan bir çekimser oyla, BM Güvenlik Konseyi, BM Şartı'nın VII. Bölümü uyarınca, önceki karardan dokuz ay sonra, İran'ın nükleer programını kınayan 1803 sayılı kararı kabul etmiştir. Kararın hükümleri Fransa ve İngiltere tarafından önerilmiştir. Yeni karar, 1737 ve 1747 sayılı kararlarda İran'a uygulanan yaptırımları yoğunlaştırmaktadır. İran'la geniş ekonomik bağları olan Çin ve Rusya da dahil olmak üzere İslam Cumhuriyeti'nin müttefiklerinden hiçbiri yaptırım kararına karşı oy kullanmamıştır.[318]

Güvenlik Konseyi'nin İran'ın nükleer programına ilişkin üçüncü kararı olan bu karar onaylanırken, Ahmedinejad bir önceki kararın onaylanmasının ardından İran'a karşı başka bir kararın onaylanmayacağını açıklamıştı. Üçüncü kararın kabul edilmesinden kısa bir süre önce 11 Şubat'da yaptığı konuşmada BM kararlarını "yırtılmış kağıt parçası" olarak nitelendiren Ahmedinejad,[319] bir eyalet ziyareti sırasında Bandar Abbas'a Güvenlik Konseyi'nin güvenirliliğini yitirdiğini söylemiştir:

"*Üçüncü kararın onaylanmasından sonra İran büyük güçlere diz çöktürdü*[320]*, İran'ın barışçıl ve yasal nükleer programına karşı herhangi bir yeni karar, Birleşmiş Milletler'in temeli olarak Güvenlik Konseyi'ne bir kurşundur ve bu eylemle birlikte artık Güvenlik Konseyi'nin güvenilirliği kalmayacak."*

---

316 S/RES/1737 (2006). Establishes a Security Council Sanctions Committee (1737 Committee); imposes sanctions on Iran for failing to stop its uranium enrichment programme following resolution 1696 (2006); Resolution link S/RES/1737 (2006) Resolution number: 1737. Resolution Date: 23 December 2006. Sanctions_committees: Security Council Committee established pursuant to resolution 1737 (2006)

317 S/RES/1747 (2007), Resolution number: 1747, Resolution Date: 24 March 2007, Sanctions_committees: Security Council Committee established pursuant to resolution 1747 (2006), Resolution link: S/RES/1747 (2007), United_Nations_Security_Council_Resolution_1747

318 S/RES/1803 (2008), Requires Iran to cease and desist from any and all uranium enrichment. It also requires Iran to stop any research and development associated with centrifuges and uranium enrichment. Resolution link: S/RES/1803 (2008), Resolution number: 1803 Resolution Date: 03 March 2008, Sanctions_committees: Security Council Committee established pursuant to resolution 1737 (2006)

319 احمدی‌نژاد قطعنامه‌های شورای امنیت را ورق پاره نامید بایگانی‌شده در ۶ سپتامبر ۲۰۰۸ توسط Wayback Machine(رادیو فردا، ۲۲بمهن۱۳۸۶)،
- Ahmedinejad, Güvenlik Konseyi kararlarını bir yırtılmış kağıt parçası ، http://www.radiofarda.com/News/434351.html olarak nitelendirdi.

320 احمدی‌نژاد: ایران قدرت‌های بزرگ را به زانو درآورده است(رادیوفردا، ۱اسفند۱۳۸۶)،
- "İran büyük güçlere diz çöktürdü", https://www.radiofarda.com/a/f4_Major_powers_knee_Ahmadinejad/435718.html. Görüntüleme Tarihi: 20.9.2019

Ahmedinejad ayrıca kararı, Güvenlik Konseyi'nin ve Batılı ülkelerin performansının siyasi olduğunu kanıtlamak için İran'a bir dizi hediye olarak nitelendirdi ve İran'ın nükleer sorununun bittiğini düşünmüştür.[321]

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın İran'ın nükleer programına ilişkin yeni raporunun yayınlanmasının ardından ilk tepkisini veren Hamaney, bu ülkenin Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ı övdü. İslam Cumhuriyeti lideri Ayetullah Ali Hamaney, Uzmanları Meclisi üyeleriyle yaptığı bir toplantıda, "*İslam Cumhuriyeti nükleer konusunda büyük bir başarı elde etti*" ifadelerini kullanmıştır Mahmud Ahmedinejad'ın rolüne atıfta bulunan Hamaney, "*Cumhurbaşkanının rolü ve nükleer sorunun ilerlemesindeki rölu çok açıktı*" ifadeleri ile o dönemki İran'ın nükleer politikasını desteklediğini göstermiştir.[322] Mahmud Ahmedinejad, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun raporunu bir zafer olarak nitelendirmiş ve Ayetullah Ali Hamaney'i bu zaferden dolayı tebrik etmiştir Ahmedinejad, ülkeleri İran'ın nükleer programına karşı da uyarmış ve "*Onlar yüz yıllık bir karar çıkarsalar da biz geri adım atmayacağız*" sözleri ile dini lider Hameney ile aynı düşüncede olduğunu öne sürmüştür.[323] Başta Ahmedinejad olmak üzere İranlı liderlerin bu açıklamaları, İran'ın Güvenlik Konseyi kararlarını dikkate almadığını ve nükleer programına devam edeceğini göstermiştir.

1835 sayılı karar, BM Güvenlik Konseyi'nin İran'ın nükleer programına ilişkin beşinci bağlayıcı karardır. Karar, 27 Eylül 2008 Cumartesi günü Güvenlik Konseyi'nin 15 üyesinin tamamının oybirliğiyle kabul edilmiştir. 1835 sayılı karar, İran'a karşı yeni yaptırımlar içermemekte ve yalnızca İran'ı önceki dört Güvenlik Konseyi kararını mümkün olan en kısa sürede uygulamaya çağırmaktadır.[324] Altıncı Güvenlik Konseyi kararı olan 1929 sayılı karar, 2010 yılında Güvenlik Konseyi'nin İran'a yaptırım uygulamaya yönelik dördüncü kararıdır. Güvenlik Konseyi'nin on iki üyesi karar lehinde oy kullanırken, iki daimi olmayan üye Brezilya ve Türkiye karşı oy kullanmıştır. Lübnan oylamada çekimser kalmıştır. İleride detaylandırılacağı üzere Obama döneminde alınan bu karar, önceki kararlarda uygulanan yaptırımları desteklerken, özellikle Devrim Muhafızları ve İran'ın Denizcilik Şirketi'ni hedef alan yeni yaptırımlar getirmiştir.[325]

ABD, 2006 yılından bu yana İran'a yönelik yaptırımlar ve varlıklara el koyma gibi önlemler uygulamaktadır. Bu önlemlerin amacı, İran'ın nükleer programı gibi ABD'nin ulusal güvenliğine tehdit oluşturabilecek konularda önlem almaktır. Ancak, önceden kesilen ticari ilişkiler nedeniyle bu önlemlerin etkisi sınırlı kalmıştır. ABD, savunma stratejisinde krizlere yanıt vermenin yanı sıra geleceği şekillendirmeyi de hedeflemektedir. Bu strateji, İran'ın rejimini bir tehdit olarak algılayan ABD yönetimi tarafından rejim değişikliği ve demokrasi yönetimine doğru bir adım olarak sık sık dile getirilmiştir. Ancak, bu yöntemin uluslararası hukuka ve diğer ülkelerin tepkisine uygun olmadığı

---

[321] احمدی‌نژاد؛ قطعنامه هدیه شورای امنیت به ایران است بایگانی‌شده در ۱۲ مه ۲۰۰۸ توسط Wayback Machine(روزنامه اعتماد۱۶اسفند۱۳۸۶)، Ahmedinejad: Karar, Güvenlik Konseyi'nin İran'a bir hediyesi, İtimad Gazetesi. http://www.etemaad.com/Released/86-12-16/103.htm, Görüntüleme tarihi: 20.03.2021

[322] آیت الله علی خامنه ای، نقش ایستادگی رئیس جمهور در پیشرفت هسته‌ای بسیار بارز بود، تاریخ انتشار : ۰۷ اسفند ۱۳۸۶ - ۱۸:۰۰ Ayetullah Ali Khamenei, nükleer ilerlemede cumhurbaşkanının duruşunun rolü çok açıktı, yayın tarihi: 07 Mart 2006 - 18:00 https://basirat.ir/fa/news/22686- görüntüleme tarihi: 20.03.2021

[323] آرشیو روزنامه ایران، محمود احمدی نژاد درگفت وگو با شبکه اول صدا و سیما: برابر هر اقدامی حرکت متقابل طراحی کرده ایم، آرشیو یکشنبه ۵ اسفند ۱۳۸۶، شماره ۳۸۷۰- İran Pishkhan Gazete Arşivi, Mahmud Ahmedinejad, Sada ve Sima'nın birinci kanalına verdiği röportajda: Herhangi bir eyleme karşı önlem planladık, 5 Mart 2008 Pazar arşivi, sayı 3870- Görüntüleme tarihi: 21.03.2021

[324] S/RES/1835 (2008), Overview of Security Council Resolutions, Adopted by the Security Council at its 5984th meeting, on 27 September 2008, Download S/RES/1835

[325] S/RES/1929 (2010), Resolution link: S/RES/1929 (2010), Resolution number: 1929, Resolution Date: 09 June 2010, Sanctions_committees: Security Council Committee established pursuant to resolution 1737 (2006)

tartışmalıdır. İran ile ilişkilerin normalleştirilmesi için müzakere yolu da tercih edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, İran'ın nükleer programı gibi konularda uluslararası toplumun endişelerinin ele alınması ve çözüm yollarının araştırılması önem arz etmektedir.[326]

ABD'nin İran'a yönelik rejim değişikliği amaçlı politikaları, meşruiyet ve uluslararası hukuka uygunluk açısından tartışmalıdır. Bu politikalar, "iyi-kötü" şeklinde net çizgilerle ayrılmış imajlar ve algılamaların belirleyici etkisi altında şekillenmektedir. Dışişleri Bakanı Rice, özgürlük ve demokrasinin terörizm ve nefretin en iyi panzehiri olduğunu vurgulayarak bu politikaların altını çizmiştir. Ancak, bu tür politikaların uluslararası toplumun tepkisine neden olduğu ve bölgede istikrarsızlığa yol açabileceği konularında endişeler mevcuttur. Bunun yerine, İran ile diyalog ve müzakere yoluyla ilişkilerin normalleştirilmesi ve uluslararası toplumun endişelerinin ele alınması öncelikli olarak görülmelidir.[327]

4.3.2. İran'a Yönelik Yaptırımlar Uygulamasında Seçilen Araçlar, Obama Dönemi (2009-2016)

Obama'nın İran'a yönelik stratejisi Bush yönetiminden sonra değişmiş görünmektedir. Bu dönemde ABD'nin en büyük tehdit algısının uluslararası devlet ve devlet dışı aktörlerden gelen asimetrik tehditlerle ilgili olduğu söylenebilir. ABD'nin İran'ın nükleer faaliyetlerinden kaynaklanan tehdit algılamalarını bertaraf etmek için kullanacağı araçlar, askeri güç kullanımını içeren bir strateji olabilir. ABD'nin 2002 yılında açıkladığı güvenlik stratejisi, İran'ın nükleer silah geliştirmesi durumunda ABD'nin gerekirse ilk vuran olarak hareket edebileceğini belirtiyor. Ancak, askeri güç kullanımı her zaman bir seçenek olmayabilir ve diğer araçlar da kullanılabilir. ABD, İran'ın nükleer programına karşı yaptırımlar gibi ekonomik baskı araçlarını da kullanabilir. Ayrıca, diplomatik çözümler de aranabilir ve müzakereler yoluyla İran'ın nükleer programını sınırlamaya çalışılabilir. Bu tür çözümler, askeri müdahaleden daha az riskli olabilir ve bölgedeki istikrarı daha iyi koruyabilir. Ancak, sonuçta, ABD'nin İran'ın nükleer silah geliştirme programını engellemek için hangi araçları kullanacağına karar vermek, çeşitli faktörlere bağlıdır. Bu faktörler arasında ABD'nin İran'la ilişkileri, bölgedeki diğer ülkelerin tutumları, ABD'nin askeri kapasitesi ve İran'ın nükleer programındaki ilerlemesi gibi faktörler bulunur.[328]

ABD'nin 2010 Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi, İran'ın onlarca yıldır bölgenin ve ABD'nin güvenliğini tehlikeye attığını ve uluslararası sorumluluklarını yerine getiremediğini öne sürmektedir. Bu belgede, İran'ın nükleer programı, desteklediği terörizm faaliyetleri ve bölgedeki istikrarsızlığa yönelik politikaları vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda, ABD'nin İran politikalarının temelinde güvenlik kaygıları yer almaktadır. İran'ın bölgedeki etkisini azaltmak ve uluslararası toplumun endişelerini ele almak için, ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlar ve baskı politikaları devam etmektedir.[329] Ancak, bu politikaların etkinliği ve meşruiyeti konularında farklı görüşler mevcuttur ve uluslararası toplumun tepkisine neden olmaktadır. Yasadışı nükleer programına ek olarak, terörü

---

[326] *Quadrennial Defense Review Report*, February 6, 2006, p: 2

[327] Gonca, O, G., "11 Eylül Sonrası Dönemde Türk-Amerikan İlişkileri: İran'ın Nükleer Faaliyetleri Ekseninde Bir Değerlendirme", p: 97

[328] İbid

[329] The White House. (2010). National Security Strategy. https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf U.S. Department of State. (2021, March 16). Iran. https://www.state.gov/countries-areas/iran/

desteklemeye ve halkının evrensel haklarını inkar etmeye devam eden bir devlet olarak algılanmıştır. İran'a yönelik ABD yaptırım politikaları, bu eğilimleri tersine çevirmede başarısız oldu, aksine İran'ın davranışı daha tehditkar hale geldi. İran'ın davranışının ancak İran liderleri yön değiştirir, uluslararası toplumun güvenini yeniden tesis etmek ve yükümlülüklerini yerine getirmek için harekete geçerlerse ulaşılabileceği söylenmiştir. İran hükümeti, uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmeyi reddederse, uluslararası toplum tarafından daha fazla izolasyonla karşı karşıya kalabilir. Bu, İran'ın uluslararası toplumda saygınlığına zarar verebilir, ekonomik yaptırımların artırılmasına ve diğer ülkelerle ticari ilişkilerinin kısıtlanmasına neden olabilir.[330]

Brookings Enstitüsü ve ABD Dış İlişkiler Konseyi'nin tahminlerine göre, Obama'nın göreve başladığı ilk günlerde, İran karşıtı söyleminin ardından İran bir kez daha tehdit olarak ortaya çıkmıştır ve İran'ın bölgedeki hegemonyasını önlemek için önlemler alınmıştır. Dolayısıyla Obama'nın Ortadoğu'daki dış politikasının ana ekseni İran meselesidir. İran'ın nükleer sorununu çözme çabaları, Barack Obama'nın ilkeli dış politika hedeflerinden biriydi. Bu yüzden de, müzakere, zorlayıcı diplomasi ve yaptırımlar modeli benimsenmiştir.[331]

Barack Obama, kampanyası sırasında, İran ve Küba gibi düşman ülkelerin liderleriyle ön koşul olmaksızın müzakere etme sözü vermiştir. Bu arada George W. Bush, Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejad ile İsrail karşıtı tutumu konusunda herhangi bir görüşmeyi reddetmiştir. Eski ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger de ön koşul olmaksızın İran'la doğrudan görüşmeleri desteklemiştir ve Haziran 2008'de yapılan Gallup anketi Amerikalıların üçte ikisinin aynı fikirde olduğunu ortaya çıkarmıştır. İran'ın nükleer sorununu çözmek için Obama yönetimi, BM Güvenlik Konseyi'nin dört daimi üyesi ve Almanya ile birlikte ve AB dış politika başkanı huzurunda, dönemin Ulusal Güvenlik Konseyi Yüksek Sekreteri Jalili başkanlığında İran heyetiyle görüşmelere başlamıştır. Cenevre'de üç tur müzakere; Temmuz 2008, Ekim 2008, Aralık 2010, İstanbul'da iki tur; Şubat 2011 ve Nisan 2012; Haziran 1991'de Bağdat ve Moskova'da iki tur ve 2012 yılının Mart ayında Almatı'da bir tur düzenlenmiştir. Ancak pratikte hiçbir sonuç alınamamıştır.[332]

Bu diplomatik girişimin başarısız olmasının ardından ABD, İran'ın uranyum zenginleştirmesini durdurmaya çalışmıştır. Bu nedenle Obama yönetimi, dönemin Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın iki yönlü bir yaklaşım olarak adlandırdığı baskı ve etkileşimi içerem bir strateji seçmiştir. Sonuç olarak Obama, İran'ın nükleer programıyla karşılaşmak için zorlayıcı bir diplomasi yaklaşımını tercih etmiştir.[333] Bunun bir nedeni Amerika Birleşik Devletleri'nin politika eleştirenleri 2006'da George Bush hükümetinin tek taraflı ve şiddet içeren politikalarını ciddi bir şekilde eleştirmeye başladığında, Obama hükümeti politika yönelimini Amerika'nın değişen politikalarına, özellikle de yabancı ve uluslararası yaklaşımlara odaklamıştır. Bu, Orta Doğu'daki ülkelere çeşitli şekillerde yansımıştır. Ortadoğu'nun önemi ve uluslararası durumu, özellikle İran'ı bölgede Amerika'nın dış politikasının en zorlu hedeflerinden biri yapmıştır. Obama hükümeti hedeflerine ulaşmak için Bush'un ulusal

[330] National Security Strategy of the United States of America, May 2010, https://history.defense.gov/Historical Sources/National-Security-Strategy
[331] Mohammad, T. Hamidreza, M., 2019, Op. Cit. p: 102
[332] A glance at the U. N. Security Councils resolutions against Iran, (11/16/2014). Iranian Diplomacy. Available at: http://www.irdiplomacy.ir/fa/page/1940867. [In Persian].
[333] Mohammad, T. Hamidreza, M., 2019, Op. Cit, p: 104

güvenlik yaklaşımlarına karşıt olarak, ekonomik unsuru vurgulayan, bölgede yeni kapasiteler inşa eden, çok taraflılığı önemseyen üçlü bir yaklaşım benimsemiştir.[334]

Değişim yaklaşımına göre, Mart 2009'da Obama, İran halkının geleneksel Yeni Yılını (Nevruz) tebrik etmiştir ve karşılıklı saygıya dayalı dürüst ve kalıcı etkileşim çağrısında bulunmuştur. O yılın Haziran ayında Kahire Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada, 1953'te Musaddık hükümetini deviren darbede ABD'nin rolünü kabul etmiş ve İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (Non-Proliferation Treaty-NPT) yükümlülüklerine uyması halinde nükleer enerjiye erişme hakkına sahip olduğunu ilan etmiştir.[335] Ancak ayrıca Obama, İran'ı (Kuzey Kore gibi) NPT kapsamındaki yükümlülüklerinden kaçarak uluslararası hukuku ihlal eden bir "yabancı devlet" olarak nitelendirmiştir.[336]

Obama'nın etkileşim ve baskı politikası, aynı anda üç çizgiyi takip etmiştir: Akıllı kontrol (smart containment); doğrudan müzakere ve içeriden temel değişimi teşvik etme; ikili etkileşim ve baskı politikası. Bu son çizgi, ABD'nin İran'ın nükleer programına ve bölgesel politikalarına yönelik tutumunu değiştirmek için doğrudan baskı yapmayı da düşüneceği anlamına gelmektedir. Birinci bölümde İran hükümeti ile doğrudan diyalog kurulmuştur ve ikinci bölümde İran'ın davranışını eleştirmiş hatta İran İslam Cumhuriyeti'ne yeni ve kapsamlı yaptırımlar uygulanmıştır. 2010 yılı sonunda İran'a karşı yaklaşık 127 yasa tasarısı getiren veya kabul edilen yeni yaptırımların uygulanmasına ilişkin ABD kongre onayları, Obama yönetiminin aşağı yukarı izlediği yaptırım politikasının artan bir eğilimine işaret etmiştir. George W. Bush'un İran'a yönelik dış politikasında davranış değişikliği ve rejim değişikliği aynı zamanda gündeme gelmiştir ve ikili politikanın, ABD hükümetinin İran'ın davranışını değiştirmek için yaptırımlara ve baskıya başvuracağı anlamına geldiği açıkça ifade edilmiştir. Aynı zamanda İran içindeki siyasi değişimi de desteklemektedir. Ancak Amerikan dış politikasının yeni döneminde, İran'ın davranışını değiştirmek ana öncelik haline gelmiştir ve bu iki şekilde takip edilmiştir: Etkileşim (diplomasi) ve baskı (yaptırımlar). Bu politikada, rejim değişikliği seçeneği daha sonra Obama yönetiminin uzun vadeli gündeminde kalmasına rağmen, acil öncelikten kaldırılmıştır.[337]

İran İslam Cumhuriyeti üzerindeki etkileşim ve baskı politikası, birden çok yöntem ve araçla eşzamanlı olarak izlenen çok katmanlı bir stratejidir: Kısa vadede, İran siyasi sisteminin İran nükleer ve bölgesel politikalar konusundaki davranışını değiştirme ve iki taraflı temas (koşulsuz etkileşim) ve felç edici yaptırımlar ve savaş da dahil olmak üzere tam kontrol politikası ve psikolojik yollarla müzakerelerelere geri dönmek hedeflenmektedir. Orta vadede tek taraflı yaptırımlar, müttefik ve çok taraflı ittifaklar ve sabotajlar yoluyla İran'ın davranışını değiştirmesi öngörülmektedir. Uzun vadede, siyasi değişim, felç edici yaptırımlar ve yumuşak savaşın yayılması yoluyla yaygın iç siyasi değişimi yaratmak hedeflenmektedir.

ABD'nin İran'a yönelik stratejisi söz konusu olduğunda, Obama, angajman ve uzlaşma stratejisinini, Tahran'dan gelen ilk tepkinin ardından bir çevreleme stratejisinin unsurlarını ortaya koydu ve

---

334 Mansoureh, A., "A Study of US Foreign Policy Towards Iran During the Obama Era, Regional Studies - North American Studies", *Library of the Faculty of Law and Political Science*, Central Library - Information Hall Registration Number: 55253, November 2012

335 Barack, O., (06/04/2009). Obama's speech in Cairo, The New York Times. Rice, C. (2000). Campaign 2000: promoting the national interest, Foreign Affairs, 79(1), 45-62.

336 Sanger, D. E., & Shanker, T. (04/06/2010). Obama's nuclear strategy intended as a message, The New York Times.

337 Mehdi, H, M., (2012), Op. Cit. p: 206

ardından 2013'de İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Hassan Ruhani'nin seçilmesinin ardından uzlaşmaya geri döndü. Süreç, 2009'da Obama'nın Tahran'ın nükleer programı hakkında verimli, doğrudan müzakereler çağrısında bulunduğu dramatik bir diplomatik erişim girişimiyle başladı. İran'ın Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney'e mektuplar gönderdi ve karşılıklı uzlaşma sürecini başlatmaya yardımcı olacağı açık beklentisiyle İran halkına bir video mesajı kaydetti. İran'ın siyasi liderlerinin tepkisi büyük ölçüde düşmanca ve şüpheliydi. Aynı yılın Haziran ayında, genellikle hileli olarak görülen İran seçimleri, rejimin güvenlik servisleri tarafından kaba kuvvetle bastırılan yaygın protestoları ateşledi. Nükleer meseleyle ilgili diplomatik ilerleme umut etmeye devam eden Obama'nın bu baskıya tepkisi nispeten ılımlı oldu.[338]

Eski ABD Başkanı Obama ve İran nükleer anlaşmasının mimarlarından biri, "Vaat Edilmiş Topraklar" başlıklı anılarının bir bölümünde, 2009 ayaklanmasının daha önce "sembolik" olan İran'a karşı uluslararası yaptırımları nasıl güçlendirdiğini anlatmıştır. Amaç yaptırımları hem ayaklanmaların alevlerini parlatmak için bir silah olarak hem de İran'dan tavizler elde etmek için kullanmaktır. Obama'nın kitapta yazdıklarından ve son yıllarda yabancı kaynaklarda yayınlanan diğer belgelerden, İran'ın 2009 ayaklanmaları sırasında ABD yönetiminin ilk umudunun, İran'daki iç olayların İran'ın hesaplarını değiştirebileceği ve nükleer programından taviz vermeye ikna etmesi olduğu anlaşılmaktadır.[339] Bu çabalara rağmen, 2009 ayaklanmaları Obama yönetimi açısından iyi sonuçlanmamıştır ve 2010 yılının başında sosyal sermayesinin önemli bir bölümünü kaybetmiştir. Bununla birlikte, düşünce kuruluşlarındaki ve araştırma merkezlerindeki belgelerin ve çeşitli ülkelerdeki yetkililerin açıklamalarının da kanıtladığı üzere, Obama yönetimi ikili yaptırım baskısını Washington'un İran'ın davranışını değiştirmesi için etkili bir araç olarak kullanabileceğini fark etmiştir.

Obama'nın kitabının 202. sayfasında İran'a yönelik yaptırım politikasına bakışı şöyle ifade edilmektedir:

> "*İran ile müzakereleri başlatma çabalarımız başarısız olduktan sonra ve ülke daha fazla kaos ve baskı döngüsüne girdikçe, stratejimizi nükleer silahların yayılmasını önleme stratejimizin ikinci adımına değiştirdik: "Bu, İran'ı müzakere masasına gelmeye zorlayabilecek sert ve çok taraflı ekonomik yaptırımlar uygulamak için uluslararası toplumu seferber etmek anlamına geliyor."*[340]

Obama, o zamana kadar, Güvenlik Konseyinin İran'a karşı zenginleştirme faaliyetlerini askıya alma çağrısında bulunan çeşitli kararlar aldı. Güvenlik Konseyi, İran'a karşı sınırlı yaptırımlara izin vermiş ve rejimi Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na uymaya geri döndürme umuduyla İranlı yetkililerle görüşmek üzere Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesi ve Almanya'dan oluşan bir grup oluşturmuştur.[341] Kitabın başka bir yerinde, bu yaptırımları uygulama çabalarının başarısı hakkında şöyle söylenmektedir:

> *"Temmuz ayında, Güvenlik Konseyi, silah satışlarının yasaklanması, İran bankalarının uluslararası faaliyetlerinin askıya alınması ve İran'ın nükleer*

[338] Colin, D., (2015), "*The Obama Doctrıne, American Grand Strategy Today*", Oxford University Press, p: 61
[339] Barack, O., (2020), "*A promised land*", Published in the United States by Crown, an imprint of Random House, a division of Penguin Random House LLC, New York. P:202
[340] İbid, p: 203
[341] İbid

programı için önemli olan eşyaların ticaretinin yasaklanması dahil olmak üzere, eşi görülmemiş yeni yaptırımlar uygulamak için Rusya ve Çin'in kilit oylarıyla 1929 Kararı'nı kabul etti. İran'ın bu yaptırımların tüm etkilerini hissetmesi iki yıl sürdü. Ancak bu yaptırımları yeni bir dizi ABD yaptırımıyla birleştirerek, müzakereler kabul edilmedikçe İran ekonomisini askıya alacak araçlara sahip değiliz"[342]

Daha önce de belirtildiği gibi, Obama'nın çabalarıyla geçen 1929 sayılı karar açıkça dört alanda en güçlü baskılarla İran halkının geçim kaynaklarını hedeflemek üzere tasarlanmıştır: enerji gelişimi, İran'ın finansmana erişimi, İran gemilerini ve hava kargosunu denetleyecek bir sistemin yanı sıra uluslararası yaptırımların ihlallerini bildirmek için bütünleşmiş bir sistem kurulmuştur.

1929 tarihli kararın kabul edilmesinin ardından, ABD ayrıca İran'a tek taraflı yaptırımlar da getirmiştir. En önemlisi, Haziran 2010'da Barack Obama, BM Güvenlik Konseyi'nin bir kararı kabul etmesinden kısa bir süre sonra, CISADA veya Kapsamlı Yaptırımlar Yasasını imzalamıştır. Yasa, İran'a petrol ve gaz da dahil olmak üzere çeşitli sektörlerde kapsamlı yaptırımlar getirmiştir. Ancak bu kanunun belki de en etkili maddesi 104. maddedir.[343] Bu yasal hüküm uyarınca, Amerika Birleşik Devletleri hükümetine, İran'da yaptırım kapsamındaki yasal ve gerçek varlıklardan biriyle herhangi bir finansal kurumun uluslararası takası durumunda ABD finans sistemi ile bağları koparma yetkisi verilmiştir. Bu konu halen uluslararası bankalar ile İran arasındaki iletişimin önündeki en önemli engellerden biri olarak görülmektedir.

Obama'nın liderliğinde dış polititka aracı olarak İran'a karşı uyguladığı "Maksimum Yaptırım" politikasının ardından İran Merkez Bankası ambargosunun ardından 2012 yılında İran'ın petrol gelirleri bir önceki yıla göre 3 kat artmış ve döviz kuru 3 katına çıkmıştır. Devlet bütçesinin petrol gelirlerine %70 oranında bağımlı olması nedeniyle, hükümet ciddi bir bütçe açığı ile karşı karşıya kalmış ve döviz kurundaki artış, üretimde düşüşe ve fiyatlarda keskin bir artışa neden olarak, satın alma gücünü azaltarak İran halkı üzerinde önemli bir ekonomik baskıya neden olmuştur. Bu gelişmeler, ABD'li yetkililerin, Clinton'ın İran'ın petrol gelirlerindeki aylık 3 milyar dolarlık azalmayı tekrar tekrar memnuniyetle karşıladığı noktaya kadar, İran'daki ekonomik krizin ilk işaretleri olarak görmelerine yol açmıştır. Bu yaptırımların sonuçları, ABD Kongresi ve Başkan'ın bu tür yaptırımları İran ekonomisinin diğer sektörlerine de yaymasına neden olmuştur. 2012'nin başında ABD hükümeti yaptırım rejiminin seviyesini, kapsamını ve türünü değiştirerek İran üzerindeki baskısını en üst düzeye çıkarmıştır. Seviye değişikliği, çok taraflıdan tek taraflıya doğru olmuştur. Kapsam değişikliği, bölgeselden küresele ve tür değişikliği, akıllıdan felç ediciye değişmiştir. Yaptırım aşamasını akıllıdan felç ediciye kaydırmak, nükleer faaliyetlerde bulunan yönetim organları yerine insanları hedef almak anlamına gelmektedir. Akıllı yaptırımlar aslında, genel halk ve ekonomi için sorunlar ve zorluklar yaratmaktan kaçınarak bireylere ve gruplara baskı uygulayan seçici cezalardır.[344]

Yaptırımların kamu ekonomisi ve halkın günlük yaşamları üzerindeki baskısı sadece bilinen bir gerçek olmayıp, birçok uluslararası kuruluş tarafından da eleştirilmektedir. BM Genel Kurulu'na

---

[342] İbid
[343] İbid
[344] Bijan, Kh. Reza, M. Trita P., (2013), "Never Give in and Never Give up: The Impact of Sanctions on Tehran's Nuclear Calculations", *National Iranian American Council (NIAC)*. P:10

sunduğu resmi bir raporda, BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon: "*İran İslam Cumhuriyeti'ne uygulanan yaptırımların kamuoyu üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Bunlar arasında artan enflasyon, yükselen fiyatlar ve enerji maliyetleri, artan işsizlik ve başta tıp olmak üzere temel ihtiyaç maddelerinde bir düşüş olduğudur*" açıklamasını yapmıştır.[345]

ABD'nin 2010 stratejik belgesinde ambargoların amacını açık bir şekilde beyan etmiştir. Bu belgeye göre, İran'ın uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmesi ve nükleer programının tamamen barışçıl olduğunu göstermesi gerektiğini açıkça belirttiğini ortaya koyuyor. Yaptırım rejimi, uluslararası toplumun yükümlülüklerini yerine getirmeyen ülkelerden hesap sorabileceğini ve tutacağını gösterirken aynı zamanda diplomatik bir çözüm için alan açıyor. Sınırlı bir yardım karşılığında İran'ın nükleer programının ilerlemesini durduran bir ilk adım düzenlemesine ulaştığı için tercih olduğunu, İran'ın nükleer programının yalnızca barışçıl amaçlara yönelik olduğunu garanti eden kapsamlı ve doğrulanabilir bir anlaşmaya varmaktır. Zira ABD'nin İran politikaları farklı faktörlere dayanmaktadır. Bunlar arasında, nükleer silahların yayılmasını önleme rejimini güçlendirmek, İran'ın barışçıl nükleer enerjiye erişmesini sağlamak, ABD'nin çıkarlarını korumak ve İran'ın bölgesel gücüne karşı önlem almak yer alabilir. Ancak İran'ın nükleer silah üretmesini önleme hedefine ulaşmak için tüm seçenekleri ellerinde tuttuğunu ortaya koymaktadır.[346]

Obama, diplomatik çabalarına bir miktar azaltmak için İran'a karşı daha iddialı önlemler almak için paralel bir yol izledi. İlk olarak ABD, bazen tek taraflı olarak, bazen de Birleşmiş Milletler veya Amerikan müttefikleriyle işbirliği içinde Tahran'a karşı enerjiyle ilgili ve mali yaptırımları artırdı. Bu yaptırımlar ve diplomasi, Bush'un ikinci dönemindeki benzer çabaların üzerine inşa edildi ve bunların birleşimi zaman içinde gerçek bir etki yarattı. İran'a yönelik uluslararası yaptırımlar, eksik olsa da, bu ülkenin ekonomisine önemli ölçüde zarar vermiştir.

ABD'nin Yaptırım Politikası'nda Kongre'nin Etkisi

Kongre'nin ABD dış politikasını etkilemesinin birçok yolu vardır. Kongre, dış politika sürecini dört farklı şekilde etkileyebilir: 1. Yasama 2. Yasama dışı 3. Doğrudan ve 4. Dolaylı.[347] Yasama (Legislation), ABD Kongresi'nin tekelindedir ve dört biçimde uygulanır: Tasarı (Bill), Ortak Karar (Joint Resolution), Basit Karar (Simple Resolution) ve Eşzamanlı Karar (Resolution Concurrent); bu dört formatın her birinin etkisinin ve yasal statüsünün tanınması gerekmektedir. Tasarı, herhangi bir yasal teklifin ana ve genel şeklidir. Her iki mecliste de (Senato ve Milletvekilleri) hazırlanıp onaylandıktan sonra imza için cumhurbaşkanına havale edilir ve imzalanırsa yasalaşır ve yürürlüğe girer. Tasarının yanında hukuki statü ve hukuki süreç açısından da farklı olmayan ortak bir karar vardır. Özel bütçeli davalarda, geçici komisyonların oluşturulmasında (11 Eylül Soruşturma Komisyonu gibi), kanuna geçici istisnaların oluşturulmasında, savaş ilanında ve anayasa değişikliğinde kullanılmaktadır. Basit bir karar, ortak bir yasa tasarısı ve kararın aksine bağlayıcı değildir ve kanun haline gelmez. Sadece iki meclisten birinin konumunu ilan etmek veya meclislerin

---

345 Office of the High Commissioner on Human Rights. August 22, 2012. Report of the Secretary-General on the Situation of Human Rights in the Islamic Republic of Iran. Available at: http:// www. ohchr. org/ Documents/ Countries/IR/A-HRC-22-48_en.pdf.

346 National Security Strategy of the United States of America, May 2010, https://history.defense.gov/Historical Sources/National-Security-Strategy,

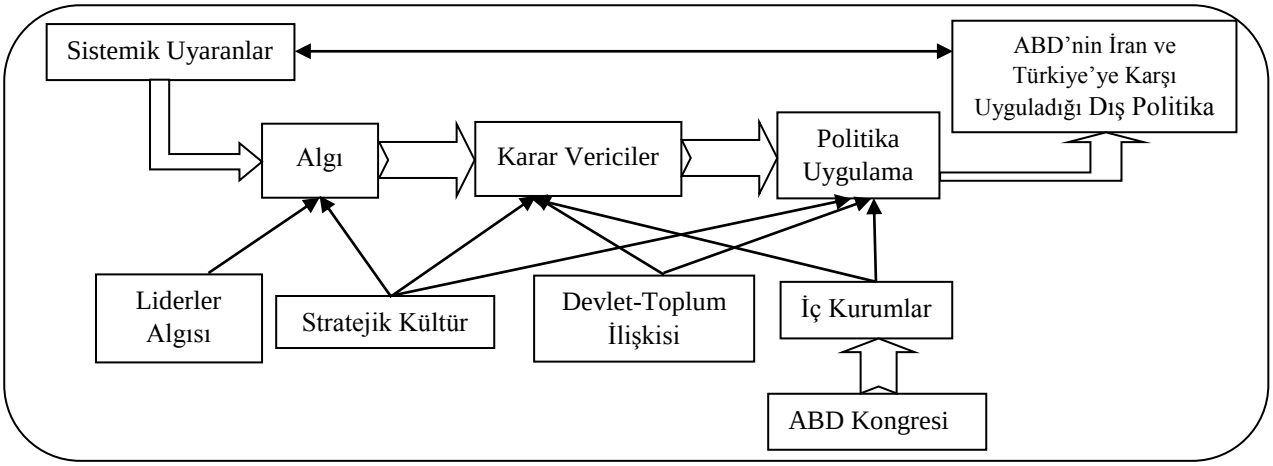
347 Wittkopf, Eugene; Jones, Christopher M.; Kegley Jr.; Charles, W. (2008). American Foreign Policy: Pattern and Process, New York: Cengage Learning. Pp: 416-419

iç kanunları gibi teşkilat içinde iç işleri düzenlemek için kullanılır. Son olarak, eşzamanlı bir karar, her iki meclis tarafından da onaylanması gerekmesi dışında, basit bir karara benzer. Bu nedenle, bu formatlarda, ortak yasa tasarısı ve kararname ABD dış politikası üzerinde en büyük etkiye sahiptir. Kongre, belirli bir konuda pozisyonunu ilan etmenin psikolojik yükünü oluşturmak için basit ve eşzamanlı kararları değerlendirebilir.[348]

İran, büyük güçlerin ve uluslararası toplumun çeşitli yaptırımlarla kendisine baskı yapmaya çalıştığı en önemli ülkelerden biridir. İran İslam Cumhuriyeti'ne uygulanan yaptırımlar dizisi, uluslararası toplum tarafından en kapsamlı yaptırımlar olarak adlandırılabilir. ABD, tek taraflı yaptırımlar getirmenin yanı sıra uluslararası örgütleri, Güvenlik Konseyi'ni ve Avrupa Birliği'ni de etkileyerek İran'a yönelik yaptırımlarını genişletmiştir.[349]

Kongre'nin İran'a yönelik yaptırımların tartışılmasına ciddi şekilde dahil olması Soğuk Savaş'tan sonra başlamıştır. Ancak Kongre'nin ABD dış politikasında ve İran'a yaptırım uygulamadaki rolünü incelemek için uygulanan yaptırım türlerini de incelemek gerekir.Devrim sonrası İran'a yönelik ABD'nin aktif dış politikası göz önüne alındığında, ABD'nin iç siyasi kurumlarının İran'a yönelik dış politikası üzerindeki etkisine bakmak önemlidir.

Bu bağlamda, ABD Kongresi, İran'a karşı yaptırımlar, İran'a karşı askeri fon tahsisi ve demokrasinin teşviki ve Beyaz Saray ile istişare de dahil olmak üzere finansal araçlar yoluyla ABD'nin İran'a yönelik politikasını şekillendirmiştir. Bir dış politika teorisi olarak Gideon Rose'un işaret ettiği gibi, neoklasik realizm, içsel müdahaleci değişkenlerini bütünleştirmesi bakımından neorealizm ile farklıdır. Bu iç müdahaleci değişkenleri, hükümetlerin sistemik uluslararası baskılara nasıl tepki vereceği belirler ki tüm realistler dış politikanın, makro stratejinin ve uluslararası politikanın temelini oluşturduğunu varsaymaktadır. Genel olarak, iç müdahaleci değişkenler dört genel kategoriye ayrılabilir: 1. devlet liderlerinin algısı, 2. stratejik kültür, 3. devlet-toplum ilişkileri ve 4. .iç düzenlemeler (iç kurumlar). Buna göre ABD'nin İran'a yönelik dış politikası ve Kongre'nin etkisi şu şekilde özetlenebilir:

Şekil 9: Neoklasik Realizm Teorisi Açısından ABD'nin İran ve Türkiye'ye Karşı Uyguladığı Dış Politika

[348] Hudiburg Jane A Bills, (2020), "Resolutions, Nominations, and Treaties: Characteristics and Examples of Use", Congressional Research Service, R46603 from https://crsreports.congress.gov. Pp: 1-4

[349] Ehsan,Y. Danesh R., (2016), Op. Cit. p: 75, p: 178

Anayasada yer alan yetkiler, ayrıca belirli ve önemli konuları ele almak için yapılan oturumlar gibi işlerin gidişatını etkileyen araçlar, Kongre'yi dış politika üzerindeki yetki ve etki bakımından başkana eşit kılmaktadır. Buna göre Kongre, dış politika karar verme sürecinde özel bir rol oynayan dış ilişkiler ve askeri komiteler ile birlikte Amerikan dış politikasındaki en etkili resmi organlardan biridir. Başkanın Amerika Birleşik Devletleri'nde dış politikayı formüle etme ve uygulamadaki özel rolüne rağmen, Kongre'nin anayasa ve kuvvetler ayrılığı sistemi kapsamında önemli yetkileri vardır ve bunlar Kongre'de koordine edilir ve iş birliği yapılırsa yürütme organının politikalarını etkileyebilmektedir.[350]

1970'lerin başında, dış politikada başkanın desteklenmesi konusunda Kongre'de güçlü bir fikir birliği vardı. O zamandan 11 Eylül saldırılarına kadar bu destek azalmış ve bazı durumlarda zıt bir ton almıştır. Ancak 11 Eylül'den sonra, yine ABD ulusal güvenliğini tehdit etme korkusuyla, kongre üyeleri yeniden başkanın dış politikasını izlemeyi seçmişlerdir. Bu eğilim, Obama'nın iktidara geldiği ve İran'a yönelik dış politikasını oluşturduğu ilk günlere kadar devam etmiştir. O zamandan beri, kongre pozisyonlarında önemli bir değişiklik olmuştur. Dış politika konusunda Kongre üyeleri arasında fikir birliği vardır. Ancak bu sefer başkanın politikalarının takibinin olmaması gibi bir fark ortaya çıkmıştır. Bunun açık bir örneği, cumhurbaşkanının bazı muhalif girişimlerine rağmen İran ve Rusya'ya yaptırım uygulanmasıdır. İran'ın dini lideri Ali Hamaney bu politikalara karşı olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

> *"Bizim bölgesel siyasetlerimiz Amerika'nın siyasetlerinin tam karşı noktasındadır. Bölge ülkelerinin toprak bütünlüğünün bizim için büyük önemi var. Irak'ın toprak bütünlüğü, Suriye'nin toprak bütünlüğü bizim için büyük önemdedir ama onlar parçalamak peşindeler. Irak'ı bölmek istiyorlar, ellerinden gelecek olursa Suriye'yi de bölmek istiyorlar, kendi buyrukları altına sokabilecekleri ufacık ülkeler oluşturmak istiyorlar. Biz bölgede direnişi destekliyoruz, Filistin direnişini (bu yıllar içerisinde İslam ümmeti tarihinin en seçkin yapraklarından biri Filistin direnişidir) destekliyoruz. Kim İsrail ile mücadele eder ve Siyonist rejimi sindirir ve direnişi desteklerse biz onu himaye ederiz, mümkün olan her türlü desteği ona veririz. Amerika'nın tefrika çıkarıcı siyasetleri karşısında duran herkese destek veriyoruz ve bu tefrika içerikli girişimlerde bulunan herkese karşı koyuyor, mukabele ediyoruz."* [351]

Bu dönemde İran'ın dini lideri Hamaney'e dört mektup gönderen Obama, diğer tüm Amerikan başkanlarından daha fazla İran ile olan farklılıkları doğrudan çözmeye istekli olduğunu göstermiştir. Obama'nın Hamaney'e yazdığı mektuplar olarak bilinen bu mektuplar, Hamaney'i müzakereye ikna etmeye yönelik doğrudan ve gizli mektuplardır.[352] Önceki iki mektupta iki ülke arasında daha iyi

---

[350] Bahman, N., (2003), "The Interaction of Congress and the President in American Foreign Policy", *Quarterly Journal of Regional Studies*, Israel-American Studies, Cilt 5, Sayı 3, p: 16 [In Persian].

[351] İslam İnkılâbı Rehberinin Dünya Ehli Beyt (as) Kurultayı ve İslami Radyo-Televizyonlar Birliği üyelerine hitaben konuşması, Monday, August 17, 2015, http://leader.ir/tr

[352] «همه نامه‌های اوباما به خامنه‌ای». بی‌بی‌سی فارسی. ۸ نوامبر ۲۰۱۴. دریافت‌شده در ۹ نوامبر ۲۰۱۴.

- "Obama'nın Hamaney'e yazdığı tüm mektuplar". BBC Farsça. 8 Kasım 2014. Erişim tarihi: 9 Kasım 2014. https://www.bbc.com/persian/İran/2014/11/141108_l45_obama_khamenei_letters. Görüntüleme tarihi: 05.04.2021

işbirliği talep edilirken, milletvekili Ali Mutahari Aralık 2010'un sonlarında Fars haber ajansıyla yaptığı görüşmede, Barack Obama'nın İran liderine yazdığı üçüncü mektubu duyurdu.[353]

Üçüncü mektup, müzakereler bittiğinde gönderildi. İran ile dünya güçleri arasındaki nükleer müzakereler fiilen bir çıkmaza girdi ve her görüşmede iki taraf arasındaki tek anlaşma, bir sonraki görüşmenin yeri ve zamanı konusunda oldu. Avrupa Birliği'nde Ocak 2010'un başından itibaren İran'ın petrol ambargosu tartışması ciddi bir hal aldı ve bazı İranlı yetkililer, İran petrol ambargosunun uygulanması halinde Hürmüz Boğaz'ı kapatarak Basra Körfezi petrol ihracatının akışını tamamen keseceği tehdidinde bulundu.[354] Barack Obama üçüncü mektubunda Hürmüz Boğazı'nı kapatmanın kırmızı çizgisi olduğunu yazdı. İran'ın petrol ve bankacılık sistemine ambargo uygulandı ancak İran, Hürmüz Boğazı'nı kapatmak için herhangi bir adım atmadı. Ayetullah Hamaney, yaptırımların İran'ı nükleer meselede geri adım atmaya zorlamayacağını beyan etti. İran ekonomisi, ABD ve Avrupa Birliği'nin geniş kapsamlı yaptırımlarının uygulanmasından ciddi şekilde etkilendi. Rial düştü ve ekonomik büyüme iki yıl üst üste negatif oldu. Dördüncü mektup, İran ile 5+1 ülkeleri arasındaki nükleer müzakereler için son tarih olan (24 Kasım/3 Aralık) arifesinde gönderildi. İran ile 5+1'in belirlediği son tarih ya nükleer program ve yaptırımlarla ilgili tüm konularda anlaşmaya varacak ya da anlaşma olmayacak uyarisinda bulundu.[355]

İran'a Yönelik Yaptırımlar ve Lider Algısı Faktörü

Büyük strateji oluşturmanın neoklasik realist modelini sağlamaya çalışan Kitchen, bunun "yukarıdan aşağıya" bir süreç olduğunu söylemektedir: *"liderler ulusal çıkarları ve diğer devletlerin niyetlerini dikkate alarak dış politikalarını belirlerler, ancak iç kısıtlamaların varlığı nedeniyle, politikalarını uygularken dikkatli olmak zorundadırlar. Bu nedenle, liderler, dış politikalarının uygulanması sırasında çeşitli faktörleri dikkate almaları gerektiğini bilirlemek gerekmektedir."*[356] 2009 yılında Beyaz Saray'a aday olan Obama, ABD'nin uluslararası güvenlik politikalarında önerilen çeşitli değişiklikleri ortaya koymuştur ve bunların tümü, 2009'da yayınlanan bir dizi önemli başkanlık konuşmasında ve hükümet girişiminde yer almıştır. Önerilen bu değişiklikler ve girişimlerin bazıları şunları içeriyordu: "Karşılıklı çıkar ve karşılıklı saygıya dayalı" olarak Müslüman dünyasına Amerikan diplomatik erişim; nükleer silahların kontrolü ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ile ilgili çok sayıda Amerikan girişimiyle desteklenen, ABD'nin açıkça beyan edilen politikası olarak nükleer silahların kaldırılması; İran ve Kuzey Kore'deki haydut devlet liderleri de dahil olmak üzere düşmanlara doğrudan diplomasi ve ABD erişimi. Bu politikalar "*Yumruğunuzu açmaya istekliyseniz, elimizi uzatacağız"yaklaşımı ile özetlenmektedir.* Bu anlamda Obama döneminde ABD sorunlarını çözmek için uluslararası örgütlerinin, "yumuşak güç", "akıllı güç" ve "küresel yönetişim" tekniklerinin daha fazla kullanılmasını benimseyecektir.

---

[353] «علی مطهری در گفتگو فارس مطرح کرد درخواست آمریکا برای مذاکره مستقیم با ایران در پیغام اوباما». خبرگزاری فارس. ۲۸ دی ۱۳۹۰. بایگانی‌شده از اصلی در ۹ نوامبر ۲۰۱۴. دریافت‌شده در ۹ نوامبر ۲۰۱۴.

- "Ali Mutahari, Fars görüşmesinde, Obama'nın mesajında Amerika'nın İran ile doğrudan müzakere talebini gündeme getirdi". Fars haberleri. 28 Aralık 2014, 9 Kasım 2014 tarihinde kaynağından arşivlendi. http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13901027001493. Görüntüleme tarihi: 05.04.2021

[354] «ایران: اگر نفت ما را تحریم کنند، تنگه هرمز را می‌بندیم». بی‌بی‌سی فارسی. ۲۷ دسامبر ۲۰۱۱. دریافت‌شده در ۹ نوامبر ۲۰۱۴.

- İran: Petrolümüze ambargo koyarlarsa Hürmüz Boğazı'nı kapatırız. https://www.bbc.com/persian/İran/2011/12/111227_l10_oil_ban_hormoz_closure. Görüntüleme tarihi: 07.04.2021

[355] "Obama Wrote Secret Letter to Iran's Khamenei About Fighting Islamic State", https://www.wsj.com/articles/obama-wrote-secret-letter-to-Irans-khamenei-about-fighting-islamic-state-1415295291- Görüntüleme tarihi: 05.04.2021

[356] Kitchen, N., (2010), "Systemic pressures and domestic ideas: a neoclassical realist model of grand strategy formation". *Review of International Studies*, 36(1): 117-143. Retrieved on 17 May 2015 from: http://eprints.lse.ac.uk/27670/1/Systemic%20pressures%20and%20domestic%20ideas(lsero).pdf.

Barack Obama yönetimindeki Amerikan büyük stratejisi, başkanın kendi ülkesinde liberal politika mirasını güvenceye almaya odaklanmasına izin vermek için uluslararası tasarruf ve uzlaşmaya vurgu yapmaktadır. Diğer ABD başkanları gibi, Obama da büyük strateji sorularına yönelik karma veya hibrit (Hybrid strategies) bir yaklaşım izlemektedir. Bazı durumlarda "Çevreleme" ve diğerlerinde "Rejim Değişikliği" (Regime change or rollback) Örneğin, çevreleme, Kuzey Kore ile ilgili olarak ve daha az derecede İran'a yönelik olarak kullanılmıştır. Çevreleme bazen doğru koşullar altında müzakerelerle birleştirilebilmektedir. Rejim değişikliği, düşman bir hükümeti devirmeyi amaçlayan bir stratejidir. Bu strateji doğrudan veya dolaylı olarak uygulanabilir. Doğrudan geri dönüş, belirli bir rejimin devrilmesini sağlamak için tam ölçekli savaşa kadar her politika aracının kullanılmasını gerektirir. Dolaylı geri dönüş, bir rakibin çöküşünü hızlandırmak amacıyla yoğun askeri, ekonomik ve diplomatik baskı ile birlikte gizli eylemi içerir. Dolaylı geri dönüş, çevreleme unsurlarıyla da birleştirilebilir.[357]

Rejim değişikliği veya geri dönüş, 2011'de Kaddafi'nin Libya'sına karşı izlenen son alternatiftir ve Obama'nın El Kaide'nin özüne karşı iddialı bir geri dönüş stratejisi izlediği söylenebilir. "Pazarlık" (Bargaining) da açıkça Obama yönetimi tarafından bir teknik olarak kullanılmıştır. [358] Ancak Obama'nın tercih ettiği kendine özgü karma strateji, Amerikan'ın öncülüğünde uluslararası iyi niyet jestlerine ve ABD'nin denizaşırı askeri taahhütlerinin kademeli olarak azaltılmasına özel bir vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşım yalnızca Obama'nın sadece dış politika inançlarına değil, aynı zamanda çok iddialı iç politika hedeflerine de uygundur.

Başkan Obama'nın politikalarının İran'lı liderler tarafından nasıl algılandığının değerlendirildiğinde, Ruhani hükümeti, "Tehdidin ortadan kaldırılması" ve "Kazanım elde etme" olmak üzere iki unsuru iyi bir dış politika özelliği olarak değerlendirirken, ideolojik kaygıları böyle bir dış politikanın gerçekleştirilmesine engel olarak nitelendirmektedir. Buna göre, dış politikasının temeli olarak "Etkileşim Odaklı Ilımlılık" söylemini ortaya koymaktadır. Dış politikada ılımlılık söylemi teslimiyet, çatışma ve yüzleşme olarak değil, dünya ile etkili ve yapıcı bir etkileşim olarak görülmüştür. Ilımlı dış politikanın ana hatlarını çizen ve özelliklerinden bahseden Ruhani: "*İyi bir dış politikanın tehdit olan şeyler söylemek anlamına gelip gelmediğini görmeliyiz. Gerçek şu ki, bu vakalar dış politikayı düzeltmez. Çünkü dış politika, ya tehdidin azaltılması ya da ülkenin gelirinden yararlanılmasının sonucu olarak dünyayla başa çıkma şekli anlamına gelir.*"[359]

Cumhurbaşkanı Hassan Ruhani liderliğindeki daha ılımlı İranlı liderler İran'ın kalıcı düşmanları olmaması gerektiğini ve pragmatik bir dış politikanın yalnızca JCPOA kapsamında uluslararası yaptırımların hafifletilmesiyle elde edilemeyeceğini, aynı zamanda İran'ın görüşlerine dünya çapında desteği artırabileceğini savunmaktadır. Görüşlerini Hamaney ve aşırılık yanlılarının görüşlerinden açıkça ayıran Ruhani, 13 Eylül 2015'te JCPOA'nın "*Çeşitli ülkelerle dostluk ve iş birliği atmosferi yaratmak için bir başlangıç olduğunu*" söylemiştir. Bu mesele Ruhani'nin yorumunda açıkça görülebilmektedir: "*Amerikalılar köyün hanıdır, köyün hanı ile anlaşmak daha kolaydır.*" [360] Pragmatistler genellikle uluslararası toplumla daha fazla entegrasyon istediklerini söyleyen ve Ruhani

---

[357] Colin, D., (2015). Op. Cit. p: 44

[358] İbid. p: 37

[359] محک گفتمان دولت با بشکه هاي نفت10.30.1393 (Petrol varilleriyle hükümet söyleminin ölçütü), -https://www.tasnimnews.com/fa/news/1393/10/30- Görüntüleme Tarihi: 07.04.2020

[360] Jalal, D, F. Mehdi, A., (2014), "The Nuclear Discourse of the Onbirth Government", *Quarterly Journal of Strategic Studies*, Year 17, Spring, No. 1

yanlısı adayların 26 Şubat 2016 Meclis seçimlerinde kazanımlar elde etmelerine yardımcı olan İran gençliği ve aydınlarından destek almaktadırlar.[361] İran'ın dünya siyasetinde bir orta güç olarak kalmaya devam edeceği göz önüne alındığında, Tahran'ın gerçekten de Batı'nın gözünde İran'ın düşmanca ve iş birlikçi olmayan imajını değiştirmenin yollarını Cumhurbaşkanı Ruhani'nin görev süresinin sonuna kadar aktif olarak arayacak olmasının arkasında uzlaşma ve ittifak politikası stratejileri yatmaktadır. Bu açıdan tam olarak amacı oldukça proaktif olan bir dış politika gerçekleştirmektir. Öte yandan Cumhurbaşkanı Ruhani, yeni dışişleri bakanı Muhammed Cevad Zarif'in göreve başlaması sırasında kendisinin ve kabinesinin İslam Cumhuriyeti'nin ilkelerinden vazgeçmeyeceklerini de belirtmiştir.[362]

Obama ve Ruhani'nin BM Konuşmalarında Nükleer Program, Tehdit Algıları ve Dış Politika Söylemleri

ABD Başkanı Barack Obama, 2013 BM 68. toplantısında konuşmasına ülkenin uluslararası düzeydeki genel durumunu sunarak başlamıştır. Ancak Barack Obama'nın konuşmasının önemli bir kısmı, İran ve ABD olarak iki ülke arasındaki ilişkiler ve özellikle İran nükleer sorununun geleceği ve bu sorunun çözülmesi dahil olmak üzere İran'la ilgili konulardan oluşmuştur. ABD Başkanı Barack Obama'nın İran hakkındaki açıklamaları, diğer başkanların, özellikle de selefi George W. Bush'un İran hakkındaki önceki açıklamalarından çok farklıdır. Obama, önceki konuşmalarından farklı olarak bu konuşmasında İran tehdidinden bahsetmemiştir. İran devriminin liderliğinden, pozisyonlarından ve ABD'nin İran'la ilişki kurmaya ve nükleer sorunu çözmeye hazır olduğundan bahsetmiştir.[363]

Genel olarak, Obama'nın açıklamaları, önceki ABD yetkililerininkinden farklı olarak, İran'a ve nükleer faaliyetlerine karşı direniş konusunda sağlam bir duruş içermemiştir, aksine açıklamalarındaki yüksek düzeyde ikna edici eylem nedeniyle, ABD Başkanı, İran'ın her zamankinden daha fazla Amerika Birleşik Devletleri ile çeşitli alanlarda etkileşim içinde olmasını istemiştir. Obama'nın İran ile ilgili açıklamalarının, yaptırımların kaldırılması, nükleer sorunun çözülmesi gibi konularda bir taahhüt olmadığını ve daha çok motive edici bir söylem olduğunu da belirtmek gerekir.

İran Cumhurbaşkanı'nın Birleşmiş Milletler'deki konuşması, İran'ın bölgesel ve uluslararası arenada dış politika konusundaki genel tutumunun beyanı ile başlamıştır. İran Cumhurbaşkanı, Obama gibi, Suriye sorununa ve bu ülkedeki iç savaşa ve çözümlerine değinmiştir. Ruhani, İran'ın nükleer meseleyle ilgili "*zamana bağlı*" müzakerelere derhal katılmaya istekli olduğunu taahhüt eden BM kuruluşundaki ilk çıkışını yapmıştır. Bununla birlikte, selefi Mahmud Ahmedinejad'ın başvurduğu Holokost inkar söyleminden uzak durmuştur.[364]

Ruhani CNN'e, Obama ile BM Genel Kurulu'nda görüşmediğini çünkü iki tarafın "*Toplantıyı gerçekten koordine etmek için yeterli zamana sahip olmadığını*" söylemiştir. İranlıların dünyanın geri kalanıyla "yeni bir ilişkiler çağı" istediğini söylemiştir. Daha sonra İngilizce'ye geçerek ve gülümseyerek şöyle demiştir: "*Amerikan halkına şunu söylemek istiyorum, İranlılardan*

---

361 CRS Report RL 7-5700, Kenneth Katzma, 2016*, Iran's Foreign Policy, Congressional Research Service 7-5700,* p:3

362 Sermin, P., (2013), Op. Cit. p: 69

363 President Obama delivered the following address at the United Nations General Assembly in New York on Sept. 24, 2013. https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/01/21/inaugural-address-president-barack-obama

364 Jeff Mason, Yeganeh Torbati, "Obama İran'la diplomasi sözü veriyor ancak o ve Ruhani buluşmuyor", 25 Eylül 2013 05:11, https://www.reuters.com/article/us-un-obama-speech- idUSBRE98N0TU20130925

Amerikalılara barış ve dostluk getiriyorum." Üst düzey bir ABD'li yetkili ise el sıkışmanın düzenlenmesindeki zorluğun İran tarafından kaynaklandığını ifade etmiştir.[365]

Ruhani konuşmasının başka bir bölümünde, yaptırımların etkisiz bir çözüm olduğuna ve ABD'nin son yıllarda İran ve onun nükleer meselesiyle başa çıkmak için yaptırımları ana çözüm olarak kullandığı konusuna değinmiştir. Son olarak, İran Cumhurbaşkanı'nın BM Genel Kurulu'ndaki konuşmasının önemli bir kısmı, nükleer mesele ve bunun ABD ile ilişkisi hakkında yaptığı açıklamadır.[366] Altmış sekizinci BM Genel Kurulu'nda konuşan Ruhani, "*Nükleer silahların İran'ın güvenlik doktrinde yeri olmadığını vurgulayarak Obama'nın konuşmasını dikkatle dinlediğini ve iki taraf arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için bir çerçeve oluşturmanın mümkün olduğu sonucuna vardığını*" beyan etmiştir.[367]

ABD Başkanı Barack Obama, Tahran'ın ekonomik yaptırımlardan kurtulma karşılığında atom programını dizginleyeceği bir nükleer anlaşma için İran'a; "B*u fırsatın geçmesine izin vermeyin. Programınızın barışçıl olduğuna dair dünyaya güvence verirken, enerji ihtiyaçlarınızı karşılayan bir çözüme ulaşabiliriz.*" çağrısında bulunmuştur.[368]

Ruhani, 2014 yılında Birleşmiş Milletler 69. Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmasında, bölgedeki büyük güçlerin organize edilmiş şiddetine, bölgedeki şiddet ve aşırılığa, mevcut duruma getirilecek çözüme ve İran'ın nükleer programına vurgu yapmıştır. Ruhani'nin 2015 yılında yaptığı konuşmada, önceki iki konuşmada olduğu gibi, Batı'nın bölgedeki organize edilmiş şiddetine (Irak, Suriye ve Yemen'deki krizler gibi) ve bunun da bölgede aşırılık ve şiddete yol açtığına atıfta bulunmuştur. Ancak cumhurbaşkanın bu konuşmasındaki ana odak noktası, İran'ın dünya güçleriyle yaptığı nükleer anlaşmadır. Bu bağlamda İran, nükleer program konusunda dünya güçleriyle yapıcı bir etkileşim içine girmiştir. Buna göre nükleer anlaşma, yapıcı etkileşimin ve hükümetin umut içindeki kesin ve diplomatik davranışının sonucudur. Hassan Ruhani'nin 2015'teki 70. BM Genel Kurulu'ndaki konuşması, Viyana'da varılan nihai anlaşmadan neredeyse iki buçuk ay sonrasına rastlamaktadır.

ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları gözden geçirildiğinde, ABD'deki Demokratlar İran'a karşı yaptırımları Cumhuriyetçilerden daha fazla kullandığı görülmektedir. Eski ABD Başkanı Barack Obama, anılarının bir bölümünde, İran'a baskı yapma çabaları hakkında: "*Kendisinden önceki Başkan tarafından ABD yaptırımları, çoğunlukla sembolikti ve yeterince ağır değildi*." ifadesinde bulunmuştur. Dolayısıyla yolunu sert ve ağır yaptırımlara doğru değiştirmiştir.Yaptırımların tarihine bakıldığında, Demokratların İran'a karşı hem nicelik hem de nitelik olarak Cumhuriyetçilerden daha fazla yaptırım uyguladığı da görülmektedir. İran'a yönelik yaptırım politikası, 1979 yılında Jimmy

---

[365] İbid

[366] مطالبه ایران در ادوار مجمع عمومی سازمان ملل، پایگاه مرکز اسناد انقلاب اسلامی، تاریخ انتشار: ۴۴:۱۰ - ۱۶ شهریور ۱۳۹۴ - 2015، 07 September

İran'ın BM Genel Kurulu'ndaki talebi, İslam Devrimi Dokümantasyon Merkezi, Yayınlanma: 10:44 - 7 Eylül 2015, 07 Eylül- görüntüleme Tarihi: 04.02.2020

[367] "ال پائیس: نشست شصت و هشتم، جایگاه آشتی تاریخی؟!"، کد خبر : ۲۹۰۰۱تاریخ انتشار : چهارشنبه ۰۳ مهر ۱۳۹۲ - ۱۷:۳۷، https://www.irinn.ir/fa/news

"El Pais: Altmış Sekizinci Oturum, Tarihsel Uzlaşmanın Yeri ?!", Haber Numarası: 29001 Yayınlanma: 23 Ekim 2013 Çarşamba - 17:37- Görüntüleme Tarihi: 03.02.2020

[368] U.S. President Barack Obama addresses the 69th United Nations General Assembly at U.N. headquarters in New York, September 24, 2014. https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/09/24/remarks-president-obama-address-united-nations-general-assembly

Carter'ın demokratik yönetimi ile başlamış ve en sert yaptırımlar Demokrat Partili Barack Obama tarafından uygulanmıştır.[369]

Obama'nın yaptırım politikalarına bakıldığında İran'a yönelik yaptırımların ana mimarının Obama olduğu görülmektedir. Öte yandan başkanlık yarışı sırasında Obama, İran ile koşulsuz görüşme sloganını yükseltmiştir. Obama, "İran'ın davranışındaki bir değişikliğin", Dünya Ticaret Örgütü üyeliğiyle, bazı ekonomik faydalar ve güvenlik garantileri ile ödüllendirilebileceğine söz vermiştir. Obama, ilk Nevruz mesajında, aradaki tüm sorunları çözmek ve İran ile yapıcı ilişkiler kurmak için diplomasi çağrısı da yapmıştır. Obama'nın ülke içinde yaptığı açıklamalar, bazı siyasi gruplar ve devlet adamları arasında ABD ile yakınlaşma umutlarını artırmıştır. Ancak Obama yönetimi sırasında, İran'la nükleer program konusunda bir anlaşmaya varmak için üst düzey diplomatik çabaların bir tehdit olarak görülmesiyle, yürütme organı ile Kongre arasındaki gerilim tırmanmıştır. Obama, 2008 kampanyasını kazanması halinde İran'la doğrudan diplomasiyi sürdürmeyi kabul edeceğini ve Bush'un İran'a yönelik politikalarını değiştirmeye çalışacağını söylemiştir. Ancak Kongre üyeleri, Bush'un İran'a yönelik politikalarının değiştirilmeyip, yoğunlaştırılması gerektiğine inanıyordu. İktidara geldikten sonra Obama, İran ile diplomatik ilişki kurmaya çalışmıştır.[370] 2009'un ilk aylarında diplomatik girişimler çok az ilerleme gösterdiğinde, milletvekilleri hükümetin yeni yaklaşımına karşı sabırsız davranmışlardır ve İran'a karşı yeni tek taraflı yaptırım tasarıları getirmeye başlamışlardır. Nisan 2009'da, Meclis Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Berman, Rose Latinen ile birlikte "İran'ın Kapsamlı Yaptırımlar Yasası, Hesap Verebilirlik ve İran'da Yatırım Yapmama Yasasını" tanıtmıştır.[371]Kanun, İran gazının satışına yardım eden veya İran ile başka alışverişlerde bulunan hükümetlere, şirketlere veya bireylere yeni yaptırımlar getirmiştir. Aralık 2009'da tasarı Temsilciler Meclisi'nden 412 lehte oyla kabul edilmiştir.[372] Washington Post yasa hakkında şunları yazmıştır: "Kongre, bu yasayı geçirerek, İran'a karşı daha çatışmacı bir bakış açısına sahip olduğunu Obama yönetimine gösterdi."[373] Hükümet ise Kongre'yi yeni yaptırımlar uygulamak için yavaşlatarak BM Güvenlik Konseyi'nde yeni yaptırımlar geçirmeyi ummaktaydı.[374]

Bu arada Obama, Kongre'deki görev süresi boyunca İran'a yönelik yaptırımların sıkılaştırılmasının destekçisi olmuştur. Bu bağlamda, İran hükümetinin petrol gelirlerini nükleer programını genişletmek ve Orta Doğu'daki terörist grupları desteklemek için kullandığını ve böylece şirketlere İran'la mali bağları kesmeleri için baskı yaparak yaptırımların etkisini artırdığını söylemiştir. Bunu takiben, 2007 yılında ABD Senatosu'na yabancı yatırımcıları İran'dan ayrılmaya teşvik eden bir plan sunulmuştur. Pratikte Obama, bir yıllık bir dönem olan 2009 seçimlerine kadar Cumhuriyetçi Bush yönetiminin izinden gitmiştir. Bu süre zarfında, bir dizi İranlı kişi ve kurum, üç yürütme emriyle yaptırıma tabi tutulmuştur. 2009 İran seçimleri ve İran'da ayaklanmanın patlak vermesinin ardından İran'a karşı uluslararası durum değişmiştir ve İran uluslararası arenada suçlanmaktadır. Bu nedenle ABD, İran

---

369 "İran'a karşı en çok yaptırımı kim uyguladı?", 14 Kasım 2017 Pazartesi, http://rajanews.com/node/297928, Görüntüleme tarihi: 11. 04. 2019

370 Alireza, A., (2013), "Iran in the American Executive-Legislative Relationship", *Iranian Review of Foreign Affairs*, Vol. 4, No. 3, p: 66-67

371 S.2799 - Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act of 2009, 111th Congress (2009-2010), https://www.congress.gov/bill/111th-congress/senate-bill/2799

372 Howard, La Franchi, (2010a. January 16). "Iran Nuclear Program: On Sanctions, Congress Ahead of Obama", *Christian Science Monitor*, Retrieved From: http://www.csmonitor.com, (2020/01/11)

373 Lynch, Colum, and Thomas Erdbrink. (2010. June 22), "Congress Strikes Deal on Tougher Sanctions for Iran's Suppliers." *Washington Post*, Retrieved From: http://www.washingtonpost.com , (2021/02/23)

374 Howard, La Franchi., (2010b. February 10). "Obama Administration Shifts Gears on Iran Sanctions", *Christian Science Monitor*, Retrieved From: http://www.csmonitor.com, (2021/01/12)

üzerindeki baskısını artırmıştır. ABD liderliğinde, İran'a karşı en son ve en önemli sayılan BM Güvenlik Konseyi 1929 sayılı kararı 2010 yılında kabul edilmiştir.

İran'a Yönelik İkincil Yaptırımlarda Kongre ve Başkan Obama'nın Etkisi (2010-2015)

Hedeflenen bir program sırasında ABD Kongresi, 1 Temmuz 2010'da Obama'nın imzasıyla hayata geçirilen ve "CİSADA"[375] olarak bilinen Kapsamlı İran Yaptırımları Yasasını onaylamıştır. CİSADA, D'Amato Yasası kapsamında benzini ve enerji yaptırımlarını yoğunlaştırmanın yanı sıra İran bankalarıyla bankacılık ilişkilerine yaptırımlar getirdi. Bu yasadan önce, Amerikan bankacılık yaptırımları birincil türdendi ve yalnızca İran bankalarının Amerikan bankalarıyla olan faaliyetlerini hedef alıyordu. Ancak CİSADA yasasında İran bankalarının diğer ülkelerin yabancı bankalarıyla ilişkilerine yönelik ikincil yaptırımlar hedefleniyordu.

ABD'nin İran'a karşı ilk ikincil yaptırımları, CISADA Yasası'nın bir parçası olarak 2010'da onaylanmıştır. Bu kanunun 104. maddesi, yaptırım uygulanan kuruluşlarla ilgili olarak mali kuruluşların cezalandırılmasını açıklamaktadır. Sisada Yasası'nın 104. Maddesi, (Financial Action Task Force) FATF'nin İran bankalarıyla ilişkilerde kara paranın aklanmasının ve terörün finansmanının önlenmesine yönelik bir mekanizma oluşturulması gereğine ilişkin ülkelere yönelik tedbir ve uyarılarına atıfta bulunarak, Kara para aklama ile mücadele için banka yaptırımları sağlar. Sisada yasasının bankacılık yaptırımları, İran bankalarını uluslararası bankacılık sisteminden çıkarmak ve yabancı bankalar ile İran bankaları arasındaki aracılık ilişkilerini kesmek amacıyla oluşturulmuş ve onaylanmıştır.[376]

Bir sonraki yasa, 2013 yılında ABD Kongresi tarafından onaylanan (Iran Freedom and Counter-Proliferation Act 2012) IFCA adlı yasadır.[377] Yasanın 1247. maddesi, yabancı kuruluşların Özel Belirlenmiş Uyruklu ve Engellenmiş Kişiler listesindeki (SDN List-The Specially Designated Nationals and Blocked Persons List) İranlılara hizmet sunmaları halinde yaptırım uygulanacağını ve ABD'deki aracılık hesaplarını yeniden açmalarının yasaklanacağını belirtmektedir. Aynı zamanda, yaptırımlar tarihinde ilk kez Temmuz 2010'da, ABD Kongresi ikincil bankacılık yaptırımlarını tasarlamış ve uygulamıştır. Yasaya göre, silahların yayılması ve teröre destek konusunda birincil yaptırımların hedefi olan İran bankaları, ikincil bankacılık yaptırımlarına tabi olacaktır. Bu tür ambargo, yabancı bankaları hedef bankalar veya ABD dolarına erişim arasında bir yol ayrımına getirmiştir. Kapalı kapılar ardında yapılan bir AIPAC toplantısında Kongre Üyesi Brad Sherman yaptığı açıklamada, değişikliğin İran'da ekonomik baskıyı yoğunlaştırmayı ve iç protestoları artırmayı amaçladığını söylemiştir.[378]

Bunun ardından, 2011'de Kongre temsilcileri İran Merkez Bankası'nın İran'ın bankacılık sistemine yönelik yaptırımları aşmada önemli bir rolü olduğuna inanıyorlardı; Ancak ABD Hazine Bakanlığı, petrolün küresel fiyatını artırma korkusuyla Merkez Bankası ve İran petrolüne yaptırım uygulamayı

---

375 H.R. 2194, Comprehensive Iran Sanctions ,Accountability ,and Divestment Act of (2010 CISADA)

376 Kenneth, K., "Iran Sanctions", *Congressional Research Service Report for Congress*, May 25. 2011. P: 6

377 Notice of Department of State Sanctions Action Pursuant to the Iran Freedom and Counter-Proliferation Act of 2012 (IFCA), Department Of State [Public Notice 11363] Federal Register on 03/11/2021 and available online at federalregister.gov/d/2021-05051, and on govinfo.gov

378 Alexander, G., (2013), "New Economic Sanctions on Iran, Washington's Regime Change Strategy", Global Research, April 10, Available at: http://www.globalresearch.ca/new-economic-sanctions-oniran-washingtons-regime-change-strategy/5330823

reddetti. Son olarak, İran Merkez Bankası'na (H.R. 1540) yaptırım planı Kongre tarafından onaylandı ve 2012 mali yılı için Ulusal Savunma Yetki Yasası'nın NDAA 1245. Bölümünde yapılan bir ek olarak Obama tarafından imzalandı.[379]

İran'a yönelik yaptırımları güçlendirmek amacıyla ABD Temsilciler Meclisi, 10 Ağustos 2012'de Obama tarafından imzalanan İran ve Suriye İnsan Haklarına Yönelik Tehditlerin Azaltılması (Iran Threat Reduction and Syria Human Rights Act ITRSHRA) başlıklı bir başka yasa çıkardı. ITRSHRA yasasının yaptırımlarının en önemli kısmı 504. madde ile ilgilidir.[380] Bu maddede, Savunma Yetkileri Kanunu'nun ikincil yaptırımından muafiyet şartları değiştirildi. Bu şekilde İran'dan petrol satın alan ülkenin bankası, dolara erişim üzerindeki ikincil yaptırımlardan muaf olmak için, petrol alımını kademeli olarak azaltırken üçüncü ülkelere petrol fonları aktarmaktan kaçınmalıdır. Bu yaptırım sonucunda İran'ın Çin, Hindistan, Güney Kore, Japonya ve Türkiye gibi alıcı ülkelerdeki petrol ihracatından elde ettiği döviz geliri artık diğer ülkelerden mal almak ve ithal etmek için kullanılamıyor. Bu yaptırımın uygulanmasıyla birlikte Hindistan, Güney Kore ve Japonya'daki banka hesaplarında İran petrolünün satışından elde edilen fazla kaynaklar kullanılmadı ve İran'da döviz kuru yükseldi.

İran Tehdit Azaltma ve Suriye İnsan Hakları Yasası görevlerini yerine getirmek için Obama, 9 Ekim 2012'de 136281 sayılı icra emri yayınladı. Bu emrin 4. paragrafında, ITRSHRA Yasasının 218. Maddesi uyarınca, başlangıçtaki tüm ABD yaptırımları, Amerikalı bireylerin kontrolü veya mülkiyeti altındaki bankalar da dahil olmak üzere yabancı tüzel kişilikleri kapsayacak şekilde genişletildi.[381]

İkincil banka yaptırımlarına baktığımzda, bu yaptırımlar dolara erişmek için kaldıraca dayalı çok çeşitli ikincil yaptırımlar uygulanmıştır. Zamanla, İran'daki daha fazla banka ikincil yaptırımlara maruz kalmıştır. 2012 yılının başından itibaren bu tür yaptırımlar Merkez Bankası'na uygulanmıştır ve İran'da kademeli olarak döviz ödemeleri ve diğer ekonomik sektörlere yayılmıştır. İran'a yönelik ikincil ve birincil yaptırımların toplamı, Obama ve ABD Hazine Bakanlığı yetkililerine göre, henüz başka hiçbir ülkeye uygulanmamış olan, dünyanın en ağır tek taraflı yaptırımlarından oluşan bir sistem yaratmıştır.[382] Bu nedenle yaptırım uzmanları, İran'a yönelik yaptırımların artık nükleer programla ilgili olmadığına ve ABD dış politikasında taktik değil, stratejik bir hedef haline geldiğine inanmaktadır.

---

379 Kenneth, K., "Iran Sanctions", *Congressional Research Service (CRS)*, Report for Congress, December 7. 2012. P: 17,

380 H.R.1905 - Iran Threat Reduction and Syria Human Rights Act of 2012, 112th Congress (2011-2012), Aug. 10, 2012, https://www.congress.gov/bill/112th-congress/house-bill/1905

381 Report to Congress on List of Persons Who Are Responsible for or Complicit in Certain Human Rights Abuses in Iran, https://www.state.gov/report-to-congress-on-list-of-persons-who-are-responsible-for-or-complicit-in-certain-human-rights-abuses-in-iran/ May 12, 2022

382 Barbara, S., (2011), "Iran Sanctions: Preferable to War but No Silver Bullet, Atlantic Council's Iran Task Force", Washington, DC, Available at: http://www.acus.org/publication/iran-sanctions-preferable-war-no-silver-bullet/

Tablo 1: Kongre ve Obama Tarafından İran'a Karşı Uygulanan Ambargolar

İran'ın Kapsamlı Yaptırım Yasası (CISADA)	2010	Kongre ve Obama	Yaptırım uygulanan İran bankalarının temsilcilerine karşı dolara erişime yönelik ikincil yaptırımlar
Milli Savunma Otoritesi Yasası (NDDA)	2011	Kongre ve Obama	İran Merkez Bankası acentelerine karşı dolara erişime yönelik ikincil yaptırımlar[383]
ABD Patriot Yasası	2011	Obama	İran finans sektörünü birincil kara para aklama endişeleri alanı olarak tanıtmak
İran Tehdit Azaltma Yasası (ITRSHRA)	2012	Kongre ve Obama	İran petrol fonlarının İran bankalarının acentelerinden üçüncü ülkelere transferine yönelik ikincil ambargo yasağı
Yürütme Emri 13572	2012	Obama	İranlılar da dahil olmak üzere Suriye'de insan haklarını ihlal eden kişilerin mal ve varlıklarına el konulması[384]
Yürütme Emri 13608	2012	Obama	Yaptırımları delen yaptırımlar
Yürütme Emri 13622	2012	Obama	İran Merkez Bankası'na banknot ve altın satışına ikincil yaptırım
Yürütme Emri 13628	2012	Obama	İran Tehdit Azaltma Yasasını genişletin[385]
İran Özgürlük Koruma Yasası (IFCPA)	2013	Kongre ve Obama	İkincil altın ambargosu ve petrol satın alan ülkeden yaptırıma tabi malları (ABD yasalarına göre) satın almak için petrol fonlarının kullanılmasına ilişkin ikincil yaptırım[386]
Milli Savunma Otoritesi Yasası	2013	Kongre ve Obama	Enerji sektöründe mal veya hizmet sağlayan gerçek ve tüzel kişilerin varlıklarına ve mallarına el konulması/Petrol gelirlerinin ülkeye girişinin engellenmesi/Altın ithalatı yasağı, insan hakları ihlalleri nedeniyle İran Radyo ve Televizyonu ve Başkanlığının boykot edilmesi
İran'da Özgürlüğü Koruma ve Nükleer Silahlarla Mücadele Yasası	2013	Kongre ve Obama	İran'da enerji, denizcilik ve gemi inşa sektörlerine yönelik yaptırımlar/İran'a değerli metal ithalatı yasağı
Yürütme Emri 13645	2013	Obama	İran'ın otomotiv endüstrisine katılımına yaptırım/ İran'da riyal ile ticaret yapan bankaların varlıklarına el konulması
İran Nükleer Anlaşma İnceleme Yasası	2015	Kongre ve Obama	Nükleer anlaşmanın kongre tarafından denetlenme olasılığı
İran Yaptırımlar Yasası (ISA)	2016	Kongre ve Obama	1996 Damato Yasası üzerindeki ekonomik yaptırımların uzatılması[387]

Bu tabelo Gary Samore, Sanctions Against Iran: A Guide to Targets, Terms, and Timetables Executive Director for Research, Belfer Center for Science and International Affairs 2016, makalesinden esenlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir. "2005-2015" Yılları Arası ABD'nin İran'a Yönelik Uyguladığı Ambargoların Analizi

İran'a uygulanan yaptırımların 2005'ten önceki ve sonraki dönemleri arasında önemli bir fark vardır. 2005'ten sonra yaptırımlar, daha geniş kapsamlı ve BMGK tarafından kabul edilen kararlar

[383] National Defense Authorızatıon Act For Fıscal Year 2012, Public Law 112–81—Dec. 31, 2011, 112th Congress, https://www.congress.gov/112/plaws/publ81/PLAW-112publ81.pdf

[384] Executive Order 13572 --Blocking Property of Certain Persons with Respect to Human Rights Abuses in Syria, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/04/29/executive-order-13572-blocking-property-certain-persons-respect-human-ri April 29, 2011-also: http://federalregister.gov/a/2012-04120-pdf

[385] Executive Order 13628 of October 9, 2012, Federal Register /Vol. 77, No. 198 / Friday, October 12, 2012 / Presidential Documents, https://home.treasury.gov/system/files/126/2012iranthreat_eo.pdf

[386] The National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2013 (signed 02 Jan 2013) includes a subtitle, the "Iran Freedom and Counter-Proliferation Act of 2012" (IFCA), Public Law 112–239—Jan. 2, 2013 National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2013 Pub. L. 112–239 (text) (PDF)

[387] Iran Sanctıons Act Of 1996, [As Amended Through P.L. 114–277, Enacted December 15, 2016], 162 Cong. Rec. 15534 - Iran Sanctıons Extensıon Bıll, Congressional Record (Bound Edition), Volume 162 (2016), Part 11, 114th, Congress, 2nd Session, https://home.treasury.gov/system/files/126/isa_1996.pdf

doğrultusunda uygulandı. 2005 yılından bu yana İran'ın nükleer faaliyetleri ve ülkenin nükleer meselesinin Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesi nedeniyle İran'a yönelik yaptırımların hacmi artmıştır. En büyük yaptırım hacmi 2010-2014 yılları arasında gerçekleşmiştir. ABD ayrıca nükleer sorununu Güvenlik Konseyi'ne taşıyarak Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği'nin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Böylece Güvenlik Konseyi ve Avrupa Birliği birbirinden bağımsız ama ABD hegemonyası doğrultusunda İran'a karşı tavır almıştır.

Terörle mücadele faaliyetleri, kitle imha silahlarının üretimi ve yayılması (nükleer silahlar ve balistik füzeler), insan hakları ihlalleri, ABD ihracat kontrol düzenlemeleri ve ulusal ve bölgesel güvenliğin ihlalleri ve demokrasinin korunması konularında ABD öncülüğündeki uluslararası konsensüs, bu dönemde başta enerji sektörü olmak üzere ülkeye çok çeşitli yaptırımlar uygulamıştır. Bu devasa yaptırım hacmi, durumu yaptırımlar öncesi haline döndürmeyi çok zorlaştırmıştır. Bir yandan Batılı hükümetler yaptırımları kaldırma konusunda isteksizken, diğer yandan yaptırımların şiddeti İran'daki herhangi bir ekonomik faaliyeti sınırlamıştır. Enerji yaptırımlarının İran ekonomisi üzerinde büyük etkisi olmuştur. Finans ve bankacılık sektörleri de bu yaptırımların büyük bir bölümünü kapsamaktadır. Bu tür yaptırımlarla, İran'ın finansal ve bankacılık işlemleri ciddi şekilde kısıtlanmıştır. Nükleer anlaşma ve sonrasında bile bu kısıtlamalar İran'ın bankacılık sektörü için geçerli olmuştur.

2013 yılında Kongre'nin İran'a karşı baskıcı eylemleri devam etmiştir. Demokrasiyi Savunma Vakfı Başkanı Mark Dubowitz, İran ile büyük güçler arasındaki müzakerelerin sürdüğü bir günde, Kongre'nin 2013 "Nükleer İran'ın Engelleme Yasasını" sunarak, yaptırımlardan gelen ekonomik baskının açık bir mesaj verdiğini ve İran'dan cevap almanın tek yolunun bu olduğunu söylemiştir.[388] Tasarı, Temsilciler Meclisi'nden 20'ye karşı 400 oyla geçmiştir ancak bu tasarı, Hassan Ruhani'nin kazandığı Mayıs 2013 seçimlerinden sonra ertelenmiştir. İran ile karşıt taraflar arasında 24 Kasım 2013'de yapılan ilk anlaşma, Kongre üyeleri arasında bölünmeler yaratmış gibi görünmektedir. Çünkü bazı Kongre üyeleri hala İran'a yönelik yaptırımların yoğunlaştırılması gerektiğine inanıyorlardı. Öte yandan Murphy gibi bazı senatörler, herhangi bir yeni kongre yaptırımının İran'daki muhalefetin gücünü artıracağına inanıyorlardı.[389]

Ocak 2014'deki yıllık konuşmasında Obama, Kongre'yi İran'a yeni yaptırımlar uygulamaktan kaçınmaya çağırarak, "*Kongre bana bu görüşmeleri durdurmakla tehdit eden yeni bir yaptırım tasarısı gönderirse, onu veto edeceğim*" ifadesinde bulunmuştur.[390] Obama ve Kongre arasında İran'ın nükleer meselesiyle ilgili görüş ayrılıkları sürerken, Cumhuriyetçilerin Kongre'de çoğunluğa sahip olmaları nedeni ile dış politika inisiyatifini başkandan almaları ve onu kendi kurallarına uymaya zorlamaları sonucunda Cumhuriyetçi Kongre ile Obama arasındaki fikir ayrılığı 2015'in başlarında tırmanışa geçmiştir. Bu dönemdeki Kongre İran'a karşı o kadar aktif olmuştur ki, faaliyetinin ilk yılında, İran'ın çeşitli meseleleriyle ilgili 52 yasa tasarısını Senato ve Temsilciler Meclisi'ne sunmuştur.Yani ortalama olarak her yedi günde bir İran aleyhine bir yasa tasarısı sunulmuştur.

---

388 Rick, G., (2013), "Lawmakers Introduce Bipartisan Measure to Toughen Iranian Sanctions", Retrieved From: http://www. nytimes.com /2013/02/28, (2021/01/18)

389 Ben, A., (2013), "Senator Says New Iran Sanctions Will Empower Hard-Liners In Tehran", Retrieved From: https://thinkprogress. org/senatorsays-new-İran, (2021/01/25)

390 www.whitehouse.gov, "President Barack Obama's State of the Union Address", (January 28, 2014), Retrieved from: https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/01/28/, (2021/06/11)

Tablo 2: İran'a Karşı Uygulanan Birincil ve İkincil Ambargoların Nedenleri, İptal Koşulları ve İptal İşlemleri

	Bankacılık Yaptırımlarının Kökeni	Ambargonun Amacı			Önem ve Etkinlik	Devlet Tarafından Askıya Alma İmkanı	İptal Koşulları		İptal işlemi					Ambargo Türü	Devlet Tarafından İptal İmkanı (Lozan)
		Yaygınlaştırma (Nükleer)	Kombine (Nükleer ve Diğer Nedenler)	Diğer Sebepler			Kongre Tarafından Onaylanması	Devlet Eylemi	Nükleer Taahhütlerin Yerine Getirilmesi	Kara Para Aklamayı Sonlandırma	Füze Programının Sonlandırılma Olasılığı	Teröre Desteği Sonlandırma	Diğer (Ulusal Güvenliğe Tehdit vs.)		
1	EO12959			√	Düşük	Evet		√					√	Birincil	Hayır
2	EO13224			√	Düşük	Evet		√				√		Birincil	Hayır
3	EO13382	√			Düşük	Evet		√	√					Birincil	Hayır
4	Patriot			√	Düşük	Evet		√		√		√		Birincil	Hayır
5	EO13599		√		Düşük	Evet		√	√				√	Birincil	Hayır
6	CISADA		√		Yüksek	Evet		√	√		√	√		İkincil	Hayır
7	NDAA		√		Yüksek	Evet		√	√		√	√		İkincil	Hayır
8	EO13622		√		Orta	Evet		√	√				√	İkincil	Hayır
9	ITRSHRA		√		Yüksek	Evet	√		√				√	İkincil	Hayır
10	EO13628		√		Orta	Evet		√	√				√	İkincil	Hayır
11	IFCPA		√		Yüksek	Evet		√	√				√	İkincil	Hayır
12	EO13645		√		Yüksek	Evet	√		√				√	İkincil	Hayır

Kaynak: Gary Samore, 2016, p: 20

Yukarıdaki tabloda gösterildiği gibi toplam 12 tür bankacılık yaptırımından, sadece 13382 sayılı Yürütme Kararı, kitle imha silahlarının yagınlaşmasına ilişkin olarak çıkarılmıştır ve İran'ın nükleer sorunuyla ilgildir. Diğer yaptırımların nükleer olmayan nedenleri olmuşve kaldırılması İran'ın

nükleer olmayan (iç siyaset, bölgesel, füze vb) sorunlarına bağlıdır. ABD hükümetinin yaptırımları kaldırma yetkisini sınırlaması nedeniyle, Lozan Deklarasyonu'na göre yalnızca ikincil yaptırımların kaldırılmasının bir parçasıysa, en fazla (nükleer sorun göz ardı edilerek), 13382, 13622 ve 13645 sayılı Yürütme Kararları yürürlükten kaldırılabilir. IFCPA gibi diğer kongre yasalarında 13622 sayılı Yürütme Kararı yaptırımlarının kapsamı göz önüne alındığında, bu ambargonun kaldırılmasının yaptırımlar üzerinde somut bir etkisi olmayacaktır. [391] 12 bankacılık yaptırım yasası ve yönetmeliğinden 7'si ve bunların en önemlileri 4 kongre yasasının (CISADA, IFCPA, ITRSHRA NDAA) ikincil yaptırımlarıyla ilgilidir. Ancak ITRSHRA ve IFCPA olan iki yasa temelde kaldırılamaz. Diğer iki yasanın, yani Ticari Bankalara İkincil Yaptırımlar (CISADA) ve Merkez Bankası'nın İkincil Yaptırımları'nın (NDAA) yürürlükten kaldırılması şartı, İran'ın terörizme verdiği desteğin sona ermesine ve füze programının kısıtlanması şartına bağlıdır. İran'daki başlıca büyük ticari bankalar, 13382 sayılı Yürütme Kararı'nın ilk yaptırımları tarafından hedef alınmıştır. Bu nedenle CISADA kapsamında ikincil yaptırımların da hedefidirler.[392]

İran bankalarının adının 13382 sayılı Yürütme Kararı yaptırımından geri çekilmesi, şartlı olarak yapılması halinde (İran'ın yükümlülüklerini yerine getirene kadar) yaptırımların askıya alınması ve yaptırım listesine geri dönmesinin hızlı ve kolay olacağı anlamına gelmektedir. Ek olarak, diğer paralel ve örtüşen yaptırımlar, yani IFCPA'nın ikincil yaptırımları ve 13645 sayılı Yürütme Kararı aynı anda askıya alınmadığı sürece, ikincil bankacılık yaptırımlarına pratikte hiçbir şey olmayacaktır. 13224 sayılı kararname hükümlerine göre, ABD Hazine Bakanlığı'nın bölgedeki direniş ve Şii hareketlerini ve akımlarını (Irak, Suriye, Yemen, Lübnan) destekleme bahanesiyle "Bank Saderat Iran" gibi İran bankalarının isimleri listeye eklenmiştir. Bu durumda, ikincil yaptırımlar, CISADA Yasası da dahil olmak üzere kongre yasalarına tabi olmaya devam edecektir. Kongre yasasında da özellikle insan hakları ihlalleri nedeniyle birincil ambargoya tabi olan bankalara ikincil ambargo uygulanacaktır.[393] Bu vurgu, DMO kurumlara bağlı bazı bankaların insan hakları ihlalleri bahanesiyle cezalandırılma ihtimalinin ciddi olduğunu göstermektedir. Banka yaptırımları, diğer İran yaptırım sistemlerinin bel kemiğidir. Bu nedenle bu yaptırımların hukuki ve ekonomik özelliklerine dikkat edilmesi gerekmektedir. ABD birincil ve ikincil bankacılık yaptırım sistemleri iç içe ve birbiriyle ilişkilidir. ABD yaptırımları, ikincil yaptırımların çoğu kongre mevzuatına dayanacak şekilde yapılandırılmıştır ve başkanın bunları kaldırması neredeyse imkansızdır.

Yukarıdaki bahsa istinaden, BM ve AB yaptırımlarının aksine, ABD yaptırımlarını kısa vadede kalıcı olarak sonlandırmak neredeyse imkansızdır. En ciddi Amerikan yaptırımlarının tümü mevzuatta yer almıştır, yani yalnızca bir Kongre eylemi onları kaldırabilir. Bunun yerine, Amerikan yaptırımlarından kurtulma şu yollarla: Başkan muafiyetleri yaptırımlar mevzuatına dahil edilmiştir. Bu feragatnameler, Başkana belirli bir süre için yaptırım uygulamaktan vazgeçme yetkisi vermektedir. Muafiyetlerin süresi değişkendir -bazı bankacılık yaptırımlarından yalnızca 30 gün süreyle vazgeçilebilirken, bazı enerji muafiyetlerinden bir yıl süreyle vazgeçilebilir- ancak muafiyetler yenilenebilir ve Başkan'ın uygulamalarına süresiz olarak devam etmesine izin verir. Bu muafiyetler, Kasım 2013 geçici anlaşması kapsamında İran'a yaptırımları hafifletmek için kullanıldı.

[391] The Iran Freedom and Counter-Proliferation Act of 2012, Pub. L. 112-239, Title XII, Subtitle D (2013).

[392] Executıve Order 13382, "Blockıng Property Of Weapons Of Mass Destructıon Prolıferators And Theır Supporters", (Part 539 of Title 31, C.F.R); and the Highly Enriched Uranium (HEU) Agreement Assets Control Regulations (Part 540 of Title 31, C.F.R)https://2009-2017.state.gov/t/isn/c22080.htm

[393] 3 CFR 13224 - Executive Order 13224 of September 23, 2001. Blocking Property and Prohibiting Transactions With Persons Who Commit, Threaten To Commit, or Support Terrorism, https://www.state.gov/executive-order-13224/

ABD'nin 2 Nisan'da yayınladığı bilgi notuna göre, İran'ın yaptırımlardan muafiyet almaya hak kazanması için "nükleerle ilgili önemli adımları" tamamlaması gerektiğini söylemiştir.[394]

Dışişleri Bakanı John Kerry, bu adımların "muhtemelen altı ay ila bir yıl" süreceğini ve ardından İran'ın rahatlayacağını tahmin etmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, Haziran ayında düzenlediği basın toplantısında, "*Bir anlaşmaya vardığımızda, bunun uygulanması biraz zaman alacak ve bu süre birkaç ay olacak*" ifadesiyle anlaşmanın mümkün olduğunu ifade etmiştir. Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif'in görüşüne göre, her iki taraf da İran'ın nükleer taahhütlerini ve Batı'nın yaptırım taahhütlerini yerine getirmek için "*hazırlık adımları*" atması gerektiğini ifade etmiştir. İran'a göre, her iki taraf da taahhütlerini aynı anda tamamlayacağı için "*Eşzamanlı adımlar olması*" gerektiğine inanıyordu. [395] Ancak Zarif'in formülasyonu İran'ın Dini Lideri Ali Hamaney tarafından kabul edilip edilmediği ise önemli konuydu. Hamaney bu konu hakkında, "*Nihai anlaşmanın yapıldığı gün yaptırımların tamamen kaldırılması gerekiyor. Bunun olması gerekiyor. Yaptırımların kaldırılması başka bir yeni sürece bağlı olacaksa, neden en başta onlarla müzakere ettik?*" beyanlarında bulunmuştur.[396]

Bu bağlamda, İslam Devrimi'nin Dini Lideri Ayetullah Hamaney, Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Başkanı ve Başkan Ruhani'ye yazdığı bir mektupta, JCPOA'nın kabul edildiği zaman İslam Konseyi ve Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi'ndeki ayrıntılı ve sorumlu incelemelerine atıfta bulunarak önemli kararlar yayınlamıştır. Dokuz maddeden oluşan bu mektubun ilk maddesinde, İran'ın müzakereleri kabulünün esas olarak baskıcı ekonomik ve mali yaptırımları iptal etmek amacıyla yapıldığından ve JCPOA'da uygulanmasının İran'ın eylemleri sonrasına ertelenmesinden duyduyu memnuniyetsizliği ifade etmiltir. Bu nedenle, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği Başkanı'nın yaptırımları iptal etmeye yönelik yazılı duyurusu da dahil olmak üzere, diğer tarafların ihlallerini önlemek için güçlü ve yeterli teminatların sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın duyurusunda bu yaptırımların tamamen kaldırıldığı belirtilmesi gerektiği dile getirilmiştir.. Yaptırım yapısının devam edeceğine dair herhangi bir açıklama JCPOA'nın ihlali olduğunu ifade edilmiştir. [397]

Sonuç olarak, Obama Dönemi 2016 yılında Donald Trump'ın Başkan seçilmesi ile kapanmış ve İran'ın Nükleer Politikalarına yönelik ABD'nin seçtiği dış politika araçlarının kullanımında yeni bir dönem başlamıştır. Bir sonraki bölüm ABD Başkanı Trump liderliğinde İran'ın nükleer politikasına yönelik seçilen araçları ve değişimi analiz etmeyi hedeflemektedir.

---

394 Gary Samore. Op. Cit. 2016, p: 20

395 JCPOA'yı yeniden canlandırmak ve önünüzdeki engellerle karşılaşmak, 25 Mayıs 2021,Görüntüleme tarihi: 06.05.2021 https://irna.ir/xjDCNH

396 İmam Humeyni'nin Hüseyniyye'sinde Hz. Fatıma Zehra'nın doğum günü yıldönümü arifesinde Ehl-i Beyt madahlarının toplantısında açıklamalar- https://farsi.khamenei.ir/print-content?id=29415- Görüntüleme Tarihi: 2015 April 9 , Thursday

بیانات در دیدار مداحان اهل‌بیت علیهم‌السلام، در آستانه‌ی سالروز ولادت حضرت فاطمه‌ی زهرا (سلام‌الله‌علیها) (۱ - در حسینیه امام خمینی- ۲۰/۰۱/۱۳۹۴

397 JCPOA'nın uygulanması için gereklilikler hakkında devrimin liderinin başkana yazdığı mektup. 21.10.2015, Görüntüleme Tarihi: 07.05.2021. https://khl.ink/f/31168

نامه رهبر انقلاب به رئیس‌جمهور درباره الزامات اجرای برجام= ۲۹/۰۷/۱۳۹۴

4.3.3. İran'a Yönelik Yaptırımlar Uygulamasında Seçilen Araçlar ve Donald Trump'un Maksimum Baskı Politikası (2016-2020)

Donald Trump'ın Çin gibi ekonomik rakiplerinden Kuzey Kore ve İran gibi güvenlik tehditlerine kadar birçok ülkeye yönelik dış politikası uzun süredir derinleşen gerilimler ve tehditler üzerine kurulmuştur. Ancak büyük bir paradigma değişikliğiyle özellikle İran'a yönelik tehditlerinin doğasını, medya savaşı gibi yumuşak güçten Süleymani'nin suikastıyla sonuçlanan tam bir savaşa dönüştüğü söylenebilir. Bir yanda yumuşak güçte Cumhuriyetçi kazanımların olmaması, diğer yanda Direniş Cephesi koalisyonunun artan konsolidasyonu, bu değişimi desteklemiştir. Direniş Cephesi'nin özellikle IŞİD sonrası dönemdeki başarısı, yaklaşan ABD başkanlık seçimlerinde başarı arayışı ve Arap-İsrail koalisyonunun kırılganlığı olmak üzere üç ana ilke, böyle bir dönüşün ana nedenleri olmuştur.

Donald Trump'ın ABD'de iktidara gelmesi, çeşitli bölgesel ve uluslararası rakipler için bir güvenlik tehdidi oluşturmuştur. Trump'ın söylemi ve politikaları, "hem yaptırımlar hem de tarifeler şeklinde artan ekonomik güce" kesin olarak inandığını göstermektedir. Aslında Trump, hem araçsal hem de ideolojik olarak, bu tür araçları kullanma konusunda ahlaki bir endişesi olmadığını göstermektedir. Bu konuda, Trump yönetimi tek taraflı olarak İran'a yönelik ekonomik yaptırımları kullanmaktan hiç çekinmemiştir. Trump, İran'ın nükleer programını engellemek ve bölgesel davranışını istikrarsızlaştırmak için Maksimum Baskının bir parçası olarak giderek daha sert yaptırımlar kullanmıştır.[398] Bu bölüm açık bir şekilde İran ve ABD'nin birbirlerine karşı diplomasisini ve kullanılan araçlardaki değişimi ele almiş ve tehdit algısındaki değişimi de liderler Hassan Ruhani ve Donald Trump'ın BM Genel Kurulu'nda yaptıkları konuşmaları analiz ederek anlamlandırmasya çalışmıştır.

BM Genel Kurul açılış konuşmaları, her sene Eylül ayında tüm dünya liderlerinin buluştuğu en önemli evrensel platformlardan biridir. Burada süre sınırı da olması nedenıyle tüm devletler dış politika öncelıklerını, uluslararası siyasette önceliklerını ve tehdit tanımlamalarını dile getirirler. Bu nedenle lider algılarını karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmek ve değişimi anlamak için önemli bir analiz imkanı sunar. Bu nedenle bu çalışmada sadece Kongre'de alınan önlemler ve yaptırımlar değil, ABD ve İran'ın yaptırımlara yönelik söylemleri de BM platformunda analiz edilerek, lider değişimleri ile tehdit tanımlamalarında ve dış polıtıka söyleminde bir değişiklik olup olmadığı anlaşılmaya çalışılacaktır.

Ruhani'nin 2016 BM Kurulu'ndaki konuşması diğer üç konuşmasından önemli ölçüde daha kısadır.[399] Konuşma, Trump ve Hillary Clinton arasındaki ABD başkanlık yarışının sürdüğü ve Cumhuriyetçi adayın Ortak Kapsamlı Eylem Planına (JCPOA) karşı duruşunun İran için bir miktar endişe ve belirsizliğe neden olduğu bir zamanda yapılmıştır. Bu konuşmanın kısalığı, pozisyonların açıklanmasında daha dikkatli olunduğunun bir işareti olarak değerlendirilebilir. 2016 boyunca, JCPOA'ın başarıları beklendiği gibi gitmemiştir ve büyük uluslararası bankaların İran ile iş birliğinin sonuçları konusundaki endişeler nedeniyle önemli bir yatırım yapılmamıştır. Bundan duyulan

[398] Ville, S., (2018). "Trump Doktrininin Bağlamsallaştırılması: Gerçekçilik, Ulusötesicilik ve Medeniyet Gündemi." Finlandiya Uluslararası İlişkiler Enstitüsü. FIIA Brifing Raporu / 10 Kasım. Pp: 5-6

[399] Hassan, Ruhani, A/71/251 8 General debate. UN. GENERAL ASSEMBLY (71ST SESS. : 2016-2017), General Debate, Meeting recordA/71/PV.14, https://digitallibrary.un.org/record/857444?ln=en

memnuniyetsizlik, İran'daki Hassan Ruhani ve JCPOA'ın muhaliflerinin içerideki pozisyonlarını giderek güçlendirmiştir.[400]

Tablo 3: Ruhani'nin 2016 BM Genel Kurulu'ndaki Konuşmasının Tematik Dağılımı

Konu	**Kelime Sayısı**	**Yüzdelik**	
JCPOA (Doğrudan)	354	25.3	38.3
JCPOA (Dolaylı) JCPOA Sonrası İran'da Ekonomik Koşulların İyileştirilmesi	183	13.8	
Terörizm ve Onun bölgesel ve Küresel Sonuçları	295	21.8	
Orta Doğu'daki Durum ve Bölgesel Güçlerin Politikası	440	31.4	
Tebrikler ve En İyi Dileklerimle	127	9.07	

Not: Yazar tarafından geliştirildi.

Hassan Ruhani'nin 2017'deki konuşması, bir yandan on ikinci cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kazandığı zafere odaklanırken, diğer yandan Trump'ın Ruhani'nin konuşmasından bir gün önce Genel Kurul'da yaptığı konuşmadaki keskin duruşundan güçlü bir şekilde etkilenmiştir.[401] Cumhuriyet yönetiminin JCPOA'a karşı tutumu giderek tırmanmakta olduğu görülmüştür. Ruhani'nin konuşmasından sadece bir gün önce Trump, Genel Kurul'da yaptığı ilk konuşmada İran'ı tek ihracatı şiddet ve kan dökmek olan bir ülke olarak nitelendirmiştir.[402]

Ayrıca, Trump, JCPOA'ını ABD'nin şimdiye kadar imzaladığı en kötü tek taraflı anlaşma olarak nitelendirerek, bunu bir rezalet olarak nitelendirmiş ve dolaylı olarak yürürlükte kalmayacağını belirtmiştir. Elbette, İran'a karşı Arap koalisyonunun bölgedeki gücünün ve etkileri de konuşmasında öne çıkmıştır. Daha önceki konuşmalarında hep ABD'ye yönelik bir uzantıya sahip olsa da, Ruhani bu konuşmasının belirli bir bölümünde ABD'nin tutumunu eleştirmiştir ve Trump'a yanıt vermiştir. Bu konuşmada tematik dağılıma bakıldığında JCPOA'ın payının düşürülmesi pahasına ABD'ye belirli bir Konuşmada yer verilme sıklığı yapıldığı görünmektedir. Çünkü Konuşmada yer verilme sıklığı 2015'te %56'dan 2017'de %30'a indirilmiştir.

[400] گاهشمار برجام، از اجرا تا اغما، ۲۴ اردیبهشت ۱۳۹۷ - ۱۴ مه ۲۰۱۸، به روز شده در ۱۸ اردیبهشت ۱۳۹۸ - ۸ مه ۲۰۱۹- yon.ir/CmDO8

[401] Ruhani, Hassan, A/72/251 8 General debate. UN. GENERAL ASSEMBLY (72ND SESS. : 2017-2018)--GENERAL DEBATE, Meeting recordA/72/PV.7, 2017-09-20, https://digitallibrary.un.org/record/1481914?ln=en

[402] Ruhani, Hassan, A/72/251 8 General debate. UN. GENERAL ASSEMBLY (72ND SESS. : 2017-2018) GENERAL DEBATE, https://digitallibrary.un.org/record/1481914?ln=en

Tablo 5: Ruhani'nin 2017 BM Genel Kurulu'ndaki Konuşmasının Tematik Dağılımı

Konu	**Kelime Sayısı**	**Yüzdelik**	
JCPOA (Doğrudan)	324	15.159	30.5
JCPOA (Dolaylı) JCPOA Sonrası İran'da Ekonomik Koşulların İyileştirilmesi	294	14.4	
Terörizm ve Onun Bölgesel ve Küresel Sonuçları	232	11.5	
İran Dış Politikası, Bölgesel ve Küresel Durum	904	45	
ABD'nin Tutumu	193	9.5	

Kaynak: Hassan, Ruhani, A/72/251 8 General debate. UN. GENERAL ASSEMBLY (72ND SESS. : 2017-2018)-General Debate, https://digitallibrary.un.org/record/1481914?ln=en

Konuşmada, İran'ın JCPOA'ya bağlılığı, füze yeteneklerinin geliştirilmesi ve İran'ın füze yeteneklerinin yalnızca savunma ve caydırıcı olduğunun vurgusuna odaklanılmıştır. Ayrıca Ruhani, JCPOA'ın yetenekli olmayan politikacılar tarafından olası yıkımından duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. 25 Eylül 2018'de yapılan 73. Genel Kurul'daki konuşmanın İran için özel bir yeri vardır. ABD Başkanı Donald Trump, 8 Mayıs 2018'de, ülkesini İran ile altı dünya gücü arasında imzalanan nükleer anlaşmadan çeken bir kararnameyi resmen imzalamıştır. Böylece JCPOA döneminde askıya alınan İran nükleer yaptırım kararı bir süre sonra geri dönmüştür. ABD'nin bu hamlesi İran ekonomisi üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuş ve sonrasında İran'ın kendisi için hazırladığı birçok ekonomik fırsatı tehdit etmiştir. Siyasi özgeçmişini JCPOA'a bağlayan Ruhani hükümeti, rakip iç siyasi akımların yoğun baskısı altında kalmıştır ve dış politika karar alma bağımsızlığı daha da zayıflamıştır. Trump yönetiminin bu hamlesi İran üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur. Ayrıca Trump'ın Genel Kurul'daki konuşması ve İran konusundaki açık sözlü duruşu, tematik sınıflandırmanın yanı sıra bu temalar dahilindeki konuşma eylemlerinin dağılımına da açık bir şekilde etki bırakmıştır.[403]

2018 konuşmasının tematik dağılımı, üç yıl öncesine göre önemli ölçüde değişmiştir. Bu konuşmada yinelenen konular öncekilere benzer olsa da, JCPOA'ın bu konuşmada en sık konu olma payı 2015'te %57'den 2018'de %2,4'e önemli ölçüde düşmüştür. Önemli olan nokta, bu konuşmada JCPOA'a dolaylı atıfta bulunulması, yani politik olmayan sonuçlarına olan dikkatin sıfıra indirilmiş olmasıdır. Bu konuşmada JCPOA'ın ana kavramlardan biri olduğunu ancak ana konularla ilgili olarak ikincil bir konuma yerleştirildiğini görülmüştür. Başka bir deyişle, önceki konuşmalarda JCPOA, orijinal ve bağımsız olarak dikkat konusuydu; ancak bu konuşmada ABD davranışının bir işlevi olarak kabul edilmiştir.

[403] Donald, J, Trump, Meeting record: S/PV.8362, 2018-09-26, https://digitallibrary.un.org/record/1656449?ln=en

Tablo 4: Ruhani'nin 2018 BM Genel Kurulu'ndaki Konuşmasının Tematik Dağılımı

Konu	**Kelime Sayısı**	**Yüzdelik**
JCPOA (Doğrudan)	90	4.25
ABD'nin Davranışı	910	43
İran Dış politikası, Bölgesel ve Küresel Durum	896	42.3
Terörizm ve Onun Bölgesel ve Küresel Sonuçları	180	8.5
Tebrik ve Teşekkür	39	1.8

Kaynak: Ruhani, Hassan, A/73/251 [904] UN. GENERAL ASSEMBLY (73RD SESS. : 2018-2019)--SPECIAL STATEMENTS, https://digitallibrary.un.org/record/1481914?ln=en

Bu verilere göre, Ruhani'nin 2018 BM Genel Kurulu'ndaki konuşması, ABD'nin davranışı hakkında en fazla kelime sayısına sahip (%43). İkinci sırada, İran'ın dış politikası, bölgesel ve küresel durumu konusunda yapılan açıklamalar yer almaktadır (%42.3). Terörizm ve onun bölgesel ve küresel sonuçları hakkında konuşulan kelime sayısı %8.5 iken, JCPOA (Ortak Kapsamlı Eylem Planı) konusunda yapılan açıklamaların kelime sayısı %4.25'tir. Ruhani ayrıca kısa bir tebrik ve teşekkür bölümü de yer almıştır (%1.8).

Trump'ın 2017 BM Genel Kurulu'ndaki konuşmasının anlamlarının mutlak sıklığına bakıldığında, halk, ABD ve dünya gibi kavramların Başkan'ın konuşmalarında en sık kullanılan üç anahtar kelime olduğu görülmektedir. Sırasıyla 51, 41, 27 kez ve hepsinden önemlisi tekrarlanan bu kavramlar, her şeyden önce, Trump'ın Amerikan halkının iç meselelerine özel ilgisini gösterdi. Trump'ın bu konuşması, Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya halkları için küresel stratejilerini ve yerel ve bölgesel meselelere küresel bakışını ortaya koymaktadır. Ancak bu konuşmada İran'ın 14 kez tekrar edilmesi, ABD için İran İslam Cumhuriyeti'nin bölgesel ve küresel meselelerdeki olağanüstü önemini göstermektedir. ABD'nin iç meseleleri ve dünya, gelecek, milletler gibi kavramlardan sonra en çok tekrar edilen konudur.

Tablo 5: Trump'ın 2017 Konuşmasında Yer Alan Kavramlar ve Sık Kullanılan Kategoriler

Donald Trump'ın Konuşmasında Kullanılan Kavramlar Koleksiyonu	**Donald Trump'ın Konuşmasının Nicel Kategorileri**
Amerika, Özgürlük, Vatan, Amerikalılar, Dünya, Göç, Barış, İnsanlar	Amerika'nın ve Dünyadaki Amerikalıların Liderliği
IŞİD, Ortadoğu, İslami, Terörizm, Güvenlik, Nükleer, Hayat, Milletler, Umut	Amerika Güvenlik ve Yaşam Koşullarının İyileştirilmesini İstemesi
Avrupa, Ambargo, Gelecek, İnsanlar, Yaşam, Barış, Küresel	Diktatörlerin Halkı Üzerindeki Zulmü
Demokrasi, Venezuela, İran, Kuzey Kore, Küba, Haklar, Uluslar, Özgürlük	Dünyanın Geleceği İçin Küresel Mutabakat ve Birlik İhtiyacı

Kaynak: Trump, Donald, A/72/251 8 General debate. UN. GENERAL ASSEMBLY (72ND SESS. : 2017-2018) GENERAL DEBATE**,** https://digitallibrary.un.org/record/1481873?ln=en

Tablo 6: Anahtar Kavramların Sıklığı

Trump'ın Bahsettiği Kavramlar	Mutlak Sıklık
Halk	51
Amerika/Amerikalı/Amerikalılar/Vatan	45
Dünya	27
İran	14
Nükleer Anlaşma	8

Not: Yazar tarafından geliştirildi.

Trump'ın 2018 konuşmasında, İran 14 kez tekrar edilmiş, Amerika 45, nükleer 5, Suriye 8, nükleer anlaşma 8, diktatör 2, füze 2 kez kullanılmıştır. Trupm bu konuşmada İran liderlerini eleştirmiş ve anlaşmadan çekilmesini savunarak şu ifadeleri kullanmıştır:

> "*İran halkı, liderlerinin İran hazinesinden milyarlarca doları zimmetine geçirmesine, ekonominin değerli kısımlarını ele geçirmesine ve halk ait dini vakıfların yağmalanmasına, hepsinin de kendi ceplerini doldurmasına ve vekillerini savaşa göndermelerine haklı olarak öfkeleniyor. Bu iyi değil. İran'ın komşuları, bölgenin [rejimin] saldırganlık ve genişleme gündeminin bedelini ağır ödedi. Bu nedenle Orta Doğu'daki pek çok ülke, korkunç 2015 İran Nükleer Anlaşması'ndan Amerika Birleşik Devletleri'nin geri çekilmesini ve nükleer yaptırımları yeniden uygulama kararımı güçlü bir şekilde destekledi. İran anlaşması, İranlı liderler için bir düş oldu. Anlaşmaya varıldıktan sonraki yıllarda İran'ın askeri bütçesi yaklaşık yüzde 40 arttı. Anlaşma, fonları nükleer yetenekli füzeler inşa etmek, iç baskıyı artırmak, terörizmi finanse etmek ve Suriye ve Yemen'deki yıkımı ve katliamı finanse etmek için kullanıldı*."[404]

Trump ayrıca nükleer yaptırımları yeniden uygulama hakkında: "*ABD, rejimin kanlı gündemini ilerletmek için ihtiyaç duyduğu fonları reddetmek için bir ekonomik baskı kampanyası başlattı. Geçen ay, İran anlaşmasıyla kaldırılan sert nükleer yaptırımları yeniden uygulamaya başladık. Ek yaptırımlar 5 Kasım 2018'de devam edecek ve daha fazlasını takip edeceğiz. İran ham petrolünü ithal eden ülkelerle alımlarını önemli ölçüde azaltmak için çalışıyoruz.*" ifadelerinde bulunmuştur.[405] Trump, İran halkına rejim değişikliği yapma çağrısında bulunarak:

> "*Dünyanın önde gelen terör sponsorunun, gezegenin en tehlikeli silahlarına sahip olmasına izin veremeyiz. 'Amerika'ya ölüm' diyen ve İsrail'i yok etmekle tehdit eden bir rejimin, dünyadaki herhangi bir şehre nükleer bir savaş başlığı gönderme araçlarına sahip olmasına izin veremeyiz. Tüm uluslardan, saldırganlığı devam ettiği sürece İran rejimini izole etmelerini istiyoruz ve tüm*

[404] Read Trump's speech to the UN General Assembly, Updated Sep 25, 2018, https://www.vox.com/2018/9/25/17901082/trump-un-2018-speech-full-text
[405] İbid.

uluslardan, dini ve adil kaderlerini geri almak için mücadele eden İran halkını desteklemelerini istiyoruz." diyerek İran hakkındaki siyasetini açık bir şekilde ifade etmiştir.[406]

Bu dönemde, ABD'nin 2017 yılı stratejik belgelerini incelediğimizde, İran ABD liderleri açısından Amerikan çıkarlarına tehlike oluşturmaya devam ettiği görülmektedir. Bu belgede İran hakkında bir önceki yöneticileri hedefe alarak kusurlu bir nükleer anlaşma peşinde koşmaya kararlı olanların ihmal ettiği İran'daki diktatörlüğün yarattığı tehlikeye karşı dünyayı bir araya getiridiğini ve Ortadoğu'daki teröristleri ve aşırılık yanlılarını kovmak, finansmanlarını kesmek ve kötü ideolojilerini itibarsızlaştırmak için bölgesel liderlerle ortaklık kurulduğunu savunmuştur. Bu belgeye göre, İran İslam Cumhuriyeti diktatörlüğü bölgeyi istikrarsızlaştırmaya, Amerikalıları ve müttefiklerimizi tehdit etmeye ve kendi halklarına gaddarca davranmaya kararlı olduğunu ayrıca İran'ın terörist grupları desteklediğini ve açıkça ABD'nin yok edilmesi için çağrıda bulunduğunu dile getirmiştir. Bu bağlamda, ABD, Lübnan Hizbullah gibi İran destekli gruplar da dahil olmak üzere ABD'yi tehdit eden diğer yabancı terör gruplarını caydırmak için müttefikler ve ortaklarla birlikte çalışacağını belirtmiştir. Zira yıkıcı silahlar hızla çoğaldıkça ve bölgeler birbirine daha fazla bağlı hale geldikçe, tehditleri kontrol altına almak daha da zorlaşıyor ve ABD aleyhine değişen bölgesel dengeler birleşerek güvenliği tehdit edebileceği öngörülmüştür.[407]

Görünen o ki bu dönemde İran'ın tehdit olarak tanımlanması ve Kuzey Kore ile beraber ABD'ye karşı füze tehdit algısını dile getirmesi, 2018 yılında ABD'nin İran'a karşı nükleer anlaşmasından geri çekilmesinin nedeni olarak gösterilmiştir. Diğer bir deyişle, ABD bu anlaşmadan geri çekilmeden önce bu tehditleri gerekçe göstererek ve anlaşmanın bu konularda yeterince garanti verilmediği için eksik boyutlarının ulusal çıkarları için tehdit oluşturduğunu savunarak geri çekildi.

JCPOA'nın amacının İran ile ABD arasındaki büyük farklılıkları çözmek olmadığı ve bu nedenle iki ülke arasında birçok çatışmanın devam ettiği gerçeğine ek olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük bir politikacı grubu ve bölge'deki bazı ülkeler, Amerikan Birleşik Devletleri ve Güvenlik Konseyi'nin iptal edilen kararlarında, ABD'nin aynı sınırlı nükleer alanda dahi olsa verilerinin ve sonuçlarının, o ülkenin stratejik başarılarıyla bağdaşmadığına kuvvetle inanıyorlardı. Daha basit bir ifadeyle, Amerika'nın bu anlaşmada kaybettiğini ve İran, Amerika'nı kandırdığına inanıyorladı.[408]

Bu nedenle ABD'deki Cumhuriyetçi Parti ve özellikle Trump, JCPOA'yı ABD için bir rezalet olarak değerlendirdi ve yıkılmasını talep etti. Ancak İran'ın müzakerecileri, JCPOA'da İran'a karşı yeni yaptırımların onaylanmasına giden tüm yolları kapatabilmişlerdir. Dolayısıyla ABD hükümeti, Maksimum Baskı politikasını ilerletmek için JCPOA'dan çekilmek zorunda kaldı. Amerika'nın JCPOA'dan çekilmesi -JCPOA'ın 36 ve 37. paragrafları ile 2231 sayılı kararın 11 ve 12. maddelerinde yer alan ihtilaf çözüm mekanizmasını kötüye kullanmaya çalışmak yerine- JCPOA'ın gücünü gösterdi. Ancak ABD Başkanı, JCPOA'dan çekilirken tüm yaptırımları geri getirdi. İran İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ise çeşitli taraflarla sürekli istişarelerde bulunarak, ülkenin resmi protestosunu ve pozisyonunu açıkladı. Bu pozisyonlar ve yazışmalar, nükleer taahhütleri minimum

---

406 İbid.

407 Donald J. Trump, The National Security Strategy of the United States of America December 2017, https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Security-Strategy/

408 Grand Foyer, Remarks by President Trump on Iran, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-iran/ Issued on: January 8, 2020

uluslararası sonuçlarla karşılaşacak şekilde azaltmak için pratik adımlar için gerekli siyasi ve yasal zemini sağladı.[409]

Bu çerçevede İran'ın uluslararası diplomasisi şu şekilde özetlenebilir: 10 Mayıs 2018 tarihli, JCPOA koordinatörüne hitaben ABD'nin JCPOA'dan çekilmesine ilişkin mektup; Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine ABD'nin JCPOA'dan çekilmesine ilişkin 10 Mayıs 2018 tarihli mektup;ABD'nin JCPOA'dan çekilmesine takiben çeşitli ülkelerin dışişleri bakanlarına hitaben yazılmış 23 Haziran 2018 tarihli mektup;Ortak Komisyon dışişleri bakanlarının 36. madde hükümlerine göre toplantı yapma talebine ilişkin JCPOA Ortak Komisyonu koordinatörüne hitaben 17 Haziran 2018 tarihli yazı.;Pompeo'nun Daily İran gazetesinde yer alan ve 21 Haziran 2018'de İran İtilaat gazetesinde tercüme edilen "Amerika tehdit doktrininden vazgeçmeli" konuşmasına yanıt;10 Nisan 2019 tarihli Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne ABD'nin İslam Devrim Muhafızları Ordusu'nu terör örgütleri listesine alma eylemiyle ilgili mektuptur.

08.10.2018 tarihinde, ABD'nin çekilmesinin ardından İngiltere Başbakanı, Almanya Şansölyesi ve Fransa Cumhurbaşkanı bir açıklamayla JCPOA'yı sürdürme kararlılıklarını açıkladılar. Avrupa Birliği dış politikasından sorumlu Federica Mogherini de yaptığı açıklamada, İran nükleer taahhütlerini sürdürdüğü sürece Avrupa Birliği'nin JCPOA'ya bağlı kalacağını belirtti.[410] Bu açıklamalar antlaşmaya yönelik uluslararası desteğin sürdüğünü ortaya koymuştur.

Amerika Birleşik Devletleri'nin JCPOA'dan çekilmesi ve İran'a karşı ağır yaptırımlar uygulanması ülke ekonomisinin büyümesini durdurdu. Ülke ekonomisinin olumsuz büyümesi, ulusal para biriminin değerinde çok keskin bir düşüş, enflasyonda keskin bir artış, yabancı yatırım çekme sürecinde keskin bir düşüş ve İran'dan sermaye çıkışı ve ekonomik, sosyal ve sağlık göstergeleri açısından İran'daki yaşam kalitesi ülke ekonomisine ciddi zararlar verdi. JCPOA'ın geri kalan üyelerinin, özellikle JCPOA'ın Avrupalı taraflarının, JCPOA kapsamındaki yükümlülüklerini ve ABD'nin çekilmesinden sonraki yükümlülüklerini yerine getirememesi, İran'ın JCPOA'ın yaptırımlarının kaldırılmasından ekonomik bir çıkar sağlamaması, İran bunu JCPOA yükümlülüklerinin temelden ihlaline örnek olarak ilan etti ve daha önce Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı devreye soktuğu 36. Maddenin ihtilaf çözüm süreci JCPOA'ın Avrupalı üyelerine karşı da kullanıldı.[411] Bu bağlamda Dışişleri Bakanı JCPOA'nın 36. paragrafı uyarınca JCPOA koordinatörüne hitaben 4+1'in 15 Mayıs toplantılarında yükümlülüklerini yerine getirmediğine ilişkin 21 Ağustos 2018 tarihli yazıyı yazmıştır. Aurıca, JCPOA'nın 36. Maddesi uyarınca tüm ihtilaf çözüm adımlarının tamamlanmasına ve telafi edici tedbirlerin başlatılmasına ilişkin olarak JCPOA koordinatörüne hitaben yazılmış 6 Kasım 2018 tarihli yazıya ilaveten, üç Avrupa ülkesinin ve Avrupa Birliği'nin 7 Nisan 2019 tarihli Yediler Grubu beyannamesi onayına katılmaları nedeniyle JCPOA'ın

---

409 ABD'nin JCPOA'dan çekilmesinden sonra Dışişleri Bakanı'nın mektupları,

410 ABD'nin çekilmesinin ardından Avrupa Birliği ve JCPOA'nın geri kalan üyelerinin kararları, Ek 1-8: Bayan Mogherini'nin İran ile üç Avrupa ülkesi arasındaki müzakerelerin sonunda Brüksel'de yaptığı basın açıklaması – 15 Mayıs, 2018

تصمیمات اتحادیه اروپا واعضای باقیمانده برجام به دنبال خروج آمریکا :بیانیه مطبوعاتی خانم موگرینی در پایان مذاکرات ایران و سه کشور اروپایی بروکسل- 25 اردیبهشت 9

411 Cevad Zarif'in Avrupa Birliği Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi, JCPOA Ortak Komisyonu Koordinatörü Federica Mogherini'ye yazdığı Amerika'nın çekilmesi ve Avrupa'nın yükümlülüklerini yerine getirememesi nedeniyle 36. Maddeye yapılan atıflar. JCPOA'nın 36. paragrafı uyarınca JCPOA koordinatörüne hitaben 4+1'in 25 Mayıs ve 8 Temmuz toplantılarında yükümlülüklerini yerine getirmemesine ilişkin 21 Ağustos 2018 tarihli yazı.

نامه ی جواد ظریف به فدریکا موگرینی نماینده عالی اتحادیه اروپا در امور خارجی و سیاست امنیتی هماهنگ کننده کمیسیون مشترک برجام با عنوان استنادات به ماده 36 به دلیل خروج آمریکا و ناتوانی اروپا در اجرای تعهدات خود، نامه مورخ 30 مرداد ۱۳۹۷ خطاب به هماهنگ کننده برجام ذیل بند 36 برجام پیرامون قصور 4+1 در اجرای تعهدات خود در جلسات 25 مه و ۸ ژوییه.

36. paragrafı uyarınca JCPOA koordinatörüne hitaben yazılan 8 Nisan 2019 tarihli bir yazı göndermiştir ve bu şekilde kademeli olarak ve beş adım şeklinde İran İslam Cumhuriyeti nükleer taahhütlere olan bağlılığını azaltmıştır.

Birinci adım, 18 Mayıs 2018-8 Mayıs 2019: Zenginleştirilmiş uranyum (JCPOA'nın ana metninin 7. paragrafı ve JCPOA'ın ilk ekinin 57-60. Paragrafları) ve ağır su rezervlerinin (JCPOA ana metninin 10. paragrafı ve JCPOA'ın ilk ekinin 14. Paragrafı) depolanmasına ilişkin kısıtlamalara uyulmaması. İran'ın uranyum stok tavanına uyulmaması talimatının bildirilmesiyle birlikte üretim hızı arttı ve ülkenin zenginleştirilmiş uranyum stoğu 300 kg'ı aştı ve bugün yaklaşık 3000 kg'a ulaştı.

İkinci adım, 5 Temmuz 2019: Arak ağır su reaktörünün (JCPOA'ın ana metninin 5. paragrafı ve JCPOA'ın ilk ekinin 28. Paragrafı) modernizasyonuna ilişkin tedbirler ve uranyum zenginleştirme düzeyi ile ilgili sınırlara uyulmaması. JCPOA'dan sonra, zenginleştirme süreçleri, çıkan ürün %3.67'den fazla zenginleşmeye ulaşmayacak şekilde ayarlandı. Şu anda zenginleştirme işlemi, %60'ın üzerinde zenginleştirme ile maksimum üretim seviyesindedir.

Üçüncü adım: 6 Eylül 2019: JCPOA ana metninin 3. paragrafındaki JCPOA taahhütlerine uyulmaksızın teknik ihtiyaçlara dayalı olarak nükleer araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin genişletilmesi ve hızlandırılması.

Dördüncü adım: 6 Kasım 2019: Fordow sahasındaki santrifüjlere gaz enjekte edilmesi (JCPOA'nın ana metninin altıncı maddesi ve JCPOA'nın ilk ekinin 44 ila 49. paragrafları), JCPOA'da Fordow'daki 1044 santrifüjlere gaz enjekte edilmemesi gerektiğini şart koşmuştur. Dördüncü adımda Fordow nükleer tesisindeki santrifüjlere gaz enjeksiyonu başladı ve Fordow yeniden bir zenginleştirme merkezine dönüştü.

Beşinci adım: 5 Ocak 2020: İran'ın JCPOA'daki son operasyonel kısıtlamalarının son adımı ve durdurulması (zenginleştirme kapasitesi, zenginleştirme yüzdesi, zenginleştirilmiş malzeme miktarı ve araştırma ve geliştirme dahil). Taahhütlerini azaltmanın beşinci adımında İran, JCPOA'daki operasyonel kısıtlamalarının son ana maddesini, yani santrifüj sayısı sınırını terk etti. Bu adımla, İran'ın nükleer programının harekât alanındaki diğer tüm kısıtlamaları (zenginleştirme kapasitesi, zenginleştirme yüzdesi, zenginleştirilmiş malzeme miktarı ve araştırma ve geliştirme dahil) kaldırıldı. Ardından da İran'ın nükleer programının teknik ihtiyaçlara göre ilerlemesi kararlaştırıldı.

4.3.4 Donald Trump'ın Maksimum Baskı Politikası'nın Sonuçları

Başkan Trump'ın İran'ı 2015 Nükleer Anlaşması'nı yeniden müzakere etmeye zorlamak için Maksimum Baskı kampanyası olarak adlandırılan yaptırımları nedeniyle İran-ABD ilişkilerinde bir değişim meydana gelmiştir. Buna karşılık İran'ın "Maksimum Karşı Baskı" politikası, yaptırımların etkilerini köreltmeye ve Trump yönetimini nükleer anlaşmaya geri dönmeye zorlamaya çalışmıştır. Trump'ın yaptırımlarını engellemek için Avrupa Birliği, Çin ve Rusya'nın güçlü desteğinin olmaması, yaptırımlar altında İran'ın yavaşça ölmesi ihtimali ve İran'ın iç siyasetindeki güç denkleminde aşırılık yanlıları lehine yapılan değişiklikler, potansiyel olarak İran'ın kendisini ABD yaptırımlarının etkilerinden kalıcı olarak kurtarmaya yönelik kararlı olduğunu göstermiştir. İran'ın 20 Haziran 2019'da bir ABD askeri gözetleme insansız hava aracını düşürmesi, iddiaya göre aynı yılın Eylül ayında Suudi petrol tesislerine saldırması ve son olarak ABD'nin İran Devrim Muhafızı (IRGC) Kasım Süleymani'ye 3 Ocak'ta Bağdat'ta suikast düzenlemesi ve 8 Ocak 2020'de İran'ın Irak'taki

ABD askeri üslerine misilleme amaçlı füze saldırısı Başkan Trump döneminde iki ülke arasındaki savaş gerilimini arttırmıştır.[412]

Aslında İran'ın Trump'ın ekonomik savaşına karşı tepkisi "Maksimum Karşı Baskı" politikası, iç ve dış politika araçlarıyla kademeli olarak gelişmiştir. Yurtiçinde, Cumhurbaşkanı Hassan Ruhani'nin hükümeti, son yaptırımlardan önce bile ekonomik reformlar ve yönetim konularına odaklanmıştır ve 2014'de iktidara geldikten sonra hükümet, sağlam mali yönetim sayesinde enflasyonu 2013'deki yüzde 40 olan seviyeden yüzde 7,5'e indirmiştir. ABD'nin eylemleri, son yıllarda İran'ın Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi (UGYK) (کمیسیون امنیت ملی ایران), (Iran's Supreme National Security Council-SNSC) üzerinde de bir etki yaratmıştır ve Hamaney'in en başından itibaren kurumun karar alma süreçlerine daha aktif bir şekilde dahil olmasına yol açmıştır.[413] Bu özellikle, ABD'nin Devrim Muhafızları'nın Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani'ye suikast düzenlemesinden birkaç saat sonra, Hamaney'in UGYK'yi topladığı olağanüstü durumda ortaya çıkmıştır. Bu toplantı, yeni bir Kudüs Gücü başkanının hızla atanmasına ve Irak'ta ABD birliklerine ev sahipliği yapan Ain Al-Asad üssüne füze saldırıları başlatma kararına yol açmıştır. UGYK'de ayrıca, Mayıs 2019'da duyurusu yapılarak İran'ın JCPOA'ya uyumu kademeli olarak azaltacağı kararı verilmiştir.[414]

Ruhani yönetimi altındaki "Modernistler" (اصلاح طلبان) büyük ölçüde ekonomi politikasını, küresel ve bölgesel güçlerle diplomasiyi ve nükleer müzakereleri denetlemektedirler. Bu nedenle, neredeyse sekiz yıldır Avrupa hükümetlerinin ana muadilleri olmuşlardır. Kendisini resmen "İlkeciler" (اصولگرایان) olarak adlandıran ve DMO dahil güvenlikçiler veya güvenlikçi brökratlar, uzun süredir iç güvenlik meseleleri ve yargı (ve Ahmedinejad döneminde İran nükleer programı) üzerinde güç sahibi olmuşlardır. İran'ın Orta Doğu'daki askeri faaliyetleri ve füze programı, başta Devrim Muhafızları olmak üzere güvenlik güçleri tarafından yönetilmektedir. Bu grupların hiçbiri düzen karşıtı değildir ve hepsi de dini liderin nihai hakem rolünü kabul etmektedir. Bunun aksine, örneğin, son zamanlarda ülke çapında protestolara katılanlar, bazıları tüm siyaset kurumunun reddedilmesi gibi radikal değişiklikler çağrısında bulunmuşlardır.[415]

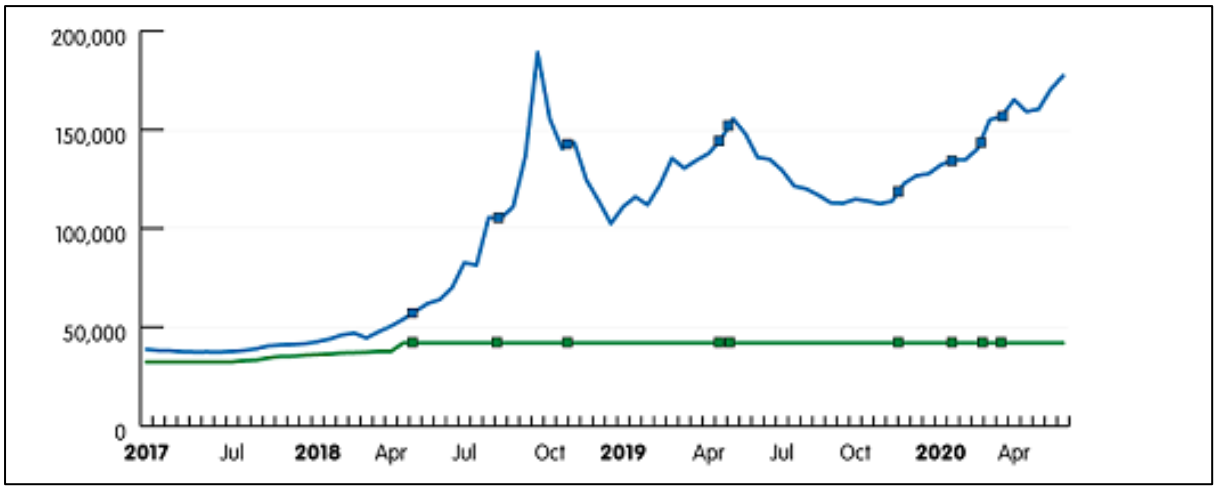
Modernistler, İran'ın ekonomik gerilemesi için yeniden uygulanan ABD yaptırımlarını ve Maksimum Baskı kampanyasını suçlamaktalar. Düşen ticarete işaret eden Ruhani yönetimi, Türkiye, Çin ve Rusya gibi ABD'nin tek taraflı yaptırımlarına karşı koyma sözü veren dost ülkelerin bile "İran'ın petrolünü satın almaktan korktukları" konusunda memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. Bu nedenle, diplomasi yoluyla yaptırımların hafifletilmesini sağlamak istemektedirler.

[412] Mohammed, N., (2020), "President Trump's 'Maximum Pressure' Campaign and Iran's Endgame", *Strategic Analysis*, DOI: 10.1080/09700161.2020.1841099

[413] Ellie, G., "Reviving the revolutionaries: How Trump's maximum pressure is shifting Iran's domestic politics"– ECFR/325, June 2020, p: 7

[414] İbid.

[415] İbid.

Şekil 10: İran'ın Ulusal Para Birimi Değerindeki Değişiklikler, 2017-2020

Kaynak: ECFR interview with a senior economist who focuses on Iran, April 2020.

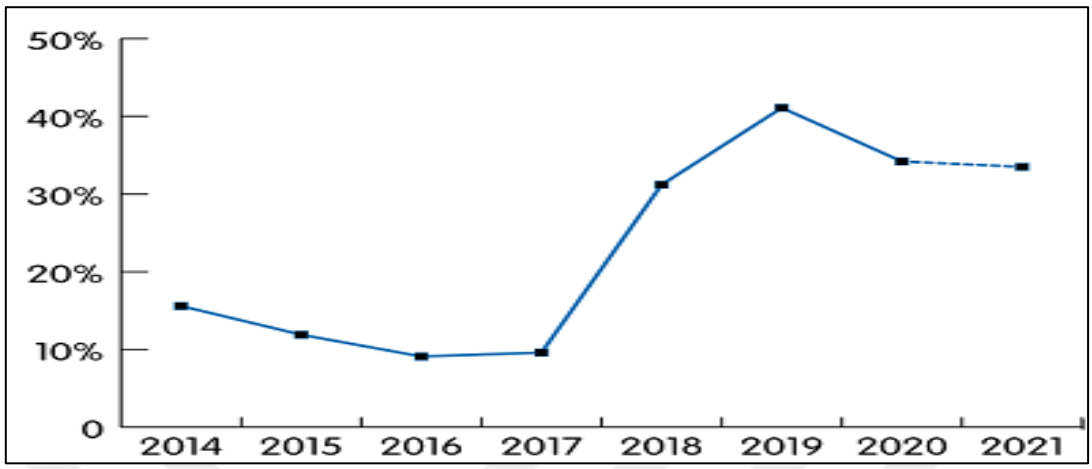
Açıkça görülüyor ki, Trump dönemi ABD'nin maksimum baskı politikası ve yaptırımlar İran ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Nükleer anlaşmanın feshedilmesi, İran'ın küresel pazarlara, yabancı yatırımlara ve yeni teknolojilere erişimini engellemiştir. Tahran 2020 yılı itibariyle küresel finansal işlemlerden kopmuş durumdadır.[416]

Bu arada, güvenlikçi bürokratlar ve çoğu İlkeciler, "dayanıklı ekonomi" (Resilient economy) çerçevesi olarak bilinen yönetimi tercih etmektedir. Bu, iyileştirilmiş yönetim, artan yerli üretim ve yaptırımları atlatmak ve delmek için tasarlanmış teknikler yoluyla İran ekonomisinin dış baskıya karşı kırılganlığını azaltmaya odaklanmak anlamına gelmektedir. Ayrıca, İran'ın yakın komşuları, Rusya ve Çin ile ticareti artırmaya yönelik çalışılması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu grup, tüm yumurtalarını JCPOA aracılığıyla hafifletilen ABD yaptırımları sepetine koyduğu için Ruhani yönetimini becerekksiz olarak nitelendirmektedir. Prensipte ABD yaptırımlarından daha az endişe duymaktadırlar; Batı baskısına teslim olmaktansa önlemleri atlatmayı tercih etmektedirler. Güvenlikçilerin ve İlkecilerin gözünde, JCPOA deneyimi, diplomasinin İran için büyük bir ekonomik dönüşümle sonuçlanmayacağını ve tavizlerin yalnızca Batı'nın yararına olduğunu kanıtlamıştır.

Ocak 2020'de, gerekli mevzuat 2018'de parlamento tarafından onaylanmasına rağmen, Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'nin (DYTK), (مجمع تشخیص مصلحت نظام) katı üyeleri, İran'ın FATF önlemlerini uygulamasını engellemiştir. JCPOA'nın ortaya çıkışından kısa bir süre sonra, modernistler, Devrim Muhafızları'nın ekonomideki kontrolünü azaltmak için kısmen başarılı bir çaba göstermişlerdir. Öte yandan ABD yaptırımlarının geri dönüşü ve yabancı yatırımcıların İran'dan

[416] Mohammed, Nuruzzaman., Op. Cit. p: 3

çıkışları, özellikle enerji ve otomotiv sektörlerinde Devrim Muhafızları için yeni ekonomik fırsatlar yaratmıştır

Şekil 11: İran'da Yaşanan Enflasyon Oranı, 2014-2021

Kaynak: ECFR interview with a senior economist who focuses on Iran, April 2020

İran'ın "*Maksimum Karşı Baskı*" (Counter Maximum Pressure) politikası, başarılı olmak için minimum ekonomik kapasiteye sahip olmasına rağmen Trump'ın yeniden uyguladığı yaptırımların etkisini ortadan kaldırmaya ve Orta Doğu'daki ABD çıkarlarına ve askeri güçlerine zarar vermeye çalışmıştır.

Maksimum Baskı politikasına derin bir şekilde bakıldığında, bu politikanın İran'ı daha fakir hale getirmeye, vatandaşlarını sonsuz acılara maruz bırakmaya ve böylece Tahran'daki İslami rejimi değiştirmek için iç isyanları kışkırtmaya çalıştığı söylenebilir. Beklenti, İran ekonomisinin çöküşünün ve kitlesel hükümet karşıtı protestoların İran hükümetini yeni bir nükleer anlaşma yapmak için kesinlikle müzakere masasına geri getireceği yönünde olmuştur. Ancak İran, önce yaptırımların kaldırılması gerektiği konusunda ısrar ederek Trump yönetimiyle müzakere etmeyi sürekli olarak reddetmiştir.[417] Ali Hamaney'e göre mevcut durum şu şekilde ifade edilmiştir: "*Bugün İran milleti ve İran ülkesi sağlam bir ağaç gibidir. Bugün Amerika Birleşik Devletleri ve Siyonist rejim (İsrail) İran milletini tehdit etmekte yanlış yapmıştır… Yaptırımlar da başarısız olacaktır... Direniş sayesinde.*"[418] Bununla birlikte, İran'daki temel güç argümanı, ABD'yi geri itmek olan stratejik bir hedefe ulaşmak için, ABD teslim olana kadar baskılara direnmek ve bunlara katlanmak gerektiğine dayanmaktadır.

İran'ın Amerikan baskısına karşı politikasının anahtar sözcüğü "direniş"tir. İran lideri Ali Hamaney bu konuda böyle ifade ediyor: "*Bugün İran milleti ve İran ülkesi güçlü bir tek ağaç gibidir; bugün Amerika ve Siyonist rejimi (İsrail) İran milletini tehdit etmekte haksızdır; ambargolar başarısızdır. Bunlar hepsi direniş sayesindedir...*" Ancak söz ve eylem arasında garip bir çelişki içinde, mevcut politikalar yalnızca ülke ekonomisini zayıflatmakla kalmadı, aynı zamanda Hamaney'e göre kilit nokta olan İran ekonomisi üzerindeki kontrol, yaptırımlar nedeniyle ABD tarafından büyük ölçüde

[417] Mohammed, Nuruzzaman., Op. Cit. P: 3

[418] شهیر شهید ثالث، انتخابات آمریکا، مسئله هسته‌ای و آینده ایران؛ سه سناریو، ۱۶ بهمن ۱۳۹۸ - ۵ فوریه ۲۰۲۰، https://www.bbc.com/persian/İran-features-51375702

Nükleer mesele ve İran'ın geleceği; Üç senaryo, 16 Şubat 2018 - 5 Şubat 2020,

zayıflatıldı. Ancak sözle eylem arasındaki garip bir çelişki içinde, mevcut politikalar yalnızca ülke ekonomisini zayıflatmakla kalmadı, aynı zamanda Hamaney'e göre kilit nokta olan İran ekonomisi üzerindeki kontrol ABD yaptırımlarıyla büyük ölçüde zayıflatıldı. Maksimum Baskı ve "Maksimum Karşı Baskı" politikaları, iki taraf da zafer kazanmadan veya boyun eğmek için herhangi bir işaret göstermeden bir çıkmaza girmiştir. Aynı zamanda, Trump'ın Maksimum Baskı yaklaşımı İran'ı hem yurt içinde hem de yurt dışında zor bir duruma doğru itmiştir. İran ekonomisi arka arkaya son yılarda negatif büyüme görmüştür İran'daki merkezi güç, ABD ile yaşanan çatışmanın tarihi arka planına bakıldığında İran'ın Barack Obama'nın başkanlığı döneminde de aynı politikayı izlediğine inanmaktadır. Çünkü İran'a göre, İran sonunda ABD'yi kendi topraklarında uranyum zenginleştirmesini kabul etmeye zorlamıştır ve BM Güvenlik Konseyi'nin bir parçası olarak ABD yaptırımları askıya alınmıştır. Ama gerçek şu ki, Donald Trump yönetimi İran'a yönelik Obama'nın tersine sert bir politika izlemekten çekinmemiştir ve bu da İran'ı Maksimum Karşı Güç politikasının oluşumuna zemin hazırlamıştır.[419]

"Maksimum Karşı Baskı" politikası üç unsur etrafında toplanmaktadır: Körfez denizcilik hatlarından petrol akışına yönelik tehdit; ABD ve bölgesel müttefiklerini taciz etmek için askeri tırmanışları hızlandırmak ve AB'ye baskı yaparken yaptırımlardan bir çıkış yolu bulmak için JCPOA'dan kademeli olarak uzaklaşmak. Bu üç unsur, Trump yönetimini İran'a yeniden uygulanan yaptırımları kaldırmaya ve JCPOA'ya geri dönmeye zorlamak için tasarlanmıştır. Trump'ın İran'ın petrol ihracatını sıfıra indirme hedefine sert bir yanıt olarak Tahran, sert bir askeri duruş sergilemiştir. 4 Aralık 2018'de Cumhurbaşkanı Ruhani, İran'ın petrol ihracatı durdurulursa İran'ın hiçbir ülkenin Hürmüz Boğazı'ndan petrol ihraç etmesine izin vermeyeceğini açıkça ilan etmiştir. 13 Haziran 2019'da Hürmüz Boğazı yakınlarındaki iki petrol tankerine iyi koordine edilmiş askeri saldırılar düzenlenmiştir ve öncesinde 12 Mayıs'ta BAE kıyılarındaki Suudi ve BAE petrol tankerlerine benzer saldırılar düzenlenmiştir. Petrol tankeri saldırıları Körfez'de savaş gerilimi yaratmıştır ancak hem İran hem de ABD savaştan kaçınmak için gerilimi düşük düzeyde tutma politikasını seçmiştir.

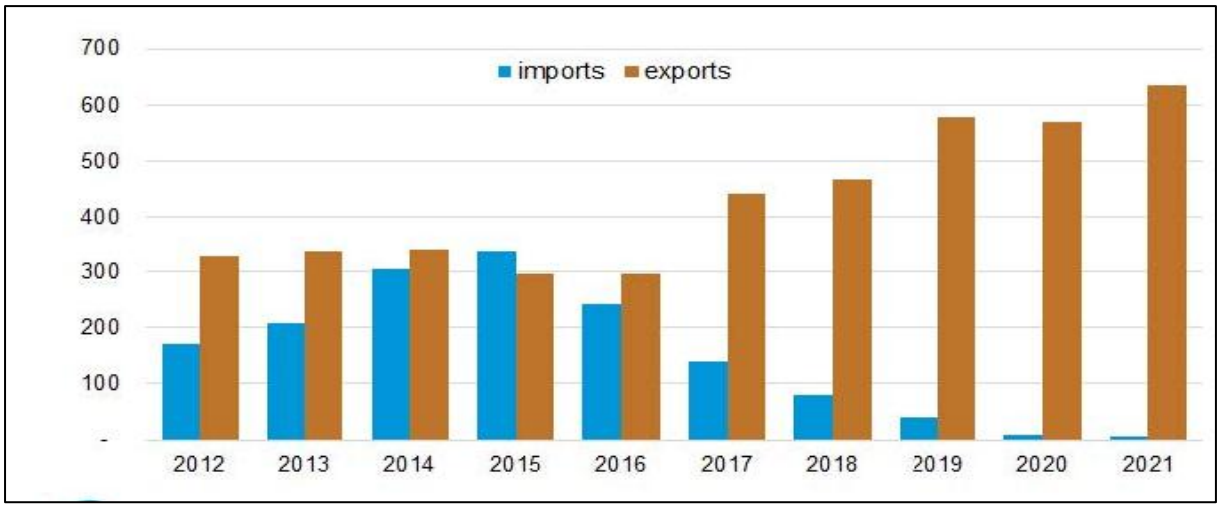
ABD Ulusal Güvenlik Konseyi üyelerinden Richard Goldberg'in İran'la ilgili son yazıları Beyaz Saray'ın düşüncesi açısından çok önemli olduğu söylenebilir. Trump yönetiminin, İran'ın iki ülkeyi askeri bir çatışmanın eşiğine getirecek şekilde çatışmayı kademeli olarak artırmayı amaçlayan stratejisinin farkında olduğunu ve ABD'nin müzakere masasına dönmek zorunda kaldığını ve İran'ın şartlarına teslim olduğunu yazıyor. Trump'ın İran'ın provokasyonlarına tepki göstermemesini "Stratejik sabır" bağlamında açıklıyor ve Trump'ın yaptırımların meyve vermesi için "Bu tuzakları tespit ettiğini ve stratejik sabır uyguladığını" vurguluyor.[420] Trump, İran ile gerilimi yönetmek amacıyla arabuluculuk için Japonya Başbakanı Shinzo Abe'ye başvurmuştur. Japonya'daki o dönemki Başbakan Abe'nin Haziran 2019'un ortalarında üstlendiği arabuluculuk görevi, Ayetullah Hamaney'in Trump'ın yaptırımları daha önceden kaldırma teklifini reddetmemesiyle başarısız olmuştur. İran tarafından talep edildiği gibi, JCPOA restore edilmeden önce Trump yönetimi ile doğrudan görüşme olasılığı dışlanmıştır.[421]

---

[419] İbid

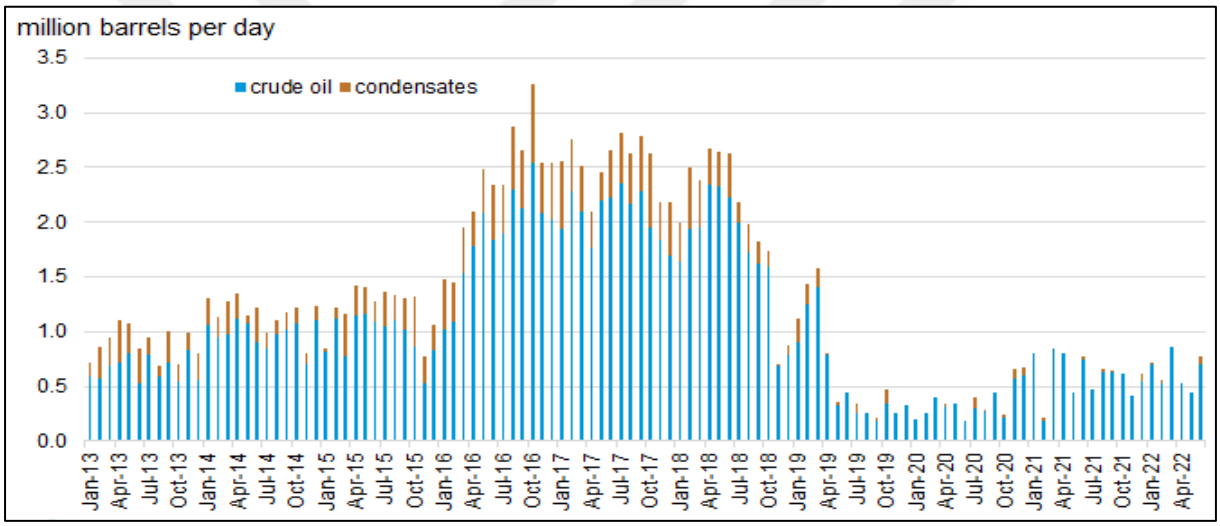
[420] Trump Has an Iran Strategy. This Is A campaign of maximum pressure could bring Tehran to the table. https://www.nytimes.com/2020/01/24/opinion/trump-iran.html, Görüntüleme Tarihi: 02.03.2020

[421] Mohammed, Nuruzzaman., Op. Cit. p: 7

Şekil 12: İran Doğal Gaz Boru Hattı İthalatı ve İhracatı, 2012-2021 Gün/Milyon Varil

Kaynak: U.S Energy information administration, international Energy Statistics- 2021

Şekil 13: İran'ın Aylık Ham Petrol ve Kondensat İhracatı

Kaynak: ClipperData, - 2022, https://www.kpler.com/clipperdata

Yukarıdaki şekillerde göründüğü gibi İran'ın Ruhani ve Obama döneminde 2012-2015 yılları arasında hem ihracatta hemde ithalatta bir artış görebiliriz. 2015-2018 yıllarında JCOPA imzalandıktan sonra İran'ın döviz ihtiyacı nedeniyle ithalatta düşüş ve ihracatta bir artış görüyoruz. Fakat Trum'ın yönetime geçmesinden dolayı ve JCOPA'dan çekilme tehlikesi ayrıca ikincil yaptırımların uygulanmasıyla birlikte İran artık ithalatta sorun yaşadı ve eski orana geri dönemedi. Dolayısıyla Trump yönetimi İran'ın ithalat ve ihracatına şekillerde göründüğü gibi olumsuz bir etki bıraktı. İran, iç ve dış politikada sıkıştıkça dış politikası agresif hale geldi. Bunun bir örneği İran'ın Yemen, Irak ve Suudi Arabistan gibi bölgelerde ABD'nin çıkarlarına ve müttefiklerine karşı saldırı düzenlemekti. ABD, Suudi petrol tesislerine yönelik insansız hava aracı saldırıların (gözlemcilerin büyük çoğunluğunun karmaşıklık açısından Husilerin işi olamayacağına inandığı) İran'ın doğrudan ABD'ye ve bölgedeki müttefiklerine saldırdığının bir işareti olduğuna ve İran tarafından ABD'nin İran'a karşı Maksimum Baskı politikasının bedelsiz olmayacağına bir mesaj olarak nitelendi.

Bu bağlamada 2019 BM Genel Kurulu'nda konuşan Trump:

> "*Kendini yaptırımlardan kurtarmayı uman rejim, sebepsiz yere şiddet içeren saldırganlığını artırdı. İran'ın Suudi Arabistan petrol tesislerine yaptığı son saldırıya yanıt olarak, İran merkez bankasına ve milli servet fonuna en yüksek düzeyde yaptırımlar uyguladık. Bütün milletlerin harekete geçme görevi vardır. Hiçbir sorumlu hükümet İran'ın kana susamışlığını desteklememeli. İran'ın tehditkar davranışı devam ettiği sürece yaptırımlar kaldırılmayacak; sıkıştırılacaktır. "Amerika'ya Ölüm" ritüel tezahüratları yapıyorlar ve korkunç bir anti-Semitizm ticareti yapıyorlar.* " şeklinde konuşarak tekrar sert bir şekilde İran'ın politikalarını eleştirmiştir.[422]

Başkan Trump, bölgesel ve uluslararası müttefikler ve ortaklardan oluşan bir koalisyon kurarak Maksimum Baskı kampanyasına desteği artırmaya çalışmıştır. Bu nedenle ABD, İran'la gelecekteki bir savaşı sürdürmek için açıkça İran karşıtı bir koalisyon başlatmak üzrere Şubat 2019'un ortalarında Polonya'nın Varşova kentinde başarısız bir zirve düzenlemiştir. Varşova'da İran karşıtı bir koalisyonu bir araya getirmedeki başarısızlıktan öncesinede de, Washington İran'ın artan bölgesel nüfuzuna karşı koymak için Mısır ve Ürdün'ün de dahil olduğu Körfez Arap devletleri ile -basın buna "Arap NATO"su adını vermiştir- askeri bir ittifak kurmaya yönelik başarısız girişimlerde bulunmuştur.[423]

Trump'ın İran'a Yönelik Yaptırımları ve Kongre'nin Rolü (2017-2019)

Maksimum Baskı kampanyası, siyasi, askeri ve ekonomik araçlardan oluşan üç boyutlu bir kampanyadır. Trump, nükleer anlaşmadan çekilmenin, İran'ın hiçbir zaman nükleer bomba üretmesine izin vermemenin bir yolu olduğunu savunmuştur. 21 Mayıs 2018 gibi erken bir tarihte, Dışişleri Bakanı Mike Pompeo İran'a karşı maksimalist taleplerde bulunmuştur. Bunların en dikkate değer olanları arasında; İran nükleer zenginleştirme ve füze programlarını sona erdirmek, vekil gruplara (Hizbullah, Hamas ve İslami Cihad) desteğini kesmek, Irak ve Suriye milisleri bölgeden çıkarmak ve Irak Şii milis gruplarından ayrılmak gibi istekler yer almıştır.

Maksimum Baskı kampanyasına derinlemesine bakıldığında, Trump yönetiminin İran karşıtı hedeflerini gerçekleştirmek için kampanyanın ekonomik bileşenine, yani sert yaptırımlara ciddi şekilde bağlı olduğu doğrulanmaktadır. İkincil yaptırımlar, yabancı ticaret firmalarını ve sanayi şirketlerini İran'la ticari bağlarını kesmeleri için Trump yönetiminin tehdit etmesine izin vermiştir. Temel olarak, yabancı işletmeler, ABD finansal piyasalarına erişimin engellenmesi tehditleri altında ticari ve finansal işlemler için İran'ı veya ABD'yi seçmek zorunda kalmışlardır. Ticari şirketlerini ABD'nin ikincil yaptırım tehditlerine karşı koymaya teşvik etseler de en sonunda ABD baskıları altında kalmışlardır. AB'nin, ABD dolarını atlayarak İran ile ticaret işlemlerini kolaylaştırmak için Ocak 2019'da başlatılan INSTEX olarak bilinen para mekanizması tam olarak uygulanmamıştır.[424] Trump'ın AB'yi "ABD yaptırımlarından dolayı İran ile kaldırılan ticareti" (Shield trade with the

[422] Donald Trump addresses the 74th session of the United Nations General Assembly at U.N. headquarters Tuesday, Sept. 24, 2019. https://ml.usembassy.gov/remarks-by-president-trump-to-the-74th-session-of-the-united-nations-general-assembly/

[423] Mohammed, Nuruzzaman., Op. Cit. p: 4

[424] İbid, p: 5

Islamic Republic from US Sanctions) yapmaya devam etmesi halinde AB'yi cezalarla açıkça tehdit etmesinin ardından bu alternatif ödeme mekanizması unutulmaya yüz tutmuştur. İran'la gerilim arttıkça, Trump Yönetimi İran'ı stratejik olarak zayıflatmak ve daha geniş bir çözümü müzakere etmeye zorlamak için İran üzerindeki ekonomik baskıyı artırmıştır. Bu bağlamda 8 Mayıs 2019'da Başkan, İran'ın demir, çelik, alüminyum veya bakır sektörleriyle önemli işlemler gerçekleştirdiği belirlenen kişi ve kuruluşların ABD merkezli mülkiyetini engelleyen 13871 sayılı İcra Kararı'nı yayınlamıştır. 24 Haziran 2019'da Başkan Trump, Dini Lider Ali Hameney ve üst düzey ortaklarının ABD merkezli mülkünü engelleyen 13876 sayılı Yürütme Kararı'nı yayınlamıştır. O zamandan beri İran Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif de dahil olmak üzere birçok üst düzey yetkiliye yaptırımlar uygulanmıştır. 20 Eylül 2019'da Trump Yönetimi, İran Merkez Bankası'nı 13224 sayılı kararnameye göre terörizmi destekleyen bir kuruluş olarak belirleyerek ona ek yaptırımlar uygulamıştır. Merkez Bankası hâlihazırda bir dizi ABD yaptırımına tabiydi ve bu, bankanın faaliyet kabiliyeti üzerinde herhangi bir yeni etkinin ortaya çıkıp çıkmayacağını belirsiz hale getirmiştir. Ayrıca İran'ın egemen servet fonu olan İran Ulusal Kalkınma Fonu da yaptırıma tabi tutulmuştur. [425]

2020'nin başlarında, ABD'li yetkililer, BM Güvenlik Konseyi'nin 2231 sayılı kararı ile İran'a yönelik silah transferi yasağının uzatılması için mevcut tüm seçenekleri kullanacaklarını belirtmişlerdir. ABD'li yetkililer, İran'dan gelen konvansiyonel askeri tehdidi arttırıcı etkisi nedeniyle Rusya ve Çin'in İran'a planlı silah satışlarına devam etmesini engellemek için yasağın uzatılmasında ısrar etmişlerdir.

115. Kongre'de (2017-2018) komiteye Ed Royce başkanlık etmektedir. Cumhuriyetçi Komite üyesi Joe Wilson, İran ile nükleer anlaşmayı "tehlikeli" olarak nitelendirmiştir ve Trump'ın anlaşmayı onaylamama kararının tamamen doğru olduğunu söylemiştir.[426] Komitenin bir diğer üyesi, Ulusal Güvenlik Komitesi başkanı Michael McCaul, Obama'nın İran'a yaklaşımını ve İran'la mahkum takasını eleştirmiştir.[427]

Nükleer anlaşmanın bir başka eleştirmeni Pennsylvania Eyalet Temsilcisi Scott Perry, bir röportajda ABD'nin nükleer anlaşmanın şartlarına saygı duyacağını söylemiştir ve "Ancak bence yeni başkan ve birçok Amerikalı, bunu ABD için korkunç bir anlaşma olarak görüyor. Amerika Birleşik Devletleri biliyor ve yeniden müzakere edilmesi gerekiyor. Bu ilk adım" demiştir. [428] 115. Kongre'de çoğunluğun Cumhuriyetçilerden olduğu düşünülürse, Cumhuriyetçilerin görüşleri gelecekte Kongre'den İran aleyhine geçecek olası yasa tasarılarının perspektifini oluşturmaktadır. Cumhuriyetçi Bob Corker başkanlığındaki 115. Kongrede Senato Dış İlişkiler Komitesi faaliyetine devam etmiştir. Dış İlişkiler Komitesi üyelerinin çoğu, Temsilciler Meclisi'ndeki meslektaşları gibi, genel olarak İran'ın dış politika yaklaşımına ve özel olarak nükleer programına karşı güçlü bir olumsuz görüşe sahiptir. Örneğin Cumhuriyetçi Senatör Marco Rubio, İran'ın bir füzeye nükleer savaş başlığı

[425] Kenneth, K., (2020), "U.S.-Iran Conflict and Implications for U.S. Policy", *Congressional Research Service* https://crsreports.congress.gov, R45795, p: 6

[426] Joe, W., (2017), "Wilson Praises Trump's Iran Announcement", Access: 25 December 2017, available on: https://joewilson.house.gov/media- center/press-releases/wilson-praises-trumps-İran-announcement.

[427] Stephen E. S., (2017). "God and Donald Trump", Lake Mary, Charisma Media. Udall, Tom. (2015). Access: 25 December 2017, available on: https:// www.tomudall.senate.gov/news/press-releases/udall-statement-on-historic- İran-nuclear-agreement.

[428] NPR, October 13. (2017). *"Trump Expected To Detail Tougher Line On Iran's Nuclear Program"*, Access: 25 December 2017, available on: https://www.npr.org/2017/10/13/557535250/trump-expected-to-detail-tougherline- on-İrans-nuclear-program

yerleştirerek ABD'yi tehdit edebileceğini söyleyerek İran'ı nükleer silah geliştirmekle suçlamıştır.[429] Ancak bazı senatörler İran'a yönelik askeri bir saldırıya karşı çıkmışlardır. Kongre, 115. oturumunda ABD Terörle Mücadele Yasasını kabul etmiştir. ABD Düşmanla Mücadele Yasasının İran bölümü, yaptırımlar yoluyla İran İstikrar Karşıtı Yasası aracılığıyla ABD Başkanının üç durumda ekonomik yaptırımlar uygulamasına izin vermektedir:

1. İran'ın balistik füzeler ve kitle imha silahları programı, 2. İran'a askeri teçhizat satışı veya devri veya İran'a ilgili mali ve teknik yardımın sağlanması ve 3. İslam Devrim Muhafızları ve onunla ilgili yabancı şahıslar. Başkan ayrıca uluslararası insan hakları ihlalleriyle suçlanan kişilere ekonomik yaptırımlar uygulayabilmektedir.[430]

ABD 116. Kongre'nin (2019-2020) İran'a Yönelik yaptırım politikalarında bazı durumlarda, konunun önemi nedeniyle, onay sürecini hızlandırmak için gerekli zemini sağlamak adına her iki mecliste de yasa koyucular tarafından benzer yasalar çıkarılmıştır. Temsilciler Meclisi'nin 361, 571, 1441, 2128 ve Senato'nun 925 No'lu Yasa Tasarıları, Devrim Muhafızları'na yönelik yaptırımların artırılmasına,[431] Temsilciler Meclisi'nin 2790 Sayılı Tasarısı'na ve 1529'da İran'ın malvarlığına el konulmasına ve tazminat için bloke edilmesine olanak vermektedir. Temsilciler Meclisi'nin 5086, 6081, 6234, 6015 No'lu Kanun Teklifleri ve Senato'nun 2874 No'lu Kanun Teklifi, İran'ın JCPOA'dan düşük düzeyde yararlanmasını engellemeyi amaçlamaktadır ve Temsilciler Meclisi'nin 2354, 2829, 5543 No'lu Kanun Teklifleri, 1039, 3314 No'lu Kanun Teklifleri, 3159 Senato'daki ve Temsilciler Meclisi'ndeki 58. Ortak Kararlar da İran'a karşı savaşın patlak vermesini önlemek için Kongre'nin ABD hükümetine karşı gücünü pekiştirmeyi amaçlamaktadır.[432] İran'ın bölgesel faaliyetleri için, terörizme verdiği desteği ve bölgeyi istikrarsızlaştırdığı iddiasıyla İran ile ABD arasında bir savaşın çıkmasını engellemek, ABD'li milletvekillerinin en büyük endişesi olmuştur.

116. Kongre'de, yukarıda belirtilen kanun tekliflerine ek olarak, İran'la ilgili 32 karar sunulmuştur ve bunlardan dokuzu onaylanmıştır. Senato ve 116. Kongre'nin üyelerine sunulan 32 karar değerlendirilildiğinde şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır; İran ile ABD arasındaki gerilim, özellikle Süleymani'nin öldürülmesi ve İran'ın Irak'taki Ayn el Esad üssüne füze saldırısında bulunmasından sonra Donald Trump'ın askeri güçlerinin kontrolüne neden olmuş ve bu durum milletvekillerinin İran'la ilgili ilk endişesi haline gelmiştir. Ardından, İran'daki Amerikalı mahkumları desteklemek için insan hakları ihlalleri iddiaları Kongre'nin ön gündeminde yer almıştır. Kongre kararlarında gündeme getirilen konular, uygun yasa tasarılarının sunulması için koşulları hazırlayarak genellikle İran üzerindeki psikolojik yükü hem iç hem de dış perspektiften artırmayı amaçlamıştır.

---

429 Richard R, N., (2014). The Babylon Code: Is America in Prophecy?, Bloomington Universey. p: 254

430 CAATSA, US Congress. (2017). Access: 25 December 2017, available on: https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/3364

431 All Information (Except Text) for S.925 - Iranian Revolutionary Guard Corps Economic Exclusion Act, 116th Congress (2019-2020), https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-bill/925/all-info

432 S.2874 - A bill to terminate certain waivers of sanctions with respect to Iran issued in connection with the Joint Comprehensive Plan of Action, and for other purposes. 116th Congress (2019-2020), https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-bill/2874

BEŞİNCİ BÖLÜM
ABD'NİN İRAN'A YÖNELİK YAPTIRIMLARININ İRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

GEORGE W. BUSH, BARACK OBAMA VE DONALD TRUMP DÖNEMLERİ

Bu bölüm, neoklasik realizm çerçevesinde İran'ın nükleer programını yönelik başkanlar düzeyinde değişen ABD politikalarının analizi ve nihayetinde bunun İran-Türkiye ilişkileri üzerindeki etkisini tartışmaktadır. Araştırma, bu ülkelerin nükleer meseleye yönelik benimsedikleri davranışın dış faktörlerin (uluslararası sistem) ve iç faktörlerin (lider tehdit algıs) etkileşiminin bir karışımı olduğunu göstermektedir. Her devlet, uluslararası sistemin yapısal baskılarını kendi iç kapasitelerine ve algılarına göre tercüme etmiş ve yanıt vermiştir. Neoklasik realizm, uluslararası baskılara yanıt verme konusundaki fikrini sistematik faktörlerin dış politikanın genel boyutunu belirlediği yapısal realizmden ödünç almaktadır. Ancak nihai kararda iç değişkenlerin rol oynadığını da hesaba katmaktadır.

Neoklasik realizm, realizmin devletlerin iç seviyelerine dikkat eden ilk dalıdır; çünkü devletler güvenliği sağlamak için kendilerine güvenmek zorundadır. Algıları veya mevcut gerçekliklere ilişkin algıları, siyasi olayların sonuçlarını belirlemektedir.

Neoklasik realizm, uluslararası sistemin değişkenlerinin diğer ülkeler tarafından farklı algılandığına ve bu algının devletlerin tepkisi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğuna inanmaktadır. Algı, devletlerin nasıl etkileşime girdiği ve birbirlerini nasıl gördükleri konusunda önemli bir faktördür. Neoklasik realizmin dış politikadaki değişiklikleri açıklamak için ana odak noktası aracı değişkenlerdir. Gideon Rose'a göre, uluslararası anarşi sisteminin yapısal baskılarının tercüme edilmesi ve her ülke içinde yanıtlanması bu iç değişkenler aracılığıyla gerçekleşmektedir.[433]

Tablo 7: Neoklasik Realizm Teorisinde Aracı Değişkenlerin Etkisi

Bağımlı Değişken	Birinci Aracı Değişken	İkinci Aracı Değişken	Bağımsız Değişken
Dış Politika	Karar Vericilerin Algısı	Devletin İç Yapısı ve Gücü	Uluslararası Anarşik Sistem

İran'ın nükleer programı, kısmen İran'ın operasyonel olarak nükleer silah edinmesinin İran'ı bölgede daha iddialı eylemlerde bulunmaya teşvik edebileceği ve bölgesel bir nükleer silahlanma yarışına yol açabileceği için ABD'nin en büyük endişesi olmuştur. Bazı İranlı liderler, bir nükleer silahın İran'ın işgale veya rejim değişikliği girişimlerine karşı savunma gücünü artırabileceğini savunmaktadır.[434]

İranlı liderler, Dini Lider Hamaney'in nükleer silahların İslam'a aykırı olduğu yönündeki 2003 tarihli fetvasını gerekçe göstererek ve İran'ın nükleer programının tıbbi ve elektrik üretimi amaçlı olduğunu açıklayarak hiçbir zaman nükleer silah geliştirmediklerini ve böyle bir niyetin olmadığını iddia etmektedirler.[435] Ayrıca, 22 Şubat 2012'de Hamaney, nükleer silah üretiminin ve kullanımının

[433] Durani , L, A, (2015)., " China and the South China Sea: The Emergence of the Huaqing Doctrine", M.A Thesis, Virginia Polytechnic Institute and State University, Blacksburg, Virginia, p: 39

[434] CRS Report R43333, Iran Nuclear Agreement and U.S. Exit, by Paul K. Kerr and Kenneth Katzman.

[435] Kenneth, K., (2020), "Iran's Foreign and Defense Policies", *Congressional Research Service* 7-5700, www.crs.gov R44017. P: 7

"büyük günah" olarak yasaklandığını ve bu tür silahların stoklanmasının "gereksiz, pahalı ve zararlı" olduğunu belirtmiştir.[436] İran, 1968 Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'na taraf olarak uranyum zenginleştirme "hakkının" olduğunu ve potansiyel enerji arz kesintilerini önlemek için kendi nükleer yakıtını yapmak istediğini savunmaktadır.

ABD Başkanı George W. Bush'un İran'ın Nükleer Programına Yönelik Politikaları

İran'ın nükleer programının ortaya çıkışı, ABD'nin bu ülkeye yönelik yaptırımlarında bir dönüm noktası olmuştur. Ağustos 2002'de Mücahit Halk Örgütü (resmi olarak terör örgütü kabul edilen bir İran silahlı muhalif grubu) sözcüsü, Natanz ve Arak'taki iki nükleer tesisi ifşa etmiştir. ABD ve müttefikleri, İran'ı nükleer silah planını takip etmek ve Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşmasını ihlal etmekle suçlamışlardır ve İran'ı ekonomik yaptırımlar ve diğer önlemler için BM Güvenlik Konseyi'ne yönlendirmekle tehdit etmişlerdir.[437]

Ancak Kasım 2004'de, İran ile ABD arasında Paris Anlaşması yoluyla yapılan müzakerelerin ardından, İran, gönüllü, güven artırıcı bir önlem olarak ek bir Protokol imzalamıştır ve protokol yürürlükte gibi davranmayı ve ABD ile müzakereler sırasında uranyum zenginleştirme programını askıya almayı kabul etmiştir. Temmuz 2004'deki İran Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra Hatemi'nin yerini Ahmedinejad almıştır ve İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika alanındaki davranışı değişmiştir. İran'ın Paris Anlaşması uyarınca gönüllü olarak askıya aldığı nükleer tesislerdeki zenginleştirme, Hatemi yönetiminin son günlerinde yeniden başlamıştır. İran, EU3 ülkeleriyle görüşmeleri değiştirmiştir ve Yüksek Milli Güvenlik Konseyi'nin yeni sekreteri ve İran'ın baş müzakerecisi Ali Laricani, dengenin İran'ın lehine değişebilmesi için Çin ve Rusya'ya giderek onları nükleer müzakerelere dahil etmeye çalışmıştır. [438]

Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa da bu modeli memnuniyetle karşılamıştır ve bu nedenle EU3 müzakerelerinin modeli EU3 + 3'ten P5 + 1'e değişmiştir. Ancak İran üzerindeki baskı artmıştır. Çünkü İran davasına Rusya ve Çin'in de dahil olmasıyla hem uluslararası önemi artmıştır; hem de ABD ve İngiltere'nin İran'ın nükleer programını konseye getirme çabaları yükselmiştir. İran'ın nükleer dosyasının 2005 yılında Güvenlik Konseyi'ne sunulmasıyla birlikte İran ile ilişkileri yoğunlaştırma süreci başlamıştır. Nisan 2006'da Ahmedinejad, İran'ın uranyumu 164 santrifüj kullanarak reaktör seviyesinde zenginleştirdiğini duyurmuştur.[439] IAEA yanıt olarak, İran'ın Paris Anlaşması'na uymadığını BM Güvenlik Konseyi'ne bildirmiştir. Çin ve Rusya'nın bazı itirazlarına rağmen, 28 Nisan 2006'da İran nükleer dosyası BM Güvenlik Konseyi'ne havale edilmiştir. BM Şart'ın VII. Bölümü uyarınca beş bağlayıcı karar kabul edilmiştir ve Konsey Başkanı tarafından İran aleyhine bir açıklama yapılmıştır. Bu karar, İran'ın uranyum zenginleştirmesini askıya almasını zorunlu hale getirmiştir. Rice, ayrıca Nisan 2006'da Güvenlik Konseyi'nin İran'ın eylemlerini

---

[436] Kenneth, K., (2017), "Iran's Foreign and Defense Policies", *Congressional Research Service* 7-5700, www.crs.gov R44017. P: 8

[437] Collins, D., (2003). U.S. Says Iran Broke Nuclear Treaty. CBS News, http://www.cbsnews.com/news/us-says-iran broke-nuke-treaty/.

[438] Brumfiel, G. (April 13, 2006). Iran takes steps to go nuclear. http://www.nature.com/news/2006/060410/full/news060410-10.html.

[439] İbid

izlemesi gerektiğini düşündüğünü ve İran'ı durdurmak için daha güçlü adımlar atma zamanının geldiğini ve de İran'ın isyanının sonuçlarını üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir.[440]

Bush dönemi ABD'nin İran'ın nükleer programını analiz eden bazı önemli çalışmalarda nükleer hırs, dünyanın gözdağı, zorlama, tehdit, yaptırımlar, askıya alma, nükleer İran ile ilgili endişeler, sorunlu nükleer faaliyetler, hayati ABD çıkarları gibi kelime ve ifadelerin kullanılması, ABD'nin İran'ın nükleer programıyla uğraşırken kullandığı gerçekçi literatürü iyi bir şekilde göstermektedir. Nükleer Güvenlik Konseyi IAEA'nın İran'ın nükleer davasına karşı dokuz kararı kabulü ve en son 01.05.2006 tarihinde Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesi gibi kararlardan beşi George W. Bush'un başkanlığı sırasında olmuştur. Bu İran'ın nükleer programına yönelik bir güvenlik yaklaşımının kurumsallaştığını göstermiştir.[441]

İç Yapıdaki Karar vericiler değişkeninin etkisine bakıldığında, Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığının ilk dönemi, Başkan George W. Bush'un ABD'deki ikinci dönemine denk gelmiştir. Ahmedinejad iktidara geldiğinde, bu dönemde İran'ın siyasi yapısında İran'ın nükleer politikasını etkileyen üç büyük değişiklik meydana gelmiştir. Birincisi, Ahmedinejad iktidara gelmeden önce birbiriyle yarışan üç grup vardı. Birincisi dini muhafazakarlar, ikincisi ılımlı muhafazakarlar (Haşimi Rafsancani ve yandaşları dahil) ve üçüncüsü Muhammed Hatemi liderliğindeki reformistlerdir. Ahmedinejad'ın seçilmesinden sonra ılımlı muhafazakarlar ve reformistler birleşmiştir. Bu ittifak onları dini muhafazakarlarla ve Ahmedinejad liderliğindeki Muhafazakarlar adlı yeni bir grupla karşı karşıya getirmiştir. İkinci değişiklik, İslam Devrimi'ni koruyan gruplar şeklinde devlete yeni isimlerin girmesidir. Bunların birçoğu İran-Irak savaşının gazileri olmuş ve savaştan sonra siyasi arenaya girmişlerdir. Bu kişilerin gelişi, İran'ın ABD ile olan gerilimlerinin yanı sıra İran ve İsrail arasındaki gerilimler de dahil olmak üzere birçok durumda devletin tutumunu etkilemiştir.[442]

Bir diğer değişiklik olarak ise iç yapıdaki değişikliklere paralel olarak İran'ın Ahmedinejad dönemindeki dış politikası da değişmiştir. Ahmedinejad, ekonomik büyüme ve kalkınmanın ötesinde, ABD dahil olmak üzere diğer dünya güçleriyle yüzleşerek ideal uluslararası düzeni uygulamaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu dönemde İran'ın dış politikası iç politikadan çok daha geniştir. İlginçtir ki bu dönemde İran kamuoyu da İran'ın dünyadaki aktif rolünü desteklemiş ve buna karşı olumlu bir tavır sergilemiştir.[443]

Bu dönemde dış ve iç politika alanındaki devrim lideri Ali Hamaney önemli bir özelliği, küresel mücadeleye dayalı dış politika planını desteklemektir. Devrim lideri, önceki yönetimin gösterdiği tüm çabalara rağmen İran'ın nükleer politikasının bir pasiflik ve geri çekilme süreci yaşadığına ve Ahmedinejad yönetiminin bu süreci düzeltmeye çalışması gerektiğine inanıyordu. Hatemi'nin döneminde İran'ın nükleer hakları ve İran'ın nükleer davasının Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesini engellemek İran diplomasisinin kırmızı çizgisiyken bu dönemde sadece İran'ın nükleer hakları vurgulanmıştır ve İran'ın nükleer davasının Güvenlik Konseyi'ne gidip gitmeyeceği kriter

---

[440] Barbash, F., & Lynch, C. (04/12/2006). Rice urges U.N. to take strong steps on Iran, Washingtonpost. Retrieved from: http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/04/12/AR2006041200966.html

[441] Mohammad, T. Hamidreza, M., (2019), "Comparison of Bush and Obama Foreign Policy on Iran's Nuclear Case", *Iranian Research Letter of International Politics*, Vol. 7, No. 1, Autumn 2018 and Winter 2019 Pp: 85- 112

[442] Kamrava, M., (2010), " The 2009 elections and irons' changing political andscape", *Elsevier Limited on behalf of Foreign Policy Research Institute*., pp.400-412.

[443] Chubin, SH., (2007), " *Iran : domestic politics and nuclear choices, Domestic Political Change and Grand Strategy*" , (Ed) by Ashley J. Tellis and Michael Wills, the national bureau of asian research , Washington DC. P: 304

değildir. Devletin hedeflerine ulaşabilmesi için en önemli stratejisi, İran nükleer programındaki aktörleri artırmak ve doğuya dönüştür.[444] Bu politikanın başarısızlığı, Ahmedinejad'ın nükleer stratejisini daha agresif hale getirmiştir. 6 Mart 2006'da İran'ın nükleer programı konusu BM Güvenlik Konseyi'nde gündeme gelmiştir. Karar 21 lehte, 3 aleyhte ve 1 çekimser oyla alınmıştır. Doğu bloğunun en önemli üyeleri olan Rusya ve Çin, karara destek vererek İran aleyhine oy kullanmıştır.[445] 2006 yılından bu yana, İran aleyhine, ilki bağlayıcı olmayan ve ardından İran'a yaptırım uygulayan yedi karar çıkarılmıştır.[446] Bu kararın kabul edilmesinin ardından, dokuzuncu hükümet Sadabad, Paris ve Brüksel anlaşmalarından kaynaklanan birçok taahhüdünü bozmuş ve uranyum zenginleştirmesine yeniden başlama konusundaki ciddi kararlılığını ilan etmiştir. "*İran nükleer bir güçtür*", "*Nükleer Ülkeler Kulübü'ne katılmak istiyoruz*" gibi yeni söylemler kullanılmıştır ve bu dönemden sonra İran'ın nükleer stratejisine giren yeni söylemlerden olmuştur. Bunu yapmanın gerekçesi de NPT'ye imza atan bir taraf olarak uluslararası meşruiyetini korurken, aynı zamanda Batı'nın emperyal isteklerini kontrol edebilmek ve gerekirse askeri düzeyde uranyum zenginleştirmesini yeniden sağlayabilmektir.[447]

İran'ın nükleer programının genişlemesini sınırlamak için ABD ise İran'a karşı iç ve dış yaptırımlar uygulamıştır. George W. Bush, Tahran'a yönelik kısıtlamaları artırma ve üç Avrupa ülkesinin diplomatik girişimlerini engelleme çabalarını hızlandırmıştır.[448] Bu bağlamda Bush yönetimi, İran nükleer meselesini hukuki açıdan bir siyasi-güvenlik meselesi haline getirmeye çalışmıştır. Bu dönemde, ABD'nin İran'ın nükleer programı konusundaki kullandığı araçlarda zorlama, tehdit, yaptırımlar ve var olan anlaşmaları askıya almanın ön plana çıktığı görülmektedir.

Barack Obama'nın İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikaları

Bush'un Cumhuriyetçi yönetiminde İran'ın nükleer programı konusu bir sonuca varamamış, İran aleyhine beş karar tasarısının yasalaşması ve ABD'nin bu meseleye müdahil olma ve müzakere etme konusundaki isteksizliği ile bu krizin boyutları daha da artmıştır. Bu nedenle İran nükleer sorununu çözmeye çalışmak, Barack Obama'nın dış politika ilkelerinin hedeflerinden biri olmuştur. Obama müzakere, zorlayıcı diplomasi ve yaptırım modelini benimsemiştir.[449] Eski ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger da İran ile ön koşulsuz doğrudan görüşmeleri desteklemiştir. Haziran 2008'de yapılan bir Gallup anketi, Amerikalıların üçte ikisinin aynı fikirde olduğunu göstermiştir.[450]

Cenevre'de Temmuz 2008, Ekim 2009, Aralık 2010'da olmak üzere üç tur müzakere, Şubat 2010 ve Nisan 2012'de olmak üzere İstanbul'da iki tur, Haziran 2012'de Bağdat ve Moskova'da iki tur ve

---

444 Arghavani pirsalami, F., (2013), "Third Worldisim and Ahmadinejad Foreign Policy", Iranian review of foreign affairs, Vol.4,No.2, pp. 81-109 [In Persian].

445 Mousavian, S. H., (2012), "*The Iranian Nuclear Crisis: A Memoir*", Brookings Institution Press, Washington, D.C. p: 227

446 A glance at the U. N. Security Council's resolutions against Iran, *Iranian Diplomacy*. Available at: http://www.irdiplomacy.ir/fa/page/1940867. [In Persian].

447 Bar, SH, Mach tiger, R. Bachar, SH, 2008, "Iranian Nuclear Decision Making under Ahmadinejad, The Eight Herzliya Conference, January 20-23. Pp.1-36

448 Mousavian, S. H. (2008), *"Additional protocol and strategy of the Islamic Republic of Iran"*, Tehran: Center for Strategic research of the expediency council. P: 190 [In Persian].

449 Sanger, D. E., & Shanker, T. "Obama's nuclear strategy intended as a message", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2010/04/07/world/07arms.html

450 Litwak, R. S., (2014). *Iran's nuclear chess: calculating America's moves*,Washington: Wilson center. P: 25

Mart 2012'de Almatı'da bir tur müzakere yapılmıştır; ancak pratikte hiçbir sonuç alınamamıştır.[451] Nisan 2010'da Brezilya ve Türkiye, Ekim düzenlemesini canlandırmak için İran ile müzakere yapmıştır. 17 Mayıs 2010'da üç ülke, İran'ın tıbben faydalı uranyum karşılığında Türkiye'ye 2.600 pound düşük zenginleştirilmiş uranyum göndermesi için "Tahran Deklarasyonu" imzalamıştır. İran, IAEA'ya bir kabul mektubu sunmuş ancak Atom Enerjisi Kurumu Başkanı, zenginleştirmeyi %20 seviyesinde ele almadığı için planı reddetmiştir. Brezilya-Türkiye arabuluculuğu başarısız olduktan hemen sonra, P5+1, ABD müttefiklerine İran'a karşı önemli yeni ekonomik önlemler alma yetkisi verecek yeni bir BM Güvenlik Konseyi kararı üzerinde anlaşmıştır.[452]

Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül İran'ın nükleer meselesi ve Tahran bildirisi hakkında 65. BM Genel Kurulu'ndaki konuşmasında bu şekilde beyan etmişlerdir:

> *"İran'ın nükleer meselesinin barışçı yollarla ve ivedilikle çözümüne yönelik uluslararası çabalarakatkılarımız da devam edecektir. Bu sorunun çözümü ancak IAEA ve Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması yükümlülüklerine uyum ve nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanım hakkınasaygı çerçevesinde mümkün olabilecektir. Bu çerçevede, Tahran Bildirisi ve geçtiğimiz Temmuz ayında İstanbul'da gerçekleştirilen toplantı,değerlendirilmesi gereken bir fırsat penceresi açmıştır. Bu meselede diplomatik yollardan başka alternatifbulunmadığı kanaatindeyiz."* [453]

Türkiye'nin bu sorunu diplomasi yolu ile çözme girişimlerindeki yatan sebebler öncelikle İran'ın bölgede nükleer silah edinmemesi ve ABD'nin olası İran'a karşı askeri saldırısı Türkiye sınırlarını güvensiz hale getirmesi söylenebilir. Aralık 2010'da Cenevre'de ve Ocak 2011'de İstanbul'da 1929 sayılı kararın kabul edilmesini müteakip müzakereler, İran'ın uluslararası yaptırımların derhal kaldırılması talebi nedeniyle başarısız olmuştur. Haziran 2013'de nispeten ılımlı Hasan Ruhani'nin İran Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi, nükleer bir anlaşma olasılığını iyileştirmiştir ve Dini Lider, 17 Eylül 2013'de yaptığı bir konuşmada Ruhani'nin bir anlaşma müzakere etme yetkisini teyit etmiştir.

Ruhani hükümeti de, Hatemi döneminde başlayan ve Ahmedinejad döneminde kriz içinde olan Batı ile ilişkileri normalleştirme projesini iç reformlarla sürdürmeye çalışmıştır.[454] Ruhani, dünya ile ilişkileri geliştirerek ve İran üzerindeki uluslararası baskıyı azaltarak İran'ın ekonomik izolasyonunu yumuşatmaya çalışmıştır. Ruhani bu konuda Dini Lider Ali Hamany ve parlamentonun desteğini de almıştır. Devrimin Dini Lideri, ekonomik durumun iyileştirilmesi ve uluslararası yaptırımların kaldırılması için devleti desteklerken, dış politikada bir değişikliğin mümkün olduğunu ancak "kahramanca yumuşaklık" (nermiş-i kahramâni) durumunun her zaman göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamıştır. Dokuzuncu parlamento, nükleer anlaşmada Ruhani devletinin P5+1 ülkeleriyle yaptığı anlaşmanın meşrulaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. On birinci hükümet döneminde İran ekonomik bir durgunlukla karşı karşıya kalmıştır. Devamındaki iki yıl içinde ticari ve

---

[451] A glance at the U. N. Security Council's resolutions against Iran, *Iranian Diplomacy*. Available at: http://www.irdiplomacy.ir/fa/page/1940867. [In Persian].

[452] Kenneth, K., (2020), "U.S.-Iran Conflict and Implications for U.S. Policy", *Congressional Research Service* https://crsreports.congress.gov, R45795, p: 10

[453] 65. BM Genel Kurulu Genel Görüşmelerinde Yaptıkları Konuşma, https://www.tccb.gov.tr/konusmalari--abdullah-gul-/1724/17644/65-bm-genel-kurulu-genel-gorusmelerinde-yaptiklari-konusma. Görüntüleme Tarihi: 20.03. 2018

[454] Tazmini, GH, (2013), "Ruhani: A New Perspective for Iran", *Institute for Strategic and International Studies*, Lisbon, Portugal,PP. 1-5

mali yaptırımların yoğunlaşması, ülkenin dış dünya ile mali ve ticari alışverişini çok zor ve maliyetli hale getirmiştir.[455]

2012 yılında ABD hükümeti, İran petrolü satın alan ülkelerden İran'dan aldıkları petrol miktarını azaltmalarını istemiştir. Petrol ihracatı günlük 2,3 milyon varilden 1 milyon varile gerilemiştir. Ayrıca 2012'de, İran'ın Swift dahil olmak üzere uluslararası finansal sistemlere sınırlı erişimi nedeniyle, İran ekonomisinin kilit sektörleri (otomobil, petrokimya, liman işletmeciliği, ulaşım ve gemi yapımı) kara listeye alınmıştır ve İran ekonomisi durgunluk, enflasyon ve devalüasyonla karşı karşıya kalmıştır.[456]

Bu gelişmelerin ardından İran'ın dış politikası ve nükleer stratejisi önceki hükümetlerdeki saldırganlığını yitirmiştir. Ruhani yönetiminin ana çabası, Batı ve bölgesel aktörlerle olan gerilimi yatıştırmak üzerine olmuştur. Ruhani yönetiminin nükleer konusunda Batı ile müzakerelere olumlu yaklaşmasının nedeni, ABD ve AB yaptırımlarının kaldırılmasının birkaç yıl sürmesidir. Dolayısıyla bu müzakerelerin süreci, İran'ın ürünlerini dünya pazarlarında alıp satmasına fırsat verecektir. 2013 yılında imzalanan anlaşmadan dolayı, müzakere eden taraflar arasında düşük düzeyde olsa da bir güven oluşturulmasının da temelini oluşturmuştur.[457]

Nisan 2015'te, dönemin Başkan Yardımcısı Joseph Biden, İran'ın bir nükleer silah için yeterli miktarda bölünebilir malzeme üretebileceğini ve bunu yapma kararının ardından iki ila üç ay içinde bu nükleer silahı yapabileceğini belirtmiştir. ABD'li yetkililer, JCPOA'nın, İran'ın nükleer bir silah geliştirme yönündeki tüm çabalarından çıkış süresini en az 12 aya çıkardığını söylemiştir.

Obama'nın nükleer meseleye yaklaşımı incelendiğinde, ABD'nin nükleer programa ve özellikle İran'ın uranyum zenginleştirmesine diğer tüm ülkelerden daha karşı olduğu açıktır. Bu nedenle tehdit, yaptırım, teşvik şeklinde, uluslararası kurum ve kuruluşlara başvurarak, Güvenlik Konseyi kararları alarak, dünya kamuoyuna karşı propaganda ve kışkırtma yaparak ve son olarak müttefikleri aracılığıyla hedeflerine ulaşmak için büyük bir baskı uygulamıştır. Bunun sonucu 2016 JCOPA anlaşması olmuştur. JCPOA anlaşmasının sonuçları ve uygulanması, Javad Zarif tarafından parlamentoya sunulan 22. ve son JCPOA uygulama süreci raporu perspektifinden uluslararası bir bakış açısıyla incelendiğinde, ABD ve Batı'nın sıfır zenginleştirme politikasından vazgeçilmesi en az 12 yıllık süreçte izlediği yaptırım yaklaşımları ve tehditleri başarısızlığının ifadesiydi.

Birleşmiş Milletler açısından bakıldığında bu, Birleşmiş Milletler Şartı'nın yedinci faslı kapsamında Güvenlik Konseyi'nin sayısız kararının hedefi olan bir ülkenin tek bir an dahi olsa Güvenlik Konseyi tarihindeki ilk örneğiydi. Bu fasıl kapsamındaki bağlayıcı kararların savaş olmaksızın uygulanması konusunda, eşit bir müzakere konumundan, davasını yedinci bölümün sonuçları kapsamından çıkarabilmiştir. 2231 sayılı karar, İran'la ilgili önceki tüm Güvenlik Konseyi kararların yerini almıştır. 16 Ocak 2016'da IAEA, İran'ın yaptırımların hafifletilmesi için gerekli çalışmaları tamamladığını onaylamıştır ve "Uygulama Günü" ilan edilmiştir. Buna dayanarak Güvenlik Konseyi

---

[455] خلاصه تحولات اقتصادی کشور در سال 1391، (1392) اداره بررسی ها و سیاست های اقتصادی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، تهران، ایران. ص:1

2011'deki ülke ekonomik gelişmelerinin özeti, (2012) İran İslami Cumhuriyet Merkez Bankası Ekonomik Araştırmalar ve Politikalar Dairesi, Tahran, İran. p: 1

[456] Hsieh, J, Ziemba,R, Dubowitz,M., (2015), " Iran's economy will slow but continue to grow under chapter oil and current sanction", *Roubini Global Economics*, New York,pp.1-15

[457] Parsi, R, (2013), "The Domestic and Foreign Policy Challenges of the New Iranian President, Hassan Ruhani", *Wilson center, middle east program*, view point, No.30,pp.1-20.

Kararı 2231'e göre, 2006'dan 2011'e kadar İran'a dayatılan 7 karar, 1696 (2006), 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) 1835 (2008), 1887 (2009) ve 1929 (2010) birlikte iptal edilmiştir. Bu, İran için büyük bir başarıdır; çünkü Güvenlik Konseyi, BM Şartı'nın VII. Bölümü uyarınca bir ülkeye karşı yaptırımları bütünüyle geri çekmeyi ilk kez kabul etmiştir. [458]

Tehditlere ve askeri çatışmaya zemin hazırlayabilecek olan küresel düzeydeki politikalar, İran İslam Cumhuriyeti için iki yıldan fazla süren maraton müzakerelerin uluslararası sonuçlarından biridir. 2015 yılında İran'ın uranyumu zenginleştirmek için yaklaşık 10.000'i çalışmakta olan toplam 19.000 kurulu santrifüjü ve geçici nükleer anlaşmadan (Ortak Eylem Planı, JPA) önce İran'ın 400 poundluk %20 zenginleştirilmiş uranyum stoğu vardı. 2015 tarihli çok taraflı nükleer anlaşma (Kapsamlı Ortak Eylem Planı, JCPOA) kapsamında İran, en az on yıl boyunca yalnızca 5.000 santrifüj çalıştırmayı ve %3.67 oranında zenginleştirilmiş uranyum stokunu 300 kilograma (660 pound) düşürmeyi kabul etmiştir..

İç boyutta, ülkenin ekonomik ve bilimsel yetenek ve kapasitelerinin özgüven ve dirençli ekonomi doğrultusunda güçlendirilmesine ve sıçramasına zemin hazırlamıştır. Bu programın tüm tesisleri ve nükleer merkezleri ile birlikte altyapısı korunarak çalışmaya devam edilmiştir. JCPOA'nın sonuçlandırılması ve 2231 sayılı kararın onaylanmasıyla birlikte, İran'ın zenginleşmesini önleme politikası başarısızlığa uğramakla kalmadı, ayrıca makine ve teçhizatın hiçbir parçası imha edilmedi. İran uluslararası alanda zenginleştirilmiş uranyum ihracatçısı olarak tanındı. Fordow örneğinde, bu tesisin stratejik değeri ve kapasitesi, ülkedeki diğer nükleer tesislerin korunması için bir garanti olarak korundu ve uluslararası alanda bir nükleer tesis olarak kabul edildi. Nükleer programa ilişkin geçmiş kararlara istinaden ülkeye uygulanan tüm ekonomik ve mali yaptırımlar iptal edildi.

Eylemsel açıdan, JCPOA'ın ardından İran'a göre direniş eksenine destek daha da genişledi, silah alımları ve S300 füze sistemi teslimatı yapıldı. Ülkenin meşru füze savunma programının nicel ve nitel genişlemesi, JCPOA'dan sonraki yıllarda benzeri görülmemiş bir büyüme gördü. Böylece, ülke tarafından açıklanan en fazla sayıda füze testi, JCPOA'nın sonuçlanmasının hemen ardından gerçekleştirildi. En önemlisi, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği, JCPOA'nın çerçevesinde iptal edilen yaptırımları yeniden uygulamaktan yasaklandı. Trump'ı Maksimum Baskı uygulamak ve yaptırımları geri getirmek için JCPOA'dan çekilmeye zorlayan bu yasak oldu.[459]

JCPOA'nın pratik sonuçlarını test etmek için, parlamentoya sunulan dördüncü ve sekizinci raporlara atıfta bulunularak, bu anlaşmanın kısmen uygulandığı iki yılda JCPOA'ın ekonomik kazanımları netleştirilebilir. 15.01.2017 tarihinde meclise sunulan dördüncü JCPOA uygulama raporunda, o güne kadar petrol üretiminin günde 3 milyon 950 bin varile ulaştığı İranlı parlamenterlerin dikkatine sunuldu. Günlük gaz kondensat üretimi 560 bin varil, gaz üretimi ise 900 milyon metreküptür. Ham petrol ihracatı da uygun koşullarda ve belirlenen hedefler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Ülkenin ham petrol ihracatı günde 2 milyon 440 bin varildir. Aynı raporda, saygın Avrupalı şirketler aracılığıyla bu kıtaya günlük 600.000 varilden fazla ham petrol ihraç edildiğinin açıklanması, bu ürünün Avrupa Birliği'ne ihraç edilmesinde herhangi bir engel olmadığını göstermekteydi. Petrol

[458] Resolution 2231 (2015) on Iran Nuclear Issue, Background, https://www.un.org/securitycouncil/content/2231/background

[459] Dışişleri Bakanı ve JCPOA müzakere kurulu başkanı Mohammad Javad Zarif'in 22. ve son üç aylık raporu İran İslam Meclisi Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu başkanlığında,Numara: 6428627, 20.04.1400: tarih, ek: 22. JCPOA raporu.

satışından elde edilen gelirler, uluslararası bankacılık ağı aracılığıyla sorunsuz bir şekilde alınmaktadır.[460]

Zenginleştirmenin devam etmesi ve bir saat bile durdurulmaması veya askıya alınmaması sağlandı ve Güvenlik Konseyi'nin zenginleştirmenin derhal durdurulmasını öngören yedinci faslındaki tüm kararları iptal edildi. Amerika Birleşik Devletleri'nin İran'ın herhangi bir ağır su reaktörüne kapatılmasına karşı iki yıl boyunca güçlü ve kamusal muhalefetinin ardından Arak reaktörünün ağır su niteliğini koruması, tam olarak gözlemlenen bir başka kırmızı çizgiydi. Diğer kırmızı çizgi ise, başta füze ve bölgesel gücü olmak üzere diğer tüm konuları nükleer müzakerelerden ayırmaktı. Bir diğer kırmızı çizgi ise askeri tesislerde denetimin sınırlandırılmasıydı ki bu en iyi şekilde ilgili kurum ve üst kurumlarla istişare edilerek gözlemlendi. JCPOA'da bu konuda düşünülen özel düzenlemeler, Trump ve birçok batılı siyasetçinin gözünde JCPOA'nın üç büyük zayıflığından biri haline geldi.[461]

Muhtemel askeri boyutların (Possible Military Dimensions- PMD) kapatılmasındaki önemli başarı, tüm kırmızı çizgilere uyulması ve askeri merkezlerin denetlenmemesinden oluşan üst makamlardan izin alınmasıyla sağlandı. Yaptırımların kaldırılmasının kurumun içerik raporuna ertelenmemesi de kırmızı çizgi olarak dikkatle izlendi. Tüm nükleer yaptırımların bir kerede kaldırılması gerektiğine dair kırmızı çizgi, Cenevre müzakerelerinin deneyimine ve JCPOA müzakerelerinin ortasında yaptırımların aşamalı olarak kaldırılmasının etkisizliğine dayanılarak gündeme getirildi. ABD Kongresi ile ilgili olanlar dışındaki tüm yaptırımların askıya alınmasına değil iptaline ilişkin kırmızı çizgi gözlemlendi. Bir diğer konu da Dini Lider'in 16.10.2015 tarihli mektubunda JCPOA'ın uygulanması için yaptırımların kaldırılmasının teminatı olarak karşı taraflara yazılı olarak bildirilmesi şartıydı. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği Başkanı'nın yaptırımları iptal etmesi için yazılı duyurusu da dahil olmak üzere, diğer tarafların ihlallerini önlemek için güçlü ve yeterli teminatların sağlanması gerektiğini ifade etti.[462]

ABD Başkanı Donold Trump'un Trump'ın İran'ın Nükleer Programına Yönelik Polititaları

Trump Yönetimi, JCPOA'yı, İran'ın bölgede devam eden "kötü niyetli faaliyetleri" veya balistik füze programı ve temel nükleer kısıtlamalarının sona ermesiyle ilgili ABD'nin temel endişelerini ele almadığı için eleştirmiştir. Ekim 2017'de ABD yaptırımların hafifletilmesinin İran'ın nükleer programı üzerindeki sınırlamalarla orantılı olmadığı gerekçesiyle İran Nükleer Anlaşma İnceleme Yasası (INARA, P.L. 114-17) kapsamında İran'ın uyum sertifikasını geri almıştır. 2017 sonlarında-2018 başlarında, ABD Başkanı, Kongre ve Avrupa ülkelerini (1) JCPOA'nın nükleer kısıtlamalarını mevcut son tarihlerin ötesine uzatmak; (2) İran'ın balistik füze geliştirmesine katı yaptırımlar uygulamak; (3) İran'ın IAEA'nın ziyaret etmek istediği herhangi bir siteye "anında" erişime izin vermesini sağlamak; ve (4) İran'ın bölgedeki "kötü niyetli faaliyetler" için harekete geçmedikçe ABD'yi JCPOA'dan çekmekle tehdit etmiştir. 8 Mayıs 2018'de Başkan Trump, Amerika Birleşik

[460] Dışişleri Bakanı ve JCPOA müzakere ekibi başkanı Mohammad Javad Zarif'in 4. üç aylık raporu İran İslam Meclisi Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu başkanlığına, 15.01.2017 tarih ve 4526254/374/602 sayılı mektup

[461] Statement by the President on the Iran Nuclear Deal, https://ir.usembassy.gov/statement-president-iran-nuclear-deal/ & https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-decisionidUSKBN1F108F & https://www.theguardian.com/us-news/2018/jan/12/iran-nuclear-deal-trump-waives-sanctions-but-setsdeadline-for-overhaul. Görüntüleme Tarihi: 21.09.2020

[462] Dışişleri Bakanı ve JCPOA müzakere kurulu başkanı Mohammad Javad Zarif'in 22. ve son üç aylık raporuİran İslam Meclisi Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu başkanlığında,Numara: 6428627, 20.04.2021: tarih, ek: 22. JCPOA raporu.

Devletleri'ni JCPOA'dan çekmiştir ve 5 Kasım 2018'den itibaren tüm ABD yaptırımlarını yeniden uygulamaya koymuştur.[463]

İran'ın nükleer silahlara ve füzelere giden yolunu durdurmak için Trump BM 2018 konuşmasında,

> "*İran'ın nükleer silahlara ve füzelere giden yolunu durdurmak için, ABD'yi çok az zamanı kalan, önemli yerlerin denetimine izin vermeyen ve balistik füzeleri kapsamayan korkunç İran Nükleer Anlaşması'ndan çektim. Geri çekilmemizin ardından ülkeye ciddi ekonomik yaptırımlar uyguladık"* sözlerine vurgu yapmıştır.[464] "*İran'ın nükleer bomba edinmesini önleme konusundaki kararlılığımızda hepimiz tek sesiz. Bu çürük anlaşma altında bunu yapamayız. Bu anlaşma kağıt üzerinde ABD'nin nükleer deliliğe karşı güvenliğini desteklemesi gerekiyordu ancak pratikte İran'ı nükleer silah edinmenin eşiğine getirdi*." ifadeleri ile Trump, anlaşmadan çekilme gerekçesini ve İran'a karşı stratejisini tekrar dile getirmiştir.[465]

Bu konuda Türkiye'nin yaklaşımı değerlendirildiğinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sözcüsü de ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilme kararının daha fazla istikrarsızlığa ve gerginliğe yol açacağını söylemiştir. Türkiye Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi de İran ile ekonomik ilişkilere mümkün olduğunca bağlı kalınacağını ve bu konuda kimseye hesap verilmediğini söylemiştir.[466]

ABD'nin anlaşmadan çekilmesinin ardından, İran'lı liderlerde ABD politikalarına karşı tekrardan güvensiz olduklarını hatta bunun arttığı söylenebilir. Hassan Ruhani'nin bu olaya karşı tepkisi şu şekildedir:

> "*Bu gece önemli bir tarihi deneyime tanık olduk. Kırk yıldır söylediğimiz ve tekrarladığımız aynı sözlerle, İran taahhütlerini yerine getiren bir ülkedir ve ABD taahhütlerini asla yerine getirmemiş bir ülkedir. Kırk yıllık tarihimiz, hatta ondan da önce, Amerikalıların her zaman büyük İran milletine ve bölge milletlerine düşman olduklarını bize çok iyi anlatmıştır.'*"[467]

Trump yönetimi, kısa sürede Maksimum Baskının İran İslam Cumhuriyeti'ni yok edeceğine ve hükümet değişikliğine veya ülkenin ABD'nin taleplerine teslim olmasına yol açacağına inanıyordu. 2019'ın başından bu yana Trump yönetimi, kendi şart ve koşullarına dayalı da olsa müzakere çabalarını İran'ı müzakereye zorlamak için Dini Lider ve dönemin Dışişleri Bakanı'nın yaptırımında[468], Cumhurbaşkanı ile sürekli müzakere talebine ve Fransa Cumhurbaşkanı ve Japonya Başbakanı gibi müttefiklerinin İran'ı müzakere için aracı olmaları isteğine kadar yoğunlaştırdı. Hatta İran dışişleri bakanını doğrudan Amerikan başkanıyla görüşmek üzere Beyaz Saray'a davet ederek ortak protokollerin çiğnenmesi gibi girişimler[469], hepsi Maksimum Baskı politikasının İran'ı müzakere masasına getirme çabasının başarısızlığını ve Trump'ın girdiği çıkmazdan çıkma girişimini gösterdi.

---

[463] Kenneth, K., (2020), "U.S.-Iran Conflict and Implications for U.S. Policy", *Congressional Research Service* https://crsreports.congress.gov, R45795, p: 11

[464] Read Trump's speech to the UN General Assembly, Updated Sep 25, 2018, https://www.vox.com/2018/9/25/17901082/trump-un-2018-speech-full-text

[465] واکنش‌های گسترده جهانی به خروج آمریکا از برجام، 08.05.2018, https://p.dw.com/p/2xNxH ABD'nin JCPOA'dan çekilmesine yönelik yaygın küresel tepkiler- Görüntüleme Tarihi: 30.05.2018

[466] İbid

[467] İbid

[468] John, B., (2020), "*The Room Where It Happened*", p.370:

[469] Ibid

Maksimum Baskı politikası kapsamında İran'ı Trump'ın taleplerine dayalı olarak teslim olmaya veya müzakereye zorlamadaki başarısızlığından sonra, 2018 sonbaharının başından bu yana, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 2231 sayılı kararın hükümlerinin uygulanmasına, yani İran'ın silah kısıtlamalarının Kasım 2019'un başında otomatik olarak sona erdirilmesine ilişkin endişesine yoğunlaştı ve Pompeo için bir kabusa dönüştü. Bir yıllık diplomatik çabaların ardından, 2 Temmuz 2019'da ABD'nin Birleşmiş Milletler delegasyonu, önceki yaptırım kararlarının neredeyse tüm hükümlerini içeren 37 maddelik bir karar taslağı hazırladı. Silah ambargoları, bir ambargo komitesi ve uzman grubu kurulmasını ve Güvenlik Konseyi'ne sunduğu sıkı bir denetim sistemini içeriyordu. JCPOA'nın geri kalan üyeleriyle sürekli temas halinde olan İran Dışişleri Bakanlığı, 2231 sayılı kararın Ek B'sindeki silah kısıtlamalarının kaldırılmasının zamanlamasındaki herhangi bir değişikliği veya benzer sonucu olan diğer herhangi bir eylemi temel bir ihlal ve JCPOA'ın sonu anlamında değerlendirdi ve geniş ve kapsamlı bir diplomatik çabayla Amerika'nın en yakın müttefiklerinin bile bu alanda harekete geçmesini engelledi. ABD delegasyonu benzeri görülmemiş bir geri çekilmeyle dört maddelik bir karar sundu. Bu oylamada, aralarında üç Avrupa ülkesinin de bulunduğu diğer Konsey üyeleri çekimser kalırken, Rusya ve Çin aleyhte oy kullandı. ABD'nin önceki yaptırım kararlarının hükümlerini geri getirmedeki başarısızlığından sonra, Amerikan hükümeti, 2231 sayılı karar uyarınca ve önceki kararların hükümlerinin iptalini takiben kaldırılan yaptırımların alt unsurlarını Genel Kurul'un beşinci (idari ve mali) komitesi aracılığıyla yeniden canlandırmaya çalıştı. Bu Amerikan talebi de 10 olumlu oya karşı 4 olmak üzere 110 olumsuz oyla benzeri görülmemiş bir yenilgiyle karşı karşıya kaldı. Böylelikle JCPOA, İran'ın aktif diplomasisi ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda ABD'yi iki aydan kısa bir sürede üç kez mağlup etmeyi başardı.[470]

Mayıs 2019'dan sonra ise, Trump yönetimi, Avrupa ve diğer ülkelerin İran'ın nükleer faaliyetlerine bir tür teknik yardım sağlamasına olanak tanıyan ABD yasaları kapsamındaki feragatleri iptal etmek de dahil olmak üzere İran'ın nükleer programına karşı ilave adımlar atmıştır. Haziran 2019'un sonundan sonra İran, JCPOA'ya beş ayrı aşamada "Azaltılmış Uyumluluk" (Reduced Compliance) yaklaşmış ki bu mesele Birleşik Krallık, Fransa ve Almanya'nın JCPOA'nın anlaşmazlık çözüm mekanizmasının tetiklenmesine, "Tetik Mekanizması" (Snap Back) neden olmuştur.

Trump'ın JCPOA'dan çekilme kararı ardından, Maksimum Baskı stratejisi devam etmiştir. Trump'ın Tetik Mekanizmasının etkinleştirilmesi ve yaptırımların geri alınması talebi, ABD ve İran arasındaki gerginliği tırmandırdı çünkü ABD, İran'ın nükleer programını kontrol altına alması, bölgesel politikalarından vazgeçmesi ve ABD'nin çıkarlarına saygı göstermesi gerektiğini ve İran ise, yaptırımların kaldırılması için öncelikle ABD'nin İran'a yönelik baskılarını sonlandırması gerektiğini savunmaktadır. 3 Ocak 2020 yılında Kasım Süleymani'nin Bağdat Havalimanı yakınlarındaki konvoyuna düzenlenen saldırıyla Donald Trump'ın 2018'de JCPOA'dan çekilme kararının açıklanmasından bu yana Tahran ile Washington arasındaki tansiyon keskin bir şekilde yükselmiş ve zirveye ulaşmıştır. JCPOA'dan çekilerek İran'a karşı Maksimum Baskı stratejisi izleyen ABD Başkanı Donald Trump:,"*İran'a ne olacağını göreceğiz. Sanırım seçimden sonra bir hafta, belki bir ay içinde, her halükarda çok kısa bir süre içinde İran'ın öne çıkıp 'Bu sorunu çözelim' diyeceğini göreceksiniz*." ifadelerini kullanmıştır. Trump konuşmasını şu şekilde sürdürmüştür: "*Maalesef İran*

[470] Renewing-american-leadership, https://democrats.org/where-we-stand/party-platform/renewing-american-leadership/, Görüntüleme Tarihi: 07.06.2021

acı çekiyor. Onların acı çektiğini görmek istemiyorum ama ekonomileri tamamen tükenmiş durumda. GSYİH'ları yüzde 27 düştü. Sanırım bir anlaşma arıyorlar ama benim yerime uykucu Joe Biden ile uğraşmayı tercih ediyorlar!"[471]

Trump düzenlediği basın toplantısında, "*Bugün, Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'yu Güvenlik Konseyi'ne ABD'nin İran'a karşı askıya alınan tüm BM yaptırımlarının Tetik Mekanizmasını harekete geçirerek eski haline getirme niyetinde olduğunu bildirmeye çağırıyorum*" diyerek, bu konudaki politikasını ortaya koymuştur.[472]

Tetik Mekanizması, 2015 Nükleer Anlaşması'nın bir parçası ve onun tamamlayıcısı olan 2231 sayılı karara göre, Tahran yükümlülüklerini ihlal ederse, anlaşmanın tarafları, İran'a karşı önceki BM Güvenlik Konseyi yaptırımlarını yeniden etkinleştirebilmesinin önünü açmaktadır. BM Güvenlik Konseyinin üyelerinin çoğu, ABD'nin Tetik Mekanizmasını etkinleştirme isteğine veya mekanizmanıyı kullanma hakkına ve İran'a karşı tüm BM yaptırımlarını eski haline getirme girişimine karşı çıkmıştır. 2231 sayılı karar, "katılımcı devletler" terimini kullanır ve "JCPOA üyeleri" terimini kullanmaz. Ancak Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa "katılımcı" ülke konusunda anlaşamamaktadır.[473] Avrupa, ABD'nin 2018'de anlaşmadan çekildiğini ve artık yasal olarak bir "katılımcı" olmadığını savunmaktadır. Bu nedenle de Avrupa, ABD'nin Tetik Mekanizmasını etkinleştiremeyeceğini idda etmektedir.[474]

Trump yönetiminin Dışişleri Bakanlığı'ndaki uzmanlar, Güvenlik Konseyi'nin Tetik Mekanizmasının ülkelerin JCPOA anlaşmasına üyeliği şartına bağlanmadığını iddia etmişlerdir. Onlara göre, 2231 sayılı karar nükleer anlaşmadan da bağımsızdır. Buna göre, 2231 sayılı Güvenlik Konseyi Kararı'nın 10-11-12. paragrafları uyarınca, Amerika Birleşik Devletleri yaptırımları yeniden başlatma ve JCPOA'dan bağımsız olarak Tetik Mekanizmasını kullanma hakkına sahiptir. ABD'nin JCPOA anlaşmasından açıkça çekilmesinin ve İran'a tek taraflı yaptırımların uygulanması sadece Trump yönetiminin JCPOA taahhütleriyle çelişmekle kalmayıp, aynı zamanda Güvenlik Konseyi kararının 2231. JCPOA takvimi tüm devletleri, bölgesel ve uluslararası kuruluşları JCPOA'yı desteklemek için uygun önlemleri almaya çağıran kararın 2. maddesi ile de çelişmektedir.

ABD Başkanı'nın JCPOA'dan resmi olarak çekilme kararı ve tek taraflı yaptırımların yeniden başlaması ve ABD'nin Ortak Komisyon toplantılarına katılmaması, ABD'nin anlaşmadan çekildiğini teyit etmiştir. Buna göre Amerikalıların 2231 sayılı karara dayanarak JCPOA'a üyelik iddiasına dayanan hukuki gerekçeleri herhangi bir yasal veya uluslararası mantıktan yoksundur.[475] ABD'nin

---

[471] "ترامپ: اقتصاد ایران تحلیل رفته است اما توافق با بایدن را ترجیح می‌دهند"، نگارش از یورونیوز فارسی • به روز شده در: ۲۰۲۰/۰۹/۱۶، https://per.euronews.com/2020/09/16/us-president-trump-says-İran-economy-is-tanked-but-they-prefere-to-have-a-deal-with-biden- Görüntüleme Tarihi: 17.09.2020

[472] آمریکا مکانیسم ماشه را برای بازگرداندن تحریم‌های ایران فعال می‌کند، به روز شده در: ۲۰۲۰/۰۸/۲۰، https://per.euronews.com/2020/08/20/donald-trump-says-us-wants-to-trigger-snapback-of-un-sanctions-on-iran
Amerika, İran'a yaptırımları geri getirmek için tetikleme mekanizmasını harekete geçiriyor. Görüntüleme Tarihi: 22.08.2020

[473] " بازگشت تحریم‌های سازمان ملل علیه ایران؛ از قانون تا عمل"، به روز شده در :۲۰۲۰/۰۹/۱۰، https://per.euronews.com/2020/09/10/exclusive-interview-snapback-mechanism-jcpoa-nuclear-İran-un-security-council-usa-sanction
"İran'a yönelik BM yaptırımlarının dönüşü; yasadan uygulamaya". Görüntüleme Tarihi: 12.09.2020

[474] "همه‌چیز درباره مکانیسم ماشه؛ تحریم‌های ایران چگونه بازمی‌گردند؟"، یورونیوز فارسی • به روز شده در: ۲۰۲۰/۰۸/۲۱، https://per.euronews.com/2020/08/21/everything-about-snapback-mechanism-in-jcpoa-and-un-security-resolution

[475] "چرا امریکا ناکام است؟ ردّ توجیهات حقوقی آمریکا در خصوص امکان استفاده از مکانیسم ماشه"، ۰۵ شهریور ۱۳۹۹، http://irdiplomacy.ir/fa/news
Amerika neden başarısız oluyor? Tetikleme mekanizmasını kullanma olasılığına ilişkin Amerikan yasal gerekçelerini reddetmek. Görüntüleme Tarihi: 13.09. 2020

BMGK 2231'e yaptığı atıf, Güvenlik Konseyi'nde bir karar olarak kabul edilen terimleri kullandığı göz önüne alındığında, 2. paragraf da dahil olmak üzere çağrı ifadesi kullanılmıştır. Bu nedenle ister bir antlaşma ister siyasi bir anlaşma olsun, BM Güvenlik Konseyi'nin bu kararı ilhak etmesi nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri'ni bağlayıcı niteliktedir. Ancak İran açısından ABD yükümlülüklerini yerine getirmemiş ve JCPOA'yı ihlal ederek yani BM Güvenlik Konseyi'ni ve kararını da ihlal etmiştir. Sonuç olarak, Trump yönetiminin İran'a tek taraflı yaptırımlar uygulama girişimi, JCPOA uluslararası senedini (bir anlaşma olarak kabul etsek de etmesek de) ihlal etmenin yanı sıra, BM Güvenlik Konseyi'nin 2231 sayılı kararını da ihlal etmiştir.

5.1. ABD Ambargolarının İran-Türkiye İlişkilerine Etkisinin Analizi, George W.Bush Dönemi (2001-2009)

2000'lerde Türkiye-Iran ilişkilerinin yakınlaşma eğilimi gösterecektir. Bunda Türkiye'de değişen dış politika anlayışının etkili olduğu söylenebilir. İlişkiler, daha önceki bölümlerde detaylı şekilde değinildiği üzere, 2000'li yıllarda ekonomik kaygılardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Türkiye-İran ilişkileri, küresel ve bölgesel politik ve ekonomik değişimlerden etkilenmiştir ve bu değişimler ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.[476] Ekonomik ilişkilerin artmasında her iki tarafın da etkisi vardır. BM yaptırımlarının dayatılması ve Cumhurbaşkanı Ahmedinejad yönetiminin ekonomiyi kötü yönetmesi İran ekonomisi için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. İran açısından bu durum Türkiye ile ekonomik ilişkilerin önemini artırmıştır. İran, ekonomik ilişkilerini artırmak için yasal reformlar bile yapmıştır.

İran'ın Türkiye'ye yönelik dış politikasıyla ilgili olarak, faydacı kaygıların etkili olduğunu söylemek doğru olur. Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi, bölgesel ve uluslararası bağlamdaki son gelişmeler dikkate alındığında İran açısından avantajlı olmuştur. İran, BM tarafından dayatılan ekonomik izolasyondan muzdarip olmuştur ve bölgesel ekonomik ilişkilerini artırmak istemektedir. Dolayısıyla Türkiye ile ilişkilerin genişletilmesi İran için oldukça faydalı olarak değerlendirilmiştir. Ancak İran, AK Parti yönetimi altında Türkiye'nin özellikle Orta Doğu'daki nüfuzunun genişlemesini ve Türkiye'nin nükleer meselede arabuluculuk yapma girişimlerini ihtiyatşı şekilde izlemiştir. Ayrıca İran, birçok konuda Türkiye ile iş birliği yapsa da, bölgesel hâkimiyette Türkiye'nin ön saflarda olmasını istemiyor gibi görünmektedir.[477]

Türkiye'nin "Komşularla sıfır problem" ilkesi çerçevesinde İran ile ilişkilerini iş birliği ve uzlaşıya dayalı bir temele oturtma çabalarının temel gerekçesi, Türkiye'nin kendi ekonomik kalkınması için İran ile olan ticaret hacmini artırmak istemesidir. İran, Türkiye'nin komşu ülkeler ve bölge devletleriyle olan ilişkileri gibi, Türkiye'nin ticaret ve ekonomik kalkınma hedefleri için önemli bir potansiyele sahiptir. Türkiye'nin İran ile olan ticaret hacmi, iki ülkenin potansiyelinin altında kalmaktadır. Bu nedenle, Türkiye, İran ile olan ticaret hacmini artırmayı hedefleyerek, kendi ekonomik kalkınmasına hizmet etmek ve dış politikada "merkez ülke" konumuna ulaşmak istemektedir. Bu amaç doğrultusunda, "ticaret devleti" yaklaşımı belirleyici olacaktır. Bu yaklaşım, ticaretin iki ülke arasındaki ilişkilerin temelini oluşturduğu ve her iki ülkenin de ticaretin artırılması için çaba gösterdiği anlamına gelmektedir. "Kazan-kazan" yaklaşımı, tarafların bir araya gelerek ortak

[476] Aslantepe, Gizem, op, cit. P: 8
[477] Ibid, p: 114

çıkarlar doğrultusunda iş birliği yapması fikrine dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, her iki taraf da iş birliği sonucunda kazanç sağlayarak ortak hedefe ulaşmış olur. Bu çerçevede, Türkiye ve İran arasında iş birliği eksenli ilişki kurulması ve bölgenin bir "iş birliği havzasına" dönüştürülmesi amaçlanmaktadır.[478]

İran'ın Türkiye ile ticaret ilişkilerini geliştirme konusundaki çabalarının arkasında birçok neden bulunmaktadır. Bunların başında, uluslararası yaptırımların artması gelmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından uygulanan yaptırımlar, İran'ın uluslararası ticaretini ve yatırımlarını olumsuz etkilemiştir. Bu durum, İranlı şirketlerin Türkiye'ye yönelmesine neden olmuştur.

Bunun yanı sıra, Batılı yatırım şirketlerinin çoğunun İran pazarından çekilmesi, İranlı şirketlerin Türkiye'ye olan ilgisini artırmıştır. Uygun olmayan yatırım ortamı da İranlı şirketlerin Türkiye'ye yönelmesinde etkili olmuştur. Özellikle, Dubai gibi geleneksel ticaret merkezleri, İranlı şirketlerin iş yapma konusunda güvenli bir ortam bulmalarını zorlaştırmıştır. Tüm bu nedenlerden dolayı, Türkiye'ye yönelen İranlı şirketlerin sayısı son yıllarda hızla artmıştır. 2002 yılında Türkiye'de sadece 319 İranlı şirket bulunurken, 2010 yılına gelindiğinde bu sayı 1470'e yükselmiştir. Bu da İran'ın Türkiye ile ticaret ilişkilerini geliştirme konusundaki ciddiyetini göstermektedir.[479]

İran, Türkiye ile ticari ilişkilerinin kapsamının genişletilmesini, ekonomik sorunlarından kurtulmanın en ideal çözümü olarak görmüştür. Bu nedenle Türkiye ile olan ticari bağlarını arttırmıştır. Türkiye, 2005 yılında İran'ın ekonomik ortağı olarak 5. sırada yer almaktadır. 2010 yılında ise bu oran artmıştır. Zira Türkiye'nin aynı sene içerisinde İran'a yönelik ihracatı 3,44 milyar dolara ulaşınca ortaklıkta 4. sırada yer almaya başlamıştır. Bu da İran'ı, Türk ihracatı için en büyük 10. pazar haline getirmiştir. Hatta İran ile Irak, Türkiye'nin Orta Doğu'daki en büyük iki ortağı haline gelmiştir. Zira iki ülke peş peşe Türkiye'nin 2008 yılındaki toplam dış ticaretinde %3,6 ve %2,5 oranında paya sahip olmuşlardır. Yine İran'ın Türkiye ile ticari ilişkileri iyileştirmeyi istemesinin bir sonucu olarak 2010 Ocak ayında bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Bunun yanı sıra İran, Türkiye ile olan gümrük kapısı sayısını arttırmıştır.[480]

Ticaret ve yatırım ilişkileri, İran'ın ekonomik büyümesinde önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin İran'a olan ihracatı 2005 yılında 900 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi son üç yılda %260 artarak 2005 yılında 4 milyar 370 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacminin 2010 yılında 10 milyar dolara ulaşması hedeflenmiştir. İran'ın Türkiye ile olan ticaret ilişkileri, Türkiye'nin toplam ihracatı ve ithalatı içinde önemli bir paya sahiptir. 2005 yılı itibariyle, İran'ın Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı %1,2, toplam ithalatı içindeki payı ise %3'tür. Ancak, 2005 yılı ile 2004 yılı karşılaştırıldığında, İran'ın Türkiye'nin ihracatındaki payının %1,3'ten %1,2'ye gerilediği, ithalatındaki payının ise %2'den %3'e çıktığı görülmektedir. 2005 senesi itibariyle, Türkiye'nin İran'dan ithalatının karşılanma oranı %26'dır. Bununla birlikte, normal kanallardan gerçekleşen ticarete ek olarak, kayıt dışı ticaretin de önemli bir paya sahip olduğu belirtilmektedir. [481]

---

478 Sarıaslan, Fatma, Op. Cit. p: 7

479 Ridha Hussein Ridha, Op. Cit. p: 79

480 Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. (2006). Economic and Commercial Relations between Turkey and Iran. Ankara.

481 Central Bank of the Islamic Republic of Iran. (2006). Economic Trends and Developments in the Islamic Republic of Iran. Tehran.

Tablo 8: Türkiye'nin İran'la Dış Ticareti 1994-2007 (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge	İHR/İTH
1994	249,784	692,409	942,193	-442,625	39
1995	268,434	689,476	957,910	-421,042	39
1996	297,521	806,334	1,103,855	-508,813	37
1997	307,008	646,402	953,410	-339,394	48
1998	194,697	433,026	627,723	-238,329	45
1999	157,815	635,928	793,743	-478,113	25
2000	235,784	815,730	1,051,514	-579,946	29
2001	360,536	839,800	1,200,336	-479,264	43
2002	333.962	920.971	1.254.933,69	-587.009,69	36
2003	533.786,23	1.860.682	2.394.469,03	-1.326.896,57	29
2004	813.031,28	1.962.058	2.775.089,97	-1.149.027,41	41
2005	912.940,05	3.469.705	4.382.645,80	-2.556.765,70	26
2006	1.066.901	5.626.610	6.693.511,78	-4.559.708,52	19
2007	1.441.190	6.615.393	8.056.583,93	-5.174.203,75	22

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 1994-2007

1994-2007 dönemi boyunca Türkiye'nin İran ile dış ticaret hacmi sürekli artış göstermiştir. İhracat ve ithalat değerleri her yıl artmıştır ancak ithalat değerlerinin ihracat değerlerinden yüksek olması nedeniyle dış ticaret açığı verilmiştir. Ancak bu açık, 1999 yılından itibaren daha da büyümüştür. 2003 yılında dış ticaret açığı rekor düzeyde olmuş, ihracat değeri 533.786,23 milyon dolar, ithalat değeri ise 1.860.682 milyon dolar olmuştur. 2004 yılında ihracat artmış, ancak ithalat hala ihracatı geçtiği için açık devam etmiştir. 2005 yılında ithalat değeri daha da yükselmiş ve dış ticaret açığı 2.5 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 2006 yılında ihracat ve ithalat değerleri her iki yönde de artmıştır, ancak ihracat artışı daha fazla olmuştur. Ancak, 2007 yılında Türkiye'nin İran'a olan ihracatı artmasına rağmen ithalat daha da artmış, böylece dış ticaret açığı 5 milyar doları aşmıştır.

2008-2014 döneminde ise Türkiye'nin İran ile dış ticaretinde ihracat artmış, ancak ithalat daha fazla artmış ve dış ticaret açığı verilmiştir. 2012 yılında Türkiye'nin İran'a olan ihracatı en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ancak, 2014 yılında ihracat ve ithalat değerleri her iki yönde de azalmış, böylece dış ticaret açığı biraz azalmıştır.

İHR/İTH oranı, 1994-2007 döneminde ortalama olarak yaklaşık %32, 2008-2014 döneminde ise yaklaşık %44'tür. Bu da Türkiye'nin İran ile ticaretinde ithalatın ihracatı her zaman geçtiğini ve bu dönem boyunca da bu oranın arttığını göstermektedir. 2014 yılında iki ülkenin üst düzey yetkililerinin ziyaretlerinin ardından bu rakamın 2015 yılı sonunda 35 milyar dolara ulaşması beklenmiştir. Ancak ABD ve AB yaptırımları ve azalan İran petrol gelirleri bu rakamı 2011'de 15 milyar doların altına düşürmüştür. İran ile Batı ülkeleri arasındaki nükleer anlaşmasından sonra ekonomik bağları genişletmek ve yarattığı alanı kullanmak için artan küresel arzuya rağmen, Türkiye'nin bölgedeki dış politikası ve İran'la olan farklılıkları nedeniyle 2014 yılında imzalanan ve 2015 yılı Ocak ayı başında yürürlüğe giren ve iki ülke arasında 35 milyar dolarlık bir ticari genişlemeyi öngören tercihli anlaşma, 2015 yılı sonuna kadar uygulanamamıştır. Büyük bir iyimserlikle başlayan bu anlaşmanın uygulanmasının sonucu, iki ülke arasındaki ticari hacminin 2015 yılı sonunda 9,7 milyar dolara ulaşacağı öngörülmüştür ki bu hatta 2014 yılında 13,7 milyar dolar rakamına göre önemli bir düşüştür.[482]

Tablo 9: Türkiye'nin İran'la Dış Ticareti 2008-2014 (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge	İHR/İTH
2008	2.029.759	8.199.688	10.229.448,62	-6.169.929,36	25
2009	2.024.546	3.405.985	5.430.531,81	-1.381.439,31	59
2010	3.044.177	7.645.007	10.689.185,01	-4.600.830,71	40
2011	3.589.634	12.461.532	16.051.166,94	-8.871.897,76	29
2012	9.921.602	11.964.778	21.886.381,03	-2.043.176,23	83
2013	4.192.511	10.383.216	14.575.728,05	-6.190.705,35	40
2014	3.412.065	9.126.132	12.538.198,10	-5.714.067,28	37

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2008-2014

2008 Finansal Kriz Döneminde İran-Türkiye İlişkileri ve ABD Faktörü

2000'li yıllarda Türkiye'nin enerji kaynaklarına olan ihtiyacının hızla artması nedeniyle İran ile ekonomik ilişkiler Türkiye açısından kritik hale gelmiştir. 2008 yılında Türkiye'nin nihai mallardan oluşan İran'a ihracatı 2 milyar dolar, İran'ın Türkiye'ye doğal gaz ihracatı ise 8 milyar dolar olmuştur. İran'dan yapılan petrol ve doğal gaz ithalatı, ticari ilişkilerin en büyük bölümünü oluşturmaktadır. Ekonomik ilişkiler özellikle siyasi etkilerle gelişme eğilimindedir. Ancak yine de küresel ekonomik kriz sonrasında beklendiği gibi ticari ilişkilere sahip değiller.[483]

[482] Mehmet, Cetinguelc., (2016/ Februrary 8), "How Turkey's Foreign Policy May Have Lost it $25 Billion in Trade with Iran", available at: http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/02/turkey-iran-trade-deal-prove-huge-disappointment.html.

[483] Namik, T., (2006) "Iran'ın Nükleer Programı Bağlamında Ülkemizin Nükleer Silah Üretimine Yönelip Yönelmeyeceği Hakkında Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Namık Tan'ın Bir Soruya Cevabı [The Answer of Namik Tan, Foreign Policy Ministry spokesman, to a question: if Turkey will Produce Nuclear Weapons as a Result of Iranian Nuclear Programme]", http:// www.mfa.gov.tr/sc_2---11-subat-2006_-iran_in-nukleerprogrami-

Yukarıdaki veriler, Türkiye'nin İran ile dış ticaretindeki ihracat, ithalat, hacim, dengesi ve İHR/İTH oranı hakkında bilgi vermektedir. İşte verilerin analizi:

İhracat: Türkiye'nin İran'a ihracatı, 2008 yılında 2 milyar dolar seviyesinde başladı ve 2012 yılına kadar istikrarlı bir şekilde arttı. 2012 yılında Türkiye'nin İran'a ihracatı yaklaşık olarak 10 milyar dolara ulaştı ve İran ile en yüksek ticaret hacmi gerçekleştirildi. Ancak, sonraki yıllarda ihracat düştü ve 2014 yılında 3.4 milyar dolar seviyesine geriledi.

İthalat: Türkiye'nin İran'dan ithalatı, 2008 yılında 8 milyar dolar civarında başladı ve 2009 yılında büyük bir düşüş yaşadı. Ancak, 2010 yılına kadar yeniden toparlanarak artış gösterdi. 2011 yılında Türkiye'nin İran'dan ithalatı en yüksek seviyeye ulaştı. Ancak, sonraki yıllarda da azalmaya devam etti ve 2014 yılında 9 milyar doların altına düştü.

Hacim: Türkiye'nin İran ile dış ticaret hacmi 2008 yılında 10 milyar dolardan fazla olup, 2012 yılında en yüksek seviyeye ulaştı. Ancak, sonraki yıllarda düşüş yaşandı ve 2014 yılında 12 milyar doların altına geriledi.

Denge: Türkiye'nin İran ile dış ticaretinde dengesi, 2008 yılından itibaren sürekli olarak negatif bir seyir izledi. 2012 yılında bu negatif dengenin en yüksek seviyeye ulaştığı görüldü. Sonraki yıllarda ise dengede bir miktar iyileşme gözlendi.

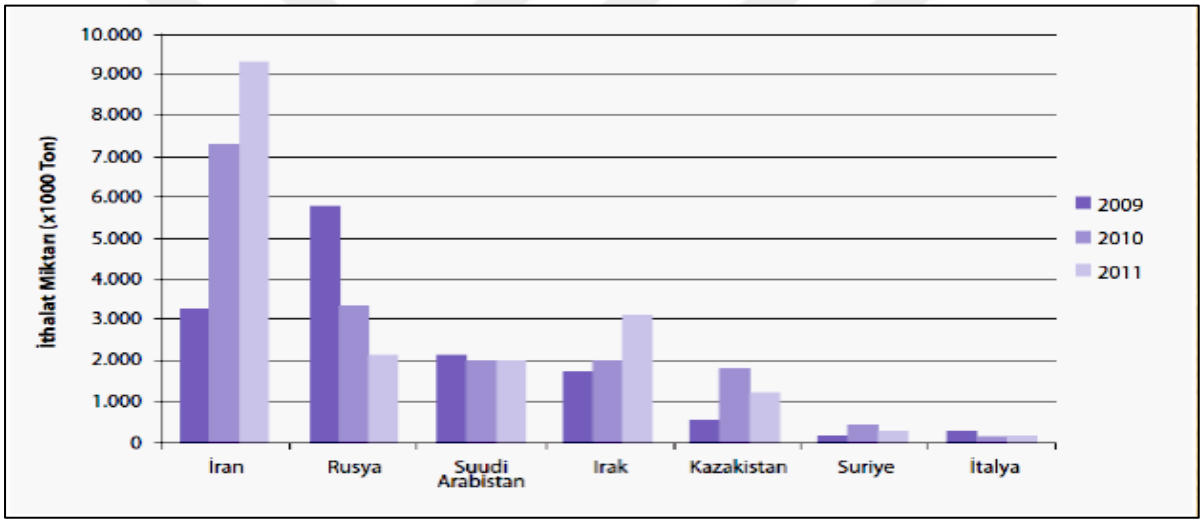
İHR/İTH Oranı: Türkiye'nin İran ile dış ticaretinde İHR/İTH oranı, 2008 yılında %25 seviyesindeydi ve 2009 yılında %59'a yükseldi. Ancak, sonraki yıllarda tekrar düşüş yaşandı ve 2014 yılında %37 seviyesine geriledi.

Sonuç olarak, Türkiye'nin İran ile dış ticaretindeki ihracat, ithalat, hacim, dengesi ve İHR/İTH oranı yıllar itibariyle değişkenlik göstermiştir. 2012 yılında en yüksek seviyeye ulaşan ticaret hacmi ve ihracat miktarı, sonraki yıllarda düşüş yaşamıştır. Bu veriler, Türkiye'nin İran ile dış ticaretinde ticaret açığının genellikle yüksek olduğunu gösteriyor, ancak bazı yıllarda ticaret fazlası da meydana geldiğini gösteriyor.

Özellikle Türkiye'nin ticaret hacminde İran'dan ithal edilen doğalgaz önemli kalemlerden birini oluşturmaktadır. İran'ın karşılıklı ticarette Türkiye için önemli bir diğer özelliği de, Orta Asya ülkelerine olan ticaretin İran üzerinden gerçekleştiriyor olmasıdır. İki ülke arasındaki dış ticaret verilerine bakıldığında 2008 ve 2012 yıllarında dikkate değer iki sıçrama göze çarpmaktadır. İlki 2008'de Türkiye'nin İran'dan ithalatına, ikincisi ise 2012 yılında Türkiye'nin İran'a yönelik ihracatına ilişkindir. Türkiye'nin Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret hacmi 2008 yılında 10,2 milyar dolarla sekiz yıl önceki seviyesinin on katına çıkmış ancak iki ülke arasındaki dış ticarette yaşanan sürekli ve hızlı artış dünya ekonomik krizinin etkisiyle 2009'da devam edememiş, hatta önemli bir düşüş gerçekleşmiştir. 2009 yılında ulaşılan dış ticaret hacmi 5,4 milyar dolar ile sınırlı kalmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin İran'a ihracatında önemli bir değişiklik yaşanmamış, sadece 5 milyon dolarlık bir azalma söz konusu olmuştur. İran'ın Türkiye'ye ihracatında ise düşüş çok büyük olmuş, bir önceki yıla göre 4,8 milyar dolarlık bir azalma yaşanmıştır. İran'dan yapılan ithalatın büyük bölümünün doğalgaz ve petrol olduğu düşünüldüğünde, 2009'da iki ülke arasındaki dış ticaret hacmindeki azalmayı küresel enerji fiyatlarındaki azalmanın yanı sıra Türk imalat sektörünün talebindeki düşüşle de açıklamak mümkündür. 2012 yılına bakıldığında İran'a yönelik sürpriz ihracat artışının arkasında yatan neden ise İran ile Türkiye arasındaki altın ihracatıdır. Bu ihracatın temel

gerekçesi de İran'ın Türkiye'ye verdiği doğalgaz karşılığında alacaklarını son ABD yaptırımları nedeniyle transfer edemediği için Türkiye'nin TL olarak yatırdığı bedelleri altına çevirmesidir.[484]

İki ülke arasındaki ticaret hacminin 2012 yılında 21 milyar dolar seviyesine ulaşması, altın ticareti ile birlikte gerçekleşen artışın da etkisiyle Türkiye lehine önemli bir dış ticaret dengesi değişikliğine yol açmıştır. Ancak, İran'ın Türkiye'ye verdiği gaz karşılığında alacaklarını ABD yaptırımları nedeniyle transfer edememesi sonucu ortaya çıkan ara çözüm, ABD'nin yaptırımları kıymetli madenleri de kapsayacak şekilde genişletme girişimleri ile işlevsiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra, 2000'li yılların başından itibaren İran'a yönelik ihracat miktarındaki artışa ek olarak, ihraç kalemlerinin çeşitliliğinde de önemli ölçüde bir artış görülmüştür. Altta yer alan grafikte de görüleceği üzere, İran'dan yapılan petrol ithalatı miktarı üç kat artmıştır ve 2011 yılına gelindiğinde toplam petrol ithalatının %51'ini oluşturur hale gelmiştir. Bu oran, 2000'li yılların başından itibaren sürekli artmış ve 2008'de %36 düzeyine ulaşmıştır. Ancak, 2009 yılındaki düşüş ile birlikte %23'e gerilemiş ve sonrasında tekrar yükseliş göstermiştir.

Şekil 14: Ülkelere Göre Ham Petrol İthalatı (1.000 ton)

Kaynak: EPDK, Petrol Piyasası Sektörü Raporu, 2012

2015 yılında İran'dan Türkiye'nin ithalatı yüzde 38 azalarak 6,1 milyar dolara gerilemiştir. İhracatın da yüzde 5,7 azalarak yüzde 3,67'ye gerilemesi, 2015 yılında İran'dan 10 milyar metreküp doğalgaz ithal edildiği düşünüldüğünde, bu dengenin Türk mallarının ihracatı aleyhine olduğunu göstermektedir. 2016 yılının son istatistiklerine göre bu eğilim düşüş eğilimi göstermeye devam etmektedir. 2013 yılında başlayan ticaret hacmi düşüşü, Türkiye ve İran arasındaki ticaretin 2016 yılında da azaldığını göstermektedir. Bu dönemde, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerde yaşanan gerginliklerin ekonomik alandaki etkisi de görülmektedir. Halep kuşatması ve Musul operasyonu gibi olaylar, Türkiye ve İran arasındaki siyasi ilişkileri gerginleştirmiş olabilir. Bu durum, iki ülke arasındaki ticaretin azalmasına neden olabilir. Ticaret hacmindeki düşüş, her iki ülkenin ekonomik

[484] Ibid, pp: 9-12

açıdan da olumsuz etkilenmesine neden olabilir. Türkiye ve İran arasındaki ticaret hacminin azalması, ekonomik işbirliği potansiyelini de düşürür. Bu nedenle, iki ülkenin siyasi ilişkilerinin ekonomik işbirliği açısından olumlu bir yönde gelişmesi önemlidir. Bu şekilde, Türkiye ve İran arasındaki ticaret hacmi artabilir ve ekonomik kalkınma sağlanabilir.

Negatif ticaret dengesi nedeniyle, Türkiye, İran'a daha fazla mal ihraç etmek istemekte ancak bu konudaki temel sorun, İran'ın yüksek gümrük tarifeleri uygulaması ve Çin mallarının ciddi bir rakip olmasıdır. İstatistikler, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişiminin her iki taraf lehine genişlediğini gösterse de, ayrıntılı bir analiz, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde bazı ciddi başarısızlıklar olduğunu göstermektedir.[485]

İki ülke arasındaki ticaret hacminin hızlı büyümesi, yeni strateji ve tedbirlerin uygulanmasından çok, kritik bir on yılın ardından ikili ilişkilerin normalleşmesi ve boş kapasitelerin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin istatistikleri incelendiğinde, ilişkilerinin uzun vadeli ve stratejik iş birliğinin yararlarından çok tarafların kısa vadeli çıkarlarına dayandığı sonucuna varılmaktadır. Taraflar, esnek olmayan uzun vadeli doğrudan yatırım alanından ziyade, ticaretin esnek sektöründe iş birliği yapmaya daha istekli olmuşlardır.[486]

2016 yılı, Arap devrimleri sürecinin başlamasından beri geçen diğer yıllar gibi Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin kötüleştiği bir yıl oldu. Bu süreçte, Ankara ile Tahran arasındaki rekabet Suriye ve Irak gibi ülkelerde devam etti ve her iki ülke de bölgesel güç olma hedefine darbe vuracak şekilde etkiler yaşadı. Bu rekabet, bölgesel sorunların çözümü konusunda işbirliği yapamayan Ankara ve Tahran arasındaki ilişkileri bozdu ve küresel aktörlerin bölgedeki etkinliğinin artmasına neden oldu. Bu durum, her iki ülkenin etki alanını sınırlandırdı ve her ikisi için de olumsuz sonuçlar doğurdu. Özellikle, Suriye ve Irak'taki PYD/PKK'nın ABD ve Rusya gibi küresel aktörlerin desteğiyle etkinliğini artırması, Türkiye için yakın, İran için ise potansiyel bir tehdit oluşturdu. Ayrıca, Kremlin'in Esad rejimi üzerindeki nüfuzu, Tahran açısından olumsuz sonuçlar doğuran bir gelişme oldu. Bu çatışma ve rekabet, her iki ülkeye de zarar vererek, bölgesel sorunların çözümü konusunda işbirliği yapmalarını engelledi. Bu durumda, Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için, her iki ülkenin de bölgesel sorunların çözümü konusunda işbirliği yapması gerekmektedir.

5.2. ABD Ambargoların İran-Türkiye İlişkilerine etkisinin Analizi, Barack Obama Dönemi (2009-2017)

ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarının en önemli hedefi İran nükleer programının azaltılmasıdır. Barack Obama, Ocak 2009'da göreve geldiğinde, İran'ın nükleer programının oluşturduğu tehdide karşı koymaya kararlıydı. Türkiye'nin yeni yaptırımlara karşı tutumu ise kararsızdı. Türkiye, bir yandan İran'a olası bir ABD saldırısından ve yaptırımların İran'ı izole edip bölgeyi daha da istikrarsızlaştıracağından endişe duyuyordu. Öte yandan da iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi'nin "komşularla sıfır sorun" politikası doğrultusunda İran ile gelişen komşuluk ilişkilerini sürdürmek istiyordu.

[485] Mohammad R, G., (2017), Op. Cit. 2017, pp: 88-110 [In Persian].
[486] Serkan, K., "Turkey and Iran: an Analysis Based on Mutual Trade and Defense Spending", Faculty of Economics and Administrative Sciences, Iğdır University (2016)

İran ve P5+1 arasındaki mevcut nükleer anlaşmaya rağmen, ABD kongresi ve Cumhuriyetçi yetkililer, İran'ın nükleer programının barışçıl olmadığına inanıyorlardı. Bu arada Türkiye, İran'ın nükleer programını ve uranyum zenginleştirme hakkını desteklemiştir; ancak olası askeri boyutu konusunda her zaman karamsar olmuştur. Aslında Türkiye'nin Tahran ile sorunu İran'ın nükleer silahlarıyla ilgilidir. Başka bir deyişle, Türkiye, nükleer programının askeri kullanımından saptığından şüphelenilen bir İran'ı, komşusu olarak görmek istemiyordu. Bu mesele önemli olduğu için bölgedeki stratejik dengeyi ve güç dengesini bu ülkenin aleyhine bozduğu açıktır.[487]

Bu bağlamda Türkiye, Batı Asya'da 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra nükleer silahların yayılmasını önlemek için ABD ile koordineli olarak birçok çaba sarf etmiştir. Türkiye'nin İran'ın nükleer programına yönelik politikaları AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren Türkiye'nin dış politikası önemli bir değişim geçirmiştir ve değişimn eksenindeki seyrini devam ettirmiştir. Öte yandan 2000'li yıllarda Türkiye'nin önce bir gözlemciden İran ile Batı arasındaki müzakerelerin kolaylaştırıcısı olmaya, ardından 2008'den 2011'e arabulucu olarak rolünü üstlenmedeki iastekliliği dikkat çekmektedir. Mayıs 2010'da Türkiye ve Brezilya, Güvenlik Konseyi'ndeki ABD ve Batılı güçler İran'a daha fazla baskı uygulamak için başka bir yaptırım kararı hazırlarken Güvenlik Konseyi'nin daimi olmayan üyeleri olarak, Tahran Deklarasyonu'na dayanarak İran'ın Türkiye'ye 1.200 kilogram yüzde 3,5 uranyum ihraç etmesini ve Tahran Araştırma Reaktörünün tıbbi izotopları için Batı'dan yüzde 20 uranyum alınmasını garanti etmeyi kabul etmişlerdir.[488]

Anlaşmanın fayda sağlamaması nedeniyle ABD'nin anlaşmaya karşı çıkmasına rağmen Türkiye, Brezilya ile birlikte Güvenlik Konseyi kararına karşı oy kullanmıştır. Aslında, Türkiye'nin İran'ın nükleer programı konusundaki tavrı, Türkiye'nin bir NATO müttefiki olarak güvenilirliği konusunda şüpheler uyandırabileceği eleştirileriyle karşılaşmıştır. Bu nedenle, İran nükleer sorununa ilişkin Güvenlik Konseyi'nde yapılan oylamanın ardından Erdoğan

"*Yaptırımlara hayır demeseydik, kendimizi inkar ederdik. Bu bir utançtı. Bu iftiraya katılamadık. Çünkü tarih bizi affetmeyecek.*" ifadelerini kullanmıştır.[489]

ABD'li kıdemli diplomat Phil Gordon, Türkiye'nin olumsuz oyu almasından iki hafta sonra verdiği bir röportajda:

"*Türkiye'nin yönelimi ve ABD ile stratejik ortaklığını sürdürme taahhüdü hakkında birçok soru var. Türkiye'nin NATO, Avrupa ve ABD'ye bağlılığını sürdürdüğüne inanıyoruz ancak bunu pratikte göstermesi gerekiyor*" söyleminde bulunmuştur.[490] "Christiansen Science Monitor", Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Namık Tan'ın: "*İran'la sınır paylaşan Türkiye kadar motive olmuş hiçbir ülkenin Tahran'ı nükleer silah edinmekten alıkoyamayacağını*" söylediğini aktarmıştır.[491]

Ayrıca, bölgedeki mezhepsel ayrışma bağlamında değerlendirildiğinde Türkiye, nükleer bir İran'ın Türkiye'ye karşı bir Şii bloğuna liderlik etme olasılığının yüksek olması muhtemel olrak

---

[487] Sinan, Ü., (2012), The Security Dimension of Turkey's Nuclear Program: Nuclear Diplomacy and Non Proliferation Policies, The Turkish Model for Transition to Nuclear Power. P: 173-175

[488] Gurzel, Aylin, (2012), Turkey's Role in Defusing the Iranian Nuclear Issue, The Washington Quarterly. Summer. P: 142-143

[489] Ojanen, H., & Zanchetta, B., (2012), "Turkey and the Iranian nuclear program, a key to progress in regional disarmament,", *The Finnish Institute of International Affairs*, No 107, 31 May. P: 7-8

[490] Zanotti, Jim (2012) Turkey: Background and U.S. Relations, Congressional Research Service, available in:http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/R41368.pdf- p: 33

[491] Mousavian, S, H, (2014), "Collapse of the Arab world necessitates a regional solution", *Al Monitor*, July 31, http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/07/collapse-arab-world.html

değerlendirilebilir. Ancak mevcut bağlamda ve nükleer anlaşmadan sonra bile Ankara İran'ın nükleer silah elde etme tehdidini bir endişe kaynağı olarak değerlendirmiştir.

Öte yandan Türkiye, İran'ın nükleer silah edinme olasılığından endişe duysa da, Tahran NPT ve diğer protokoller kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirdiği sürece İran'ın zenginleştirme ve barışçıl bir nükleer enerji programına sahip olma hakkını destekleyecektir. Bu Türkiye'nin 2000'li yıllar öncesinden itibaren devam eden politikasındaki sürekliliğin bir göstergesidir. İran'ın Arap komşularının çoğunun aksine Türkiye, İran ile P5+1 arasında varılan Kasım 2013'deki geçici nükleer anlaşmayı açıkça memnuniyetle karşılamıştır. Ayrıca JCPOA'nın nihai anlaşmasına da olumlu yaklaşmıştır. Türkiye, İran'ın nükleer programıyla ilgili Arap-İsrail güvenlik endişelerine öncelikli olarak müdahil değildir ancak siyasi olarak durumun böyle olmama ihtimali vardır. Ekonomik olarak İran ile altı dünya gücü arasındaki anlaşma Türkiye'yi memnun etmektedir ve Ankara her zaman İran'ın barışçıl amaçlarla olması kaydıyla nükleer programını desteklemiştir. Fakat Türkiye'nin Suriye'deki beklentileri ve ABD'nin çevreleme politikasından etkileşim politikasına dönüşü göz önüne alındığında, Ankara'nın endişesi İran'ın bölgedeki siyasi etkisinin hızlı büyümesinden ve gelişmesinden kaynaklanmakta olabileceği söylenebilir.

İran'lı bazı yazarların görüşüne göre, Türkiye'nin endişesi, ekonomik yaptırımlardan kurtularak siyasi ve ekonomik sektörlerde İran-ABD karşılıklı bağımlılığın artması Tahran'ın bölgedeki siyasi etkisini yoğunlaştıracak ve İran'ın merkezi rolüne bölge ötesi meşruiyet kazandıracak. Böyle bir durum Washington'un Batı Asya'daki gelişmelerinde Türkiye'nin bölgesel rolünü azaltacaktır.[492]

ABD Yaptırımlarının İran-Türkiye İlişkilerine Etkisi- JCPOA Öncesi ve Sonrası

İran'ın petrol ihracatını hedef alan ikincil yaptırımlar, İran'ın ham petrol üretimi ve gözlemlenebilir ham petrol ve kondensat ihracat hacimleri üzerinde doğrudan ve ölçülebilir bir etkiyle sonuçlanmıştır. Ham petrol ve Doğal gaz kondensat ihracatı, Aralık 2011 (2012 mali yılı NDAA'nın yürürlüğe girmesiyle) ve Temmuz 2012 arasında günde yaklaşık 1,2 milyon varil (yaklaşık %57) azalmıştır. İran'ın petrol üretim hacimleri de benzer bir seyir izlemiştir.[493]

Türkiye ile İran arasındaki ticari ilişkiler, bazı siyasi çatışmalara rağmen 2012 yılına kadar uyumludur. Türkiye'nin İran ile ticaretinin önemli ölçüde artması, Batı'nın Türkiye'yi yaptırım sisteminin zayıf halkası olarak görmesinin nedenlerinden biri olmuştur. Aralık 2012'de Türkiye, petrol ithalatının günlük 200.000 varilden günde 120.000 varile düşmesi nedeniyle muafiyet almıştır.[494] Muafiyet sayesinde, Türkiye'nin finans kurumları yaptırım tehdidi olmaksızın İran petrolünün (sınırlı miktarlarda) satın alınmasıyla bağlantılı işlemlerde bulunabilecekti. 2014 yılında Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkiler, 2013 ve 2012 yıllarıyla karşılaştırıldığında gerilediği görülmüştür. Bu gerilemenin en önemli göstergesi, iki ülke arasındaki ticaret rakamlarında yaşanan düşüş olmuştur. 2012 yılında 21.9 milyar dolar olan Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmi, 2013'de 14.5 milyar dolara ve 2014'de ise 13.7 milyar dolara düşmüştür. Bu düşüşün birinci nedeni, Ankara ile Tahran arasında Arap Devrimleri sürecinde yaşanan fikir ayrılıklarının giderek rekabete ve

---

[492] Masoud, R., (2015), "Iran-Turkey Relations: A Change for the Best, or Intensification of Conflicts", Iran Review, Monday, June 15, http://www.İranreview.org/content/Documents/İran-Turkey-Relations-A-Change-for-the-Best-or-Intensification-of-Conflicts.htm

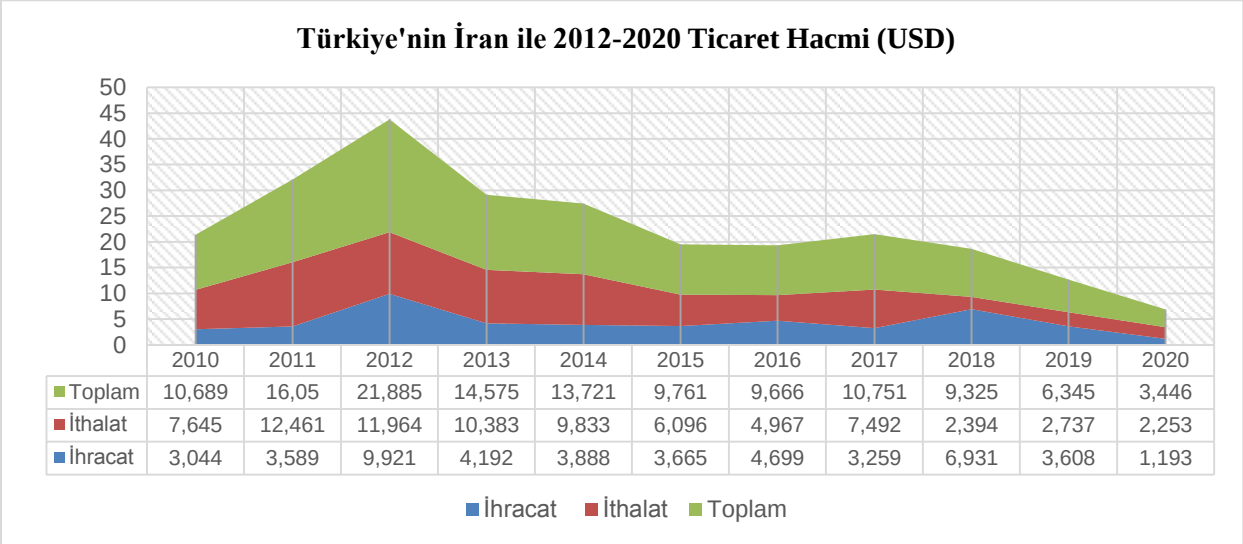
[493] Oil Market Effects from U.S. Economic Sanctions: Iran, Russia, Venezuela, February 5, 2020 (R46213), Source: EveryCRSReport.com

[494] Katzman, K., (2012), "Iran sanctions". *Congressional Research Service*. https://www.hsdl.org/?view&did=724405

çatışmaya dönüşmesi ve iki ülkenin Suriye'de destekledikleri silahlı gruplar üzerinden dolaylı bir çatışmaya sürüklenmeleri sonucunda ekonomik ilişkilerin de olumsuz etkilenmiş olmasıdır. İkinci nedeni ise petrol fiyatlarında yaşanan hızlı düşüş, bu iki ülke ilişkilerini de etkilemiştir. Yaşanan gerilemenin bir başka nedeni de genel olarak Türkiye'nin dış ticaretinde son yıllarda yaşanan yavaşlamadır.[495]

2015 yılında ise gerginliğin artması ile birlikte ticari ilişkiler daha da kötüleşmiş ve iki ülke arasındaki ticaret hacminde düşüş devam etmiştir. Bu düşüşte, İran'a yönelik Amerikan yaptırımlarının ve Türkiye'nin dış ticaretindeki genel yavaşlamanın etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, Arap Devrimleri sürecinde yaşanan fikir ayrılıkları ve Suriye'deki dolaylı çatışmalar da ekonomik ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir.

Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin zayıflamasının nedenleri arasında Amerikan yaptırımları, siyasi ve güvenlik sorunları, sınır anlaşmazlıkları, tarife dışı engeller ve finansman zorlukları gibi faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler, iki ülke arasındaki ticaret hacminde önemli ölçüde düşüşe neden olmuştur. Ayrıca, iki ülke arasındaki ticaret ilişkilerinde dengesizlikler de yaşanmaktadır. İran'ın Türkiye'ye ihracatı, özellikle petrol ve doğalgaz satışlarına dayanmaktadır. Türkiye ise, İran'a tekstil, beyaz eşya, kimyasal ürünler ve otomotiv ürünleri gibi mamuller ihraç etmektedir. İhracatta yaşanan bu dengesizlik, ticari ilişkilerin gelişmesini engelleyen bir faktör olarak görülmektedir.[496]

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Toplam	10,689	16,05	21,885	14,575	13,721	9,761	9,666	10,751	9,325	6,345	3,446
İthalat	7,645	12,461	11,964	10,383	9,833	6,096	4,967	7,492	2,394	2,737	2,253
İhracat	3,044	3,589	9,921	4,192	3,888	3,665	4,699	3,259	6,931	3,608	1,193

Şekil 15: Türkiye'nin İran ile 2012-2020 İhracat ve İthalat Hacmi

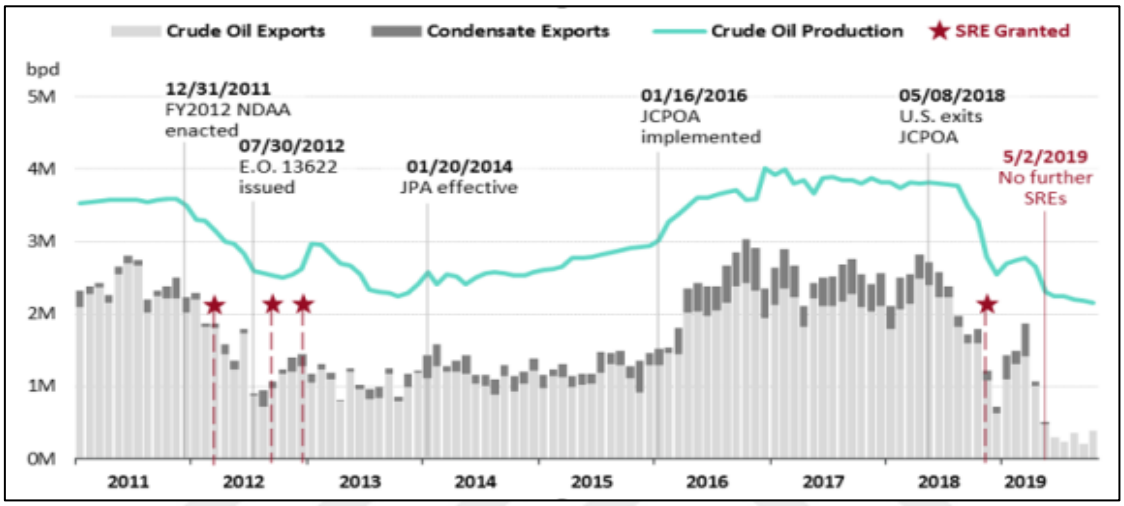
Kaynak: https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104

Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacminin dört yıl boyunca sürekli bir şekilde düşüş yaşaması, iki ülke arasındaki ilişkilerde yaşanan gerginliklerin ekonomik alana etkisini göstermektedir. Özellikle 2013 yılından itibaren yaşanan düşüş, siyasi ilişkilerin zirveye çıktığı Halep kuşatması ve Musul operasyonu sırasında daha da hızlandı. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2016 yılında 9,66 milyar

[495] Öniş, Z., & Şenses, F. (2016)., "Turkey-Iran relations in the Middle East: Between cooperation and rivalry". *Third World Quarterly*, 37(5), 802-820. doi:10.1080/01436597.2015.1135736

[496] Yıldırım, Ş., (2017). "Türkiye-İran Ekonomik İlişkilerinin Analizi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 67-84.

dolara gerilerken, bu rakamın daha da düşük bir seviyeye inmesi olası görünmektedir. Bu düşüşün nedenleri arasında, siyasi gerginliklerin yanı sıra ekonomik faktörler de yer almaktadır. Özellikle Türkiye'nin dış ticaretinde yaşanan yavaşlama ve İran'a yönelik Amerikan yaptırımları, ticaret hacmindeki düşüşün ana nedenleri olarak gösterilebilir. [497] Obama döneminde yaptırımların kaldırılması, 16 Ocak 2016 tarihinde, FY2012 NDAA Bölüm 1245 mali yaptırımlarından feragat ettiğinde ve E.O 13622'yi iptal ettiğinde uygulanmıştır.[498] Bu eylemler, İran'ın petrol ihracatını hedef alan ikincil yaptırımları etkili bir şekilde ortadan kaldırmıştır. Alıcılar, böylece İran'dan sınırsız miktarda petrol ithal etmeye devam edebilecektirler.[499]

Şekil 16: 2011-2019 Yılları Arası Yaptırımların Seyri ve İran Ekonomisine Etkisi

Belirli ülkelere tanınan Önemli Azaltma İstisnaları (SRE'ler): Mart. 2012: Japonya; Eylül. 2012: Belçika, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Almanya, Yunanistan, İtalya, Hollanda, Polonya, İspanya ve İngiltere; Aralık 2012: Çin, Hindistan, Güney Kore ve diğerleri; Kasım 2018: Çin, Hindistan, İtalya, Yunanistan, Japonya, Güney Kore, Tayvan ve Türkiye. FY2012 NDAA = 2012 Mali Yılı için Ulusal Savunma Yetki Yasası (PL 112-81); EO = icra emri; JPA = Ortak Eylem Planı; bpd = günlük varil.

JCPOA imzalayan devletlerinin akabinde Türkiye, İran ile yoğun ekonomik ilişkilere yeniden başlamıştır. Türk girişimciler İran'da yeni yatırımlara başlamış ve iki ülke arasındaki ticari ilişkiler yeniden tesis edilmiştir. Erdoğan, Nisan 2015'te Tahran'a yaptığı ziyarette İran'ı bölgede hâkimiyet kurmakla suçlarken ve İran'ın güçlerini Suriye, Irak, Lübnan ve Yemen'den çekmesi çağrısında bulunurken, ekonomik faktörler Türkiye'nin Tahran'ın bölgesel politikasının etkileri konusundaki endişelerine ağır basmıştır.[500]

JPA geçerlilik döneminde (Ocak 2014 - Ocak 2016), (ülkelerin artık belirli ülkelere tanınan Önemli İndirim İstisnaları) muafiyetler almak için ithalatı azaltmaya devam etmeleri gerekmediğinden, İran'ın ham petrol üretimi ve ihracat hacimleri istikrar kazanmıştır. JCPOA'nın uygulanmasıyla,

[497] Öniş, Z. (2018). "Turkey's Foreign Policy in the Middle East under AKP Rule: From Agenda-Setter to Agenda-Taker". *South European Society and Politics*, 23(1), 1-19.

[498] 31 CFR Part 560 and Appendix A to Chapter V Iranian Transactions and Sanctions, Regulations, Federal Register / Vol. 81, No. 13 / Thursday, January 21, 2016 / https://www.federalregister.gov

[499] Phillip Brown, Oil Market Effects from U.S. Economic Sanctions: Iran, Russia, Venezuela, February 5, 2020, *Congressional Research Service*, www.crs.gov R46213

[500] Paulina, M., "Under hegemonic pressure: 2018 Americansanctions against Iran and Turkey's response", *Digest of Middle East Studies*, 29 September 2020, 1–17.

petrol ihracatını etkileyen yaptırımlardan feragat edilmiştir ve İran'ın üretimi ve ihracatı 2012 mali yılı öncesi NDAA seviyelerine dönmüştür.[501]

Türkiye ve İran, Suriye ve Irak gibi bölgesel konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle son yıllarda çalkantılı bir ilişki yaşadı. Ancak 2017 yılında iki ülke arasındaki ilişkiler düzelmeye başladı ve aralarındaki ticaret hacmi 10 milyar doları aştı. Bu rakam 2011-2014 arasındaki ticaret hacminin altında kalsa da, AK Parti'nin iktidara geldiği 2002'de kaydedilen 1,2 milyar doların oldukça üzerinde. İki ülke liderleri ticarette 30 milyar dolarlık bir hedef belirlemişti, ancak son dönemde ticaret hacmindeki düşüş, her iki ülkenin de siyasi ve ekonomik olarak karşı karşıya olduğu zorlukların bir işareti. İran'ın ihracatı 2011'de 130 milyar dolardan 2016'da sadece 48 milyar dolara gerilerken, aynı dönemde ithalatı 58 milyar dolardan 55 milyar dolara geriledi. Türkiye'nin petrole daha az bağımlı olması nedeniyle İran kadar olumsuz etkilenmeyen Türkiye'nin toplam ihracatı, 2012'de 152 milyar dolardan 2014'te 142 milyar dolara geriledi. Aynı dönemde toplam ithalatı da 236 milyar dolardan 198 milyar dolara geriledi. Ticaret hacmindeki düşüşe rağmen 2017 yılında 10,7 milyar dolarlık ticaret hacmi, iki ülke ilişkilerinde olumlu bir seyir gösteriyor. İki ülke, bölgede istikrar konusunda ortak çıkarlara sahip ve artan ekonomik işbirliğinden yararlanabilir. İki ülke ilişkilerinin gelişmesi bu potansiyeli gerçekleştirme yolunda atılmış bir adımdır.[502]

5.3. ABD Yaptırımlarının İran-Türkiye İlişkilerine Etkisinin Analizi, Donald Trump Dönemi (2017-2020)

Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkilerin ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları nedeniyle olumsuz etkilendiği açıktır. ABD Başkanı Donald Trump'ın 2018 yılında İran Nükleer Anlaşması'ndan çekilmesi ve yaptırımları yeniden başlatması, Türkiye ve İran arasındaki ticaret hacminin son on bir yılın en düşük seviyesine gerilemesine neden oldu. Bu durumun Türkiye'nin İran'a ihracatında yaşanan düşüşle ilişkili olduğu açıktır. Ekonomik açıdan bakıldığında, Türkiye-İran ticaretinin azalması İran'ın alım gücündeki sorunlarla ilgilidir. İran ekonomisi, yaptırımlar nedeniyle ciddi bir daralma yaşamaktadır ve bu da İran'ın Türkiye'den ithalatını sınırlamaktadır. İran petrol ve doğal gaz ithalatı da azalmıştır. Ancak, Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinin tamamen yıkılmadığı da unutulmamalıdır.

Siyasi açıdan bakıldığında, 2018 yılı iki ülke arasındaki Suriye sorununun çözümü konusunda yürütülen çabaların önemli bir yılıdır. Türkiye ve İran, Suriye'deki çatışmaların sona ermesi ve barışın sağlanması için birlikte çalışmaktadır. Bu, Türkiye ve İran arasındaki stratejik ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Sonuç olarak, Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkilerin ABD yaptırımları nedeniyle olumsuz etkilendiği açıktır. Ancak, bu durumun Türkiye ve İran arasındaki siyasi ilişkileri zayıflatmadığı görülmektedir. İki ülke, Suriye sorununun çözümü için birlikte çalışmaya devam etmektedir. Bu, Türkiye ve İran arasındaki stratejik ilişkilerin gelecekte de güçlenmesine katkıda bulunabilir.[503]

---

[501] Phillip Brown, Oil Market Effects from U.S. Economic Sanctions: Iran, Russia, Venezuela, February 5, 2020, *Congressional Research Service*, www.crs.gov R46213

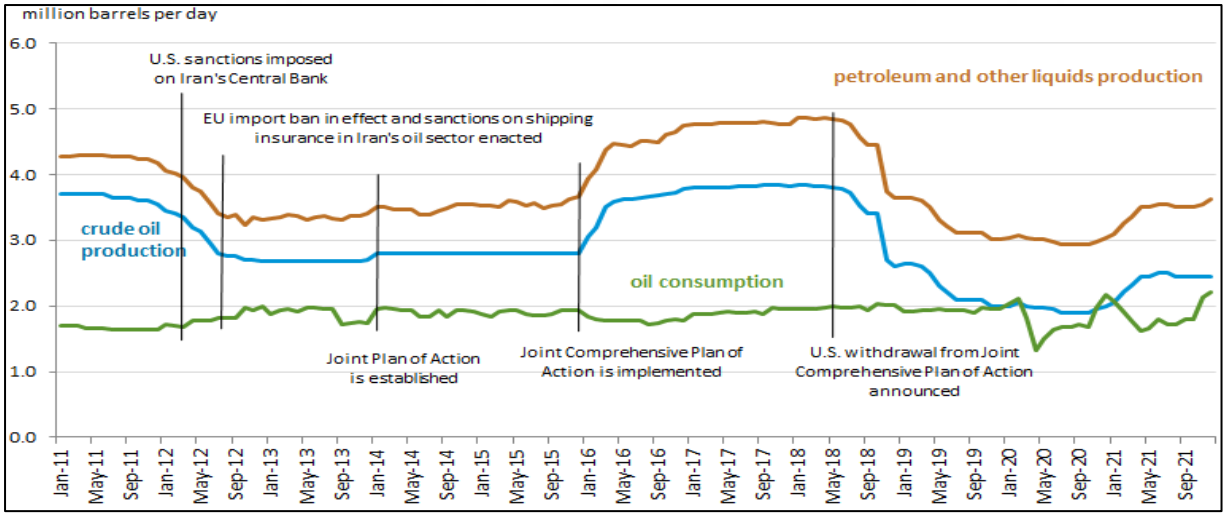
[502] "Turkey-Iran trade volume exceeds $10B in 2017." Anadolu Agency, 7 January 2018,www.aa.com.tr/en/economy/turkey-iran-trade-volume-exceeds-10b-in-2017/1029531. Görüntüleme Tarihi: 20.06.2022

[503] Ünal, E., & Baydar, O., (2019). "Türkiye-İran İlişkileri ve ABD Yaptırımları". *Alternatif Politika*, 11(1), 89-109.

Eski ABD Başkanı Donald Trump, 2018 yılında anlaşmadan çekilerek İran'ı müzakerelere geri döndürmek için Maksimum Baskı politikası çerçevesinde yaptırımlar uygulamıştır. 5 Kasım 2018'de FY2012 NDAA Bölüm 1245 mali yaptırımlar ve petrol, petrol ürünleri ve petrokimya satın alma yaptırımları eski haline getirildi. muafiyetler Kasım 2018'de sekiz ülkeye verildi (Çin, Hindistan, Japonya, Kore Cumhuriyeti, Tayvan ve Türkiye) ancak Mayıs 2019'dan itibaren artık izin verilmedi.[504]

Dünya ham petrol ticareti 2018'de 2.224 milyar mt (günde 44,7 milyon varil) olarak gerçekleşmiştir. İran, 2018 yılında hacim bazında %4,2'lik pay ile küresel ham petrol ihracatında dokuzuncu en büyük ülke olmuştur. ABD'nin 2018 ve 2019'da İran'ın petrol ithalatına yeniden uyguladığı yaptırımlar, bu yıllar için İran'ın petrol satışlarında keskin bir düşüşe neden olmuştur. İran'ın petrol satışlarından elde ettiği gelirin 2018'de 47.862 milyar dolardan 2019'da 14.157 milyar dolara (2018 sabit fiyatlarla) düştüğü görülmektedir.[505]

Başkan Trump, Kasım 2018'de yaptırımları yeniden uyguladığında, İran'ın petrol ihracatını ve uluslararası finans sistemine erişimini kesmiştir. İran'ın ABD'nin yeni taleplerine boyun eğebileceğini ya da "ekonomik izolasyon" ile karşı karşıya kalabileceğini duyurmuştur. Mayıs 2019'da Trump, ABD'nin ikincil yaptırımlarından muafiyetlerini sona erdirmiştir.[506]Trump kararın, *"İran'ın petrol ihracatını sıfıra indirmeyi amaçladığını ve rejimin başlıca gelir kaynağının durdurulmasını amaçladığını"* ifade etmiştir.[507] IHS Market Küresel Ticaret Atlası tarafından sağlanan aylık ham petrol verilerine göre, İran ham petrolünün ithalatının tamamen yasaklanması gereken Mayıs 2019'dan sonra, hala iki ülke tarafından ithal ediliyordu: Çin (düzenli olarak) ve Hollanda. Dolayısıyla İran'dan yapılan ithalata uygulanan yaptırımlar yürürlükte olmasına rağmen Çin'den yapılan ithalatın 2020 ve sonrasında da devam etti.

Şekil 17: 2018 Yılı Trump'ın Yaptırımları Tekrar Uygulaması Sonucu Petrol İhracatında Düşüş

Kaynak: U.S Energy information administration, Sep, 2011-2021

[504] U.S. Department of the Treasury, "Iranian Transactions and Sanctions Regulations," 83 Federal Register 55269, November 5, 2018.

[505] Maritime Research & Analysis, Sanctions against Iran: the long-term effects on international crude oil trades, 30 March 2020, https://ihsmarkit.com/research-analysis/sanctions-against-İran-the-longterm-effects-on-crude-oil-trades.html

[506] Kevin, C. Cavan Kh., (2019), "US Sanctions Are Designed to Kill", Center for Economic and Policy Research in Washington, D.C. September 1. 2019, https://cepr.net/us-sanctions-are-designed-to-kill/

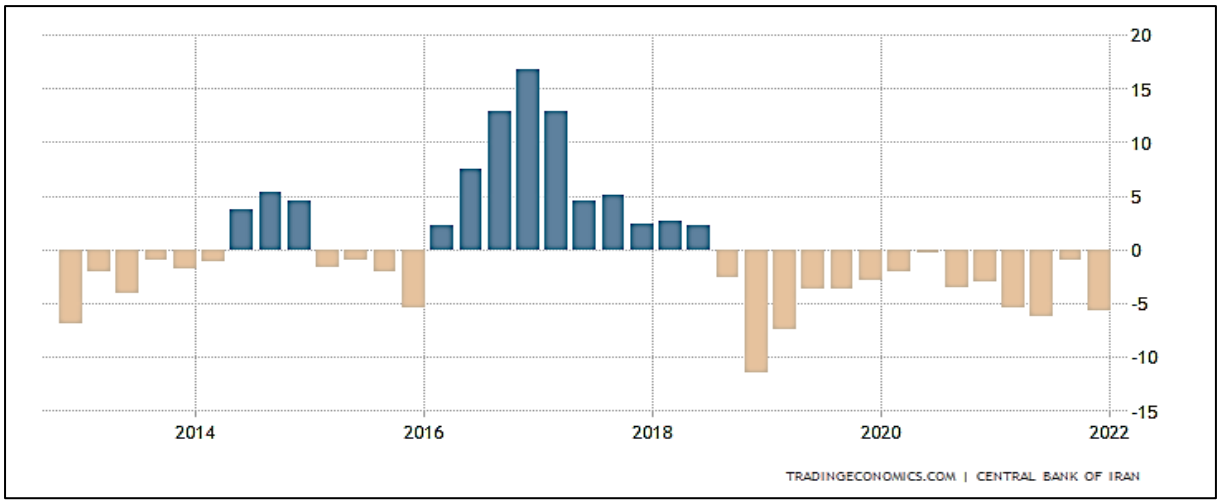
[507] Six charts that show how hard US sanctions have hit Iran, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48119109

Uluslararası Para Fonu'na göre, yaptırımlar sonucunda İran'ın gayri safi yurtiçi hasılası (GSYİH) 2018'de tahmini olarak %4,8 daraldı ve 2019'da %9,5 daha daralacağı tahmin edilmiştir. Bu arada işsizlik oranı 2018'de yüzde 14,5'ten 2019'da yüzde 16,8'e yükselmiştir. İran'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası 2021'de geçen yıla göre %4,7 büyüdü. IMF, 2020'de sıfır büyüme öngörmüştür ve bu, Ruhani'nin Ekim ayında İran'ın yaptırımlarının neden olduğu "fırtınadan" kurtulduğu yönündeki iddiasını desteklemiştir. [508]

2018 yıllarında riyaldeki düşüş, İran'ın ekonomik sorunlarına ve tasarruflarının değerinin aşındığını ve satın alma güçlerinin keskin bir şekilde kesildiğini gören sıradan İranlılar arasında yüksek döviz talebine bağlanıyor. Riyal, İran Merkez Bankası'nın piyasaya daha fazla dolar enjeksiyonu ve fiyatların 176.000 dolar karşısında rekor bir düşüşe ulaşmasıyla yetkililerin döviz tüccarlarına baskı uyguladığı Eylül 2018'den bu yana değerinin bir kısmını geri kazandı. İran'ın kur sıkıntıları, başta bebek bezleri olmak üzere, yurtdışından gelen hammaddelerle yapılan ithal mal ve ürünlerde de kıtlığa yol açtı. Dönemin Cumhurbaşkanı Ruhani, 2017'de enflasyonu %9'a indirmeyi başardı. Ancak IMF, 2018'de enflasyonun %30,5'e yükseldiğini tahmin etti ve 2019'da %35,7'ye ulaşacağını tahmin etti. Dünya Bankası, İran'daki enflasyonun özellikle gıda kalemlerinde yüksek olduğunu, et ürünlerinin Nisan 2019'da bir önceki yıla göre %116 daha pahalı olduğunu ve kırsal nüfusun orantısız bir şekilde etkilendiğini beyan etti. İran İstatistik Merkezi, her aile için 12 aylık Tüketici Fiyat Endeksi'nin (TFE) Ekim 2019'un sonlarında %42 olduğunu bildirdi. Yiyecek ve içecek fiyatları bir önceki yıla göre %61, tütün fiyatı ise %80 arttı. Fiyat artışları, özellikle karneyle satılan et için devlet destekli satış merkezlerinde uzun kuyruklara yol açtı. Fiyatları düşürmek amacıyla hükümet canlı hayvan ihracatını yasakladı, yurt dışından yüzbinlerce canlı hayvan ithal etti.

Kasım 2019'da hükümet beklenmedik bir şekilde petrol sübvansiyonlarını keseceğini duyurdu. Benzin fiyatının %50 artarak litre başına 15.000 riyale (resmi olmayan piyasa döviz kuru üzerinden 0,12 $; 0,09 £) yükseleceğini ve özel araç sürücülerinin, fiyat 30.000 riyale artmadan önce her ay yalnızca 60 litre satın almasına izin verileceğini beyan etti. Ruhani, 2,5 milyar dolarlık tasarrufla hükümetin 18 milyon aileye ek yardım sağlamasına olanak tanıyacağını beyan etti. Ancak fiyat artışları yaygın bir öfkeye neden oldu ve İran genelinde yüz binlerce insan sokaklara döküldü. Uluslararası Af Örgütü'ne göre güvenlik güçlerinin baskısıyla en az 208 kişi öldü ve binlerce kişi yaralandı ve hükümet bu tür rakamları "tamamen yalan" olarak nitelendirdi.[509]

[508] Six charts that show how hard US sanctions have hit Iran, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48119109
[509] İbid

Şekil 18: 2005-2019 Yılları Arası İran'da Ekonomik Büyüme

Kaynak: International Monetary Fund October 2021

IMF tahminlerine göre, İslam Cumhuriyeti'nin petrol ihracatını 2021'de düşmeye devam etmiştir. ABD baskısı altında kalan SWIFT, ABD yaptırımlarına tabi olan İran bankalarına hizmet vermeyi durdurmuştur. Bu durumda yaptırımsız mal ve hizmet ticareti de engellenmiştir. İran Merkez Bankası da dahil olmak üzere belirli İran finans kurumlarıyla işlem yapan herkes de risk altında kalmıştır. Yine Mayıs 2018'de Halkbank'ın yöneticilerinden Mehmet Atilla, İran'ın ABD yaptırımlarından kaçınmasını kolaylaştırdığı için bir ABD mahkemesi tarafından mahkûm edilmiştir. Trump yönetimi tarafından 5 Kasım 2018'de açıklanan ikincil mali yaptırımlar, Türkiye için en ağırı olmuştur. 2019 yılının ortalarında, Türkiye'de başta enerji, teknoloji, finans ve e-ticaret sektörlerinde olmak üzere 1.853 Amerikan şirketi faaliyet göstermekteydi. Piyasadan çekilmeleri ise Türkiye ekonomisine ciddi bir darbe olacaktır. [510]

Temmuz 2018'de ABD-Türkiye görüşmeleri, kısıtlamaların İran'a etkileri konusuyla başlamıştır. Toplantılara Türk hükümet yetkilileri, Türkiye Merkez Bankası ve İran'da iş yapan Türk şirketleri katılmıştır. Sonuç olarak, 5 Kasım 2018'de Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, İran petrolü alımlarını Mayıs'tan Kasım 2018'e kadar önemli ölçüde azaltmaya çalıştıkları için sekiz devletin ikincil yaptırımlardan koşullu muafiyet alacağını duyurmuştur. Karar, İran'ın önemli bir ticaret ortağının iş birliği yapmasını sağlayarak ABD'ye hizmet edecekti ve İran petrolünün Türkiye ithalatını azaltmayı amaçlıyordu. Sembolik olarak Türkiye'nin muafiyeti, Washington ile Ankara arasında ciddi gerilimlerin olduğu bir dönemde bir iyi niyet jesti olmuştur. Ağustos 2018'de Trump, Türk çeliği (%50) ve alüminyumuna (%20) vergiler getirildiğini duyurmuştur. Türkiye'de bu ürünlerin en büyük ithalatçısı Amerika Birleşik Devletleri olduğu için o dönemde lira %30 oranında değer kaybetmiştir. NATO müttefikleri arasındaki ilişkilerde böylesine açık bir bozulma, yabancı yatırımcıların Türkiye'den çekilmesine ve bir kur krizine neden olmuştur. Liranın dolar karşısında zayıflaması büyük ölçüde artan cari açıktan kaynaklanmıştır. Kriz Türkiye ekonomisinin diğer zayıf yönlerinden kaynaklansa da ABD'nin eylemleri bu zayıflıkları ortaya çıkarmış ve krizi kolaylaştırmıştır.

[510] صادرات ایران به ترکیه ۴۳ درصد کم شد، 10.06.2019، /www.90eghtesadi.com/Content/Detail/2124794
İran'ın Türkiye'ye ihracatı yüzde 43 azaldı, Görüntüleme Tarihi: 14.06.2019

İran ile ilgili yaptırımlara bakıldığında, ABD hükümeti, JCPOA'dan çekildikten ve İran'a yönelik yaptırımları yeniden canlandırdıktan sonra, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkeyi İran'la ticaret yapma yaptırımlarından muaf tutmuştur. Ancak ABD hükümetinin İran özel elçisi Brian Hook Eylül ayı başlarında, Washington'un tüm gücüyle İran'a Maksimum Baskı uygulamak istediği için hiçbir ülkenin muaf tutulmayacağını söylemiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ülkesinin tek taraflı yaptırımları kabul etmeyeceğini ve İran ile ilişkilerini sürdüreceğini söylemiştir. Ancak Recep Tayyip Erdoğan 27 Eylül 2019 Cuma günü BM Genel Kurulu'ndan dönüşünde ülkesinin İran ile ticari ilişkilerinin özellikle petrol üretimi alanında devam edeceğini ifade etmesine rağmen, Türkiye Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu tarafından 1 Kasım Cuma günü yayınlanan istatistikler, o yıl Ağustos ayında Türkiye'nin İran'dan yaptığı doğal gaz ithalatının geçen yılın aynı dönemine göre üçte bir oranında düştüğünü göstermektedir. Bu istatistik, Ağustos ayında İran'ın günde sadece 160 milyon metreküp gaz ihraç ettiğini, Türkiye ile yapılan sözleşmeye göre ise ayda ortalama 833 milyon metreküp gaz ihraç etmesi gerektiğini göstermektedir.[511]

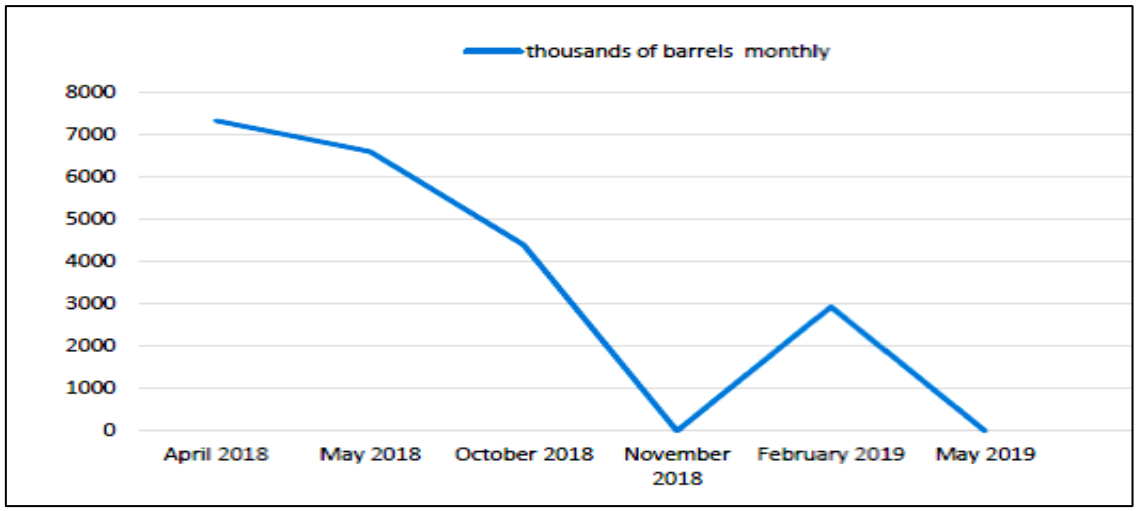
2019 yılında Türkiye ekonomisi büyük darbe almıştır ve o yıl lira karşısında değer kaybetmiştir. Türkiye İstatistik Merkezi'nden alınan istatistiklere göre, İran'ın 2018'in ilk sekiz ayında Türkiye'ye petrol ve petrol dışı ihracatı 5 milyar 97 milyon dolar olurken, bu yılın ilk sekiz ayında ihracat yüzde 43 azalarak 2,9 milyar olmuştur. Bu istatistiki veriler ayrıca İran'ın 2018'in ilk sekiz ayında Türkiye'den yaptığı ithalatın yaklaşık 1,6 milyar dolar olduğunu ve bu ithalatın %6 azalarak 1 milyar 568 milyon dolar olarak gerçekleştiği göstermektedir.[512]

Amerika Birleşik Devletleri 2016 yılından beri Türkiye'ye LNG ihraç etmektedir. ABD Enerji Enformasyon İdaresi'ne göre, bu ülke 2016 yılında Türkiye'ye yaklaşık 3,53 milyar metreküp LNG ihraç etmiştir. Bu miktar 2018 yılında 5,38 milyar metreküpe ulaşmıştır. Bu rakamlar, ABD'nin Türkiye'ye LNG ihracatının her yıl arttığını ve Türkiye'nin LNG'nin enerji portföyündeki payını artırmak için yaptığı büyük yatırım göz önüne alındığında, özellikle ABD'den yapılan LNG ithalatında artış görmemiz gerektiğini göstermektedir. Mayıs 2019'da Amerika'nın İran'dan ham petrol satın almaktan muafiyeti sona ermiştir, bu nedenle Türkiye İran'dan petrol alımını durdurmuştur.[513]

[511] اردوغان: ترکیه نمی‌تواند از گاز و نفت ایران صرف نظر کند، 27.09.2019, https://p.dw.com/p/3QLzT
Erdoğan: Türkiye, İran'ın doğalgazından ve petrolünden vazgeçemez, Görüntüleme Tarihi: 30.09.2019

[512] صادرات ایران به ترکیه ۴۳ درصد کم شد، 10.06.2019، www.90eghtesadi.com/Content/Detail/2124794/
İran'ın Türkiye'ye ihracatı yüzde 43 azaldı, Görüntüleme Tarihi: 14.06.2019

[513] صادرات گاز ایران به ترکیه تا یک سوم کاهش یافت، 01.11.2019، https://p.dw.com/p/3SM4j
İran'ın Türkiye'ye gaz ihracatı üçte bir oranında azaldı. Görüntüleme Tarihi: 05.11.2019

Şekil 19: Türkiye'nin İran'dan Petrol Alımı

Kaynak: TSKB. http://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/sector-overview-energy-2019.pdf

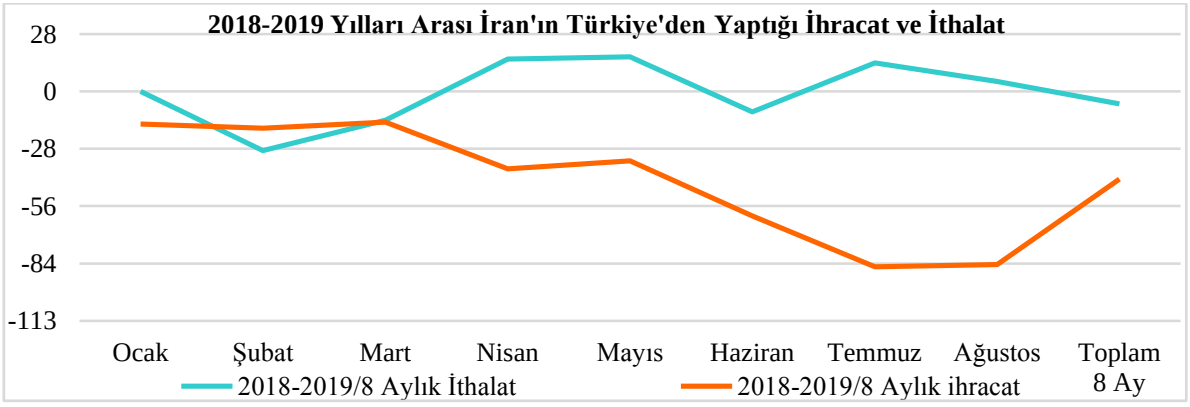
Tablo 12: 2018-2019 İran-Türkiye İthalatı ve İhracatı

İran'ın Türkiye'den İthalatı

Ay	2018, 8 Ay	2019, 8 Ay	Değişim Yüzdesi
Ocak	261,984	190,715	-27
Şubat	262,779	185,998	-29
Mart	235,012	202,864	-14
Nisan	184,648	213,502	16
Mayıs	195,408	229,598	17
Haziran	172,587	155,469	-10
Temmuz	191,291	217,181	14
Ağustos	164,707	172,665	5
Toplam	1,668,416	1,567,991	-6

İran'ın Türkiye'den İhracatı

Ay	2018, 8 Ay	2019, 8 Ay	Değişim Yüzdesi
Ocak	557,543	485,111	-16
Şubat	568,114	466,128	-18
Mart	736,549	622,656	-15
Nisan	802,359	499,112	-38
Mayıs	750,528	497,607	-34
Haziran	375,308	147,517	-61
Temmuz	728,513	102,761	-86
Ağustos	558,965	85,767	-85
Toplam	5,097,879	2,906,659	-43

Şekil 19: 2018-2019 Yılları Arası İran'ın Türkiye'den Yaptığı İhracat ve İthalat

Verilen bilgilere göre, ABD Başkanı Trump'ın yeniden yaptırım uygulaması nedeniyle Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmi her geçen yıl azalmıştır. Trump yönetiminin İran'ın nükleer sorununa uluslararası bir çözüm bulan anlaşmadan çekilme ve yeniden yaptırım uygulama kararına Türkiye katılmamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve diğer ekonomi bakanları yaptıkları açıklamalarda, İran halkına zarar verecek yaptırımların Türkiye ve bölgedeki diğer ülkeler için olumsuz sonuçları olacağını belirtmişlerdir. Erdoğan, yaptırımların uluslararası hukuk ve diplomasiye aykırı olduğunu söyleyerek, Türkiye'nin yaptırımlara uymayacağını vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı, yaptırımların dünyanın dengesini bozmaya yönelik bir adım olduğunu ifade etmiştir.[514]

Türkiye'nin ambargolara karşı çıkmasına rağmen ekonomik sıkıntılar nedeniyle ambargolara uymak zorunda kalmıştır. Verilere göre, İran'ın Türkiye ithalat ve ihracatında 2018'e göre 2019'da düşüş görülmektedir. Bu değişim yüzdesi ithalatta %-6 ve ihracatta %-43'tür. Ambargolar, Türkiye ve İran ticari ve ekonomik ilişkilerinde olumsuz etki bırakmıştır. Türkiye ve İran arasındaki ticari ilişkiler son yıllarda çeşitli faktörlerden dolayı önemli ölçüde değişti. 2018 yılında Türkiye'nin İran'a yönelik ihracatında yüzde 26,5'lik bir düşüş yaşanmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin İran'dan ithalatı da yaklaşık yüzde 7,5 oranında azalmıştır. Bu rakamlar, Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacminin son on bir yılın en düşük seviyesine gerilediğini göstermektedir.

Bu düşüşün birçok nedeni olabilir. Birincisi, ABD yaptırımlarının İran'a yönelik ekonomik baskısıdır. ABD, 2018 yılında İran'a yönelik ekonomik yaptırımlarını artırdı ve Türkiye de bu yaptırımların etkisinden kaçınmak için İran ile olan ticari ilişkilerini azaltmak zorunda kalmıştır. İkincisi, İran ekonomisinin içinde bulunduğu durum ve İran'ın ekonomik krizleriyle başa çıkma çabaları da bu düşüşün nedenlerinden biri olımuştur.

Üçüncü olarak, Türkiye'nin doğal gaz arzının çeşitlendirilmesi politikası da İran'dan doğal gaz ithalatının azalmasına neden olabilir. Türkiye, enerji arzını çeşitlendirmek ve enerji güvenliğini artırmak için farklı kaynaklardan doğal gaz ithal etmeye çalışıyor. Bu politika, İran'dan doğal gaz ithalatını azaltmaya neden olmuştur. Son olarak, Türkiye ve İran arasındaki siyasi ve jeopolitik faktörler de ticari ilişkileri etkileyebilir. İki ülke arasındaki farklılıklar ve anlaşmazlıklar, ticaret hacminde düşüşe neden olabilir. Ancak, İran'a yönelik ABD yaptırımlarının Türkiye'nin İran ile ticari ilişkilerini azalttığına dair güçlü bir kanıt olarak görünmektedir. Ayrıca İran ekonomisinin zayıflaması, İran'a yatırım yapan Türk şirketlerini de olumsuz etkilemiştir.

ABD Başkanı Trump'ın yaptırım ve baskı politikaları, sosyal medya platformu Twitter üzerinden takip edilebilir. Örneğin, 2018 Temmuz ayında attığı bir Twitter mesajında, Türkiye'ye yönelik yaptırım politikasını vurgulayarak, "Türkiye'den gelen çelik ve alüminyum üzerindeki gümrük vergilerinin ikiye katlanmasına onay verdim" şeklinde ifade etmiştir. ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence, Türkiye'de ev hapsine alınan Rahip Brunson'un serbest bırakılmaması durumunda Türkiye'ye yaptırım uygulanacağını açıkladığı bir konferansa katılmıştır.[515] ABD Başkanı Donald Trump da

[514] "Türkiye Yaptırımlara Uymayacak" (Anadolu Ajansı, 2018) - https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-yaptirimlara-uymayacak/1198583 ve "Türkiye'nin İran Yaptırımlarına Uymama Kararı Diplomasi Tarihinde İlk" (BBC Türkçe, 2018) - https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44335692, Görüntüleme Tarihi: 27.09.2022

[515] Vice President Mike Pence Archived, (2018), [#IRFMinisterial 5:50 PM · Jul 26, 2018], Twitter post, https://twitter.com/VP45/status/1022494349970628608?t=Um8eC__cVO3F_vXN1zKQTg&s=09

"*ABD, Papaz Brunson serbest kalmazsa Türkiye'ye büyük yaptırımlar uygulayacak* "[516] diyerek tehdit ile sonuç alma yaklaşımı ortaya koymuştur.

ABD Başkanı Donald Trump'ın Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak'ın "Yeni Ekonomi Yaklaşımı" sunumunda attığı tweet, Türkiye'deki piyasaları önemli ölçüde etkilemiştir. ABD'nin Türkiye'den aldığı demir ve alüminyuma iki katı vergi getirdiğini açıklayan Trump, TL'yi de doğrudan hedef alarak Türkiye'ye karşı düşmanca bir yaklaşım sergiledi. Trump'ın bu kararı sonrası dolar 6.80 TL seviyesine kadar yükseldi. Washington Post yazarı ve uluslararası politikalar uzmanı Brian Klaas ise, ABD cephesinden Trump'a en ilginç uyarıyı yapan isim oldu. Twitter hesabından Trump'ın tweet'ine cevap veren Klaas "*Erdoğan'ın hayranı değilim ama (Trump'ın yaptığı) pervasız bir çıkış. Türkiye bir NATO üyesi ve Türkiye'de bulunan bir ABD hava üssünde (İncirlik) 50 nükleer bomba bulunuyor. Trump'ın tweetleri ciddi ulusal ve uluslararası güvenlik riskleri teşkil etmeye devam ediyor*" diyerek, Trump için uyarıda bulunmuştur.[517] Bunun ardından Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tehditlere "*Kimse Türkiye'ye dayatmada bulunamaz. Hiç kimsenin tehdidine müsamaha edemeyiz*" şeklinde karşılık vererek, bu politikar ile Türkiye'nin davranışını değiştirmenin mümkün olmayacağını vurgulamıştır. [518] Bu olay, liderlerin sözlerinin finansal piyasalara ve uluslararası politikaya önemli bir etkisi olduğunu gösteren bir örnek olarak ele alınabilir. Çünkü liderlerin sözleri ve eylemleri, ülkeler arasındaki ilişkileri şekillendirmekte ve politika yapımını etkilemektedir.

2019 yılı, ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları ile şekillenen gergin Türkiye-İran ilişkilerinin önceki yıllarda olduğu gibi devamına sahne oldu. ABD yaptırımlarının Ankara-Tahran ekonomik ilişkilerine olumsuz etkisi en çok 2019 yılında hissedildi. Temmuz ayı itibarıyla Türkiye'nin İran'dan petrol ithalatı tamamen durmuş, İran'a olan ihracatındaki düşüş 2019 yılında da devam etmiştir. ABD yaptırımları sonucunda 2006 yılında Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmi 5,6 milyar dolara kadar gerileyerek 2006'daki ticaret seviyesinin bile altına indi. 2018 yılına göre yüzde 40'lık bir düşüşü ifade eden bu rakam, 2012'de görülen 21,8 milyar dolar seviyesi ve iki ülkede liderlerin vurguladığı 30 milyar dolar dış ticaret hedefi bağlamında bakıldığında Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinin geldiği olumsuz noktayı gözler önüne seriyor.

Bu düşüşün ana nedeni, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri etkileyen dış etkenler, yani ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarıdır. Türkiye ile İran arasındaki gergin ilişki, onların birbirlerine yaklaşımlarından da etkilenmiştir. İki ülke, Suriye krizinde 2017 yılının başından itibaren iş birliği yönünde diplomatik temaslarını yoğunlaştırsa da ABD ve Rusya'nın krize müdahil olması sonucu bazı konularda fikir ayrılığına düşerek bölgesel sorunları daha da büyüttü. karmaşık. İran, Türkiye'nin Fırat'ın doğusundaki güvenlik kaygılarını gidermek için attığı adımlar konusunda yer yer çekingen, yer yer düşmanca tavır alırken, İdlib konusunda görüş ve beklentileri örtüşmedi. Dolayısıyla bölgede yerleşik aktörler arasındaki ilişkiler dış güçlerin müdahalelerinden olumsuz etkilenmiştir.

Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkilerin olumsuz yönde evrilmesinin Suriye sorunu tarafından engellendiği ifade edilebilir. İki ülke arasındaki ekonomik gerilemenin dış faktörlerden kaynaklandığı ancak Ankara ve Tahran'ın birbirlerine olan yaklaşımlarının da etkili olmuştur. ABD yaptırımlarının petrol

[516] Donald J.Trupm, (2018), [İmpose large sanction on Türkey, 18.22 Jul 26, 2018], Twitter post,https://twitter.com/yekvucutcom/status/1019889333539672065

[517] Brian, k., (2018), [US Aairbase, 15.57 Agu 10, 2018], https://twitter.com/brianklaas/status/1027901846181036033?t=CXfJHPbyZ_S8t8Z3b9PErA&s=35

[518] Mevlut, Cavusoglu., (2018), [Noone dictate Türkey, 19.46 Jul 26, 2018],https://twitter.com/MevlutCavusoglu/status/1022523350546100225?t=jfTeBNN6NEpqTrCEjegQzg&s=35

ticaretindeki azalmaya neden olduğu ve iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin 2006 seviyesinin bile altına düştüğü görülmüştür. Suriye krizinde ise iki ülkenin diplomatik temaslarının yoğunlaştığı ancak ABD ve Rusya'nın krize dahil olmasıyla bazı ihtilafların ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. İdlib ve Fırat'ın doğusu konularında da tarafların sorun algıları ve beklentilerinin farklı olduğu, Tahran'ın Ankara'nın güvenlik endişelerine karşı çekimser ya da karşıt pozisyon almıştır. Sonuç olarak, bölgedeki aktörlerin ilişkilerinin dış güçlerin tasarruflarından olumsuz etkilendiği sonucuna varılıyor.[519]

2020, Türkiye-İran ilişkileri açısından Amerika Birleşik Devletleri'nin negatif etkisinin yoğun bir şekilde hissedildiği bir yıldı. ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları ve dünya çapındaki Covid-19 pandemisi, iki ülke arasındaki ticaret hacmini son 15 yılın en düşük seviyesine geriletirken karşılıklı yatırımlar da ciddi bir düşüş yaşadı. Hem yaptırımların yol açtığı ekonomik kriz hem de salgın nedeniyle İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı, bir önceki yıla göre %82,5 oranında azaldı. Bu gelişmeler, Türkiye-İran ilişkilerinin kırılganlığını ve iki ülkenin birbirlerine karşı olan ekonomik ve politik bağımlılığını göstermektedir. ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları, Türkiye'nin İran ile yürüttüğü ticaretin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu nedenle, ABD'nin yaptırımları, Türkiye'nin İran ile ticaret yapma yeteneğini sınırlamaktadır ve Türk ekonomisinde ciddi bir etkiye yol açmaktadır. Benzer şekilde, Covid-19 pandemisi, turizm sektörünün durmasına ve İran'dan gelen turistlerin sayısında ciddi bir düşüşe neden oldu. Bu durum, Türkiye'nin turizm sektörünün İranlı turistlerin varlığına bağımlı olduğunu göstermektedir. Bu bağımlılık, Türkiye-İran ilişkilerini daha da kırılgan hale getirmektedir. Sonuç olarak, Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin kırılganlığı, dış faktörlerin etkisiyle artmaktadır. İki ülkenin birbirlerine karşı olan bağımlılığı ve ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları, Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz etkilemektedir.[520]

2020 yıllarında Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkilerin olumsuz bir seyir izlemesi, her iki ülkenin de ABD yaptırımlarına karşı dayanışma mesajları göndermesine rağmen artmıştır. Bölgedeki dış aktörlerin müdahaleleri ve uluslararası hukuku ihlal eden saldırılar, İran ve Ortadoğu'nun istikrarsızlaşmasına yol açarak Türkiye'nin ekonomik ve güvenlik alanlarındaki bedellerini artırmaktadır. Ancak, Türkiye ve İran'ın bu sorunları diyalog yoluyla ve uluslararası hukuka uygun bir şekilde çözmeyi savunarak bölge dışı aktörlere karşı bir dayanışma sergilediği görülmektedir.[521]

2019 sonrasında, Türkiye-İran ekonomik ilişkileri açısından 2020 yeni bir dip noktası olarak kaydedilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine göre, iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2,82 milyar dolara gerilemiş ve 2005'teki seviyenin bile altına düşmüştür. Amerikan yaptırımlarından dolayı Türkiye'deki ithalatçı şirketler, 2020'de İran'dan petrol ithal etmemişlerdir. Doğal gaz ithalat miktarı da dahil edildiğinde bile, 2019'a göre 2020'de Türkiye-İran ticaret hacminde yaklaşık yüzde 30 oranında büyük bir düşüş yaşanmıştır. Bu düşüşün temel nedeni önceki iki yılda olduğu gibi Amerikan yaptırımlarıdır. Ayrıca, COVID-19 salgınının da Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinin önünde ciddi bir engel oluşturduğunu ifade etmek gerekir. Salgının özellikle ilk safhasında, İran en fazla etkilenen ülkelerin başında yer aldı ve hastalıkla mücadelede gerekli tedbirleri alma konusunda yetersiz kaldı. Bu durum, İran'da salgının hızla yayılmasına ve Türkiye dahil pek çok ülkenin İran ile yolcu trafiğini kesmesine yol açtı. Sonuç olarak, iki ülke arasındaki

[519] Güngörmez, U. (2019)., "Türkiye-İran İlişkileri ve Suriye Krizi". *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 6(2), 161-175.

[520] Karakoç, M. Ö. (2021)., "The Dynamics of Turkey-Iran Relations: The Impact of Domestic, Regional and International Factors". *Journal of International Relations, Faculty of Political Science, University of Istanbul*, 17(68), 83-102.

[521] Güngörmez, U. (2019)., Op. Cit. Pp: 161-175

ekonomik trafiğin sert bir şekilde azalması kaçınılmaz hale geldi. Her iki ülke de bağımsız dış politika izleme yolundaki adımları nedeniyle ABD'den gelen baskılara maruz kalmış olsa da, Türkiye ve İran'ın ekonomik ilişkileri geliştirme konusunda yeterli çabayı göstermediği görülmektedir.[522]

Türkiye-İran ticaretinin 2019 ve 2020 düşüş trendinin temel nedenlerinin Amerikan yaptırımları ve koronavirüs salgını olduğu görülmektedir. Türkiye, İran'a karşı uygulanan tek taraflı yaptırımları hukuksuz bulmasına rağmen, ABD ile yaşadığı olumsuz tecrübelerden dolayı yaptırımlara aykırı davranmaktan kaçınmaktadır. Ancak bu durum, Türkiye'nin İran ile ekonomik ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi son yıllarda ciddi bir düşüş göstermiş ve 2020 yılında 2,82 milyar dolara gerilemiştir. Türkiye'nin İran'a ihracatında ise 2020 yılında yüzde 43,7'lik bir düşüş yaşanmıştır.[523]

Ankara-Tahran ilişkileri son yıllarda Amerikan yaptırımları ve pandemi şartları nedeniyle belirgin bir düşüş yaşamıştır. Ancak 2021 yılında ekonomik iş birliği alanında bazı olumlu gelişmeler yaşanmıştır. İki ülke arasındaki petrol ticareti ABD yaptırımları nedeniyle yapılamadığından, Türkiye-İran ticaret hacmi yüzde 70 civarında artışa rağmen hala düşük düzeyde kalmıştır. Türkiye'nin İran'dan doğal gaz ithalatında sorun yaşanmazken, bu alanda yüzde 77 oranında bir artış kaydedilmiştir. Türkiye'nin İran'a ihracatında da 2021 yılında bir önceki yıla göre yüzde 27'lik bir artış yaşanmıştır. Ancak, iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2010'ların başında ulaşılan seviyelerin çok gerisinde bulunmaktadır. Bu gelişmeler, Ankara-Tahran ilişkilerinin geleceği açısından önemli ipuçları sağlamaktadır. İran'da yeni bir cumhurbaşkanının göreve başlaması, ilişkilerdeki olası değişiklikler konusunda spekülasyonlar yaratsa da, 2021 yılında önceki yıllardan farklı bir gelişme yaşanmamıştır. Ekonomik iş birliği, iki ülke arasında mevcut olan zorluklara rağmen devam etmektedir. Ancak, ABD yaptırımları hala iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin önemli bir engeli olarak kalmaktadır. [524]

2021 yılında İran-Türkiye ilişkileri, ABD'nin etkisinde kalmıştır. ABD, İran ile nükleer anlaşmadan çekilmesi ve yaptırımları yeniden uygulamaya başlamasıyla, İran'ın ekonomik durumunu zayıflatmıştır. Bu durum, İran'ın Türkiye ile olan ticari ve ekonomik ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Türkiye'nin İran ile olan ticari ilişkileri, ABD'nin yaptırımları nedeniyle zorlaşmıştır. Türkiye, İran'a yönelik yaptırımlara uymak zorunda kalmış ve İran'la olan ticari işbirliği ve enerji ticaretinde ciddi bir azalma yaşanmıştır. Bu durum, Türkiye'nin İran ile olan ilişkilerinde ciddi bir daralma yarattı. Ancak, Türkiye ve İran arasındaki siyasi ilişkiler, ABD'nin etkisinde kalmamıştır. Türkiye ve İran, bölgesel konularda birlikte hareket etmeye devam etmişlerdir. Özellikle Suriye'deki savaşın sona erdirilmesi için yapılan görüşmelerde, Türkiye ve İran arasındaki işbirliği önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Türkiye, İran'ın Suriye'deki varlığına karşı çıkan Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne karşı İran'ı savunmuştur.

Sonuç olarak, ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları İran-Türkiye ticari ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Ancak, Türkiye ve İran arasındaki siyasi işbirliği ABD'nin etkisinde kalmamıştır ve devam etmiştir.

---

[522] Bölükbaşı, D., & Yılmaz, M. (2021)., "Türkiye-İran İlişkilerinde İran Yaptırımlarının Ekonomik Etkileri". *Global Politik,* 12(1), 107-136.

[523] Uluçay, M. (2021)., "Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri: Amerikan Yaptırımları ve Koronavirüs Salgınının Etkisi". *Akademik Bakış Dergisi,* 73, 113-123.

[524] "Turkey-Iran Trade Volume on the Rise Despite Sanctions," Anadolu Agency, 15 Nisan 2021. Görüntüleme Tarihi: 16.10.2021. ve "Iran-Turkey Economic Relations," The Iranian Economic Review, Volume 24, No. 47, Spring-Summer 2020, pp. 119-144.

Viyana Müzakereleri ve JCPOA'ya Geri Dönme Çabaları gölgesinde, ABD-İran-Türkiye İlişkileri:

Maksimum Baskı politikasının siyasi boyuttaki başarısızlığı, JCPOA'ya geri dönüşün gerekliliği meselesini ABD'deki başkan adaylarının kavgalarından biri haline getirdi. 2019 yazında, "Amerika'nın Liderliğini Yeniden İnşa Etmek" adı altında Demokrat Parti'nin (Demokrat Parti'nin platformu olarak bilinen) programının 80 sayfalık bir belge yayınlandı. Bu belge, ABD cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Demokratların zafer kazanması durumunda ekonomik konularda, Amerikan iç siyasetinde ve uluslararası ilişkilerde Demokrat Parti'nin temel önceliklerini ve yönelimlerini belirledi. Belgede Demokratların kazanmaları halinde Trump yönetiminin İran'la savaş yoluna gireceğini, nükleer diplomasiye, gerginliğin azaltılmasına ve bölgesel diyaloğa öncelik vereceklerine söz verildiği yazmaktadır.[525]

Bu belgede Demokratlar, JCPOA'ı İran'ın nükleer silah edinmesini engellemek için en iyi araç olarak tanımladılar (onlara göre) ve JCPOA'ın karşılıklı olarak uygulanmasına geri dönmenin çok acil ve gerekli bir konu olduğunu ifade etti. Bundan önce de Demokrat Parti Ulusal Komitesi'nin 1 Şubat 2021'de Amerika Birleşik Devletleri'nin JCPOA'a dönüşü ile ilgili olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin JCPOA kapsamındaki yükümlülüklerine geri dönmesi ve İran'la ilgili kalan diğer sorunlara siyasi çözümler elde etmek için ikili ve çok taraflı diplomasi kullanması gerektiğini açıkladı. Elbette Demokrat Parti'nin son adayı Biden, yorumlarında ve çevresindekiler, ABD'nin JCPOA'daki taahhütlerini yerine getirmeye geri dönmesinin bir koşulu olarak JCPOA dışındaki meselelerden bahsetmişti. Bu nedenle İran dışişleri bakanı, Amerikan Dış İlişkiler Konseyi'nde 21 Eylül 2020'de yaptığı sanal soru-cevap konuşmasında, dengeyi sağlamak ve Amerika'nın fazla isteklerini önlemek amacıyla, ABD'nin herhangi bir şartını reddederken, İran'ın ABD'nin JCPOA'ya dönmesi için şartlarını şu şekilde belirtti: "*Önce Birleşik Devletler'in yükümlülüklerine geri döndüğünü görmeliyim. İran, ABD'nin JCPOA'dan çekilmesinden kaynaklanan kayıpları tazmin etmeli ve bu eylemin tekrarlanmayacağına dair bize garanti vermelidir*." Bu ifadeleri ile İran'ın tutumunu açık bir şekilde ortaya koydu.[526]

Joe Biden'ın Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olarak seçilmesinin ardından, Amerika Birleşik Devletleri'nin JCPOA'ya geri dönme olasılığı arttı. JCPOA'nın Amerika Birleşik Devletleri'ndeki iç muhalifleri ve başta Netanyahu olmak üzere bölgesel JCPOA muhalifleri, Biden yönetiminin JCPOA'ya geri dönmesini önlemek için kapsamlı önlemler aldı. Trump yönetimi son günlerinde bazı kararlar alarak, ABD'nin JCPOA'ya dönmesi ve yaptırımları kaldırmasının önünü kapatmaya çalıştı. Ayrıca Netanyahu, ABD'nin JCPOA'ya dönmesi durumunda İsrail'in tek taraflı eylem yapmakla tehdit etti. İsrail'in 7 Aralık 2019'da Dr. Mohsen Fahrizadeh'i öldürme eylemi, İsrail'in Biden'ın JCPOA'ya geri dönmesini yok etmeye veya en azından zorlaştırmaya yönelik kapsamlı yaklaşımının ilk operasyonel sonucuydu.[527] Viyana müzakerelerinin başlamasından kısa bir süre sonra 11 Nisan 2021'de özellikle Natanz zenginleştirme tesislerine karşı İsrail liderliğindeki bir dizi operasyonla devam etti.[528]

---

[525] Renewıng Amerıcan Leadershıp, https://democrats.org/where-we-stand/party-platform/renewing-american-leadership/.

[526] A Conversation with Foreign Minister Mohammad Javad Zarif of Iran, Monday, September 21, 2020 Link: https://www.cfr.org/event/conversation-foreign-minister-mohammad-javad-zarif-iran

[527] Neri Zilber, Israel Is the Wrench in Biden's Iran Policy, November 30, 2020, https://foreignpolicy.com/2020/11/30/israel-biden-iran-policy-netanyahu/

[528] Frank Gardner, Iran and Israel's shadow war takes a dangerous turn, 13 April 2021, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-56724039

İsrail'in nükleer müzakerelerdeki gelişmelerle eşzamanlılığı, yoğunluğu ve yakınlığı açısından eşi benzeri olmayan eylemleri, Biden'ın JCPOA'ya hızlı dönüşünü engellemede görece başarılı oldu. Dr. Fahrizade'nin öldürülmesine yerel tepkiler ve Natanz'ın patlaması, Ek Protokol'ün uygulanmasının askıya alınması ve %60 zenginleştirmenin başlatılması da dahil olmak üzere, ABD'nin JCPOA'ya dönüşünü karmaşık hale getirdi. Ancak Biden, Beyaz Saray'a girdikten sonra ve Amerika'nın birçok uluslararası yükümlülüğüne geri dönmesine rağmen, bilinmeyen nedenlerle Trump'ın JCPOA'dan çekilme emrini hemen iptal etmedi. Ancak bir aydan kısa bir süre sonra Trump yönetimi, Birleşmiş Milletler'deki Güvenlik Konseyi kararlarının iade edilmesi eylemini resmen geri çekti ve yeni yönetimin JCPOA taahhütlerine koşulsuz ve karşılıklı olarak geri dönmeye hazır olduğunu duyurdu.

UNITED STATES MISSION TO THE UNITED NATIONS

799 UNITED NATIONS PLAZA
NEW YORK, NY 10017

February 18, 2021

Madam President:

I write to notify the Security Council, on behalf of my Government, that the United States of America hereby withdraws its letters to the Security Council of August 20, 2020 (S/2020/815), August 21, 2020 (S/2020/822), and September 21, 2020 (S/2020/927). It is the view of the United States that the measures contained in paragraphs 7, 8, and 16 to 20 of resolution 2231 remain in effect, and the provisions of resolutions 1696 (2006), 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008), 1835 (2008), and 1929 (2010) that were terminated by resolution 2231 remain terminated.

I ask that you circulate the text of the present letter as a document of the Security Council.

Richard M. Mills Jr.

Ambassador Richard M. Mills, Jr.
Acting Representative of the United States to the United Nations

Şekil 20: ABD Büyükelçiliği'nden Pompeo'nun İran'a yönelik yaptırımların iadesi iddiasına ilişkin mektubunu geri çekmesine yönelik 18 Şubat 2021 tarihli mektup.[529]

2021'li yılların başından itibaren İran İslam Cumhuriyeti hükümeti, 4+1 olarak bilinen JCPOA Ortak Komisyonu'na üye ülkelerle ve onlar aracılığıyla dolaylı olarak ABD ile zorlu müzakerelere başladı. 2022'ye kadar altı tur yapılan bu müzakerelerin temeli, İran liderinin Nisan 2021'in ilk günü ilan ettiği rejimin kesin politikasına tam olarak uygundu: "*Amerikalılar tüm yaptırımları iptal etmeli, bundan sonra doğrulayacağız ve sonra JCPOA'ya döneceğiz ve bu devletin kesin bir politikasıdır.*" [530]

[529] Dışişleri Bakanı ve JCPOA müzakere kurulu başkanı Mohammad Javad Zarif'in 22. ve son üç aylık raporu İran İslam Meclisi Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu başkanlığında,Numara: 6428627, 20.04.1400: tarih, ek: 22. JCPOA raporu. 21. EK Bölümü

[530] İbid, pp: 30-40

Bu müzakerelerin sonucu, üç eki olan JCPOA Ortak Komisyonu'nun bir kararı olacaktır: Yaptırımların kaldırılması (ABD yükümlülükleri), nükleer önlemler (İran'ın yükümlülükleri) ve bir uygulama planı (doğrulama dahil nasıl uygulanacağı). Bu karar, Amerika Birleşik Devletleri'nin katılımı olmaksızın gerçekleşecek ve yaptırımların kaldırılmasına yönelik yükümlülüklerin yerine getirilmesi ve Ortak Komisyon kararı ile Amerika Birleşik Devletleri, JCPOA'ya üye olarak geri dönecektir.

Viyana müzakerelerinde varılan çerçeveye göre, anlaşmaya varılması ve Amerika'nın JCPOA'a dönmesi halinde JCPOA'a göre daha önce kaldırılan tüm yaptırımlar yeniden kaldırılacaktır. Ayrıca, ABD'nin JCPOA üyesi olmaya devam etmesi durumunda (başka nedenlerle de olsa) uygulanamayacak olan Trump'ın tüm yaptırımları da kaldırılacaktır. Buna istinaden karşı taraf, JCPOA'a geri dönülmesi sonucunda JCPOA'da belirtilen tüm yaptırımların (kısmi, konu veya kişisel dahil) kaldırılacağını belirtmektedir. Ayrıca, İran'ın JCPOA yaptırımlarının iptalinin etkilerinden faydalanmasını engelleyen tüm yaptırımlar kaldırılacaktır. Bu şekilde ve bu sonuçlara göre, JCPOA öncesi yaptırımlar da dahil olmak üzere İran ekonomisine yönelik tüm yaptırımlar (finans ve bankacılık, sigorta, enerji ve petrokimya, denizcilik, gemi inşa ve liman sektörü, altın ve değerli metaller, yazılım, otomobil endüstrisi, uçak satışları) ve ilgili hizmetler ve İran'dan halı ve gıda ithalatı) ve JCPOA'dan sonra Trump dönemindeki yaptırımlar (İran'ın metal endüstrileri, madencilik endüstrileri, inşaat, tekstil endüstrileri, üretim) kaldırılacaktır.[531]

Viyana'da bir anlaşmaya varılması ve ABD'nin yukarıdaki önlemleri alıp söz konusu yaptırımları kaldırması halinde İran da yaptırımların kaldırıldığını doğruladıktan sonra rejimin kesin politikalarında belirtildiği gibi JCPOA'daki taahhütlerine geri dönecektir. Viyana'daki son müzakerelerin başarısı ve ABD'nin JCPOA yükümlülüklerine geri dönmesiyle Maksimum Baskı politikasının etkisini ortadan kaldıracaktır ve ülke siyasetinin yeni ortamında tüm JCPOA kapasitelerinin en iyi şekilde kullanılması için zemin sağlayabilir.

Türkiye'nin mevcut denge ve tarafsızlık politikasını 2023 yılında da sürdürmesi beklenmelidir. 2023'de yeni bir müzakere turu gelebilir ve Türkiye bu fırsatları yönetirken inisiyatif alabilir. Türkiye'nin dış ilişkilerinin "ticaret devleti" niteliği, ekonomik sıkıntılarının kısa vadede üstesinden gelinebilecek türden olmaması nedeniyle, 2023'de de devam edecek gibi görünüyor. Bu ekonomik görünüme paralel olarak Türkiye ile ortakları arasında devam eden normalleşme/anlaşma sürecinin 2023 yılında da devam etmesi ve muhtemelen derinleşmesi beklenmelidir. Dolayısıyla İran ve ABD'nin diplomasi yolu ile sorunlarını çözmeleri ve nükleer anlaşmaya geri dönmeleri Türk dış politikası doğrultusunda olduğu için Türkiye tarafından olumlu karşılanmaktadır.

Bölüm Değerlendirmesi

Bu bölüm, nükleer anlaşma JCPOA'dan önce Türkiye'yi İran'a karşı yaptırımları takip etme konusunda zorlayan Obama yönetiminin politikalarını ve sonrasında da ABD Başkanı Donald Trump'un liderliğindeki maksimum naskı politikalarının Türk İran ilişkilerine nasıl bir etkisi olduğu sorusunu cevaplamaya odaklanmıştır. 2009 yılında İran, ABD dış politikasının en önemli konuları arasında yer almış ve Obama yönetimi İran'ı küresel güvenliğe ve dünya güçlerinin ortak çıkarlarına

[531] İbid

karşı bir tehdit olarak görmüştür. 1929 tarihli BM kararının ardından ABD, İran ile ticaret yapan şirketlere yönelik tek taraflı yaptırımları artırmıştır. İran'ın ticaret ortağı olarak Türkiye, diğer tüm ülkelerden daha fazla dahil olmuştur. 2012 yılında Amerikan ve Avrupa bankalarının kısıtlamaları İran ekonomisinde ciddi sorunlar yaratmış ve Türkiye-İran ekonomik ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Sınırlamalara rağmen Türkiye, 2013'deki geçici anlaşmaya ve 2015'teki nihai nükleer anlaşmaya veya JCPOA'ya kadar İran ile yakın ilişkilerini sürdürmüştür. Trump yönetimi, ABD'nin uluslararası finansal sistemindeki konumuna dayanarak İranlıların hayatını zorlaştırmak ve Tahran'ın politikalarını etkilemeyi amaçladı. Hedef, İran'ın nükleer programı, balistik füze programı ve bölgesel politikaları konusunda ABD'nin taleplerini kabul etmeye zorlamaktı. Tüm bu konular, ABD'nin İran ile yeni bir anlaşma için önerdiği 12 maddeyi içeren ön koşullar listesinde yer alıyor.[532]

Trump yönetiminin JCPOA öncesi anlaşma önerilerinden çıkardıkları sonuç daha fazla baskıyla İran'ı istedikleri noktaya çekebilecekleri şeklindedir. Bu yüzden ABD'nin İran için tercih ettiği yol daha fazla yaptırım uygulamak olmuştur. ABD hükûmeti, hedefli belirsizlik taktiğini kullanarak bir yandan hem küresel desteği hem de ABD Kongresinin desteğini almayı amaçlamıştır. Maksimum Baskı politikası, tüm hedeflerine ulaşmamış olsa da şimdiye kadar ekonomide şiddetli bir stagflasyon yaratmayı ve programlarını finanse etmek için ihtiyaç duyduğu mali kaynaklardan İran'ı mahrum bırakmayı başarmıştır.

Trump'ın görevde olması ve Kongre'nin İran'a yaptırım uygulamak için yeniden ortaya çıkmasıyla birlikte Kongre, uluslararası boyutu ne olursa olsun yaptırımları bir kez daha sıkılaştırmaya başlamıştır. Kongre, İran'a karşı ABD dış politika kararlarına ne zaman müdahale etse, yasaların geçişi ABD'nin İran'a yönelik davranışını daha agresif ve daha katı hale getirmektedir. Hükümetin görüşü yaptırımları uluslararasılaştırmaya daha yatkındı. Buna karşılık, 2010'un sonlarına doğru Kongre, yaptırımların uluslararasılaştırılmasına bakılmaksızın yaptırımları artırmaya ve yaptırımları uygulamaya odaklanmıştır.,

Bu bölümde lider değişimi açısından tehdit algısının tespit edilebilmesi için ABD liderlerinin BM Genel Kurulu'nda yaptıkları konuşmaların içeriği analiz edilmiştir. 2. kısım değerlendirmemizde özellikle İran'ın nükleer sorunuyla ilgili olarak analiz yapıldı. Bu mesel ile ilgili olarak George W. Bush, Barack Obama ve Trump'ın başkanlıkları sırasında ABD dış politikasının ana odak noktalarından biri olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak, öncelikle araştırmada bu liderlerin yaklaşımları neoklasik realizm teori perspektifinden hem iç hem dış faktörlere bakara karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Bush'un nükleer meseleye ilişkin dış politikası, İran'ın küresel güvenliğe ciddi bir tehdit olarak görülmesiyle birlikte, büyük ölçüde saldırgan bir tavır sergilemiştir. İran'ın nüfuzu arttıkça Orta Doğu'daki güç dağıtım sistemi küresel hegemonyaya doğru hareket etmemiştir. ABD, İran'ı zayıflatmak için mümkün olan her yolu veya aracı kullanmıştır. Bu araçlardan biri de yaptırımlar ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ve BM Güvenlik Konseyi gibi kurumlara yönelik baskılardır.

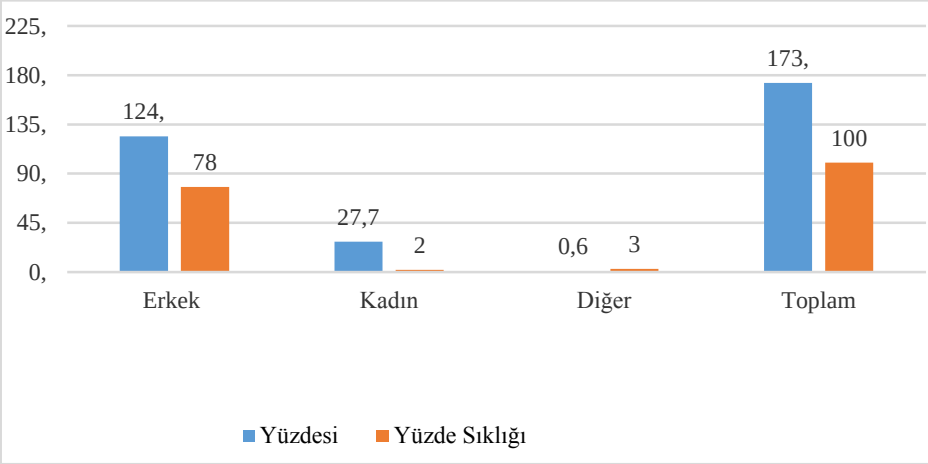
George W. Bush'un aksine, Obama'nın söylemi saldırgan ve zorlayıcı sözlere dayanmıyordu. Diğer dünya güçleri ile koordineli politikalar benimseyerek ve uluslararası yaptırımlar uygulayarak İran'ın ekonomik darboğazı olan petrol endüstrisini hedef almıştır.

[532] Mike Pompeo speech: What are the 12 demands given to Iran? https://www.aljazeera.com/news/2018/05/21/mike-pompeo-speech-what-are-the-12-demands-given-to-İran/

ABD'nin İran politikasının temel hedefi, İran'ı ABD'nin istediği yöne doğru çekebilmekti. Bu amaçla Trump yönetimi, nükleer anlaşmadan çekilerek ve tekrar agresif bir dış politika benimseyerek İran'a daha fazla baskı uygulamayı tercih etti. Nükleer anlaşmazlık sırasında, ABD ile birlikte gönüllü olarak veya ABD'nin baskı ve yaptırımları altında, İran'ın çoğu ticaret ortağı İran ile olan ticaretini azaltmıştır. Ancak Türkiye, ABD baskılarına rağmen İran ile ticaretini sürdürmeye çalışmıştır. Ancak sonuç olarak verilere göre, Türkiye de ABD ambargolarına uyum sağlamıştır. Bu bölümden elde edilen verilere göre, özellikle Trump döneminde ABD'nin İran'a yönelik ambargoları, İran-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

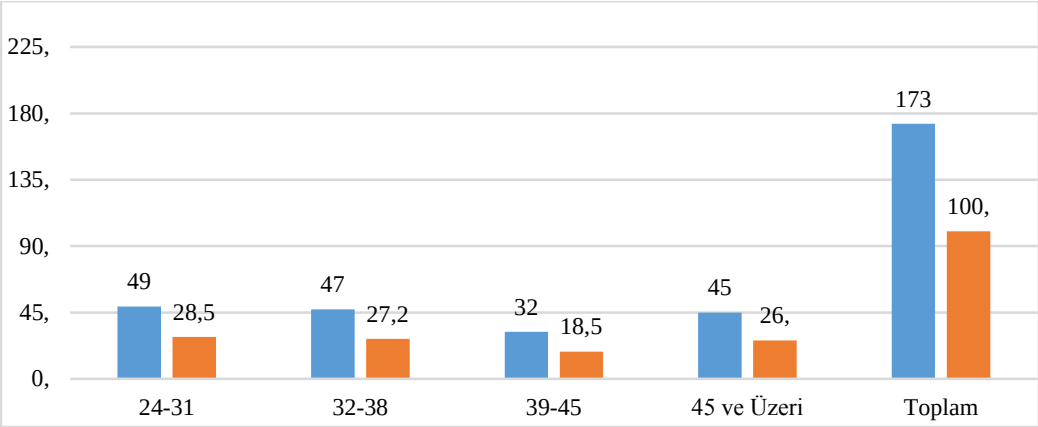
Elit Anket Çalışması ve Sonuçları

Tez çalışmanız kapsamında, ABD'deki lider değişimlerinin ve Trump'un İran'ın nükleer politikasına yönelik Maksimum Baskı Politikası'nın Türk-İran ilişkilerine etkisini analiz etmek için süreç izleme yöntemi kullanılmıştır. Nükleer yaptırımların analizi derinlemesine incelenmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında Türkiye ve İran'dan ulaşılan siyasi yetkililerle ve uzman akademisyenlerle bir elit anket görüşmesi yapılmıştır. Bu anket çalışmasına 200'den fazla kişi katılmıştır.

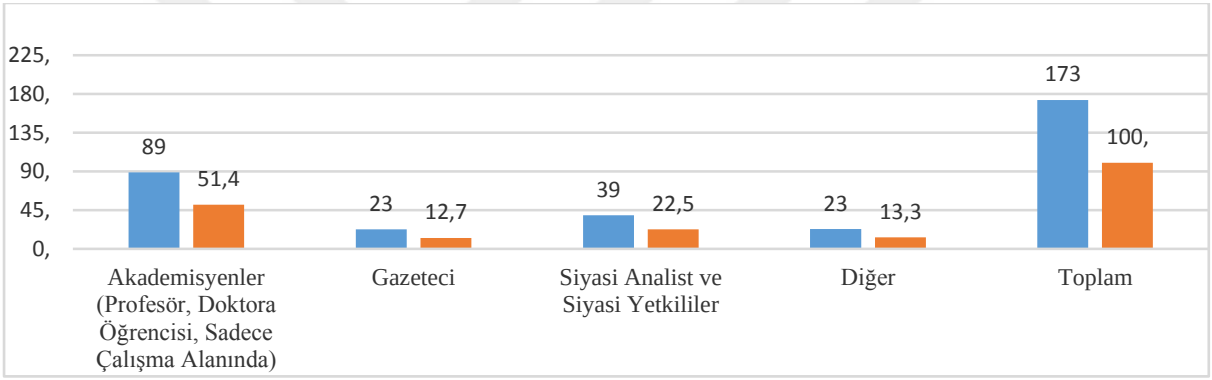
Şekil 21: İncelenen Örneğin "Cinsiyet"e Göre Yüzdesi ve Sıklık Yüzdesi"

Yukarıdaki tablo, istatistiksel örneklem üyelerinin 124'ünün (%71,7) erkek ve 78'inin (%27,7) kadın olduğunu göstermektedir. Bir kişi de diğer seçeneğini seçmiştir.

Şekil 22: İncelenen Örneğin "Yaş" Bazında Yüzdesi ve Sıklık Yüzdesi

Yukarıdaki tablo, istatistiksel örneklem üyelerinin 47'sinin (%27,2) 32 ile 38 yaşları arasında ve en az 49'unun (%28,5) 24 ile 31 yaşları arasında olduğunu göstermektedir. Ayrıca, istatiklere göre, 45 yaş ve yukarısı 45 (%26) kişiyi göstermektedir.

Şekil 23: İncelenen Örneğin "Meslek" Açısından Yüzdesi ve Sıklık Yüzdesi

Yukarıdaki tablo, istatistiksel örneklem üyelerinin çoğunluğunun, 89'unun (%51,4) akademisyen olduğunu ve 39 kişi (%22.5) siyasi analist ve yetkilileri göstermektedir (profesörler veya doktora öğrencileri, sefirler, kültür ateşeleri, sadece çalışma alanında, yani İran, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri veya Orta Doğu araştırmalarındaki uzmanlar) ve 23 kişi (%12,7) gazetecidir. Ayrıca, özellikle İran'lı bazı katılımcılar iş duyarlılığı nedeniyle veya siyasi görevliler olarak diğer seçeneğini tercih etmişlerdir. Anket katılımcıları arasındaki çoğunluğun akademisyen olması, çalışmanın akademik bir odak noktası olduğunu göstermektedir. Siyasi analistler ve yetkililerin de büyük bir oranda katılım göstermesi, çalışmanın politik bir boyutu olduğunu işaret etmektedir. Gazetecilerin de çalışmaya dahil edilmiş olması, medyanın da konu hakkında önemli bir etkiye sahip olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca, bazı İranlı katılımcıların iş duyarlılığı veya siyasi görevleri nedeniyle diğer seçeneği tercih etmesi, İran-Türkiye ilişkileri konusunun hem ülke içinde hem de bölgesel olarak önemli bir konu olduğunu göstermektedir.

Tablo 13: 2000'li Yıllarda ABD'nin George W. Bush Dönemi İran Politikasının Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi

Soru	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Fikrim Yok	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum
Ki-Kare Değeri: 151/13		Serbestlik Derecesi: 4		Anlamlılık Düzeyi: 0.000	
George W. Bush'un İran'a Yönelik Politikası Türkiye-İran İlişkilerini rekabet yönünde olumsuz etkilemiştir.	43(24/9%)	96(55/5%)	25(14/5%)	8(4/6%)	1(0/6%)
Ki-Kare Değeri : 166/77		Serbestlik Derecesi: 4		Anlamlılık Düzeyi: 0.000	

Yukarıdaki tablonun sonuçlarına göre ABD'nin Irak işgalinin gerçekleştiği George W. Bush'un başkanlığı sırasındaki İran'a yönelik Poltikalarının Türkiye-İran ilişkilerine etkisine katılımcıların çoğunluğunun (94 kişi, %54,3) katıldığı gösterilmektedir.

Tablo 14: ABD'nin Barack Obama Döneminde İran'ın Nükleer Politikalarına Yönelik Yaklaşımının İran-Türkiye İlişkilerine Etkisi

Soru	**Kesinlikle Katılıyorum**	**Katılıyorum**	**Fikrim Yok**	**Kesinlikle Katılmıyorum**	**Katılmıyorum**
ABD'deki Liderlik Değişikliklerinin Türk-İran İlişkilerine Etkisi	14(%8/1)	95(%54/9)	40(%23/1)	19(%11/0)	5(%2/9)
Ki-Kare Değeri: 150/90		Serbestlik Derecesi: 4		Anlamlılık Düzeyi: 0.000	
Obama'nın İran'a Yönelik Politikalarının Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi	15(%8/7)	103(%59/5)	39(%22/5)	12(%6/9)	4(%2/3)
Soru	**Kesinlikle Katılıyorum**	**Katılıyorum**	**Fikrim Yok**	**Kesinlikle Katılmıyorum**	**Katılmıyorum**
Ki-Kare Değeri: 188/71		Serbestlik Derecesi: 4		Anlamlılık Düzeyi: 0.000	
İran Nükleer Krizinin ve Ekonomik Yaptırımlar, Obama Yönetimi Döneminde Türkiye-İran İlişkileri Üzerine Etkisi	43(%24/9)	96(%55/5)	25(%14/5)	8(%4/6)	1(%0/6)
Ki-Kare Değeri: 86/16		Serbestlik Derecesi: 4		Anlamlılık Düzeyi: 0.000	
ABD, Obama Döneminde İran'a Ekonomik Yaptırımlar Uygulamasaydı, Türkiye-İran İlişkileri Farklı Olurdu	25(%14/7)	83(%55/7)	27(%18/1)	9(%6/0)	5(%3/4)
Ki-Kare Değeri: 108/59		Serbestlik Derecesi: 4		Anlamlılık Düzeyi: 0.000	
	Çok Olumlu	Olumlu	Nötr (Etki Yok)	Çok Olumsuz	Olumsuz
Obama Yönetimi Döneminde JCOPA Nükleer Anlaşması'nın İran-Türkiye İlişkilerine Etkisi	47(%27/2)	98(%56/6)	3(%1/7)	11(%6/4)	14(%8/1)
Ki-Kare Değeri: 177/83		Serbestlik Derecesi: 4		Anlamlılık Düzeyi: 0.000	

Yukarıdaki tablonun sonuçları, ABD'de lider değişikliğinin Türk-İran ilişkilerine etkisine katılımcıların çoğunluğu (95 kişi, %54,9) katıldığını göstermektedir. Ayrıca katılımcıların büyük çoğunluğu (103, %59,5), Obama'nın ilkeleri ve İran'a yönelik politikasının Türkiye-İran ilişkilerine etkisinin olduğuna katılıyor. Çoğunluk (83, %55,7), Obama yönetimi sırasında ABD'nin İran'a ekonomik yaptırımlar uygulamaması koşuluyla Türkiye-İran ilişkilerinin farklı olabilirdi konusunda hemfikirdir. Burada önemli olan nokta, çoğunluk İran-Türkiye ilişkilerinde en büyük engeli ABD'nin ambargoları olarak görmektedir.

Tablo 15: Trump'ın Maksimum Baskı Politikasına İlişkin Faktörlerin İran-Türkiye İlişkilerine Etkisi

Soru	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Fikrim Yok	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum
ABD Ekonomik Yaptırımlarının ve Trump'ın İran Üzerindeki Maksimum Baskı Politikasının İran-Türkiye İlişkileri Üzerindeki Etkisi	40(1/23%)	105(7/60%)	16(2/9%)	6(%3/5)	6(%3/5)
Ki-Kare Değeri: 201/36		Serbestlik Derecesi:4		Anlamlılık Düzeyi: 0.000	
Trump'ın İran Nükleer Anlaşması'ndan Çekilmesinin İran-Türkiye İlişkilerine Etkisi	26(0/15%)	100(8/57%)	36(8/20%)	6(5/3%)	5(%2/9)
Ki-Kare Değeri: 174/78		Serbestlik Derecesi: 4		Anlamlılık Düzeyi: 0.000	

Soru	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Fikrim Yok	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum
Ki-Kare Değeri: 90/27		Serbestlik Derecesi: 4		Anlamlılık Düzeyi: 0.000	
Trump Döneminde ABD Politikalarının İran-Türkiye İlişkileri Üzerindeki Etkisi Obama'nınkinden Daha Fazlaydı	25(%14/5)	83(0/48%)	35(2/20%)	22(7/12%)	8(%4/6)
Ki-Kare: 142,58		Serbestlik Derecesi: 4		Anlamlılık Düzeyi: 0.000	

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Fikrim Yok	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum
ABD Yaptırım Politikasının İran-Türkiye Ekonomik ilişkilerine Olumsuz Etkisi					
	39(%22/7)	102(%59/3)	23(%13/3)	4(%2/3)	4(%2/3)
Ki-Kare: 109/97		Serbestlik Derecesi: 4		Anlamlılık Düzeyi: 0.000	

Yukarıdaki tablonun sonuçları, katılımcıların çoğunluğunun (105 kişi, %60,7), ABD'nin ekonomik yaptırımlarının ve Trump'ın İran'a yönelik Maksimum Baskı politikasının İran-Türkiye ilişkileri üzerindeki etkisine katıldığını göstermektedir. Ayrıca, katılımcıların çoğunluğu (100 kişi, %57,8), Trump'ın İran Nükleer Anlaşması'ndan çekilmesinin İran-Türkiye ilişkileri üzerindeki etkisine katılıyor. Katılımcıların çoğu ABD'nin maksimum baskı politikalarının Trump yönetimindeki İran-Türkiye ilişkileri üzerindeki olumsuz etkisinin Obama'nınkinden daha büyük olduğu konusunda hemfikirdir.Yukarıdaki tablonun sonuçları katılımcıların çoğunluğunun (102 kişi, %59,3) ABD yaptırım politikasının İran-Türkiye ekonomik ilişkileri üzerindeki olumsuz etkisine katıldığını göstermektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tez sorunsalı ve araştırma sorularına neoklasik realizmin dış politika analizi teorik çerçevesi ve vaka analizinde süreç izleme yöntemi ile cevap arayan araştırmamız, 2000'li yılllarda ABD Başkanları'nın İran'ın nükleer faaliyetlerine yönelik politikalarının İran-Türkiye ilişkilerine etkisini incelemiştir. Teorik bölümünde, dış politikada aktörlerin davranışlarını oluşturan faktörlerin neler olabileceği, bahse konu faktörlerin etki ve öncelikleri ile dış politika davranışlarının analizi için uygun bir metodolojinin nasıl geliştirilebileceği konuları araştırılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, bu araştırma "Neoklasik realizm teorik bakış açısıyla ABD'nin 2000'li yıllarda İran'a yönelik liderler düzeyinde değişen tehdit algıları ve dış politika araçlarının- özellikle uyguladığı ambargolar- İran-Türkiye İlişkilerini nasıl etkilemekte olduğu" sorusunu cevaplamaya çalışmaktadır. Bu etkiyi anlamak amacıyla İran'ın nükleer politikaları ve ABD yaptırımları vakası analiz edilmiştir.

Neoklasik realizm, dış politika analizi için teorik bir çerçeve olarak karşılaştırmalı avantajlara sahiptir. Birincisi, içsel ve sistemik olmak üzere iki düzeyi birleştirerek, bireysel roller üzerinden, iç siyasi yapı etkisi ve dış değişkenlerin dış politika üzerindeki eşzamanlı etkisini açıklamaya daha fazla olanak sağlar. İkincisi, hükümetlerin dış politika davranışlarındaki zaman veya benzer konu alanlarındaki çeşitlilik ve farklılığı, neoklasik realizm çerçevesinden değerlendirmek mümkündür. Üçüncüsü, iç ve dış politikanın etkileşimi, neoklasik realizm ilke ve varsayımlarına dayalı olarak açıklamak mümkündür. Dördüncü olarak, milliyetçilik ve ideoloji gibi maddi olmayan ideolojik değişkenlerin ve faktörlerin eşzamanlı etkisini açıklamak mümkündür. Neoklasik realizm teorisine göre, bir devletin göreli gücü, uluslararası sistemdeki konumunu tanımlar ve politika yapıcılar, göreli gücü kendi algıları ils dış politika davranışına çevirir.

Neoklasik realizm teorik çerçevesindeki çalışmamız 2000'li yıllarda ABD'nin İran'ın nükleer politikalarına yönelik liderler düzeyinde değişen dış politikasının İran-Türkiye İlişkilerini de etkilediği göstermektedir. George W. Bush döneminde ambargolar tek taraflı olduğu için ve diğer ülkeleri bu ambargolara uyum sağlamadığı İran'ın davranışını değiştirmek için pek etkili olmağı görülmüştür. Barack Obama'nın farklı dış politika araçları kullanması ve akıllı ambargolarla beraber BM ve AB gibi uluslararası örgütlerin desteğini alarak çok taraflı politikalar izlemesi, İran'a karşı etkili olmuştur ve nükleer anlaşma ile sonuçlanmıştır. Bu etki Obama döneminde nükleer anlaşma (JCPOA) öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılabilir. Nitekim özellikle İran-Türkiye ilişkilerinde ABD'nin ambargoları açısından JCPOA öncesi akıllı ve ikincil ambargolardan dolayı olumsuz bir etki olsa da JCPOA sonrası olumlu bir etki tespit edilmiştir. ABD Başkanı Trump döneminde ise lider düzeyindeki tehdit algısında kullanılan araçlardaki değişikliğin İran-Türkiye ekonomik ilişkilerini her açıdan olumsuz etkilediği görülmüştür. ABD'nin İran'ın Nükleer politikaları karşısında "Ekonomik Savaş" ve "Maksimum Baskı" politikası bu stratejinin örnekleridir.

Yukarıdaki genel bulgular göz önüne alındığında, araştırmanın daha detaylı bulguları aşağıdaki gibidir: Birinci bölüm "***Neoklasik Realist Teori Çerçevesi***" başlığı altında, dış politika analizinde gittikçe artan şekilde tercih edilen neoklasik realizmin dış politika davranışlarına (Bağımlı Değişken) etki eden iç ve dış faktörleri aynı teorik çerçevede birleştirebilen bir yaklaşıma sahip olduğu tartışılmıştır. Bu anlamda neoklasik realizmin, devleti temel aktör olarak kabul eden ve devletlerin dış politikalarının açıklanmasında ve daha iyi anlaşılmasında, uluslararası sistemin yapısını ilaveten, politika yapıcıların devletin göreli gücü hakkında kendi algılarına (Aracı Değişken) göre ne gibi

araçlar seçtiğini ve bu araçların değişimini daha iyi anlamamıza olanak sağlamaktadır. Dış politikada karar vericilerin; tehdit değerlendirmesi ve dış politika araçlarının (diplomasi, antlaşma, ekonomik ve askeri yaptırım v.d) harekete geçirilmesi konularında temel belirleyici olmaları nedeniyle, sistemik değişkenlere ilave olarak, birim düzeyi değişkenleri de değerlendirmek daha açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır Teorik bölümde alt başlıkta yer alan "***Makro Strateji Geliştirme Teorisi Olarak Neoklasik Realizm***" bölümünde neoklasik realizm anlayışından hareketle, devletlerin dış politika strateji oluşumunun ilk adımın tehditlerin belirlenmesi, ikinci adımın tehditlerle başa çıkma araçlarının belirlenmesi, üçüncü aşamada, karar vericilerin yardımcı hedefleri tanımlaması ve bunlara ulaşmak için uygun araçların belirlerleyicisi olduğu bir analiz çerçevesi ortaya konuşmuştur. Buradan hareketle tez çalışmamızda 2000'li yıllarda ABD'deki başkanlık değişimi sonucu (Bush, Obama ve Trump dönemi) ortaya çıkan dış politika stratejisin ve tehditleri bertaraf etmede kullanılan araçlarda yaşanan değişimlerin, Türkiye- İran ilişkilerini de etkilediği tespit edilmiştir. Neoklasik realizm çerçevesi altında İran'ın nükleer politikası ve ABD yaptırımları vakasında "süreç izleme yöntemi" bu değişimleri daha odak bir alanda ve birbirini takip eden bir süreç içerisinde, karşılaştırmalı olarak değerlendirmemize yardımcı oldu.

Nitekim "***Neoklasik Realizm Teorisinde Süreç İzleme Yöntemi***" , belirli davranışların ve politikaların neden yürütüldüğü ve nasıl değiştiğini daha iyi anlamamıza imkan sağlayan bir yöntem olarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda süreç izleme yöntemi, özellikle bu çalışmanın teorik çerçevesi olan neoklasik realizm teorisiyle uyumlu olduğu kanaatine varabiliriz. Dolayısıyla bu araştırmada, süreç izleme yöntemi ile bir nedensel faktör olarak ABD'nin liderlere bağlı olarak değişen stratejisinin ve Obama dönemindeki nükleer anlaşmanın Türkiye-İran ilişkilerinde de özellikle ekonomik boyutuyla olumlu bir etkisi olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, lider değişimlerindeki olumlu etkiye rağmen, İran-ABD ikili ilişkilerdeki derin güvensizlik olduğunu tespit edilmiştir. Bu durum, neoklasik realizm teorisi açısından değerlendirildiğinde, ABD'nin göreli gücünün İran'a göre daha yüksek olduğunu ve ABD'nin İran politikasının göreli güçlerin belirlediği bir politika olduğunu gösterir. İran'ın nükleer programı ABD için bir güvenlik tehdidi olarak algılandığından, ABD tek taraflı yaptırımlar uygulamış ve İran'ı küresel sisteme entegre olmaktan alıkoymuştu. ABD, İran'ın nükleer programına ilişkin çok taraflı anlaşmanın sağlanması sonrasında yaptırımları kaldırmış olsa da, İran'ın bölgesel ve ikili sorunları da dahil olmak üzere diğer politikaları ABD ile çatışma halinde kalmaya devam etti. Bu durum, neoklasik realizmin vurguladığı gibi, devletlerin göreli güçlerinin politikalarını belirleyici bir faktör olduğunu göstermektedir. Başkan Donald Trump dönemi, ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları konusunda oldukça sert bir politika izlediği bir dönemdir. Trump yönetimi, İran'ın nükleer programına ek olarak, İran'ın desteklediği grupların faaliyetlerine ve İran'ın balistik füze programına da odaklandı. Bu nedenle, ABD İran'a karşı ikincil yaptırımlar uyguladı ve bu yaptırımlar, İran'ın uluslararası ticaret ve finansal işlemlerini kısıtladı. Bu yaptırımların Türkiye'ye etkisi de oldu. Örneğin, Türkiye'nin İran ile ticareti kısıtlandı ve Türk bankaları İran ile iş yapmaktan çekindiler. Bu nedenle, İran-Türkiye ilişkileri, Trump yönetiminin İran'a yönelik sert politikaları nedeniyle zorlu bir dönemden geçti.

Neoklasik realizm teorisi, liderlerin tehditlerini anlama kavramına, lider değişimlerine, dış politika araçlarının seçimine ve bunun iki ülke arasındaki ilişkileri nasıl etkilediğini daha iyi anlamamazı sağlamıştır. İran ve Türkiye liderlerinin ABD tehdidine ilişkin farklı algıları olduğu görülmüştür. İkisi arasındaki temel farkın ABD tehdidinin farklı bir şekilde tanımlanmasında ve tehditdüzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Türkiye için ABD'nin politikalarından algılanan tehdit ülkenin çoğu zaman

siyasi ve ekonomik çıkarlarına ve bölgesel güvenliğine yönelik iken, İran için ABD tehdidi ülkenin varlığına ve bekasına yönelik olarak değerlendirilmiştir. İran ve ABD arasındaki çatışma İran'ın dış politikasındaki en önemli mesele haline gelmesinin yanı sıra İslam Cumhuriyeti'nin ontolojik güvenliği çerçevesinde de tanımlanmaktadır.

Bahsedilen nedenlerle, İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye'nin ABD politikalarına yönelik ortak algıya dayalı stratejik bir ittifaka ulaşacağı fikrinin mevcut gerçeklerle tutarlı olmadığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla ABD politikalarına karşı İran ve Türkiye arasında istikrarlı bir ittifakın oluşumu ihtimalinin de çok düşük olduğu tespiti yapılmıştır.

"*ABD'nin İran'ın nükleer politikalarına yönelik liderler düzeyinde değişen dış politika araçları İran-Türkiye ilişkilerini nasıl etkilemektedir*?" sorusu neoklasik realizm çerçevesinde süreç izleme yöntemi ile ele alınmış ve ABD'nin İran'ın nükleer politikalarına yönelik liderler düzeyinde değişen dış politika araçları, İran-Türkiye ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Trump yönetiminin sonuna kadar İran'a karşı uygulanan ambargoların, özellikle İran-Türkiye ekonomik ilişkilerinin gelişiminde bir engel olduğu görülmüştür. Nükleer Anlaşma JCPOA (2017'den 2018'e kadar olan dönem) yılları hariç, 2000'li yıllarda İran-Türkiye ekonomik ilişkilerinde düşüş yaşadığını istatistiklere tespit edilmiştir. Bu bağlamda, neoklasik realizm teorisi çerçevesinde, ABD'nin İran'a yönelik dış politika araçlarının İran-Türkiye ekonomik ilişkilerini olumsuz etkilemesi, iki ülke arasındaki ilişkilerde kriz ve gerilimlerin artmasına neden olmuştur.

Üçüncü bölüm *"**Türkiye-İran İlişkileri: Tarihsel Arkaplan**"* altında ikili ilişkilerin tarihsel gelişiminde iç ve dış faktörlerin etkisi araştırılmıştır. Genel olarak dış politikanın belirleyicileri ve özel olarak İran'ın dış politikasına ilişkin, iç değişkenlerinin dış politikayı şekillendirmedeki rolü tespit edilmiştir. Bir başka deyişle, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası, kimliğine ve tarihi temellerine dayanmaktadır. Bunlar arasında İranlılık, İslamcılık ve modern kültür ön plana çıkmaktadır. İran'ın Pehlevi dönemi dış politikasındaki bu kültürel unsurlar, eski İran kimliğinin yeniden inşası, 50'li ve 60'lı yıllarda pozitif milliyetçiliğin dış politikasının ve ardından 70'lerde bağımsız ulusal politikanın odağı olduğu görülmüştür. Siyasal İslam kültürü düzeyinde, İslam'dan türeyen kavramlar, onun ilkeleri, Şii ideolojisi ve dini biçiminde İran'a özgü hale gelen ahlaki ve hukuki kurallar, İran Müslüman zihniyetinin ve kimliğinin inşa edilmesinde ve İran'ın dış politikadaki davranışına yansımasında önemli rol oynadığı görülmektedir.

Kuşkusuz İran'daki devrim öncesine göre en önemli değişiklik, Anayasada geniş yetkilerle donatılan dini liderlik, ülkenin en yüksek siyasi temsilcisi olmakla birlikte nihai karar alma merci olarak da İran'ın iç ve dış politikalarının belirlenmesinde en etkin otorite olmasıdır. Bunu göstergeleri JCPOA müzakerelerinde İran müzakerecilerinin sürekli olarak dini liderinin müzakere izni veya belirlediği kırmızı çizgileri geçmemek gibi dile getirilen yetkililerin konuşmasında açık şekilde görülmüştür. Bu meselenin ABD'nin İran ile müzakerelerinde belirleyici bir rol oynazdığı görülmüş ve bu nedenle de ileride de önemli bir rol oynayabileceği düşünülmektedir. Zira İran'da dış politika karalarının kimin tarafından ve nasıl alındığının daha iyi anlamak hedeflere ulaşmada hızlı sonuca varılmasını sağlayabilir. Görünen o ki ABD Başkanı Trump bu konuyu teşhis edebilmiştir. Fakat İran'daki lider faktöründe zihinsel yapıları göremediği için -örneğin direniş veya şehit olup ama teslim olmamak gibi kavramlar- kullandığı araçlar bir anlaşmaya varılması için sonuç verememiştir. Bu açıdan baktığımızda, İran bakışı açısı ile tez boyunca bu zihinsel yapıların tanımlanmasına da çalışılmıştır.

Türk dış politikasını etkileyen tarihsel temel öğelerin ve ABD ile tarihsel ilişkilerin İran-Türkiye ilişkilerinin gelişimini anlamada dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk döneminden itibaren Türk Dış Politikasının "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi sadece bir prensip olarak değil, aynı zamanda güvenlik kaygısıyla barışı önceleyen ve çok taraflılığı her zaman dış politikasının merkezine koyan, ihtiyatlı bir anlayış üzerine bina edildi. Bu dönemden itibafredn Türk Dış Politikasının (TDP) belirgin özelliği normatif taahhütleri merkeze koyması olmuştur. 2000'li yıllara kadar olan tarihsel dönemde Türk Dış politikasının diğer değişmeyen prensipleri arasında, üçüncü devletlerin iç işlerine karışmamak, uluslararası hukuka ve çok taraflılık prensibine bağlılık, uluslararası krizlerin barışçıl çözümü ve AB ile entegrasyon hedefinin ön planda olduğu görülmüştür.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde döneminde İran ve Türkiye'nin dış politikasının temel ilkeleri tarafsızlık, diğer ülkenin siyasetine karışmama, sınırlara bağlılık ve karşılıklı ekonomik işbirliği olarak ön plana çıkmıştır. Bu politikanın yürütülmesinde lider faktörünün etkili olduğu tespit edilmiştir. Örneğin liderlerin etkisi Sadabad Paktı'nın temelini oluşturmuştu ve iki ülkenin iç ve dış basında da olumlu karşılanmıştı. Bu dönemde CENTO pakatının ardından İran-Türkiye ilişkilerinin 1962 ortalarından itibaren yeniden güçlendiği tespit edilmiştir. İran İslam Devrimi ikili ilişkilerde bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle 1980'lerin sonu ve 1990'lı yıllardan sonra Türkiye-İran ilişkilerini etkileyen unsur ise Türkiye'nin İsrail ve ABD ile olan ilişkisi olmuştur. Bu durum özellikle 1990'lı yıllafda belifgin şekilde ön plana çıkacaktır. Öte yandan, 1980'lerden sonra da Türkiye ile İran arasında siyasi gerilimlere rağmen ticari ilişkiler sürdüğü, ikili ilişkilerde Türkiye'nin ihracat temelli ekonomik modeli benimsemesi, Turgut Özal'ın liderliğinde liberal politikalar ve siyasi sorunların ekonomik anlamda karşılıklı bağımlılıkla çözümü belirleyici olmuştur.

İran İslam Cumhuriyetinde ise bir yanda farklı çıkarlara sahip farklı cumhurbaşkanlarının iktidara gelmesi, diğer yanda iç ve dış gelişmelerle İran dış politikasının söylemleri de değişim ve dönüşüme uğradığı görülmüştür. Öyle ki İran'ın dış politikasına da söylemlerin taşıyıcısı olan karar vericiler yön verdiği söylenebilir. Bu bileşenlere göre, İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasındaki söylem döngüsü, farklı dönemlerde farklı nükleer diplomasinin temelini oluşturmuştur. Diğer bir deyişle, her dönemde dış politikaya hakim olan söylem, dış ilişkilerde, özellikle nükleer alanda, etkileşimin ve karar alma biçimini belirlemiştir. Nitekim, İran İslam Cumhuriyeti diplomasisinde gerilimi azaltmaktan saldırgan politikaya ve etkileşime eksenli ilişkilere kadar çeşitli davranışlara tanık olunmuştur. Bulgulara göre, dış politikadaki söylem çeşitliliği, nükleer krizin çözümü için İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının farklı dönemlerinde kaynakların seferber edilmesinin ve bunun sonucunda farklı nükleer diplomasinin temeli olduğu tespit edilmiştir.

Diğer bir tespitimiz, İran'daki elitlerin değişimine paralel olarak uluslararası sistemin yapısındaki dönüşüm, İran'ın dış politikasında da değişim zemini oluşturmaktadır. Bu açıdan dış gerçeklere göre Hamenei dönemi (1980-1988), idealist devrimcilerin stratejisini uluslararası alandan ulusal alana değiştirmenin sonucuydu. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte küresel düzende meydana gelen önemli değişikliklerin etkiyle, Türk-İran ilişkilerinin de karmaşıklaştırdığı görülmüştür Hatemi döneminde yumuşama dış politikası nedeniyle ilişkiler iyi yönde ilerlediği söylenebilir. Öte yandan burada İran'ın ikili siyasi sistemini anlamak çok önemlidir. Zira Rafsancani ve Hatemi hükümetleri döneminde Türkiye'ye dostça bakış açısı benimsenirken, muhafazakarlar algılamaktadır Türkiye'yi hem kültürel hem siyasal açıdan hem de İsrail ve ABD ile yakın ilişkilerinden dolayı tehdit olarak

algıladığı söylenebilir. Bu farklı bakış açıları, İran'ın iç ve dış politikalarının belirlenmesinde etkili olan siyasi kanatların farklılığına işaret etmektedir. muhafazakarlar Sonuç olarak, İran-Türkiye ilişkilerinin tarihsel gelişimi ve dış faktörlerin etkisi, İran ve Türkiye'nin dış politikalarının yanı sıra uluslararası sistemin yapısındaki değişimlerle birlikte ele alınması gerekmektedir.

İran'ın ABD ile ilişkilerinin özellikle 11 Eylül 2001 sonrası ABD'nin de politikalarının etkisiyle işbirliğinden çok daha uzak hale geldiği söylenebilir. İran'ın iç dinamiklerine etkisine baktığımızda, İran'da reform yanlısı Muhammed Hatemi'nin 2005 yılında Mahmut Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle bu barışçıl havanın tamamen tersine dönüştüğü görülmüştür. Bu dönemde şaşırtıcı şekikde İran-Türkiye ilişkilerinin ABD Başkanı George W. Bush'un İran'a yönelik yaptırımlarından çok fazla etkilenmediği görülmüştür. 2002'de resmi istatistiklerine göre iki ülkenin ticaret hacmi 4,2 milyar dolar iken, 2011 yılında 11 milyar dolara, 2012 yılında ise 22 milyar dolara ulaştığı tespit edişmiştir. 2015 yılında İran'dan Türkiye'nin ithalatı yüzde 38 azalarak 6,1 milyar dolara gerilemiştir. 2016 yılından sonraki istatistiklerine göre ise bu durumın düşüş eğilimi göstermeye devam ettiği tespit edilmiştir.

Dördüncü bölüm "***ABD'nin İran'ın nükleer politikasına yönelik dış politikası, kullanılan araçlar ve uygulanan ambargo stratejisi"*** başlıklı bölümünde neoklasik realizm bağlamında, iç faktör olarak Kongre'nin Amerikan dış politikasındaki rolü incelenmiş ve Kongre tedbirlerinin ABD'nin İran'ın nükleer faaliyetlerine yönelik dış politikasını etkilediği görülmüştür. Kongre yaptırımlarına rağmen, özellikle Obama'nın başkanlığı sırasında, Amerika Birleşik Devletleri'nin sanayi, finans ve petrol sektörlerini yaptırım altına almak için çıkardığı icra emri İran'ın ekonomik durumu üzerinde derin bir etki yarattığı görülmüştür. Öte yandan, Kongre'nin genel atmosferi, Trump yönetiminin maksimum baskı politikalarına eşlik etmek ve desteklemek iken, ikinci turda, İran ile ABD arasındaki gerilim arttıkça bu sefer Kongre, İran ile ABD arasında olası bir savaşın çıkmasını kontrol etmeye çalışmıştır. Kongrenin kapsamlı faaliyetleri, tansiyonun düşürülmesinde ve İran'a karşı topyekûn bir savaşın oluşmasının engellenmesinde etkili olmuştur.

İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda Kongre, ABD politikasında çok önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bununla birlikte, Amerikan dış politikasında Kongre'nin yetkileri belirsiz değildir. Ancak Kongre, Amerikan politikalarının iç ve dış arenadaki genel akışını yönlendirmek için en önemli görevden, yani yasama ve en önemli araçtan, yani bütçeden sorumludur. 1990'ların ortalarından itibaren Kongre, yasama araçlarını kullanarak İran'a karşı öncü rolü oynamaya çalıştı. Bu nedenle sürekli olarak İran'ı kontrol altına almak ve durdurmak için yeni çözümler hazırladığını görüyoruz. Ayrıca, 2009'dan bu yana İran'a yaptırım uygulama sürecini gözden geçirmek için yaptırımların üç yönü dikkate alınmalıdır: Yaptırımların yoğunluğu, yaptırımların uygulanması ve yaptırımların uluslararasılaşması. Hükümetin görüşü daha çok yaptırımları uluslararasılaştırma eğilimindeydi. Öte yandan Kongre, 2010 yılı sonuna kadar yaptırımların uluslararasılaşma boyutunu dikkate almadan yaptırımların yoğunluğunun artırılmasına ve yaptırımların güçlü bir şekilde uygulanmasına vurgu yapmıştır. Ancak CİSADA yasasından sonra İran'a yaptırım uygulanmasında diğer ülkelerin işbirliğini görerek yaptırımların uluslararasılaşmasına da dikkat ettiği söylenilebilir Trump'ın iktidara gelmesi ve Kongre'nin İran'a yaptırım uygulamak için yeniden ayağa kalkmasıyla birlikte Kongre, uluslararası boyutları ne olursa olsun yaptırımları yeniden sıkılaştırmaya yöneldi.

Ambargo uygulamaları konusunda 2005 öncesi ve sonrası arasında belirgin farklar olduğu görülmektedir. 2005 öncesi dönemde, yaptırımlar genellikle tek bir ülke tarafından İran'a karşı

uygulanmaktaydı. Ancak, 2005 sonrası dönemde Avrupa Birliği ve Güvenlik Konseyi de yaptırım uygulamalarına katılmış ve ABD'nin rolü daha belirgin hale gelmiştir.

Bu değişimde, İran'ın nükleer programına ilişkin kaygıların artması ve ABD'nin bu konuda daha aktif bir rol oynaması etkili olmuştur. Ayrıca, İran'ın bölgedeki etkisi ve İsrail'in güvenliği konusundaki kaygılar da yaptırımların uygulanmasında etkili olmuştur. 2005'den 2016'ya kadar İran'a yönelik uluslararası yaptırımların temel özelliklerinden biri, bu yaptırımların İslam Cumhuriyeti'nin ekonomik sektörleri ve özellikle enerji sektörü üzerindeki büyük etkisi tespit edilmiştir. İran'ın deneyimi, yaptırım politikalarında koalisyonunun istikrarının önemini göstermiştir. Yaptırımların uygulanması, İran'ın ekonomisini ciddi şekilde etkilemiş ve ülkede sosyal ve ekonomik sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Ancak, yaptırımların İran'ın nükleer programından vazgeçmesine veya dış politikasını değiştirmesine yol açmadığı görülmektedir. Sonuç olarak, yaptırım uygulamaları konusunda ABD'nin rolünün önemli olduğu ve Avrupa Birliği ve Güvenlik Konseyi'nin desteğinin de bu uygulamaların etkinliğini artırdığı görülmektedir. Ancak, yaptırımların uzun vadede İran'ın politikasını değiştirmediği ve ülkeyi olumsuz etkilediği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Benzer şekilde, Trump döneminde İran'a yönelik uygulanan en sert yaptırımların büyük kısmı Başkan Trump'ın tek taraflı kararları sonucunda gerçekleşti. Bu da gösteriyor ki, ABD Başkanının politikaları İran'a yönelik yaptırımların etkisini belirleyici bir faktör olarak ortaya çıkarmaktadır. Tezimizde ele aldığımız bu farklılıklar, İran'a yönelik yaptırımların etkinliğini ve meşruiyet kazanma sürecini de etkilemektedir. Özellikle ABD'nin tek taraflı kararları, uluslararası toplum içinde İran'a yönelik yaptırımların meşruiyetini sorgulatmaktadır. Bu da yaptırımların etkisini azaltabileceği gibi, İran'ın yaptırımlara karşı koyma stratejilerini de etkileyebilir.

İran'ın nükleer programına ilişkin Bush ve Obama'nın dış politikasının performansı karşılaştırıldığında, Cumhuriyetçilerin ve Demokratların dış politikalarının entellektüel köklerinin, söz konusu durum karşısında dış politikalarını ilerletmelerinde de etkili olduğu söylenebilir. Yumuşak gücün konumu, işbirliği ve neoliberal kurumsalcılığın bileşenleri (Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler ile işbirliği) JCPOA'ya yol açmıştır. Ancak saldırgan realizm varsayımlarından etkilenen güç merkezli görüşler, Bush döneminde İran nükleer meselesini sonuçlandırmadığı gibi, Cumhuriyetçi Donald Trump döneminde ABD'nin JCPOA'dan çekilmesini de gündeme getirdiğine tanık olunmuştur. Bu sonuçların elde edilmesinde liderlerin algısının ne derece önemli olduğunu ve lider değişimlerinin etkisi de görülmüştür.

"Barack Obama Dönemi ve İran'a Yönelik Kullanılan Dış Politika Araçları (2009-2016)" bölümde Obama'nın İran'a yönelik stratejisi Bush yönetiminden sonra değiştiği görülmüştür. Bu dönemde ABD'nin en büyük tehdit algısının uluslararası devlet ve devlet dışı aktörlerden gelen asimetrik tehditlerle ilgili olduğu söylenebilir. Obama döneminde yaptırımların başarılı sonuçları, ABD Kongresi ve Başkan'ın bu tür yaptırımları İran ekonomisinin diğer sektörlerine de yaymasına neden olduğu görülmüştür. Kapsam değişikliği, bölgeselden küresele ve tür değişikliği, akıllıdan felç ediciye değiştiği görülmüştür. Birleşmiş Milletler'deki liderlerin konuşmaları üzerine yaptığımız araştırma, Obama'nın inançlarındaki değişimin küçük ve sınırlı olduğunu; ancak daha fazla işbirliği kazanma yönünde olduğunu göstermiştir. Aslında dünya görüşü değişmekle birlikte onu amacına ulaştıracak araçlara bakışı da değişmiştir. Bu, Obama'nın İran'a bakış açısının değiştiği ve bu değişimin olumlu yönde olduğu anlamına geliyor. Obama'nın İran'a olan algısındaki değişimin bu

yansıması, dış politika araçlarında ve İran ile Türkiye'nin de arabuluculuğu ile yapılan anlaşmada da görülebilir.

"İran'a Yönelik Yaptırımlar Uygulamasında Seçilen Araçlar ve Donald Trump'un Maksimum Baskı Politikası (2016-2020)" bölümünde Birleşmiş Milletler'de liderlerin konuşmaları üzerine yaptığımız araştırma, Trump'ın İran'dan tehdit algısında ve seçilen dış politika araçlarında önemli bir değişiklik olduğu görülmüştür. Obama'nın anlaşma yönündeki yaklaşımın aksine Trump Maksimum Baskı ve cezalandırma aracını tercih edecektir. Amerika'nın JCPOA anlaşmasından çekilmesi İran'ı dış politikada daha agresif ve radikal karalar almasına ve müzakerelerin önlenmesine sebep olduğunu söylenebilir. Nükleer müzakereleri yanlış yorumlayan İslam Cumhuriyeti lideri, 13.08.2018 tarihinideki konuşmasında "*Müzakerelerin konusuyla ilgili bir hata yaptım ve belirlenen kırmızı çizgileri elbette aşan beylerin ısrarı üzerine deneye izin verdim*" açıklamasını yaptı. Ayrıca IRNA haber ajansına göre, *"Tabii ki belirttiğimiz kırmızı çizgilere uyulmadı; bu nedenle imam Amerika ile müzakereyi yasakladı, ben de yasaklıyorum"* ifadeleri, İran'ın Trump dönemindeki nükleer müzakirelere bakışını net bir şekilde ortaya koydu. [533]

"*Başkan Bush sonrası, Başkan Obama döneminde ABD'nin İran'a yönelik uyguladığı diploması ve yumuşak güç politikaları Türkiye-İran ilişkilerini işbirliği yönünde etkilemiştir*" hipotezine bakıldığında ABD'nin 2000'li yıllarda George W. Bush'un başkanlığı döneminde İran'a yönelik dış politikası İran'ın dış politikasını daha agresif hale getirdiği söylenebilir. Dolayısıyla, İran-Türkiye liderlerinin farklı tehdit algıları sebebiyle dış politikalarında farklı araçlar kullanmayı seçmişlerdir. Bush döneminde, Amerika'nın İran'a yönelik politikalarının ve bu ülkeye uygulanan yaptırımların tek taraflı olmasına rağmen, İran ile Türkiye arasındaki ilişkiler işbirliğine doğru ilerlediği görülmüştür.

Obama'nın İran'ın nükleer politikasına karşı dış politikası İran-Türkiye ilişkilerini ve dış politika oluşumunu etkilediği tespit edilmiştir. Bunu için yazar, "Obama döneminin İran-Türkiye ilişkilerine etkisini" iki döneme ayırmaktadır. İlk dönem JCAPO'dan önceki dönemdir. Bu dönem İran 2013 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ılımlı aday Ruhani seçilse de, İran-Türkiye bölgede nüfuzünü arttırmaya çalıştığı görülmüştür.

Burada gözden kaçırmamız gereken nokta şu ki İran-Türkiye ilişkileri "çok boyutlu faktörlerden" etkilenmektedir. Dolayısıyla sadece ekonomik veya güvenlik açıdan bakmak bu ilişkileri açıklamakta yeterli güce sahip olmadığı söylenebilir. Çünkü ekonomik ilişkiler düşüş yaşamazken rekabet en yükesk düzeyde devam ettiğine tanık olunmuştur. Buna göre, İran-Türkiye ilişkilerinde "***rekabet içinde işbirliği devam eden çok boyutlu ilişkiler***"den bahsetmek daha doğru olacaktır.

İkinci varsayıma bakıldığında, ***"Başkan Trump döneminde ABD'nin İran üzerindeki Maksimum Baskı politikaları Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz/rekabetçi yönde etkilediği tespit edilmiştir."***

Donald Trump, JCPOA'dan tek taraflı olarak çekilmeye karar verdiğinde diğer ülkeleri İran'la ekonomik ilişkilerini sınırlamaya zorlaması yalnızca zorlayıcı önlemlerle kalmıştır. Trump ve yönetimi İran'ın ekonomik izolasyonunu sağlama kararlılığını defalarca vurgulamış ve bu politika İran-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Trump döneminde yaptırımların dönüşü ve İran-Türkiye ilişkilerinde elde edilen sonuçlar hakkında Amerika politikasının mantığı, başta petrol yaptırımları ve mali yaptırımlar olmak üzere yaptırımlar yoluyla İran'ı müzakerelere zorlamak olduğu

[533] Farklı sınıflardaki halk Toplantıdaki açıklamalar. https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=40273
- بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم. ۲۲/۰۵/۱۳۹۷

görülmüştür. Bu yaptırımlar, İran'ın ticari sistemine ciddi zarar verdiği istatistiklerle görülmüştür. Yaptırımların, zararları beklenenden fazla olduğunda veya refah yoksulluğua ve zorluğa dönüştüğünde daha yıkıcı oluyor ve bu durumda halk protestoları güçlendirdiği görülmüştür.

Neoklasik realizm yaklaşımının avantajı, dış politikadaki değişimi veya istikrarı ya da devletlerin benimsediği yaklaşımları uluslararası sistemdeki gelişmelere sınırlamaması ve iç değişkenleri dikkate alarak dış politikadaki değişimi anlamak için kabul edilebilir bir çerçeve sunmasıdır. Bulgular iç yapı ve lider etkisinin her bir başkanda farklılıklar gösterdiğini tespit etmiştir. Hükümetlerin her biri, farklı zamanlarda iç yapı ve güçlerin desteğini alırken, bu yapıların yarattığı muhalefet ve kısıtlamalarla karşı karşıya kalmışlardır. Araştırma bulgularının önemli noktası, incelenen dönemde karar vericilerin algı ve algıları arasındaki anlamlı farklılıktır. Ele alınan dönem boyunca bqşkanların özellikleri incelendiğinde, liderlerin dünya görüşünün, yerel ve uluslararası koşulların anlaşılmasının, ABD'nin İran'ın nükleer politikasına yaklaşımında önemli bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Bu durum İran için de geçerlidir. Zira, Muhammed Hatemi ve Hassan Ruhani, dünya görüşleri ve Batı algıları göz önüne alındığında, uluslararası sistem ve Batılı ülkeler hakkında olumlu bir görüşe sahip oldukları görülmüştür. Bu nedenle de nükleer stratejide etkileşim yolunu tercih etmişlerdir. Mahmud Ahmedinejad ise Batı'ya yönelik olumsuz tutumu nedeniyle nükleer stratejisinde uluslararası sistemle yüzleşme yoluna seçtiği tespit edilmiştir.

Neoklasik realizm yaklaşımı üzerinden İran'ın nükleer stratejisi konusunda ABD liderleri açısından edinilen sonuçlara bakıldığında, ABD'nin iki ana dış politika seçeneğinin, yani askeri seçeneğinin ve yaptırımların inandırıcılığının ciddi şekilde zedelendiğini söylemek mümkündür. Öyle ki Donald Trump'ın JCOPA'dan çekilmesinin ana nedenlerinden biri, ABD'nin JCOPA'dan çekilmesi ve ağır yaptırımların geri dönmesiyle İran'ın nükleer programdan ve hatta ötesine geri adım attığı düşünücesi olduğunu söylenebilir. Bu tezin sonucu, İran'ın Trump döneminde JCPOA'yı koruma ve AB, Rusya ve Çin gibi ülkelerle işbirliğini sürdürme çabalarını ortaya koyan Javad Zarif'in mektuplarının olduğudur. Bu mektuplar, İran'ın ABD'nin İran karşıtı politikalarına karşı uluslararası toplumdan destek isteme girişimlerini ve JCPOA'yı koruma çabalarını göstermektedir. Nükleer anlaşma sürdürülürse dahi, İran'ın balistik füze programı konusunda geleneksel yaptırım siyasetini derinleştireceği, bölgede İran'a karşı İsrail ve Suudi Arabistan gibi müttefikleri ile hareket edeceği ve yönetimdeki seçkinlerin İran-karşıtı görüşlerinin ABD siyasetinde yeniden İran'da rejim değişikliği tartışmalarını alevlendireceği öngörülebilir. Ancak, bu öngörülerin gerçekleşmesi kesin değildir ve birçok faktöre bağlıdır.

Görünen o ki İranlı devlet adamları, Amerika'nın İran'a yönelik kapsamlı yaptırım planlarına gereken ilgiyi göstermeyip ve de ekonomiyi güç olarak görmemişlerdir. Bu anlamda, JCPOA kapsamlı ortak eylem planının yeniden canlandırılması olasılığı önemli ölçüde gerilemiştir. Nisan 2022'den bu yana, İran, ABD ve 4+1 Fransa, İngiltere, Rusya, Çin ve Almanya arasındaki müzakereler Avrupa Birliği himayesinde sekiz tur boyunca Viyana'da gerçekleştirildi. Mart ayına kadar, müzakereciler neredeyse nihai olan bir metne ulaşmışlardır. Ancak o zamandan beri müzakere süreci gerilemiştir. Mevcut taslak hakkında karşılıklı gelen mesajlardan Tahran ve Washington için tatmin edici bir sonuca ulaşılamamıştır. ABD veya Avrupalı müttefikleri müzakerelerin başarılı olmadığı sonucuna varırsa, JCPOA'nın tetikleme mekanizmasını kullanabilirler; bu mekanizma kapsamında anlaşma tarafları BM yaptırımlarını yeniden uygulayabilir.

Türkiye'nin dış ilişkilerinin 2000'li yıllarda artan "ticaret devleti" niteliği, ekonomik sıkıntılarının kısa vadede üstesinden gelinebilecek türden olmaması nedeniyle, 2023'de de devam edecek gibi görünmektedir. Bu ekonomik görünüme paralel olarak ABD ve İran arasında muhtemel normalleşme/anlaşma sürecinin 2023 yılında da devam etmesi ve muhtemelen derinleşmesinin Türkiye-İran ekonomik ilişkilerine olumlu yansıması beklenebilir. Dolayısıyla İran ve ABD'nin diplomasi yolu ile sorunlarını çözmeleri ve nükleer anlaşmaya geri dönmeleri Türk dış politikası doğrultusunda olduğu için olumlu karşılanabilmektedir.

Çalışmanın Uluslararası İlişkiler literatürüne Katkısı, Kısıtları ve Gelecek Çalışmalar için Öneriler:

Bu araştırmanın süreç ve sonuçlarına göre bu alandaki yetkililere ve araştırmacılara önerilerde bulunulabilir. Kısıtlamalara bakıldığında, Covid-19 sınırlamaları ve İran'da bilgi toplamanın zorlukları ile birinci elden kaynakların aktarılması açısından güvenlik kısıtlamaları gibi sınırlamaları göz önünde bulundurularak, İran'da görev yapan yetkililerle telefon veya Skype görüşmesi yoluyla anket hazırlanması, İran'daki liderlerin bakış açısı ve algılarını birinci elden kaynaklarla (Meclis arşivleri, İran dini liderinin web sitesi gibi), toplanan materyallerin gözden geçirilmesi ve analiz edilmesinin yanı sıra Farsca diline hakim olmasını göz önünde bulunduran yazar, bu araştırmanın özgünlüğüne katkıda bulunmuştur.

Bununla birlikte çalışmanın COVID sürecinde yürütülmesi yüz yüze yapılabilecek birçok mülakatın gerçekleştirilmesinde sorunlar ortaya koymuştur. Bu eksik ise yazar tarafımndam tasarlanan ve 200'den fazla bürokrat ve uzmana uygulanan elit anket soruları ile giderilmeye çalışılmıştır. ABD'nin İran'ın nükleeer faaliyetlerine yönelik dış politikasının liderler düzeyinde değişiminin Türk-İran İlişkilerine etkisini incelendiği düşünüldüğünde bundan sonraki araştırmalarda araştırmacılara yol göstermesi ümit edilmektedir. Diğer bir deyişle, bu konu nükleer yaptırımlar dışında, diğer vakalar çerçevesinde de değerlendirilerek, araşatırma sorularının genişletilmesinin mümkün olduğu düşnülmektedir. Neoklasik realizm teorisinin literatürünü ve uygulamasını karşılaştırmalı çalışmalarda nasıl kullanıldığını genişletmek ve sınırlılıklarını da ortaya koymak için araştırmacılara yeni ufuklar açması ümit edilmektedir.

İran-Türkiye ilişkilerini tek boyutlu güvenlik veya ekonomik çalışmalardan çok boyutlu ve karşılaştırmalı çalışmalara kadar incelemesine fayda sağlayabilir. Bu anlamda araştırmamız, ikili ilişkilerin gelişiminde bir nedensel faktör olarak bir başka devletteki lider değişimlerin etkisini anlama çabası ile bu alandaki gelecek çalışmalara katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Yine bu anlamda çalışma içerisinde liderlerin BM konuşmalarını nicelleştirerek, uluslararası ilişkilerde nicel çalışmaların bu alanda ilerlemesine ve farklı araştırma tasarımlarının oluşturulmasının düşünülmesine yardımcı olabilir.

Son olarak Ortadoğu Bölgesi'nin "nüfuz edilmiş" bir bölge olduğu düşünüldüğünde, bölgesel devletler arası ilişkilerde büyük güçlerin etkilerini anlama çabası tüm gelişmelere rağmen, halen üzerinde çalışılabilecek bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok taraflılığın krizi etkisinde şekillenen, lider etkisinin, krizlerin ve hızlı dönüşümlerin şekillendirdiği günümüz dünya siyasetinde, ABD'nin İran'a yönelik nükleer politikalarının Türk-İran ilişkilerine etkisini almaya çalışan

tezimizin, bölgesel çalışmalara ve dış politika analizlerine mütavazi bir katkı sunmasını amaçlamaktayız.

KAYNAKLAR

Kitap:

1. Alexander,W,. (2004). "*Social theory of international politics*", (Translated by Homera, M), Tehran: Ministry of Foreign Affairs. P: 24 [In Persian].
2. Ali J, Marzieh Y., (2012), "*A Study of the Baghdad Pact: Backgrounds, Effects and Consequences in Iran*", Payam Baharestan, No. 17, Fall 2012, p. 184 [In Persian].
3. Alireza, A., (2005), "*The Forcign Policy of Islamic Republic of Iran*", Publisher Ghoomes Publishing company Ltd. Tehran - Iran, Third Edition 2005, p: 35
4. Alireza, A., (2008), "*Study of Foreign Relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Turkey*", Political and International Approaches, No. 1, p: 28
5. Amir Mohammad H, Y., (2005). "*İran İslam Cumhuriyeti Dış Politika, Bölgesel Gelişmeler Işığında (2001 - 1991)*", Publisher: Ministry of Foreign Affairs, Publish Date: 28 November, 2005, P: 130 [In Persian].
6. Arı, T. (2017), *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Cilt 1, Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Dora Yayınları
7. Balcı, A. (2014). "*Türkiye'nin dış politikasının analizi*". Ankara: Nobel Yayınları.
8. Barack, O., (2020), "*A promised land*", Published in the United States by Crown, an imprint of Random House, a division of Penguin Random House LLC, New York. P:202
9. Brown, L. Carl, International Politics in the Middle East, Old rules, Dangerous Games, Princeton University Press 1984.
10. Chris, A, Amnon, A., (2017) "*Foreign Policy Analysis: New Approaches*", 2.nd Edition, Routledge. P:1
11. Chris, A. Aran A., (2012), "*Foreign Policy Analysis: New Approaches*", Abingdon: Routledge. P: 117, 2012
12. Christen, M., (2003), "*Iran's Persian Gulf From Khommeini To Khatami*" , Simultaneously Published In The USA and Canada By Routledge Curzon. P: 191
13. Christensen, T. J. (1996). *"Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization, and Sino-American Conflict, 1947-1958"*. Princeton: Princeton University Press- Zakaria, F. (1998). *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*. Princeton: Princeton University Press.
14. Christian, R, S., (2001). "*Constructivism, Theories of International Relations*", In Burchill, S., & Linklater, A. (Eds.), Theories of International Relations (pp. 220-235). Palgrave Macmillan.
15. Chubin, SH., (2007), "*Iran : domestic politics and nuclear choices, Domestic Political Change and Grand Strategy*" , In Tellis, A. J., & Wills, M. (Eds.), Domestic Political Change and Grand Strategy (pp. 293-322). The National Bureau of Asian Research.
16. Colin, D., (2015), "*The Obama Doctrıne, American Grand Strategy Today*", Oxford University Press, p: 61
17. Collier, D. (2011)., "*Understanding Process Tracing. PS: Political Science & Politics*", 44(4), 823-830. doi:10.1017/S1049096511001429, Cambridge University Press

18. Dahl, R. A., (1957). "The concept of power". *Behavioral science*, 2(3), 201-215.
19. David, W., (2005), "*Painful Choices: A Theory of Foreign Policy Change*", Princeton, NJ: Princeton University Press, p: 8
20. Ebrahim, M, "*Developments in American Foreign Policy: Interventionism and Expansion*", Tehran, Islamic Revolutionary Documentation Center, 1997, p.55 [In Persian].
21. Eric, H,. (2010), "*Religion and Politics in the Contemporary International System*", (Translated by Arsalan Ghorbani), Sheikh Nashineh, Tehran, Imam Sadegh University, p: 32
22. Fareed, Z., (1998). "*From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*", Princeton, NJ: Princeton University Press.
23. Fareed, Z., (1999), "*From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*", Princeton University Press, New Jersey, pp: 44-90
24. Fuat, A., Helin, S, E., (2017). "*Introduction: Assessing the Turkish Foreign Policy Crises and Crisis Management in the Republican Era*", in Analysing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions, Fuat Aksu and Helin Sarı Ertem (Eds.), Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, Pp: 1-16.
25. George, A. L., & Bennett, A. (2005). "*Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*." Cambridge, MA: MIT Press.
26. Gilpin, R., Gilpin, J. M. (2001). "*Global political economy: Understanding the international economic order",* (3rd ed.). Princeton University Press.
27. Hamid, A., (2010), "*Cultural Relations of the Islamic Republic of Iran and Neighbors: A Case Study of Turkey*", Institute of Culture, Art and Islamic Communication. Tehran: Culture and Art Publishing, p: 102
28. Harald, M, Thomas R, K., (1993), "*From the Outside In and from the Inside Out: International Relations*", Domestic Politics, and Foreign Policy, in David Skidmore & Valerie Hudson (eds), The Limits of State Autonomy: Societal Groups and Foreign Policy Formulation, Boulder, CO: Westview Press. P: 31
29. Helen, M, V., (2005). "*Rationalizing Politics: The Emerging Synthesis of International, American, and Comparative Politics*", International Organization, by Cambridge University Press. P: 52
30. Holsti, K. J., Rosenau, J. N., & Wittkopf, E. R. (1971). "*Foreign Policy And İnternational System: Theoretical Introduction*", in Foreign Policy And International System (Ed). New York, General Learning press.
31. Homeyra, M, (2016), "*Evolution in theories of international relations*", Tehran, Samt, 2016, p. 113. [In Persian].
32. Hossein, S (2006)., "*Principles of International Relations*", Tehran, Mizan, 2006, p. 58- [In Persian].
33. Jalal, D, F, (2009), "*Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran*", Tehran, Samt, p: 247- [In Persian].
34. Jalaluddin, M, (2001), "*Contemporary Political History of Iran, Qom: Publications of the Seminary Teachers Association*." P:315

35. James, L., (2007), "*The Shifting Pendulum of Power: Executive- Legislative relations on American Foreign Policy, The domestic sources of American foreign policy: insights and evidence*", Rowman &Littlefield

36. Javad, M., (1985), "*Twenty-five years of American rule over Iran*", Bija: Bina., p: 43

37. Kardan, A, (2011), *Book of America 10: Special review of American national security strategy documents after the Cold War*, Tehran: Abrar Contemporary International Studies and Research Institute. P: 170 [In Persian].

38. Khadijah, S, M., (2003), *"İran-Turkey İlişkileri Belgeleri-1925-1940*," Tehran: Ulusal Dokümantasyon ve İran Ulusal Kütüphanesi. [In Persian].

39. Lebow, P. N., & Rose, G. (1998). "Being realistic about reasons: A defense of selective skepticism in the study of international relations". In N. Onuf, G. Monteiro, & P. N. Lebow (Eds.), Making sense, making worlds: Constructivism in social theory and international relations (pp. 21-40). New York: Routledge.

40. Litwak, R. S., (2014). "*Iran's nuclear chess: calculating America's moves"*, Washington: Wilson center

41. Lobell, S. E. (2009). "*Threat assessment, the state, and foreign policy: A neoclassical realist model*" in: Steven E. Lobell et al., ed., Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy, Cambridge: Cambridge University Press, 42-74

42. Lyall, J. (2014). "*Process Tracing, Causal Inference, and Civil War*" Process Tracing in the Social Sciences: From Metaphor to Analytic Tool. 186-207.

43. Lynch T,J. Singh, RS., (2008), "*After Bush: The Case for Continuity in American Foreign Policy*", New York: Cambridge University Press,

44. Majid, A., (2008), "*Language, Discourse and Foreign Policy*" Tehran: Akhtaran Publishing. P: 157-158

45. Mearsheimer, J., (1994). "The False Promise of International Institutions." International Security 19(3): 5-49.

46. Mearsheimer, J., (2001). "*The tragedy of great power politics*". New York: W.W. Norton & Company.

47. Mehdi, H, M., (2012), "*US Confrontation with Iran after the Cold War*", Tehran, Abrar Institute for Contemporary International Culture and Studies, p:95 [In Persian].

48. Mehmet Akif, Kumral., (2020). "*Exploring Emotions in Turkey-Iran Relations Affective Politics of Partnership and Rivalry*", Publisher Palgrave Macmillan Cham

49. Michael, E,. (2015). "*The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Religion, Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change*." Create Space Independent Publishing Platform. P: 6

50. Michael. S, (2008). "*International security*", (Translated by Seyyed Jalal D, F) Tehran: Research Center for Strategic Studies. P: 193

51. Milbrath, L., (1967), "*Interest Groups and Foreign Policy", in James Rosenau (ed.), Domestic Sources of Foreign Policy*", London: Free Press

52. Mohammad Ali, K., (1993), "*Political Economy of Iran*", (Translated by Mohammad Reza, N. Kambiz, A., Tehran*:* Markaz Publishing House, second edition. P: 369

53. Mohammad Javad, L., "*Categories in National Strategy*", Tehran, Book Translation and Publishing Center, 1990, Chapter 4, Pp: 43-60

54. Mohammad Javad, Z. Mohammad Kazem, S., (2008), "*Multilateral Diplomacy and Theory and Performance of Regional and International Organizations*", Tehran: Faculty of International Relations. Pp: 563-565 [In Persian].

55. Mohammad Reza, T., (2004), "*Foreign Policy: The Area of Lack of Decision and Planning?*", Tehran, Goftman, p: 68

56. Morgenthau, H. J. (2005). "*Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*." Seventh Ed. McGraw-Hill Education. P: 4-15

57. Mufti, M. (2009). *"Daring and caution in Turkish strategic culture: Republic at sea*", Springer. Okutan, C., & Ereker, F. (2005). "Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Rejim Unsuru." P: 17-20

58. Norrin, R., (2009), "*Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups*", in Steven Lobell, Norrin Ripsman & Jeffrey Taliaferro (eds.), "*Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*", Cambridge: Cambridge University Press, 2009

59. Ramazani, R, K (1996), "*The Foreign Policy of Iran, 1500-1941*", Charlottsville: University of Virginia Press

60. Ramazani, R.K., (2001), "*Reflections on Iran's Foreign Policy: Defining the National Interests*", In: John Esposito and R.K, Ramazani, Iran at the Crossroads, New York: Pal Grave. P:227

61. Randall L. S., (2003). "*The Progressiveness of Neoclassical Realism. in Progress in International Relations Theory : Appraising the Field*", edited by Colin Elman and Miriam Fendius Elman. BCSIA Studies in International Security MIT Press Cambridge, Massachusetts London, England

62. Raymond, H. Anoushirvan, E,. (2010), "*Foreign Policy of the Middle East Countries*", (Translated by Rahman, K), Tehran, Imam Sadiq University

63. Ripsman, N. M., Taliaferro, J. W., & Lobell, S. E. (2016). "*Neoclassical realist theory of international politics*." Oxford University Press. P: 26

64. Schmidt, C Brian (2007), "*Realism and Facets of Power in International Relations, In: Power in World Politics*", Edited by: Felix Berenskoetter and M, J. Williams, Routledge. P: 59

65. Scott, B., Others. (2011). "*Theories of International Relations*", (Translated by Homera, M. Ruhollah, T, A), Tehran: Mizan. P: 59 [In Persian].

66. Seyedreza, M., (2014), "*From classical realism to Iranian realism - theoretical analysis of Iran's foreign relations with great powers (1501-1979)*", *Strategic Policy Research Quarterly*, fourth year, number 15, winter 2014 [In Persian].

67. Shanahan, R., (2015), "*Iranian Foreign Policy under Ruhani*." Lowy Institute. P: 5

68. Shreen.T. H., (2010). "*Iran Foreign Policy in the Post Soviet Area*", California, Santa Barbara Institution. 2010, p: 35

69. Taliaferro, Jeffrey W. (2009). "*Neo-classical Realism and Resource Extraction: State Building for Future War.‖ In Neo-classical Realism, the State, and Foreign Policy*", edited by Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, and Jeffrey W. Taliaferro. New York: Cambridge University Press. P: 208

70. Tim, D. (2010). "*İnternational Relations Theories, Discipline And Persity*", Oxford University Press, online resource centre, 2010, p: 88

71. Waltz, K. N. (1979). "*Theory of international politics*". New York: McGraw-Hill.

72. Waltz, K. N., (1996). "*International Politics Is Not Foreign Policy.*" *Security Studies* 6 (1): 54–57

73. Wittkopf, Eugene; Jones, Christopher M.; Kegley Jr.; Charles, W. (2008). "*American Foreign Policy: Pattern and Process*", New York: Cengage Learning. Pp: 416-419

74. Wohlforth, William C. (2013). "Unipolarity, Status Competition, and Great Power War." World Politics 61(1): 28-57.

Makale:

1. Ahamdian, G., & Ahmadi, S, (2012). "The conflict over Iran's nuclear case; neoliberalism vs. neorealism", *Journal of Political & Economic Ettela'at*, 289, 14- 31 [In Persian].

2. Aksoy, A. (2011). "AKP dönemi Türk dış politikası: Arayışlar, buluşmalar ve çıkmazl". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(32), 1-18.

3. Alexander, G., (2013), "New Economic Sanctions on Iran, Washington's Regime Change Strategy", *Global Research*, April 10, Available at: http://www.globalresearch.ca/new-economic-sanctions-oniran-washingtons-regime-change-strategy/5330823

4. Ali A, J., Dian, J., (2016), "Diversity of Discourse in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran and the Aspects of New Nuclear Diplomacy", *Quarterly Journal of Strategic Policy Research*, Fourth Year, Issue 16, Spring 2016, Serial Issue 4, pp: 100-102 [In Persian].

5. Ali Akbar., A, (2009). "Realism and competing approaches to foreign policy." *Strategy Quarterly*, 19th year, No. 56, Fall, pp. 223-253

6. Ali, A. Minoo, A., Encyclopedia of Political Sciences, Iran Studies and Documentation Center, Tehran, 1995, p: 213 [In Persian].

7. Ali, D,. (2015)"Constructivism, A Theoretical Framework for Explaining the Iran-US Conflict", *Foreign Policy Quarterly*, Year 29, Issue 2, Summer 2015, pp. 33-52, 2015

8. Alireza, A., (1999), "De-escalation of Tensions in Foreign Policy, The Case of the Islamic Republic of Iran", Foreign *Policy Quarterly*, Year 13, Winter 1999, p. 1042

9. Alireza, A., (2013), "Iran in the American Executive-Legislative Relationship", *Iranian Review of Foreign Affairs*, Vol. 4, No. 3, p: 66-67

10. Avcı, G., & Akça, İ. (2015)., "Türkiye-İran İlişkilerinin Değişen Dinamikleri: Bölgesel ve Küresel Etmenler". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(46), 25-46.

11. Aydın, M. (2021).,"The Turkey-Iran Rapprochement: Evolution and Prospects". *The Middle East Journal*, 75(1), 24-43. doi: 10.3751/75.1.15

12. Aysegul, S. Gonca, O, G., (2016), "The UN factor in the "regional power role" and the Turkish case in the 2000s", *Cambridge Review of International Affairs*, p: 1173

13. Bahareh, S. Loghman Gh., (2012), "The United States and the Integrated Approach to Security after 9/11 (A Case Study of the New US Security Approach Against the Islamic

Republic of Iran)", *Quarterly Journal of Regional Studies*: *American Studies Israelology*, Year 13, Issue 3 , Pp: 1-28 [In Persian].

14. Bahman, N., (2003), "The Interaction of Congress and the President in American Foreign Policy", *Quarterly Journal of Regional Studies*, Israel-American Studies, Cilt 5, Sayı 3, p: 16 [In Persian].
15. Bar, SH, Mach tiger, R. Bachar, SH, 2008, "Iranian Nuclear Decision Making under Ahmadinejad, The Eight Herzliya Conference, January 20-23. Pp.1-36
16. Barbara, S., (2011), "Iran Sanctions: Preferable to War but No Silver Bullet, Atlantic Council's Iran Task Force", Washington, DC, Available at: http://www.acus.org/publication/iran-sanctions-preferable-war-no-silver-bullet/
17. Baskın, O,. (2002). "Türk Dış Politikası", CI (1919-1980). *İletişim Yayınları, İstanbul*. Phillips, C. (2017). "Eyes Bigger than Stomachs: Turkey, Saudi Arabia and Qatar in Syria." *Middle East Policy*, 24(1): 36-47.
18. Behrouz M. Hamidreza M., (2012), "A Study of Patterns of Conflict and Cooperation in Iran-Turkey Relations", *Quarterly Journal of the History of Foreign Relations* - 13th and 14th Years, No. 52 and 53, Fall and Winter 2012, pp. 218-169 [In Persian].
19. Bijan, Kh. Reza, M. Trita P., (2013), "Never Give in and Never Give up: The Impact of Sanctions on Tehran's Nuclear Calculations", *National Iranian American Council (NIAC)*. P:10
20. Brian, R,. (2008). "Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism", *Security Studies*, 17: 294–321
21. Maarefvand, M., & Karimzadegan-Maleksi, A. (2014)., "The evolution of Iran-Turkey relations: from strategic cooperation to competition". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(3), 313-329. https://doi.org/10.1080/19448953.2014.917302
22. Nasser, A., (2009), "Forced Diplomacy: A Review of US Policy Towards Iraq (1990-2003)", *Foreign Relations Quarterly*, First Year. No. 1, (Autumn 2009), p: 188
23. Bülent Aras and M. Tahir Kilavuz., (2018). "Turkish-Iranian relations after the 15 July coup attempt: towards normalization or further estrangement?" *Third World Quarterly*, 39:10, 1898-1917, doi: 10.1080/01436597.2018.1447251
24. Sahbaz, H. A. (2011). "The Evolution of Turkish-Iranian Relations in the 21st Century". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13(3), 287-300.
25. Solakoglu, M. N. (2020). "Türk-İran İlişkileri: Bir Tarihsel ve Stratejik Değerlendirme". *International Journal of Social Science and Education Research*, 6(4), 1766-1780.
26. Tabyshalieva, A. (2019)., "Turkey and Iran: From Antagonism to Cooperation". *Insight Turkey*, 21(1), 67-83. doi: 10.25253/99.2019211.05
27. Taspinar, O. (2010)., "Turkey and Iran: An awkward embrace". *Brookings Institution*. Retrieved from https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/0817_turkey_iran_taspinar.pdf
28. Uyar, Y., & Akdağ, G., (2015). "Türkiye-İran İlişkileri". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 117-136.
29. Cathrine, S,. (2015). "*The purpose of American strategic Culture*." Oslo: University of Oslo Press. P: 3

30. Dahl, R. A., (1957). "The Concept of Power", *Behavioral Science*, Vol. 2, No. 3, July 1957, pp. 201-205

31. Danforth, N., (2008). "Ideology and pragmatısm ın turkısh foreıgn polıcy: from Atatürk to the AKP." Volume 7, Number 3, *Turkısh Polıcy Quarterly,* Volume 7, Number 3, p: 87.

32. Danıel W, D., (2022), "How not to sanction*", International Affairs*, 98: 5 (2022) 1533–1552; doi: 10.1093/ia/iiac065

33. David, L., (2003), "Making Sanctions Smarter: Are Humanitarian Costs an Essential Element in the Success of Sanctions?", *Norwegian Red Cross And International Peace Research Institute*, Oslo 6 at: http://www.redcross.no/File.asp?File=Bilder/PDF/030826_sanksjonsrapport. pdf., 2003

34. Dawood G, Z., (2017), "principles and foundations of the foreign policy of the Islamic Republic of Iran: a survey of texts", *Strategic Studies Quarterly*, serial number 40, summer 2017, number 2, year 11, [In Persian].

35. Demiryürek, H. (2016)., "Türkiye-İran İlişkileri". *Uluslararası İlişkiler*, 13(52), 115-138.

36. Efdal (2010). "XVI. YY.dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* p: 46. -۱۳۱۰ مذاکرات جلسه ۷۷ دوره هشتم مجلس شورای ملی ۲۸ اسفند

37. Eftekhar Jahromi, G., & Hajiani, A. (2016). "Nuclear diplomacy of Iran with an emphasis on the making security council monitorable", *Quarterly Journal of World Politics*, *5*(3), 161-183. [In Persian].

38. Ehsan Y, Danesh R., (2017), Typology of International Sanctions Imposed on the Islamic Republic of Iran (1979-2017), *Quarterly Journal of Parliament and Strategy*, Year 26, Number Ninety-Nine, Fall 2017

39. Ekrem, S., Diğerleri., (2019). "ABD'nin JCPOA'dan çekilmesinin hukuki-politik doğası", *Siyasi Strateji Üç Aylık*, 3. Yıl, Sayı 9, Yaz. [In Persian].

40. Ellie, G., "Reviving the revolutionaries: How Trump's maximum pressure is shifting Iran's domestic politics", ECFR/325, June 2020, p: 7

41. Emel, P, D., (2015). "A Normative approach to contemporary Turkish Foreign policy: The Cosmopolitanism-Communitarianism divide", *International Journal (SSCI),* vol. 70, no.3 (May 2015)

42. Esra, E., (2011), "Economic Relations Between Turkey and Iran From 1990 to 2010: A Turkish Perspective", Middle East Technical University, *Department of Middle East Studies*, Aralık 2011, pp: 65-66

43. Fakhreddin S, Reza, E,A., (2010), "Foreign Policy of Iran after Islamic Revolution", *Journal of Politics and Law*, Vol.3, No.2, September: 199-206

44. Fareed, Z, (1992). "Realism and Domestic Politics." *International Security*, 17 (1): 177–98.

45. Farhad, Gh., (2014), "The Geopolitical Construction of the New International System and the Military and Security Strategy of the United States of America", *Geopolitics Quarterly* , 2014, No. 2, P: 70

46. Fariborz, A. P., (2013), "Third Worldisim and Ahmadinejad Foreign Policy", Iranian review of foreign affairs, Vol.4,No.2, pp. 81-109 [In Persian].

47. Friedberg, A. L., (1988), *"The Weary Titan: Britain and the Experience of Relative Decline, 1895-1905*" (Princeton: Princeton University Press, p: 8

48. Fuat, A., (2018). "Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 15, Sayı 59, pp: 65-87

49. Fürtig, H., (2013), "Iran and the Arab Spring: Between Expectations and Disillusion" *GIGAWorking Papers*, No, 214. P: 17

50. Garrison, Jean A. (2003) Reflection, Evaluation, Integration, International Studies Review, Vol 5 ,Issue 2. Pp: 152-202

51. Gary, S., (2015), "Sanctions Against Iran: A Guide to Targets, Terms, and Timetables", *Harvard Kennedy School: Belfer Center for Science and International Affairs*. P: 3

52. Ghavam. A., (2007), "A Structural Study of the Foreign Policy Foundations of the Islamic Republic of Iran", *First Line Quarterly*, First Year No. 3, Pages: 101-104 [In Persian].

53. Gholam-Ali, S. Jalal D, F., (2014), "Semantic and Institutional Dimensions of Decision Making in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", *Quarterly Journal of Theoretical Policy Research*, No. 16, Fall and Winter 2014, pp: 71-100 [In Persian].

54. Gideon, R., (1998). "Neo-classical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, 51(1):144-172

55. Gonca, O, G., "11 Eylül Sonrası Dönemde Türk-Amerikan İlişkileri: İran'ın Nükleer Faaliyetleri Ekseninde Bir Değerlendirme", pp: 12-16-97

56. Gonca, O,G. Emel P, D., (2019). "2000'lı Yıllardaki Türk Dış Politikasının "Sivil" Rolü: Türkiye'nin Afrika'daki Kalkınma İşbirliği Politikası Örneği", *Akdeniz'de Fırsatlar; Ekonomi, Enerji ve Güvenlik, TASAM*, 21 Şub 2019, p: 59

57. Griffin, L. J., (2007), "Historical Sociology, Narrative And Event-Structure Analysis: Fifteen Years Later", *Sociologica* 1, no. 3

58. Güder, S. Mercan, M. H., (2012), "2000 Sonrası Türk dış politikasının temel parametreleri ve Orta Doğu politikası. İnsan ve Toplum," 2 (3), 57-92

59. Gülizar, Ç, K. Büşra Y., (2016), "The Impact of Ideology on Turkish Foreign Policy", *yıldırım beyazit üniversity*, p: 8

60. Gülriz, Ş,. (2019), "Dynamics of estrangement and realignment in Turkey–Iran relations in the 2000s: Exploring the U.S. dimension." In E. Erşen & S. Köstem (Eds.), *Turkey's Pivot to Eurasia Geopolitics and Foreign Policy in a Changing World Order* (pp. 147–165). Routledge

61. Gülriz, Ş. (2017). "Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri", *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM)*

62. Güney, V. (2013)., "Türkiye'nin dış politikasında "proaktif" yaklaşım". *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 28(1), 101-116.

63. Gürcan, M. (2016). "Turkey's foreign policy in the Syrian conflict". *Insight Turkey*, 18(1), 45-56

64. Gurzel, Aylin, (2012), Turkey's Role in Defusing the Iranian Nuclear Issue, The Washington Quarterly. Summer. P: 142-143

65. Hermann, M, G., (1980), " Explaining foreign policy behavior using the personal characteristic of political leader", *international studies quarterly*, Vol.24, No.1, pp. 7-46.

66. Hsieh, J, Ziemba, R, Dubowitz,M., (2015), " Iran's economy will slow but continue to grow under chapter oil and current sanction", *Roubini Global Economics*, New York,pp.1-15

67. Hudson, V. M. (2005). "Foreign policy analysis: Actor-specific theory and the ground of international relations". *Foreign Policy Analysis*, 1(1), 1-30.

68. İrem, A, K., "Iran-Turkey Relations in the 2000s: Pragmatic Rapprochement", *EGE Akademik Bakış, Ege Academıc Revıew*, Vol: 11. Number: 1. January 2011, pp: 111 -119

69. J. Samuel Barkin. 2003. Realist Constructivism, International Studies Review, Vol. 5, No. 3 (Sep., 2003), pp. 325-342, *Wiley on behalf of The International Studies AssociationStable*, URL http://www.jstor.org/stable/3186573

70. Jacek, W., (2011), "Contemporary Realism and the Foreign Policy of the Russian Federation", *International Journal of Business and Social Science,*Vol. 2, No. 1. P: 176

71. Jafar, H., (2013), "New Iran-Turkey Relations: Opportunities and Challenges", *National Security Watch*, No. 24, p: 34 [In Persian].

72. Jalal, D, F. Mehdi, A., (2014), "The Nuclear Discourse of the Onbirth Government", *Quarterly Journal of Strategic Studies*, Year 17, Spring, No. 1

73. Jalal, D, F., (2009) (b), "Ontological Security in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", *International Quarterly of Foreign Relations*, First Year, First Issue. Pp:13-14

74. Jalal, D, F., (2011), "Neoclassical Realism and Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", *Foreign Policy Quarterly*, Twenty-fifth Year, No. 2, Office of Political and International Studies, p: 11

75. Jalal, D, F., "National Resources of Iranian Foreign Policy", *Politics Quarterly*, Volume 39, Number 3, Fall 2009, p: 2 [In Persian].

76. James G, March. Johan P. Olsen., (1998), "The Institutional Dynamics of International Political Orders", *International Organization*, Vol. 52, No. 4, International Organization at Fifty: Exploration and Contestation in the Study of World Politics (Autumn, 1998), pp. 943-969

77. Jeffrey T, W., (2000), "Correspondence; Brother, Can You Spare a Paradigm? (Or Was Anybody Ever a Realist?).", *International Security*, 25(1)., 165–193(178-182.)

78. Jeffrey T. Checkel, "The Constructivist Turn in International Relations Theory," *World Politics* 50, no. 2. (1998): 325. http://muse.jhu.edu/journals/world_politics/v050/50.2er_finnemore.html.

79. Jeffrey, W, T., (2006), "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State", *Security Studies*. Pp: 466-467

80. Jeffrey, W. T., (2000 -01), "Security Seeking Under Anarchy : Defensive Realism Revisited, International Security", 25 (3), Winter. P:4

81. Jonathan, B. Thomas, H, H., (1992), "Rethinking Allison's Models." *The American Political Science Review* Vol. 86, No. 2 (1992), pp. 301-322.

82. Kamrava, M., (2010), " The 2009 elections and irons' changing political andscape", *Elsevier Limited on behalf of Foreign Policy Research Institute*., pp.400-412.

83. Karakoç, M. Ö. (2021)., "The Dynamics of Turkey-Iran Relations: The Impact of Domestic, Regional and International Factors". *Journal of International Relations, Faculty of Political Science, University of Istanbul,* 17(68), 83-102.

84. Karaosmanoğlu, A. L. (2000). "The evolution of the national security culture and the military in Turkey." *Journal of International Affairs,* 199-216.

85. Kayhan, B., (2020), "The Hard Chess Puzzle: Trump's 'Maximum Pressure' versus Iran's Maximum Resistance", *studies.aljazeera,* 15 June 2020

86. Kardaş, T. (2014). "Turkey's policies toward Iran's nuclear program: Balancing security and norms". *Middle East Policy,* 21(1), 98-112. doi: 10.1111/mepo.12056

87. Kemal, K., (2009), "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State", New Perspectives on Turkey, No. 40, pp: 29–57

88. Kitchen, N. (2010). "Systemic pressures and domestic ideas: a neoclassical realist model of grand strategy formation." *Review of International Studies,* 36(1): 117-143. Retrieved on 17 May 2015 from: http://eprints.lse.ac.uk/27670/1/Systemic%20pressures %20and%20domestic%20 ideas(lsero).pdf.

89. Labs, Eric J., (1997), "Beyond Victory: Offensive Realism and the Expansion of War Aims", *Security Studies,* Vol. 6, No. 4 1997, p.1

90. Louise, F., Andrew, P., (2022). "Stuck on a hostile path? US policy towards Iran since the revolution, *Contemporary Politics*",2022\https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13569775.2022.2029239?scroll=top&needAccess=true

91. Mahmood, S., (2001), "Iranian Foreign Policy After September 11, Missile Deffenses, Proliferation of wmd" in the international scenario Proceedings of the IX Castiglioncello Conference (Italy), September 20th- 23 ,2001 [In Persian].

92. Mahoney, J. (2004). "Comparative-historical methodology." *Annual Review of Sociology,* pp: 81-101.

93. Mansoureh, A., (2012), "A Study of US Foreign Policy Towards Iran During the Obama Era, Regional Studies - North American Studies", *Library of the Faculty of Law and Political Science,* Central Library - Information Hall Registration Number: 55253,

94. Mason, R. (2015). Foreign policy in Iran and Saudi Arabia. Economics and diplomacy in the Middle East. I.B. Tauris. pp: 19-20

95. Matera, P., (2020), "Under hegemonic pressure: 2018 American sanctions against Iran and Turkey's response", Digest of Middle East Studies, pp: 1-2

96. Mearsheimer, J. J., & Walt, S. M., (2006), "The Israel Looby and U. S. Foreign Policy" ,*Middle East Policy Council* ,Vol. XIII ,NO. 3, Fall. P:58

97. Mehmet S, E., (2007), "11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Arayışları ve 'Dört Tarz-ı Siyaset'", *Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı 1 Kış 2007, p: 35

98. Mehmet, K., (2017), "İran'da Devlet Yapısı Ve Temel Kurumlar-I Devrim Rehberliği", İran Araştırmaları Merkezi, pp: 5-6

99. Mehmet, Ş,. (2020). Theorizing the Change: A Neoclassical Realist Approach to Turkish Foreign Policy. Contemporary Review of the Middle East, *Contemporary Review of the Middle East,* Vol 7, Issue 4, 2020

100. Mohammad M, K., (2018). "İran ve Türkiye'nin Suriye krizine yönelik dış politika eyleminin Konstrüktivizm teoriye dayalı olarak karşılaştırması", *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Üç Aylık*, on ikinci yıl, sayı 74, sonbahar 2018, Ss. 151-178

101. Mohammad R, G., (2017), "Political Economy of Iran-Turkey Relations during the Rule of Justice and Development Party", *Foreign Policy Quarterly*, Year 03, Summer 5031, No. 2, pp: 88-110 [In Persian].

102. Mohammad, J, Farnaz, N., (2017), "The United States National Security Strategy under Bush and Obama: Continuity and Change*",* *Journal of World Sociopolitical Studies*, Vol. 1, No. 2, October 2017, pp. 175-197

103. Mohammad, R, H., (2005), "Geopolitics of Science or Discourse", A Philosophical Doubt, *Geopolitical Quarterly*, Spring. P: 52 [In Persian].

104. Mohammad, T. Hamidreza, M., (2019), "Comparison of Bush and Obama Foreign Policy on Iran's Nuclear Case", *Iranian Research Letter of International Politics*, Vol. 7, No. 1, Autumn 2018 and Winter 2019 Pp: 85- 112

105. Mohammed, N., (2020), "President Trump's 'Maximum Pressure' Campaign and Iran's Endgame", *Strategic Analysis*, DOI: 10.1080/09700161.2020.1841099

106. Mojtaba, A., (2014), "The Impact of Sanctions on Iran from the Perspective of Human Security Doctrine", Tehran, *Institute for Economic Management*. Pp:52-53

107. Mousavian, S. H. (2008), *"Additional protocol and strategy of the Islamic Republic of Iran"*, Tehran: Center for Strategic research of the expediency council. P: 190 [In Persian].

108. Mousavian, S. H., (2012), "*The Iranian Nuclear Crisis: A Memoir*", Brookings Institution Press, Washington, D.C. p: 227

109. Murat, E., Bölgesel politikalar çerçevesinde Türkiye-İran ilişkileri, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, pp: 1-16

110. Mustafa C, O ve diğerleri, (2022). "China–Turkey Relations from the Perspective of Neoclassical Realism", *Contemporary Review of the Middle East*, Volume: 9 issue: 2, page(s): 218-239 Article first published online: December 15, 2021; Issue published: June 1, 2022

111. Nicholas, K, (2010), "Systemic Pressures and Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model of Grand Strategy Formation", *Review of international studies*, 36 (1)., 117-143

112. Nihat A, Ö. Özgür, Ö., (2010), "Uneasy Neighbors: Turkish-Iranian Relations Since the 1979 Islamic Revolution", *Middle East Policy*, Vol. XVII, No. 3, Fall 2010, p: 104

113. Nourmohammad, N., (2017), "The Evolution of Political Discourse and Dynamics in Iran's Foreign Policy Action Model", *Strategy*, pp: 202-205 [In Persian].

114. Nuri, Y., (2017). "Explaining Miscalculation and Maladaptation in Turkish Foreign Policy towards the Middle East during the Arab Uprisings: A Neoclassical Realist Perspective", *All Azimuth*, V6, N2, Jul. 2017, 65-83

115. Ojanen, H., & Zanchetta, B. (2012), "Turkey and the Iranian nuclear program, a key to progress in regional disarmament,", *The Finnish Institute of International Affairs*, No 107, 31 May. P: 7-8

116. Öniş, Z. (2006). "The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state". New Perspectives on Turkey, 34, 29-55.

117. Öniş, Z. (2018). "Turkey's Foreign Policy in the Middle East under AKP Rule: From Agenda-Setter to Agenda-Taker". South European Society and Politics, 23(1), 1-19.

118. Öniş, Z., & Şenses, F. (2016)., "Turkey-Iran relations in the Middle East: Between cooperation and rivalry". Third World Quarterly, 37(5), 802-820. doi:10.1080/01436597.2015.1135736

119. Öztürk, M. (2015)., "İran-Türkiye İlişkileri: Ekonomik İşbirliğine Doğru". Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (45), 129-146.

120. Parsi, R, (2013), "The Domestic and Foreign Policy Challenges of the New Iranian President, Hassan Ruhani", *Wilson center, middle east program*, view point, No.30,pp.1-20.

121. Randal L, S. David, P., (1997), "A Tale of Two Realisms: Expanding the Institutions Debate", *Mershon International Studies Review*, 41(1)., 1-32

122. Randal, L, S., (1997), "New Realist Research on Alliances: Refining not Refuting, Waltz's Balancing Proposition", *American Political Science Review*, 91(4)., 927-930.

123. Randal, L, S., (2000)., "Correspondence; Brother, Can You Spare a Paradigm? (Or Was Anybody Ever a Realist?).", *International Security*, 25(1)., 165–193(174-178).

124. Randall L, S,. (2004) (E). "Unanswered Threats: A Neo-classical Realist Theory of Underbalancing", *International Security*, 29 (2), 159-201.

125. Randall L, S,. (2014). "China's Aspirations and the Clash of Nationalisms in East Asia: A Neo-classical Realist Examination", *International Journal of Korean Unification Studies*, 23 (2), 1-40.

126. Randall L. S, (1996), "Norealism Status-Quo Bias: What Security Dilemma?", *Security Studies 5*, No. 3. Pp: 90-120

127. Richard, A. (1984). "The Power of Neorealism", *international organization*.Vol.12, No, 5. P: 225

128. Richard, P. Christian R, S., (1998). "Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism", *European Journal of International Relations*, Vol. 4, No. 3. P: 265

129. Rick, G., (2013), "Lawmakers Introduce Bipartisan Measure to Toughen Iranian Sanctions", Retrieved From: http://www. nytimes.com /2013/02/28, (2021/01/18)

130. Robert, P., (1988). "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two -Level Games, International Organization", 42: 427–460

131. Rose, G., (1998). "Neoclassical realism and theories of foreign policy", *World politics* 51.01, Pp: 144-172

132. Rose, G; "Neoclassıcal Realısm And Theorıs Of Policy" , World Polıtıcs,Volume 51,1998, P:152

133. Sakineh, F., (2010), "A Study of Turkey's Positions Toward the Imposed Iraq-Iran War", *Negin Iran Quarterly*, Year 9, No. 35, 57-68

134. Samet, Y., (2015), "Neo-klasik realizm: ilerletici mi? Yozlaştirici mi? Lakatosyan bir değerlendirme", *Dumlupınar University Journal of Social Sciences*, 46. Sayı Ekim 2015 / Number 46 October 2015

135. Sarıoğlu, B. (2018). "Turkey's new foreign policy and regional power ambitions". *Third World Quarterly*, 39(7), 1372-1388.

136. Serhan, Ü. Eyüp E., (2014), "Political Economy of Turkish-Iranian Relations: Three Asymmetries", *Ortadoğu Etütleri*, Vol.5, No. 2.

137. Serkan, K., "Turkey and Iran: an Analysis Based on Mutual Trade and Defense Spending", Faculty of Economics and Administrative Sciences, Iğdır University (2016)

138. Sermin P., (2013), "Iran's Foreign Policy under President Ruhani: Pledges versus Reality", *Ortadoğu Analiz*, eylül 2013, Cilt 5, sayı 57, p: 64-70

139. Şevket, O. İlkim, Ö., (2019), "Ideologies and the Western Question in Turkish Foreign Policy: A Neo classical Realist Perspective" *All Azimuth* 0, no. 0 (2019): 1-22, doi: 10.20991/allazimuth.514465.

140. Sinan, Ü., (2012), "The Security Dimension of Turkey's Nuclear Program: Nuclear Diplomacy and Non Proliferation Policies", *The Turkish Model for Transition to Nuclear Power*. P: 173-175

141. Soheil, G, (2017), "A Study of the Relationship between the Islamic Republic of Iran and the United States of America in the Light of Strategic Culture", *Quarterly Journal of International Relations Studies,* Year 10, Issue 39, Fall 2017, p. 119 - 146. [In Persian].

142. Taliaferro, Jeffrey W. (2000- 2001). "Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited", *International Security*, 25 (3), 128-161

143. Tazmini, GH, (2013), "Ruhani: A New Perspective for Iran", *Institute for Strategic and International Studies*, Lisbon, Portugal,PP. 1-5

144. Tudor, O,. (2012), "Putting theClassical in Neoclassical Realism: Neoclassical Realist Theories and US Expansion in the Post-Cold War", *International Relations*. P: 142

145. Tuğçe, E, Ö., (2011), "Yeni Dönem Türkiye – ABD ilişkileri: Fırsatlar Ve Riskler", 14 - 16 Temmuz 2011 tarihi *TASAM-NESA* iş birliğinde Chatham House kuralı ile düzenlenen 1. Türkiye - ABD Forumu çalışmaları, p: 32

146. Ünal, E., & Baydar, O., (2019). "Türkiye-İran İlişkileri ve ABD Yaptırımları". *Alternatif Politika*, 11(1), 89-109.

147. William, W., (1995) , "Realism and the End of the Cold War", *International Security*, 19(3)., pp: 91-129.

148. William, W., (2011) , "No One Loves a Realist Explanation", *International Politics*, 48(4/5) ., pp: 441-459.

149. Yahya, A., (2014), "An Analysis of the Structure of US Banking Sanctions and the Requirements for Its Elimination in Comprehensive Nuclear Negotiations", *Afagh-Security Quarterly*, Year 7, Issue 25 - Winter 2014, pp: 177-212 [In Persian].

150. Yahya, A., "Analyzing the structure of US banking sanctions and the requirements for its removal in the comprehensive nuclear negotiations", *Afaq Security Quarterly* / Year 7 / Number 25 - Winter 2013

151. Yıldırım, Ş., (2017). "Türkiye-İran Ekonomik İlişkilerinin Analizi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 67-84.

152. Yılmaz Eren A. (2021). "Turkish Foreign Policy in a Neorealist Framework: Bilateral Relations Since 2016", 20 November 2021, *Volume28, Issue3-4*, Fall-Winter 2021. Pp: 144-158

153. Zakaria, F., (1992) Realism and Domestic Politics: A Review Essay Myth of Empire: Domestic Politics and International Ambition. by Jack Snyder:, *International Security*, Vol. 17, No. 1.

154. Zohreh, P., (2008), "Transition from the fragile belt of cooperative security in the Persian Gulf", *Geopolitical Quarterly*, Volume 94, Number 1, Spring, p: 136 [In Persian].

Tezler:

1. Adam, A.; Mohammed, M. O. & Opiti, A. A. (2017), "Neoclassical Realism In Foreign Policy Analysis", *International Politics*, Foreign Policy Analysis In The Department Of Political Science And International Studies, Faculty Of Social Sciences, Ahmadu Bello University, Zaria-Nigeria. P: 3
2. Aydın, A, G., (2019). "Irak Bağlaminda Türkiye - ABD Ilişkileri (1990 - 2003): Neoklasik Realizme Göre Bir Değerlendirme", Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği Ve Uluslararasi Ilişkiler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararasi Ilişkiler Anabilim Dali Uluslararası Ilişkiler Tezli Yüksek Lisans Bölümü
3. Bilgehan, A., ''İran İslam Cumhuriyeti dış politikasında etkili bir unsur olarak güvenlikleştirme siyaseti: 2003 Irak Savaşı sonrası İran'ın Basra Körfezi politikası / 2007 – 2013'', Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Siyasi Tarihi Ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2013
4. Cangül, A., (2022). "Turkish Foreign Policy Towards Iran Since the Arab Uprisings (December 2010 to July 2018): A Neoclassical Realist Account." Doctoral thesis, Durham University.
5. Chase O. Davidson,. (2008). "Neo-classical Realism and the Collapse of the 1994 Agreed Framework", A thesis submitted to the graduate faculty in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts (Iowa State University), p: 58
6. Durani , L, A, (2015), "China and the South China Sea: The Emergence of the Huaqing Doctrine", M.A Thesis, Virginia Polytechnic Institute and State University, Blacksburg, Virginia, p: 39, 2015
7. Ersin İ., (2021). "Nükleer Kriz Bağlamında İran – Abd İlişkilerinin Öz İmaj Ve Algılanan İmaj Açısından Bir Analizi", Doktora – Ağustos 2021, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
8. Fatma, S., "2000'li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri", Uludağ Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Programı, P: 6
9. Gizem, A., "ABD Faktörüne Rağmen Türkiye-İran İlişkileri", İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek lisans Tezi, p: 1-2
10. Gonca, O.G. (2005), "İran'ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran İlişkileri", Yüksek lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü,
11. Hatice Hande, O.ö., (2018). "Neo-Gramsci uluslararası ilişkiler kuramı çerçevesinde İran-Türkiye ilişkileri", Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü
12. İsmail. S. Y., (2021). "Neoklasik Realizm Perspektifinden Türk-Rus İlişkilerinde Liderlik Faktörü", Yüksek lisans Tezi, Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

13. Mehdi, N., (2013). "Ahmedinejad ve Erdoğan döneminde İran-Türkiye Dış Politikasının Karşılaştırmalı Bir İncelemesi", Islam Maarif Qom Üniversitesi
14. Muhittin, Y., (2020). "Dış Politika Analizinde Neoklasik Realist Yaklaşım: Türkiye'nin Suriye Politikasi", Doktora Tezi, T.C. Istanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararasi İlişkiler Anabilim Dalı
15. Polat, K, (2010). "Turkiye-İran İlişkileri 1923-1960", Doktora tezi, Konya
16. Rıdha, Ridha H., (2014), "2003 sonrası Türk-İran ilişkileri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014, p: 32
17. Rix, Derya, "United States Foreign Policy Towards Iran in the 21st Century", Durham theses, Durham University, 2013
18. Samet,Y., "Neoklasik Realizm Ve Dış Politika: 1 Mart Tezkeresi Örneği", uludağ üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü uluslararası ilişkiler anabilim dalı, yükesek lisan tezi, Bursa 2014, p: 15
19. Sami, K., (2018). "Suriye Iç Savaşi Sirasindaki Türk Diş Politikasinin Neoklasik Realizmin Bakiş Açisindan Analizi (2011-2017)", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
20. Savaş,Y., Zehra, F, (2021). "Turkey's Fluctuating Relations With Iran, 2002-2019: The Regionalist Perspective", for the Degree of Doctor of Philosophy in International Relations, the Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University
21. Taleb, E. (2010) "11 Eylül Olayından Sonra Türkiye ile ABD Arasındaki İlişkiler (2001-2007) ve İran'ın Ulusal Güvenliği Üzerindeki Etkisi", yüksek lisans tezi, İsfahan Üniversitesi, İdari Bilimler ve İktisat Fakültesi
22. Umran, U., (2020). "Neoclassical Realism and Analysis of Turkish Foreign Policy", Doktora Tezi. T.C. Yildiz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararasi İlişkiler Doktora Programı

Belgeler:

1. Ali Asghar, H., (2019), "*Reza Shah Pahlavi in Turkey according to historical documents*", The Office of Constitutionalism Studies of the Constitutional Party of Iran (Liberal Democrats) in cooperation with Literature Club Publications, September 2019, p: 16 [In Persian].
2. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, p: 676.
3. A Conversation with Foreign Minister Mohammad Javad Zarif of Iran, Monday, September 21, 2020 Link: https://www.cfr.org/event/conversation-foreign-minister-mohammad-javad-zarif-iran
4. All Information (Except Text) for S.925 - Iranian Revolutionary Guard Corps Economic Exclusion Act, 116th Congress (2019-2020), https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-bill/925/all-info
5. Cosponsorshıp Of H.R. 1400, The Iran Counter-Prolıferatıon Act Of 2007; congressional record vol. 153, no. 117 No. 117, 110th Congress (2007-2008)- 1st

Session, Congressional Record. (2021, Oct 10). https://www.congress.gov/congressional-record/volume-153/issue-147/extensions-of-remarks-section

6. CRS Report RL 7-5700, Kenneth Katzma, 2016*, Iran's Foreign Policy, Congressional Research Service 7-5700,* p:3
7. Hudiburg Jane A Bills, (2020), "Resolutions, Nominations, and Treaties: Characteristics and Examples of Use", Congressional Research Service, R46603 from https://crsreports.congress.gov. Pp: 1- 4
8. Iran Sanctions Act. (1996), https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/isa_1996.pdf
9. Kenneth, K., (2014), "Iran Sanctions", *Congressional Research Service*, p. 19.
10. Khadijeh S, M., (2003) "Documents on Iran-Turkey Relations", Tehran: National Archives of Iran. Document No. 24000301, P: 33 [In Persian].
11. President Obama delivered the following address at the United Nations General Assembly in New York on Sept. 24, 2013. https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/01/21/inaugural-address-president-barack-obama
12. President William Clinton, A National Security Strategy for a New Century, October 1998, https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Security-Strategy/. P: 52
13. S.994 - Iran and Libya Sanctions Extension Act of 2001. 107th Congress (2001-2002). Sponsor: Sen. Schumer, Charles E. [D-NY] (Introduced 06/07/2001). [Congressional Bills 107th Congress], From the U.S. Government Printing Office
14. S/RES/1696 (2006) Expresses concern at the intentions of Iran's nuclear programme and demands that Iran halt its uranium enrichment programme. Resolution link: S/RES/1696 (2006), Resolution number: 1696, Resolution Date: 31 July 2006 Sanctions_committees: Security Council Committee established pursuant to resolution 1737 (2006)
15. S/RES/1737 (2006). Establishes a Security Council Sanctions Committee (1737 Committee); imposes sanctions on Iran for failing to stop its uranium enrichment programme following resolution 1696 (2006); Resolution link S/RES/1737 (2006) Resolution number: 1737. Resolution Date: 23 December 2006. Sanctions_committees: Security Council Committee established pursuant to resolution 1737 (2006)
16. S/RES/1747 (2007), Resolution number: 1747, Resolution Date: 24 March 2007, Sanctions_committees: Security Council Committee established pursuant to resolution 1747 (2006), Resolution link: S/RES/1747 (2007), United_Nations_Security_Council_Resolution_1747
17. S/RES/1803 (2008), Requires Iran to cease and desist from any and all uranium enrichment. It also requires Iran to stop any research and development associated with centrifuges and uranium enrichment. Resolution link: S/RES/1803 (2008), Resolution number: 1803 Resolution Date: 03 March 2008, Sanctions_committees: Security Council Committee established pursuant to resolution 1737 (2006)
18. S/RES/1835 (2008), Overview of Security Council Resolutions, Adopted by the Security Council at its 5984th meeting, on 27 September 2008, Download S/RES/1835
19. S/RES/1929 (2010), Resolution link: S/RES/1929 (2010), Resolution number: 1929, Resolution Date: 09 June 2010, Sanctions_committees: Security Council Committee established pursuant to resolution 1737 (2006)

20. İran'ın BM Genel Kurulu'ndaki talebi, İslam Devrimi Dokümantasyon Merkezi, Yayınlanma: 10:44 - 7 Eylül 2015, 07 Eylül- görüntüleme Tarihi: 04.02.2020-

مطالبه ایران در ادوار مجمع عمومی سازمان ملل، پایگاه مرکز اسناد انقلاب اسلامی، تاریخ انتشار: ۱۰:۴۴ - ۱۶ شهریور ۱۳۹۴ - 2015، 07 September

21. R.1905 - Iran Threat Reduction and Syria Human Rights Act of 2012, 112th Congress (2011-2012), Aug. 10, 2012, https://www.congress.gov/bill/112th-congress/house-bill/1905

22. Donald J. Trump, The National Security Strategy of the United States of America December 2017, https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Security-Strategy/

23. Executıve Order 13382, "Blockıng Property Of Weapons Of Mass Destructıon Prolıferators And Theır Supporters", (Part 539 of Title 31, C.F.R); and the Highly Enriched Uranium (HEU) Agreement Assets Control Regulations (Part 540 of Title 31, C.F.R)https://2009-2017.state.gov/t/isn/c22080.htm

24. Executive Order 13572 --Blocking Property of Certain Persons with Respect to Human Rights Abuses in Syria, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/04/29/executive-order-13572-blocking-property-certain-persons-respect-human-ri April 29, 2011-also: http://federalregister.gov/a/2012-04120-pdf

25. H.R. 2194, Comprehensive Iran Sanctions ,Accountability ,and Divestment Act of (2010 CISADA)

26. Iran Sanctıons Act Of 1996, [As Amended Through P.L. 114–277, Enacted December 15, 2016], 162 Cong. Rec. 15534 - Iran Sanctıons Extensıon Bıll, Congressional Record (Bound Edition), Volume 162 (2016), Part 11, 114th, Congress, 2nd Session, https://home.treasury.gov/system/files/126/isa_1996.pdf

27. Natıonal Defense Authorızatıon Act For Fıscal Year 2012, Public Law 112–81—Dec. 31, 2011, 112th Congress, https://www.congress.gov/112/plaws/publ81/PLAW-112publ81.pdf

28. S.2799 - Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act of 2009, 111th Congress (2009-2010), https://www.congress.gov/bill/111th-congress/senate-bill/2799

29. The Iran Freedom and Counter-Proliferation Act of 2012, Pub. L. 112-239, Title XII, Subtitle D (2013).

30. The National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2013 (signed 02 Jan 2013) includes a subtitle, the "Iran Freedom and Counter-Proliferation Act of 2012" (IFCA), Public Law 112–239—Jan. 2, 2013 National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2013 Pub. L. 112–239 (text). Pdf

31. U.S. President Barack Obama addresses the 69th United Nations General Assembly at U.N. headquarters in New York, September 24, 2014. https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/09/24/remarks-president-obama-address-united-nations-general-assembly

32. www.whitehouse.gov, "President Barack Obama's State of the Union Address", (January 28, 2014), Retrieved from: https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/01/28/, (2021/06/11)

33. ABD'nin çekilmesinin ardından Avrupa Birliği ve JCPOA'nın geri kalan üyelerinin kararları, Ek 1-8: Bayan Mogherini'nin İran ile üç Avrupa ülkesi arasındaki müzakerelerin sonunda Brüksel'de yaptığı basın açıklaması – 15 Mayıs, 2018

بیانیه مطبوعاتی خانم موگرینی در پایان :تصمیمات اتحادیه اروپا واعضای باقیمانده برجام به دنبال خروج آمریکا
مذاکرات ایران و سه کشور اروپایی بروکسل- 25 اردیبهشت 9

34. Cevad Zarif'in Avrupa Birliği Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi, JCPOA Ortak Komisyonu Koordinatörü Federica Mogherini'ye yazdığı Amerika'nın çekilmesi ve Avrupa'nın yükümlülüklerini yerine getirememesi nedeniyle 36. Maddeye yapılan atıflar. JCPOA'nın 36. paragrafı uyarınca JCPOA koordinatörüne hitaben 4+1'in 25 Mayıs ve 8 Temmuz toplantılarında yükümlülüklerini yerine getirmemesine ilişkin 21 Ağustos 2018 tarihli yazı.

نامه ی جواد ظریف به فدریکا موگرینی نماینده عالی اتحادیه اروپا در امور خارجی و سیاست امنیتی هماهنگ کننده کمیسیون مشترک برجام با عنوان استنادات به ماده 36 به دلیل خروج آمریکا و ناتوانی اروپا در اجرای تعهدات خود، نامه مورخ 30 مرداد ۱۳۹۷ خطاب به هماهنگ کننده برجام ذیل بند 36 برجام پیرامون قصور 4+1 در اجرای تعهدات خود در جلسات 25 مه و ۸ ژوییه.

35. Donald Trump addresses the 74th session of the United Nations General Assembly at U.N. headquarters Tuesday, Sept. 24, 2019. https://ml.usembassy.gov/remarks-by-president-trump-to-the-74th-session-of-the-united-nations-general-assembly/

36. Kenneth, K., (2020), "U.S.-Iran Conflict and Implications for U.S. Policy", *Congressional Research Service* https://crsreports.congress.gov, R45795, p: 6

37. S.2874 - A bill to terminate certain waivers of sanctions with respect to Iran issued in connection with the Joint Comprehensive Plan of Action, and for other purposes. 116th Congress (2019-2020), https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-bill/2874

38. 65. BM Genel Kurulu Genel Görüşmelerinde Yaptıkları Konuşma, https://www.tccb.gov.tr/konusmalari--abdullah-gul-/1724/17644/65-bm-genel-kurulu-genel-gorusmelerinde-yaptiklari-konusma. Görüntüleme Tarihi: 20.03. 2018

39. Dışişleri Bakanı ve JCPOA müzakere ekibi başkanı Mohammad Javad Zarif'in 4. üç aylık raporu İran İslam Meclisi Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu başkanlığına, 15.01.2017 tarih ve 4526254/374/602 sayılı mektup

40. Dışişleri Bakanı ve JCPOA müzakere kurulu başkanı Mohammad Javad Zarif'in 22. ve son üç aylık raporu İran İslam Meclisi Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu başkanlığında,Numara: 6428627, 20.04.1400: tarih, ek: 22. JCPOA raporu.

41. Dışişleri Bakanı ve JCPOA müzakere kurulu başkanı Mohammad Javad Zarif'in 22. ve son üç aylık raporu İran İslam Meclisi Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu başkanlığında,Numara: 6428627, 20.04.2021: tarih, ek: 22. JCPOA raporu.

42. Frank Gardner, Iran and Israel's shadow war takes a dangerous turn, 13 April 2021, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-56724039

43. H Report to Congress on List of Persons Who Are Responsible for or Complicit in Certain Human Rights Abuses in Iran, https://www.state.gov/report-to-congress-on-list-of-persons-who-are-responsible-for-or-complicit-in-certain-human-rights-abuses-in-iran/ May 12, 2022

44. İslam İnkılâbı Rehberinin Dünya Ehli Beyt (as) Kurultayı ve İslami Radyo-Televizyonlar Birliği üyelerine hitaben konuşması, Monday, August 17, 2015, http://leader.ir/tr

45. John, B., (2020), "*The Room Where It Happened*", p.370: https://www.newyorker.com/news/news-desk/irans-foreign-minister-invited-to-meet-trump-in-the-oval-office

46. Kenneth, K., (2020), "U.S-Iran Conflict and Implications for U.S. Policy", *Congressional Research Service* https://crsreports.congress.gov, R45795, p: 11

47. Kenneth, K., "Iran Sanctions", *Congressional Research Service (CRS)*, Report for Congress, December 7. 2012. P: 17,

48. Kenneth, K., "Iran Sanctions", *Congressional Research Service Report for Congress*, May 25. 2011. P: 6

49. Katzman, K., (2012), "Iran sanctions." *Congressional Research Service*. https://www.hsdl.org/?view&did=724405

50. Kenneth, K., (2017), "Iran's Foreign and Defense Policies", *Congressional Research Service* 7-5700, www.crs.gov R44017. P: 8

51. Kenneth, K., (2020), "Iran's Foreign and Defense Policies", *Congressional Research Service* 7-5700, www.crs.gov R44017. P: 7

52. Kenneth, K., (2020), "U.S-Iran Conflict and Implications for U.S. Policy", *Congressional Research Service* https://crsreports.congress.gov, R45795, p: 10

53. Mike Pompeo speech: What are the 12 demands given to Iran? https://www.aljazeera.com/news/2018/05/21/mike-pompeo-speech-what-are-the-12-demands-given-to-İran/

54. Notice of Department of State Sanctions Action Pursuant to the Iran Freedom and Counter-Proliferation Act of 2012 (IFCA), Department Of State [Public Notice 11363] Federal Register on 03/11/2021 and available online at federalregister.gov/d/2021-05051, and on govinfo.gov

55. Resolution 2231 (2015) on Iran Nuclear Issue, Background, https://www.un.org/securitycouncil/content/2231/background

56. JCPOA'nın uygulanması için gereklilikler hakkında devrimin liderinin başkana yazdığı mektup. 21.10.2015, Görüntüleme Tarihi: 07.05.2021. https://khl.ink/f/31168

نامه رهبر انقلاب به رئیس‌جمهور درباره الزامات اجرای برجام= ۲۹/۰۷/۱۳۹۴

57. 3 CFR 13224 - Executive Order 13224 of September 23, 2001. Blocking Property and Prohibiting Transactions With Persons Who Commit, Threaten To Commit, or Support Terrorism, https://www.state.gov/executive-order-13224/

58. 31 CFR Part 560 and Appendix A to Chapter V Iranian Transactions and Sanctions, Regulations, Federal Register / Vol. 81, No. 13 / Thursday, January 21, 2016 / https://www.federalregister.gov

59. Amerikan Başkanı George W. Bush 29 Ocak 2002'deki yıllık "Birliğin Durumu" konuşmasında İran, Irak ve Kuzey Kore'yi "Şer Ekseni" oluşturmakla suçlamıştır. Konuşmanın metni için bakınız: http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html

60. Barack, O., (06/04/2009). Obama's speech in Cairo, The New York Times. Rice, C. (2000). Campaign 2000: promoting the national interest, Foreign Affairs, 79(1), 45-62.

61. Brian, k., (2018), [US Aairbase, 15.57 Agu 10, 2018], https://twitter.com/brianklaas/status/1027901846181036033?t=CXfJHPbyZ_S8t8Z3b9PErA&s=35
62. CAATSA, US Congress. (2017). Access: 25 December 2017, available on: https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/3364
63. Donald J.Trupm, (2018), [İmpose large sanction on Türkey, 18.22 Jul 26, 2018], Twitter post,https://twitter.com/yekvucutcom/status/1019889333539672065
64. Donald, J, Trump, Meeting record: S/PV.8362, 2018-09-26, https://digitallibrary.un.org/record/1656449?ln=en
65. E.O. 13224, Executive Order 13224 of September 23, 2001: Blocking Property and Prohibiting Transactions With Persons Who Commit, Threaten to Commit, or Support Terrorism, Department of the Treasury Specially Designated Nationals List (SDN)»
66. Executive Order 13382 of June 28, 2005, Blocking Property of Weapons of Mass Destruction Proliferators and Their Supporters Federal Register ,Vol ,70 .No.126 . http://www.treasury.gov/resource center/sanctions/Programs/Pages/wmd.aspx. also: https://2009-2017.state.gov/t/isn/c22080.htm
67. Executive Order 13628 of October 9, 2012, Federal Register /Vol. 77, No. 198 / Friday, October 12, 2012 / Presidential Documents, https://home.treasury.gov/system/files/126/2012iranthreat_eo.pdf
68. Grand Foyer, Remarks by President Trump on Iran, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-iran/ Issued on: January 8, 2020
69. Hassan, Ruhani, A/71/251 8 General debate. UN. GENERAL ASSEMBLY (71ST SESS. :2016-2017), General Debate, Meeting recordA/71/PV.14, https://digitallibrary.un.org/record/857444?ln=en
70. Jim Z., (2012), "Turkey: Background and U.S. Relations", Congressional Research Service, available in:http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/R41368.pdf- p: 33
71. Mevlut, Cavusoglu., (2018), [Noone dictate Türkey, 19.46 Jul 26, 2018],https://twitter.com/MevlutCavusoglu/status/1022523350546100225?t=jfTeBNN6NEpqTrCEjegQzg&s=35
72. National Security Strategy of the United States of America, May 2010, https://history.defense.gov/Historical Sources/National-Security-Strategy
73. Obama, B. (May 2010), "National Security Strategy of the United States of America", https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf
74. Phillip Brown, Oil Market Effects from U.S. Economic Sanctions: Iran, Russia, Venezuela, February 5, 2020, *Congressional Research Service*, www.crs.gov R46213
75. *Quadrennial Defense Review Report*, February 6, 2006, https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Security-Strategy, p: 24
76. *Quadrennial Defense Review Report*, February 6, 2006, p: 2
77. Read Trump's speech to the UN General Assembly, Updated Sep 25, 2018, https://www.vox.com/2018/9/25/17901082/trump-un-2018-speech-full-text

78. Read Trump's speech to the UN General Assembly, Updated Sep 25, 2018, https://www.vox.com/2018/9/25/17901082/trump-un-2018-speech-full-text

79. Ruhani, Hassan, A/72/251 8 General debate. UN. GENERAL ASSEMBLY (72ND SESS. :2017-2018)--GENERAL DEBATE, Meeting recordA/72/PV.7, 2017-09-20, https://digitallibrary.un.org/record/1481914?ln=en

80. Ruhani, Hassan, A/72/251 8 General debate. UN. GENERAL ASSEMBLY (72ND SESS. : 2017-2018) GENERAL DEBATE, https://digitallibrary.un.org/record/1481914?ln=en

81. U.S. Department of the Treasury, "Iranian Transactions and Sanctions Regulations," 83 Federal Register 55269, November 5, 2018.

82. Vice President Mike Pence Archived, (2018), [#IRFMinisterial 5:50 PM · Jul 26, 2018], Twitter post, https://twitter.com/VP45/status/1022494349970628608?t=Um8eC__cVO3F_vXN1zKQTg&s=09

Raporlar:

1. Arian, M, T., (2019), "The Islamic Republic's Foreign Policy at Forty", RAND Corporation, 8 February 2019. https://www.rand.org/blog/2019/02/the-islamic-republics-foreign-policy-at-forty.html

2. Cenk, T., (2017), "İkinci Ruhani Dönemi Türkiye-İran İlişkilerinin Geleceği", *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi'ne (ANKASAM)*, Yayın No: 9 , Rapor No: 4 , Birinci Baskı – 2017. P: 24

3. Cenk, T., (2018), "İkinci Ruhani Dönemi Türkiye-İran İlişkilerinin Geleceği", *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi'ne (ANKASAM)*, Yayın No: 9 , Rapor No: 9 , Birinci Baskı – 2018. P: 28

4. CRS Report R43333, Iran Nuclear Agreement and U.S. Exit, by Paul K. Kerr and Kenneth Katzman.

5. Dominic, P., Louis de G., (2018), "ABD'nin İran'ın Nükleer Programına İlişkin Viyana Anlaşmasından Çekilmesi: Çelişkili Bir Hukuki Durum", İran İşleri Komisyonu Derneği avukatları tarafından tercüme edilen Farsça versiyonu, Hukuki Analiz Raporu

6. Office of the High Commissioner on Human Rights. August 22, 2012. Report of the Secretary-General on the Situation of Human Rights in the Islamic Republic of Iran. Available at: http:// www. ohchr. org/ Documents/ Countries/IR/A-HRC-22-48_en.pdf.

7. Oil Market Effects from U.S. Economic Sanctions: İran, Russia, Venezuela, February 5, 2020 (R46213), Source: EveryCRSReport.com

8. Ville, S., (2018). "Trump Doktrininin Bağlamsallaştırılması: Gerçekçilik, Ulusötesicilik ve Medeniyet Gündemi." *Finlandiya Uluslararası İlişkiler Enstitüsü*. FIIA Brifing Raporu / 10 Kasım. Pp: 5-6

Gazeteler:

1. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC), D. 5, C. 19, s. 312

2. Falih R, A., "Şark Paktı", *Ayın Tarihi*, S. 44, Ağustos 1937,p. 77

3. 11 Haziran 1934 Tarihli Vakit Gazetesi Sayfa 1, https://www.gastearsivi.com/gazete/vakit/1934-06-11/1
4. 13 Haziran 1934 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi Sayfa 1, https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1934-06-24/1
5. 14 Haziran 1934 Tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi Sayfa 1,https://www.gastearsivi.com/gazete/hakimiyeti_milliye/1934-06-14/1
6. 15 Haziran 1934 Tarihli *Cumhuriyet Gazetesi* Sayfa 1, https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1934-06-15/1
7. 15 Haziran 1934 Tarihli Vakit Gazetesi Sayfa 1, https://www.gastearsivi.com/gazete/vakit/1934-06-15/1
8. *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1934

Siteler:

1. Ayatollah Seyyed Ali Khamenei, information base of the office of the Supreme Leader, November 29, 2012 http://www.leader.ir/langs/fa/index.php?p=contentShow&id=11295
2. Anayasanın Farsça aslı için bknz: http://rc.majlis.ir/fa/content/İran_ constitution. (Erişim: 14.07.2017.)
3. Reuters, (2019), "Death to America' aimed at Trump, not American nation, Iran leader says." Reuters, 8 February 2019. https://www.reuters.com/article/us-iran-revolution-anniversary-khamenei-idUSKCN1PX0T8
4. Thomas, E., (2018), "Ordinary Iranians on Trump Talks Offer: 'Why Not Try the Americans?'." The New York Times, International Edition, August 2018. https://www.nytimes.com/2018/07/31/world/middleeast/iran-trump-talks.html
5. The Economist: "Dismantling the wall; Iran and the West." The Economist, February 2014.
6. Colleau, Morgane: "Iran's Janus-Faced US Policy: The Ruhani Administration Between Continuity and Change, Opportunity and Constraint" in Akbarzadeh, Shahram & Conduit, Dara: "Iran in the World: President Ruhani's Foreign Policy." Palgrave Macmillan, New York 2016. Pp: 12-30
7. CENTO Antlaşması, Batı'nın çıkarlarını gözeten bir antlaşma, İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı, IRNA, Peyman-i Sento, Batı çıkarlarına yönelik bir sözleşme, www.irna.ir/news/83694793/, [In Persian].
8. Jose D, Cruz, De Arimateia., (2014), "Iran, Latin American and U.S National Security", The World's Leadig Website for Students and Scholars of International Politics, at: http://www.ghooch.com -Accessed on: 5 February 2021
9. Namık, T., (2006), "İran'ın Nükleer Programı Bağlamında Ülkemizin Nükleer Silah Üretimine Yönelip Yönelmeyeceği Hakkında Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Namık Tan'ın Bir Soruya Cevabı [The Answer of Namik Tan, Foreign Policy Ministry spokesman, to a question: if Turkey will Produce Nuclear Weapons as a Result of Iranian Nuclear Programme]", http:// www.mfa.gov.tr/sc_2-11-subat-2006_İran_in-nukleerprogrami
10. "Erdoğan: 'Pers Milliyetçiliğinin' Önünü Kesmeliyiz", Timeturk, http://www.timeturk. com/erdogan-pers milliyetciliğinin-onunu-kesmeliyiz/haber-487924, (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

11. ABD Hazine Bakanı Jacob Lowe: “İran’ın yaptırımları, dünyada bir ülkeye uygulanan en ağır yaptırımlar”: http//:www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/jl2433.aspx. görüntüleme tarihi: 04.5.2020

جکاب لو، وزیر خزانه داري آمریکا: «تحریم هاي ایران شدیدترین تحریم هایي است که تاکنون در جهان علیه یک کشور

12. Amerika’nın birincil ve ikincil yaptırımları olan yaptırımların ekonomisi nedir?, 13 Kasım 2017 Pazar, Iran International,؟ İran Uluslararası, https://www.iranintl.com/- görüntüleme tarihi: 29.08.2020

اقتصاد تحریم، تحریم‌های اولیه و ثانویه آمریکا چیست؟، یک شنبه, ۱۳ آبان(۱۳۹۷)، ایران اینترنشنال،

13. Yaptırımların gölgesindeki İran, İran’a karşı BM ve Batı yaptırımları, 06.11.2013 tarihli, https://p.dw.com/p/1ADAu, görüntülenme: 2021, 06, 20

ایران در سایه تحریم‌ها، تحریم‌های سازمان ملل و غرب علیه ایران، تاریخ 06.11.2013،

https://p.dw.com/p/1ADAu، تاریخ مشاهده: ۲۰۲۱، ۰۶، ۲۰

14. Ahmedinejad, Güvenlik Konseyi kararlarını bir yırtılmış kağıt parçası olarak nitelendirdi .http://www.radiofarda.com/News/434351.html،

احمدی‌نژاد قطعنامه‌های شورای امنیت را ورق پاره نامید بایگانی‌شده در ۶ سپتامبر ۲۰۰۸ توسط Wayback Machine(رادیو فردا، ۲۲بمهن۱۳۸۶)

15. “İran büyük güçlere diz çöktürdü”, https://www.radiofarda.com/a/f4_Major_powers_knee_Ahmadinejad/435718.html. Görüntüleme Tarihi: 20.9.2019

احمدی‌نژاد: ایران قدرت‌های بزرگ را به زانو درآورده است(رادیوفردا، ۱اسفند۱۳۸۶)،

16. Ahmedinejad: Karar, Güvenlik Konseyi’nin İran’a bir hediyesi, İtimad Gazetesi. http://www.etemaad.com/Released/86-12-16/103.htm, Görüntüleme tarihi: 20.03.2021

احمدی‌نژاد؛ قطعنامه هدیه شورای امنیت به ایران است بایگانی‌شده در ۱۲ مه ۲۰۰۸ توسط Wayback Machine(روزنامه اعتماد۱۶اسفند۱۳۸۶)،

17. Ayetullah Ali Khamenei, nükleer ilerlemede cumhurbaşkanının duruşunun rolü çok açıktı, yayın tarihi: 07 Mart 2006 - 18:00 https://basirat.ir/fa/news/22686- görüntüleme tarihi: 20.03.2021

آیت الله علی خامنه ای، نقش ایستادگی رئیس جمهور در پیشرفت هسته‌ای بسیار بارز بود، تاریخ انتشار : ۰۷ اسفند ۱۳۸۶ - ۱۸:۰۰

18. İmam Humeyni'nin Hüseyniyye'sinde Hz. Fatıma Zehra'nın doğum günü yıldönümü arifesinde Ehl-i Beyt madahlarının toplantısında açıklamalar- https://farsi.khamenei.ir/print content?id=29415- Görüntüleme Tarihi: 2015 April 9 , Thursday

بیانات در دیدار مداحان اهل‌بیت علیهم‌السلام، در آستانه‌ی سالروز ولادت حضرت فاطمه‌ی زهرا (سلام‌الله‌علیها) (۱ - در حسینیه امام خمینی- ۲۰/۰۱/۱۳۹۴

19. Farklı sınıflardaki halk Toplantıdaki açıklamalar. https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=40273

بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم. ۲۲/۰۵/۱۳۹۷

20. İran Pishkhan Gazete Arşivi, Mahmud Ahmedinejad, Sada ve Sima’nın birinci kanalına verdiği röportajda: Herhangi bir eyleme karşı önlem planladık, 5 Mart 2008 Pazar arşivi, sayı 3870- http://www.irannewspaper.ir/ Görüntüleme tarihi: 21.03.2021

آرشیو روزنامه ایران، محمود احمدی نژاد درگفت وگو با شبکه اول صدا و سیما: برابر هر اقدامی حرکت متقابل طراحی کرده ایم، آرشیو یکشنبه ۵ اسفند ۱۳۸۶، شماره ۳۸۷۰-

21. Sanger, D. E., & Shanker, T., (2010). Obama's nuclear strategy intended as a message, The New York Times.

22. "Obama'nın Hamaney'e yazdığı tüm mektuplar." BBC Farsça. 8 Kasım 2014. Erişim tarihi: 9 Kasım 2014. https://www.bbc.com/persian/İran/2014/11/141108_l45_obama_khamenei_letters. Görüntüleme tarihi: 05.04.2021

«همه نامه‌های اوباما به خامنه‌ای». بی‌بی‌سی فارسی. ۸ نوامبر ۲۰۱۴. دریافت‌شده در ۹ نوامبر ۲۰۱۴.

23. "Ali Mutahari, Fars görüşmesinde, Obama'nın mesajında Amerika'nın İran ile doğrudan müzakere talebini gündeme getirdi." Fars haberleri. 28 Aralık 2014, 9 Kasım 2014 tarihinde kaynağından arşivlendi. http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13901027001493. Görüntüleme tarihi: 05.04.2021

«علی مطهری در گفتگو فارس مطرح کرد درخواست آمریکا برای مذاکره مستقیم با ایران در پیغام اوباما». خبرگزاری فارس. ۲۸ دی ۱۳۹۰. بایگانی‌شده از اصلی در ۹ نوامبر ۲۰۱۴. دریافت‌شده در ۹ نوامبر ۲۰۱۴.

24. İran: Petrolümüze ambargo koyarlarsa Hürmüz Boğazı'nı kapatırız. https://www.bbc.com/persian/İran/2011/12/111227_l10_oil_ban_hormoz_closure. Görüntüleme tarihi: 07.04.2021

«ایران: اگر نفت ما را تحریم کنند، تنگه هرمز را می‌بندیم». بی‌بی‌سی فارسی. ۲۷ دسامبر ۲۰۱۱. دریافت‌شده در ۹ نوامبر ۲۰۱۴.

26. "Obama Wrote Secret Letter to Iran's Khamenei About Fighting Islamic State", https://www.wsj.com/articles/obama-wrote-secret-letter-to-Irans-khamenei-about-fighting-islamic-state-1415295291- Görüntüleme tarihi: 05.04.2021

27. https://www.tasnimnews.com/fa/news/1393/10/30- Görüntüleme Tarihi: 07.04.2020

(Petrol varilleriyle hükümet söyleminin ölçütü), 10.30.1393محک گفتمان دولت با بشکه هاي نفت

28. Jeff Mason, Yeganeh Torbati, "Obama İran'la diplomasi sözü veriyor ancak o ve Ruhani buluşmuyor", 25 Eylül 2013 05:11, https://www.reuters.com/article/us-un-obama-speech- idUSBRE98N0TU20130925

29. "El Pais: Altmış Sekizinci Oturum, Tarihsel Uzlaşmanın Yeri ?!", Haber Numarası: 29001 Yayınlanma: 23 Ekim 2013 Çarşamba - 17:37- Görüntüleme Tarihi: 03.02.2020

"ال پائیس: نشست شصت و هشتم، جایگاه آشتی تاریخی؟!"، کد خبر : ۲۹۰۰۱تاریخ انتشار : چهارشنبه ۰۳ مهر ۱۳۹۲ - ۱۷:۳۷، https://www.irinn.ir/fa/news

30. "İran'a karşı en çok yaptırımı kim uyguladı?", 14 Kasım 2017 Pazartesi, http://rajanews.com/node/297928, Görüntüleme tarihi: 11. 04. 2019

31. Howard, La Franchi, (2010a. January 16). "Iran Nuclear Program: On Sanctions, Congress Ahead of Obama", *Christian Science Monitor*, Retrieved From: http://www.csmonitor.com, (2020/01/11)

32. Lynch, Colum, and Thomas Erdbrink. (2010. June 22), "Congress Strikes Deal on Tougher Sanctions for Iran's Suppliers." *Washington Post*, Retrieved From: http://www.washingtonpost.com , (2021/02/23)

33. Howard, La Franchi., (2010b. February 10). "Obama Administration Shifts Gears on Iran Sanctions", *Christian Science Monitor*, Retrieved From: http://www.csmonitor.com, (2021/01/12)

34. Ben, A., (2013), "Senator Says New Iran Sanctions Will Empower Hard-Liners In Tehran", Retrieved From: https://thinkprogress. org/senatorsays-new-İran, (2021/01/25)

35. JCPOA'yı yeniden canlandırmak ve önünüzdeki engellerle karşılaşmak, 25 Mayıs 2021,Görüntüleme tarihi: 06.05.2021 https://irna.ir/xjDCNH

36. Nükleer mesele ve İran'ın geleceği; Üç senaryo, 16 Şubat 2018 - 5 Şubat 2020,

شهیر شهید ثالث، انتخابات آمریکا، مسئله هسته‌ای و آینده ایران؛ سه سناریو، ۱۶ بهمن ۱۳۹۸ - ۵ فوریه

۲۰۲۰، https://www.bbc.com/persian/İran-features-51375702

37. Trump Has an Iran Strategy. This Is A campaign of maximum pressure could bring Tehran to the table. https://www.nytimes.com/2020/01/24/opinion/trump-iran.html, Görüntüleme Tarihi: 02.03.2020

38. Joe, W., (2017), "Wilson Praises Trump's Iran Announcement", Access: 25 December 2017, available on: https://joewilson.house.gov/media- center/press-releases/wilson-praises-trumps-İran-announcement.

39. Stephen E. S., (2017). "God and Donald Trump", Lake Mary, Charisma Media. Udall, Tom. (2015). Access: 25 December 2017, available on: https:// www.tomudall.senate.gov/news/press-releases/udall-statement-on-historic- İran-nuclear-agreement.

40. NPR, October 13. (2017). *"Trump Expected To Detail Tougher Line On Iran's Nuclear Program"*, Access: 25 December 2017, available on: https://www.npr.org/2017/10/13/557535250/trump-expected-to-detail-tougherline- on-İrans-nuclear-program

41. Richard R, N., (2014). The Babylon Code: Is America in Prophecy?, Bloomington Universey. p: 254

42. Collins, D., (2003). U.S. Says Iran Broke Nuclear Treaty. CBS News, http://www.cbsnews.com/news/us-says-iran broke-nuke-treaty/.

43. Brumfiel, G. (April 13, 2006). Iran takes steps to go nuclear. http://www.nature.com/news/2006/060410/full/news060410-10.html.

44. Barbash, F., & Lynch, C. (04/12/2006). Rice urges U.N. to take strong steps on Iran, Washingtonpost. Retrieved from: http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/04/12/AR2006041200966.html

45. A glance at the U. N. Security Councils resolutions against Iran, (11/16/2014). Iranian Diplomacy. Available at: http://www.irdiplomacy.ir/fa/page/1940867. [In Persian].

46. 2011'deki ülke ekonomik gelişmelerinin özeti, (2012) İran İslami Cumhuriyet Merkez Bankası Ekonomik Araştırmalar ve Politikalar Dairesi, Tahran, İran. p: 1

بانک مرکزی اقتصادی های سیاست و ها ، (1392) اداره بررسی1391سال در کشور اقتصادی تحولات خلاصه ایران. ص:1 تهران، ایران، اسلامی جمهوری

47. Sanger, D. E., & Shanker, T. "Obama's nuclear strategy intended as a message", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2010/04/07/world/07arms.html

48. Statement by the President on the Iran Nuclear Deal, https://ir.usembassy.gov/statement-president-iran-nuclear-deal/ & https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-decisionidUSKBN1F108F & https://www.theguardian.com/us-news/2018/jan/12/iran-nuclear-deal-trump-waives-sanctions-but-setsdeadline-for-overhaul. Görüntüleme Tarihi: 21.09.2020

49. ABD'nin JCPOA'dan çekilmesine yönelik yaygın küresel tepkiler- Görüntüleme Tarihi: 30.05.2018

واکنش‌های گسترده جهانی به خروج آمریکا از برجام، 08.05.2018, https://p.dw.com/p/2xNxH

50. Renewing-american-leadership, https://democrats.org/where-we-stand/party-platform/renewing-american-leadership/, Görüntüleme Tarihi: 07.06.2021

51. https://per.euronews.com/2020/09/16/us-president-trump-says-İran-economy-is-tanked-but-they-prefere-to-have-a-deal-with-biden- Görüntüleme Tarihi: 17.09.2020

"ترامپ: اقتصاد ایران تحلیل رفته است اما توافق با بایدن را ترجیح می‌دهند"، نگارش از یورونیوز فارسی • به روز شده در: ۲۰۲۰/۰۹/۱۶

52. https://per.euronews.com/2020/08/20/donald-trump-says-us-wants-to-trigger-snapback-of-un-sanctions-on-iran Amerika, İran'a yaptırımları geri getirmek için tetikleme mekanizmasını harekete geçiriyor. Görüntüleme Tarihi: 22.08.2020

آمریکا مکانیسم ماشه را برای بازگرداندن تحریم‌های ایران فعال می‌کند، به روز شده در: ۲۰۲۰/۰۸/۲۰،

53. https://per.euronews.com/2020/09/10/exclusive-interview-snapback-mechanism-jcpoa-nuclear-İran-un-security-council-usa-sanction "İran'a yönelik BM yaptırımlarının dönüşü; yasadan uygulamaya." Görüntüleme Tarihi: 12.09.2020

" بازگشت تحریم‌های سازمان ملل علیه ایران؛ از قانون تا عمل"، به روز شده در :۲۰۲۰/۰۹/۱۰،

54. https://per.euronews.com/2020/08/21/everything-about-snapback-mechanism-in-jcpoa-and-un-security-resolution

"همه‌چیز درباره مکانیسم ماشه؛ تحریم‌های ایران چگونه بازمی‌گردند؟"، یورونیوز فارسی • به روز شده در: ۲۰۲۰/۰۸/۲۱،

55. Amerika neden başarısız oluyor? Tetikleme mekanizmasını kullanma olasılığına ilişkin Amerikan yasal gerekçelerini reddetmek. Görüntüleme Tarihi: 13.09. 2020- http://irdiplomacy.ir/fa/news

"چرا امریکا ناکام است؟ ردّ توجیهات حقوقی آمریکا در خصوص امکان استفاده از مکانیسم ماشه"، ۰۵ شهریور ۱۳۹۹،

56. Mehmet, Cetinguelc., (2016/ Februrary 8), "How Turkey's Foreign Policy May Have Lost it $25 Billion in Trade with Iran", available at: http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/02/turkey-iran-trade-deal-prove-huge-disappointment.html.

57. Tan, N. (2006) "Iran'ın Nükleer Programı Bağlamında Ülkemizin Nükleer Silah Üretimine Yönelip Yönelmeyeceği Hakkında Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Namık Tan'ın Bir Soruya Cevabı [The Answer of Namik Tan, Foreign Policy Ministry spokesman, to a question: if Turkey will Produce Nuclear Weapons as a Result of Iranian Nuclear Programme]", http://www.mfa.gov.tr/sc_2---11-subat-2006_-iran_in-nukleerprogrami-

58. Mousavian, S, H, (2014), "Collapse of the Arab world necessitates a regional solution", *Al Monitor*, July 31, http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/07/collapse-arab-world.htm

59. Masoud, R., (2015), "Iran-Turkey Relations: A Change for the Best, or Intensification of Conflicts", Iran Review, Monday, June 15, http://www.İranreview.org/content/Documents/İran-Turkey-Relations-A-Change-for-the-Best-or-Intensification-of-Conflicts.htm

60. Paulina, M., "Under hegemonic pressure: 2018 Americansanctions against Iran and Turkey's response", *Digest of Middle*

61. Maritime Research & Analysis, Sanctions against Iran: the long-term effects on international crude oil trades, 30 March 2020, https://ihsmarkit.com/research-analysis/sanctions-against-İran-the-longterm-effects-on-crude-oil-trades.html

62. Kevin, C. Cavan Kh., (2019), "US Sanctions Are Designed to Kill", Center for Economic and Policy Research in Washington, D.C. September 1. 2019, https://cepr.net/us-sanctions-are-designed-to-kill/

63. Six charts that show how hard US sanctions have hit Iran, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48119109

64. Erdoğan: Türkiye, İran'ın doğalgazından ve petrolünden vazgeçemez, Görüntüleme Tarihi: 30.09.2019

اردوغان: ترکیه نمی‌تواند از گاز و نفت ایران صرف نظر کند، 27.09.2019, https://p.dw.com/p/3QLzT

65. İran'ın Türkiye'ye ihracatı yüzde 43 azaldı, Görüntüleme Tarihi: 14.06.2019

صادرات ایران به ترکیه ۴۳ درصد کم شد، 10.06.2019، /www.90eghtesadi.com/Content/Detail/2124794

66. İran'ın Türkiye'ye gaz ihracatı üçte bir oranında azaldı. Görüntüleme Tarihi: 05.11.2019

صادرات گاز ایران به ترکیه تا یک سوم کاهش یافت، 01.11.2019، https://p.dw.com/p/3SM4j

67. Renewıng Amerıcan Leadershıp, https://democrats.org/where-we-stand/party-platform/renewing-american-leadership/.

68. Neri Zilber, Israel Is the Wrench in Biden's Iran Policy, November 30, 2020, https://foreignpolicy.com/2020/11/30/israel-biden-iran-policy-netanyahu/

69. 31 CFR Part 560 and Appendix A to Chapter V Iranian Transactions and Sanctions, Regulations, Federal Register / Vol. 81, No. 13 / Thursday, January 21, 2016 / https://www.federalregister.gov

70. "Erdoğan'dan İran'a sert tepki: Bu durum bize tahammül etmek mümkün değil" (Hürriyet, 26 Mart 2015), "Erdoğan: Irak ve Suriye bölünürse sonuçlarından İran da zarar görür" (BBC Türkçe, 13 Şubat 2017), (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

71. Central Bank of the Islamic Republic of Iran. (2006). Economic Trends and Developments in the Islamic Republic of Iran. Tehran.

72. Mehmet, Cetinguelc., (2016/ Februrary 8), "How Turkey's Foreign Policy May Have Lost it $25 Billion in Trade with Iran", available at: http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/02/turkey-iran-trade-deal-prove-huge-disappointment.html.

73. Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. (2006). Economic and Commercial Relations between Turkey and Iran. Ankara.

74. Benchmark Of Government Discourse With Oil Barrels, 20.01.2014